

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ჩუხთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი

ილია ჭავჭავაძე

თხზულებათა სრული
კრებული

ათ ტომად

პ. ინგოროყვას
რედაქტორობით

საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა
19 — თბილისი — 57

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი

ილია ჭავჭავაძე

ბაჟით სამართლის იურადიტი პრ.
ილიაუსის ბიბლიოთეკა
დარბაზი: 6.6 - 4063.
თარიღი
სამსჯენგარო № 300000024598.
IX მივბო ინდექსი: 899.969 415-

რ. 9

შაკილვაბი უცხეთა

სიტყვები ნუთუ.

ავტობიოგრაფია

საქართველოს სსრ სახელმწიფო ბაგთმეცამლობა
19 - თბილისი - 57

წერილები უცხოეთზე

ჩვენს დღეს და იმერეთის

ხალხური-საეკონომიო ნარკვევი

(1886)

იკლანდია და ინგლისი

I

ამ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარმა ორი დიდი საქმე წამოაყენა ფეხზედ. ერთიც და მეორეც იმისთანანი არიან, რომ ევროპის პოლიტიკურს და ეკონომიურს წყობას ძველს საძირკველს ურყევენ და საჭიროდ ჰხადიან ძველის სანაცვლოდ ახალის ჩადგმას. მიზეზნი ამა ორის დიდის საქმისანი ძველად-ძველნი არიან, დიდი ხანია მოქმედობდნენ და ევროპის წინმსვლელობას თავის ბეჭედს ზედ აჭდევენენ, მაგრამ ამ მეორე ნახევარმა ჩვენის საუკუნისამ ეს არ იკმარა. იგი ორი საქმედღეს იმოღენად მოიწია, იმოღენად მომწიფდა, იმოღენად საყურადღებოდ წამოდგა, რომ გადაჭრილს, გადაწყვეტილს სიტყვას თხოულობს და არა მიკერ-მოკერებასა, არა ტყუილუბრალოდ აბლანდვასა, გულის მოსაფხანად, როგორც აქამოდღე იყო.

1852 წლის შემდეგ ნაპოლეონ III-ის თაოსნობით პოლიტიკაში წამოიწია ეგრეთწოდებულმა ეროვნობამ «ნაციონალიზმ», გვარტომობამ ერისამ. ეს ნაციონალიზმა ზოგან ძლევით შეიმოსა: იტალიაში იტალია გააერთა, გერმანიაში — გერმანია და ამ სახით დაქსაქსულ ერს ერთის გვარტომისას ერთად მოუყარა თავი თავთავის ადგილს. ეს იტალიისა და გერმანიისათვის უფრო ადვილი იყო, რადგანაც ამათში ან სულ არ ურევნიან სხვა ტომის ხალხნი, ან თუ ურევნიან — იმოღენად ცო-

ტანი არიან, რომ გაერთების საქმეს წინ ვერ გადაეღობებოდნენ. სულ სხვა ამბავი დაემართა ავსტრიას, საცა ნემენცებიც არიან, ვენგრებიც და სლავიანებიც, რომელნიც ცალ-ცალკე იმოდენად ღონიერნი არიან, რომ ერთიმეორეს ადვილად წინ ვერ წაუთვა, ადვილად არ უთმობს უპირატესობას ეროვნობისას.

ვიდრე ავსტრია გერმანიაში მბრძანებლობდა და პრუსია, ყოველთვის შურით მაყურებელი ამისა, უღონო იყო ეგ მბრძანებლობა ჩამოერამია თავის დაუძინებელ სურვილისამებრ, ავსტრიაში პატონობდნენ მარტო ნემენცები და უპირატესობა ეროვნობისა ხელთ ეპყრათ. სხვათა დანარჩენთა შორის — ვენგრია, როგორც უფრო გამოღვიძებული, საპოლიტიკო მოქმედებისათვის უფრო მომწიფებული — ვიდრე სლავიანები, ცდილობდა თავის ეროვნობის უპირატესობისა და დაცვისათვის, სცდილობდა არ დაჩაგრულიყო ნემენცთა ბატონობისაგან. ძლიერი კულტურა ნემენცებისა, რიცხვით სიმრავლე მათი, მათი პოლიტიკური მბრძანებლობა სახელმწიფოში სახუმარი საქმე არ იყო ვენგერებისათვის. ყოველი ეს დიდს შიშს, დიდს შიშისზარს უქადიდა ვენგერთა ეროვნობას. უშველა ღმერთმა ვენგერებს და ავსტრია ბისმარკის ძლიერმა ხელმა გამოაძია გერმანიიდან. ავსტრიის სვე-ბედის ჭკვიანთა გამგეთ მაშინვე იგრძნეს, რომ ღონის სასწორის უღელი ვენგერებისაკენ გადაიხარა და ვენგერებს მიანიჭეს სახელმწიფოში ყოველივე ის უფლება, რომელზედაც გულუშიშრად შესაძლოა დაედოს ვენგრია.

მინამ ეს ასე მოხდებოდა, ავსტრიის სლავიანებმაც გააღვიძეს თავისი ისტორია, მოიგონეს დიდებულნი დრონი წარსულისა; ამ ნიადაგზედ ამოაყვავეს თავისი სლავიანობა... და აი დღეს ჩეხების წინამძღვრობით ავსტრიის სლავიანები ეპირისპირებიან ნემენცებს და ვენგერებს და ავსტრო-ვენგრიის სახელმწიფოში თვისის ეროვნობისათვის თახასწორ ადგილს მთავრობისაგან თხოულობენ. ავსტრიამ არც აქ მოიყრუვა ყური. ცხადი ნიშნებია, რომ ავსტრიის საპოლიტიკო კაცნი სრულებითაც არ პთაკილობენ და არ უფრთხიან ამგვარს მოძრა-

ობას სლავიანებისას... რ ა დ გ ა ნ ა ც ს ლ ა ვ ი ა ნ ე ბ ს ე რ თ ი
თ ვ ა ლ ი რ უ ს ე თ ი ს კ ე ნ უ ჭ ი რ ა ვ ს... პირიქით, თით-
ქო თანაუგრძნობენ კიდევ, რადგანაც თვალწინ ცხადი მაგა-
ლითი აქვთ — ვენგრია, რომელსაც თუმცა სრული უფლება
ეროვნებისა და თვითმართველობისა მიანიჭეს, ამით სახელ-
მწიფოს ერთობას და ძლიერებას არამცთუ დააქლდა რამე,
უფრო მოემატა... იქნება შორს არ არის ის დრო, როცა
ავსტრო-ვენგრია, ესლა ორგვამოვანი, სამგვამოვანად გადაიქ-
ცეს და ავსტრო-ვენგრეთ-სლავიანთა სახელმწიფოდ შეიქმნას

იმავე მოძღვრებას მისდევს დიდი გლადსტონიცა ირლან-
დიის შესახებ, რაც ავსტრიამ უკვე განახორციელა ვენგერებას
კონსტიტუციით და მით დაამტკიცა, რომ ერთსა და იმავე სა-
ხელმწიფოში შესაძლოა სხვადასხვა გვარტომობა მოთავსდეს
ასე, რომ არც გვარტომობამ შეჰხუთოს სახელმწიფო ინტე-
რესები და არც სახელმწიფომ — ინტერესები გვარტომობისა.
თუ გლადსტონმა თვისი პროექტი გაიყვანა პარლამენტში და
ინგლისი დაიყოლია, ეგ მეორე მაგალითი იქნება მისი, რაც
ავსტრო-ვენგრიამ უკვე დაანახვა ქვეყანას... ამბობენ, გლად-
სტონი შოტლანდიის შესახებაც ამასვე ჰფიქრობს. თუ ამ ხნით
ძლიერ დაბერებულმა, გულით და მხნეობით-კი ჰაბუტუჟიდ
უფრო ჰაბუტუკმა მოხუცმა თავისი გაიყვანა, განცვიფრებულს
ევროპას და ისტორიას ძველის მოყვარე ინგლისი წარმოუდ-
გენს ერთს იმისთანა დიდ საქმეთაგანს, რომელიც კაცობრი-
ობას თავის-დღეში მუქთად არა ჰრგებია...

აი იგი საქმე, რომელიც პოლიტიკურს წყობას ევროპისას
შეეხება. ხოლო ეკონომიურს წყობაზედ მერე მოვილაპარაკებთ,
თუ გარემოებამ ხელი შეგვიწყო.

II

ეკონომიურის წყობის შესახები საქმე დღეს პირისპირ წარ-
მოდგარია მარტო ინგლისში ირლანდიის აძო. ეგ საქმე მი-
წათმფლობელობის საქმეა. ირლანდია ამ მხრით დიდს იარას
წარმოადგენს ინგლისის სახელმწიფო ტანზედ და გლადსტო-

ნის სამინისტროს სამერმისო სახელი და დიდება ამ იარის მორჩენაზედ არის დამოკიდებული. მთელი ევროპა განცვიფრებით შეჰყურებს ეხლა ინგლისს და დიდის სურვილით ელოდებათუ, — გლადსტონი როგორ უწამლებს ამ მწვავეს, მრავალკეცს და ღრმადესვიან იარას და როგორ გადაარჩენს ინგლისს საშინელ განსაცდელისაგან, რომელსაც უკეთესნი კაცნი ინგლისისანი წინასწარვე ხედვენ, თუ ეს იარა მოურჩენელი დარჩა. რომ ამ იარის ვითარება, მიზეზი და თვისება როგორმე შევიტყოთ, საჭიროა მოკლედ გამოვარკვიოთ — საიდან წარმოდგა იგი და დღეს რა ხარისხამდე მიაღწია? ეს მით უფრო საჭიროდ მიგვაჩნია, რომ ჯერ, პირველად, დღევანდელ ყოფას ინგლისისას აგვიხსნის, და მეორედ — ბევრ საყურადღებო საგანს, მთელის კაცობრიობის შესახებს, ცოტად თუ ბევრად გვანიშნებს. ჩვენც კაცნი ვართ და — ძველის ფილოსოფოსისა არ იყოს — არა-რა კაცობრივი არ უნდა გვეუცხოვებოდეს.

ვიდრე ჩვენს მოთხრობას პირდაპირ ირლანდიიდან დავიწყებდეთ, ჩვენ საჭიროდ ვხედავთ მოკლედ გავიხსენოთ ისტორია მიწათმფლობელობისა თვით ინგლისისა, იმიტომ რომ აქედამ შესეულმა მართლიერებამ მიწათმფლობელობისამ დიდი ზედმოქმედება იქონია ირლანდიის მიწათმფლობელობის განწყობილებაზედ.

ვიდრე ნორმანები შეესევოდნენ ინგლისს და დაიპყრობდნენ, მკვიდრნი მცხოვრებნი ინგლისისანი ორგვარს წყობას წარმოადგენდნენ: ერთი აზატი, რომელიც მიწასა პფლობდა, და მეორე მონა, რომელიც მიწათმფლობელს ემსახურებოდა და საქმეს უკეთებდა. როცა ნორმანებმა დაიპყრეს ინგლისი, გამარჯვებულთა, ჩვეულებისამებრ, მიწებიც დაიყვეს და დაიჭირეს. 1086 წელს გამოცემული საერთო სამამულე სიგელი (*Domesday book*) ამტკიცებს, რომ მეთერთმეტე საუკუნეში, ნორმანების შემოსევის უმაღვე, შეიცვალა წინანდელი სახე მიწათმფლობელობისა ინგლისისა და ვალისში.

ზემოხსენებულ სამამულე სიგელიდამ ჰსჩანს, რომ მეთერთმეტე საუკუნეში მიწათმფლობელობა ინგლისში წარმოადგენდა შემდეგს სურათს: 60.215 ეგრეთწოდებული საბატონო

მამული ყოფილა დაარსებული კოროლის მიერ. აქედამ ეკლესიას და სამღვდელოებას ჰბოძებია კოროლისაგან 28.115 მამული და დანარჩენი 32.100 რაინდებსა, იმ პირობით, რომ ამ წყალობის სამაგიეროდ კოროლს სამსახური გაუწიონ და სამხედრო ბეგარა იხადონ. ამ მებატონეებს ლორდებს ეძახდნენ. წინანდელ მკვიდრთათვის, სახელდობრ, ინგლის-საქსონებისა და ბრიტებისათვის, კოროლს დაუტოვებია მათი მამულები, ხოლო დაუმორჩილებია იმ მებატონეთათვის, რომლის სათემოშიაც მოჰყოლიან. ამათი რიცხვი ბევრი არა ყოფილა. აზატნი მემამულენი (socmen) სულ 23.000 ყოფილა და მოღალე და ვალდებული (villani) 102.702. წინანდელ მკვიდრთა შორის ყოფილან ისეთნიც, რომელთაც, ჩვენებურ ხიზნებსაგით, სხვა მებატონის მამულზედ ჰქონიათ ბინაც და სახმარი მიწაც (bordarii, cotarii); გარდა ამისა ყოფილან მონანიც (servi), რომელთაც მებატონეთაგან ჰქონიათ მიწები მიცემული საკეთებლად.

ამ მოკლედ აღნუსხულს ცნობებს რომ დავეუკვირდეთ, დავინახავთ ორგვარს საფუძველს მიწათმფლობელობისას, რომელმაც თავისი კვალი დააჩნია და დააჰდია მთელს მიმართულებას მიწათმფლობელობისას ინგლისში. ერთ მხრივ ვხედავთ სხვილთა მებატონეთა, რომელთაც პირდაპირ კოროლს უნდა უხადონ ხარკი და გაუწიონ სამხედრო სამსახური მთელის თავის თემის მაგიერ; მეორეს მხრით — წვრილთა მემამულეთა და მიწათმოქმედთა, რომელთაც მაგვარივე სამსახური და ხარკი უნდა გაუწიონ სხვილ მებატონეებს და კოროლის. წინაშე კი არავითარის სამსახურის გამწვენი არ არიან. მეცნიერნი ამბობენ, რომ ამგვარი წყობა ყველგან ყოფილა ევროპაში და პირველი მაგალითი ინგლისი არ არისო. ხოლო განსხვავება იმაშიაო, რომ ინგლისის მებატონეებმა და სახელმწიფომ ერთიერთმანეთს არ უმტყუენეს, პირველყოფილი პირობა მტკიცედ შეინახეს დღევანდლამდინა: სახელმწიფო ხარკი და გარდასახადი სახელმწიფოსი უმაღლესმა წოდებამ ინგლისისამ კისრად იღო და დღესაც ასრულებსო. დღესაც ინგლისის უმაღლესი წოდება მიწათმფლობელობის სახელმწიფო ხარკსა და სამსახურს თვით იხდის განუზიარებლად, და არამც-

თუ ჰთაკილობს ამას, არამედ თავმოწონებითაც ემორჩილება და უძღვება. სხვა ქვეყნებში გაძლიერებულმა მიწათმფლობელთა წოდებამ ეს საერთო სიმძიმე სახელმწიფო სამსახურისა თავის მხრებიდამ ჩამოისხნა და არააცთუ ბარჯადამ განთავისუფლდა, თვით სამხედრო სამსახურის ბეგარაც კი თავიდან აიციდინა.

რადგანაც მიწათმფლობელობის გამო მთელის ერის ხარკს და ბეგარას სხვილნი მებატონენი იხდიდნენ კოროლის წინაშე, ეს ხელზედ დაიხვიეს მებატონეებმა და სთქვეს, რაკი სახელმწიფოს გამძღოლნი მარტო ჩვენა ვართ, მიწაც სრულ ჩვენ უნდა გვეკუთვნოდესო. რადგანაც დანარჩენი მკვიდრნი ისეთივე მოსამსახურენი იყვნენ სხვილ მებატონეებისა, როგორც თვით მებატონენი კოროლისა, ინგლისის დიდნი მებატონეები არამცთუ შეეცილნენ დანარჩენს ერს მოქალაქობრივსა და პოლიტიკურს უფლებასა, როგორც სხვაგან, არამედ ხელი შეუწყეს მოქალაქობრივს და პოლიტიკურს თანასწორობას და ამგვარებში არავითარი უპირატესობა არ დაიჩემეს.

ამ სახით, მთელს ინგლისის ისტორიაში ორს დიდს მდინარეობასა ვხედავთ: ერთის მხრით მაღალ წოდებათა ლიბერალურს პოლიტიკას მოქალაქობრივ თანასწორობის დაცვისას საყოველთაოდ, და მეორეს მხრით — მეტად ანგარს და ხარბს პოლიტიკას მიწათმფლობელობის საკუთრივ ხელში ჩაგდებისას. პირველმა ის სამსახური გაუწია მეორეს, რომ ინგლისის ლორდებმა მშვიდობიანად და ტკბილად, ცოტ-ცოტაობით და ნელ-ნელა გამოაცალეს ხელიდამ მთელს ერს ინგლისისას მამულები. საკვირველი ეს არის, რომ თვითონ ერმა ხელიც არ გაანძრივა ამის საპირისპიროდ... უსათუოდ იმიტომ, რომ ჯერ ის საბუთი ცოტად თუ ბევრად უგრილებდა გულს, რომ ლორდები მთელის ერის ხარკს და ბეგარას იხდიდნენ სახელმწიფოს წინაშე, მერმე იგი, რომ იმავე ლორდის სარჩლით და მეოხებით უბრალო მდაბიო გლეხიც იმისთანა მოქალაქე და მამულისშვილი იყო კანონის წინაშე, როგორც პირველი ლორდი. უკანასკნელს პირველთან ამ მხრით არავითარი უპირატესობა არ მიუძღვოდა.

„ამ თანდათანებრივმა დაჩემაბამ მამულისამ მაღალ წოდების მიერ, — ამბობს ერთი მეცნიერი, — ამ ხელში ჩაგდება მთელის ერის სიმდიდრისამ, მთელის ინგლისის ადგილ-მამულისამ, ისა ჰქმნა, რომ წვრილნი აზატნი მემამულენი და მესაკუთრენი ჯერ ვალდებულ გლეხებად გარდააქცია, ვალდებულნი გლეხნი მეიჯარადრეებად, მეღალეებად, და მეღალენი დღიურ მუშებად, პროლეტარიადაო“.

საყურადღებოა ციფრები მისი თუ, როგორ კლებულობდა წვრილთა მესაკუთრეთა რიცხვი დროთა განმავლობაში. XI საუკუნეში სულ 300.000 — ასეთნი თუ ისეთნი მიწათმფლობელნი ყოფილან, სულ ერთი მილიონი სული, ესე იგი ნახევარი მცხოვრებთა რიცხვი მაშინდელის ინგლისისა და ვალისისა. 1660 წელს 160.000-ღა დარჩენილა, 1816 წელს 16.000, 1831 წელს 7.200. მეცხრამეტე საუკუნეში სულ გაჰქრნენ ამისთანა წვრილნი მესაკუთრენი და მიწათმფლობელნი და დღეს მთელის ინგლისის მამულები *, რომელიც ვალისთან ერთად შეადგენს 37.324.015 აკრსა **, მარტო 30.766 კაცის ხელშია, საეკლესიო და სამღვდელთა მამულების გარდა, მაშინ როდესაც რიცხვი დანარჩენთა მკვიდრთა ოცს მილიონზედ მეტია, შოტლანდიის და ირლანდიის გარდა. ამ ოცს მილიონში ათს მილიონზედ ცოტა მეტი ქალაქებში არიან მცხოვრებნი და დანარჩენი სოფლად. ამ სახით დღეს ინგლის-ვალისში ორგვარნი მკვიდრნი არიან მიწათმფლობელობის კვალობაზედ: ერთის მხრით 30.766 კაცია მესაკუთრენი ადგილ-მამულისა და მეორეს მხრით სრულად უმამულონი თითქმის ათ მილიონამდე სული, რომელნიც ან იჯარადრობით, ფერმერობით, რჩებიან და იყვებებიან, ან უბინაოდ დადიან დღიურ მუშად და მოჯამაგირეებად.

საყურადღებო და განსაცვიფრებელი ის არის, რომ დღესაც მიწათმფლობელნი საერო მებატონენი რიცხვით თითქმის იმდენნი არიან, რაც მეთერთმეტე საუკუნეში იყვნენ. 1086 წლის სამამულე სიგელის მიხედვით საერო მებატონენი მაშინ

* აქ მარტო საკუთრივ ინგლისი და ვალისია სახეში მიღებული.

** აკრი ორი მესამედია ჩვენის დღიურისა, ესე იგი, 800 ჩოროს საყენიო.

ყოფილან 32.100 და ეხლაც, რვა საუკუნის მერმედ, თითქმის იგივე რიცხვია 30.766. რამ მოახდინა ეს საოცარი ამბავი — ამაზედ შემდეგ მოვილაპარაკებთ.

III

ნორმანებმა რომ დაიპყრეს ინგლისი, მთელი ადგილ-მამული ამ ქვეყნისა აღიარებულ იქმნა საკუთარ კუთვნილებად ნორმანთა წინამძღვარისა, კოროლისა. კოროლმა, როგორც უკვე მეორე წერილიდამ ვიცით, 32.100 თავის რაინდს დაუთრია მთელი მიწები ინგლისისა, მათ გარდა, რომელიც ეკკლესიას და სამღვდელოებას არგუნა, და ამისათვის ხარკი და სამხედრო ბეგარა დაადო. ამ რაინდთა გარდა, 23.000 წინანდელ მკვიდრთა ინგლის-საქსონთა და ბრიტთა შთამომავლობისას დაუტოვა მათი მამული, და დანარჩენნი დასტოვა მფლობელად მამულებისა იმ პირობით, რომ მამულების გამო იმისთანა სამსახურივე უნდა გაეწიათ ლორდებისათვის, როგორც ლორდები კოროლისათვის ეწეოდნენ. კარლ მე-II-ემ 1676 წელს 32.100 ლორდსა და 23.000 წვრილ მესაკუთრეს თავისის სტატუტით დაუმტკიცა განსაკუთრებულ კუთვნილებად ერთხელ კოროლისაგან ზომებული მამულები. ამ დღიდან მიწათმფლობელობა ლორდებისა და წვრილთა მესაკუთრეთა ხელში უფრო გამტკიცდა და გამაგრდა. სხვა ყველაფერში, ესე იგი, კანონისა, სამართლისა და სახელმწიფოს წინაშე, ყოველი კაცი თავისუფლად დარჩა, თანასწორობის უფლებისა იყო. იმ 23.000 წვრილთა მესაკუთრეთაგან შესდგა ის ერთი წყობა მიწათმფლობელისა, რომელსაც „ჯენტრი“ ეწოდა და რომელიც შეიქმნა ერის წარმომადგენელად ქვედა პალატაში, და ლორდებმა კი, ესე იგი სხვილთა მემატონეთა, ზედა პალატა ჩაიგდეს ხელში მემკვიდრეობით და არა არჩევანითა.

ამ სახით, მიწათმფლობელობა ინგლის-ვალისისა არც „ფეოდი“ იყო, არც „აღლოდი“, როგორც სხვაგან. ფეოდი ამიტომ არა, რომ არავითარი პირადი უფლება არა ჰქონდა ინგლისის ლორდს მის მამულზედ დასახლებულს კაცზედა, ეგრეთწოდე-

ბული „პატრიმონიალური სამართალი და გამგეობა“ ინგლისის ლორდმა არ დაიჩემა. ალლოდი კიდევ იმიტომ, რომ ადგილ-მამულები, რომელიც ლორდებს ჯერ ეჭირათ კოროლისაგან, და მერე დაიმტკიცეს კიდევ საკუთარ კუთვნილებად, თავისუფალნი არ იყვნენ ხარკისა და სამსახურისაგან და არც ცდილობდნენ განეთავისუფლებიათ. ამ სახის მფლობელობამ, რომელიც ალლოდსაც ცოტა წააგავდა და ფეოდსაც, მთლად კი არც ერთი იყო, არც მეორე, ისა ჰქმნა, რომ მიწათმფლობელობა წოდებათა განსაკუთრებულ უფლებად არ გადაიქცა. ინგლისში თავი დასხმეულ ლევენდლამდე ყველას უფლება აქვს იქონიოს მამული, თვით პირველის ლორდის მამულიც იყიდოს, მამული დაუბრკოლებლად თავად თუ აზნაურისაგან სხვადასხვა ხელში, თუნდა გლეხისაშიაც, ასე თუ ისე გადავიდეს. ეგრეთწოდებული „ფიდეიკომისი, მაიორატობა“*, ინგლისის კანონისაგან თავის-დღეში აღიარებული არ ყოფილა, ინგლისის კანონმდებლობაში დღესაც ადგილი არა აქვს. ეს იქნება ბევრს ვისმე ეოცოს, მაგრამ ესე კია. საქმით კი მაიორატობა არის და ყოფილა კიდევ, თუმცა მემკვიდრეებისათვის არც უწინ და არც დღეს სავალდებულო არ არის კანონის მხრით. მაიორატობა ინგლისში მარტო ჩვეულების ძალით არსებობს. ჩვეულება კიდევ იქიდან წარმოსდგა, რომ ინგლისის ლორდები არასფერში არ შეეცდნენ ერს, ყოველივე საპოლიტიკო და მოქალაქობრივი უფლება განუზიარეს, ამ მხრით არასფერი უპირატესობა არ დაიჩემეს მარტო იმისათვის, რომ მიწათმფლობელობაში მოცილე არაფინანსჲლოდობა აქაც ძალმომრეობას მოერიდნენ, არც კარეს და მამულების დაჩემა მშვიდობიანად მოახერხეს, რანედ დაფუძნეს ეს ხერხი? მხოლოდ სიმდიდრეზედ, ქონებაზედ მიწათმფლობელობის სიმდიდრისა და ქონების მტერი გაყრა-გამოყრა მემკვიდრეებისა, მამულების დანაწილება, დანაწილება. ან სად

* მაიორატობა — უფროსმფლობელობად თუ ითარგმნება ქართულად. სახლში უფროსი მარტო დაიჩენს მამულს სხვა მემკვიდრეებს ფულით, თუ სხვა რამით შეიჯერებს. მაიორატობაში ჩავ დამამ ვერც გაიყიდება, ვერც დაგირავდება, ვერც უფროსს შეილს ჩამოე

არის სათავე, რომ ლორდის სახლობაში მაიორატობა ჩამოვარდა და სახლისკაცთაც ეს იკისრეს და არ ეურჩნენ, რადგანაც ინგლისში მიწათმფლობელობა დიდკაცობის ხელში თავის მოყრისათვის პირველ დღიდანვე მიიზიდებოდა. რადგანაც სიმდიდრე და დიდი მამულები შერჩათ, ლორდებმა წვრილნი მეპატრონენი ფულთი დაახარბეს, დიდძალი ფული აძლიეს და ნელ-ნელა ნებაყოფლობით შეისყიდეს მათი მამულები ასე, რომ 1831 წელს მაგისტანა მეპატრონეთაგან სულ 7.200 სახლია დარჩა. ეს ერთი მიზეზი, რამაც შეამცირა და თითქმის ბოლო მოუღო წვრილთა მეპატრონეთა და მათი მამულები ლორდების ხელში ჩააგდო. დანარჩენი ასეთი თუ ისეთი მიწათმფლობელნი, რომელთაც ლორდებისათვის სამსახური უნდა გაეწიათ, უწინდელ წესიდან ჯერ გრძელ ვადის იჯარადრობაზედ გადაიყვანეს, მერე მოკლე ვადისაზედ, ბოლოს მამულის მიცემა ლორდის ნებაყოფლობაზედლა ჩამოვიდა. აქაც, რასაკვირველია, ლორდებს ფულმა დიდი სამსახური გაუწია. ბოლოს ზომ ფერმერობაზედ შედგა საქმე და დღესაც ასეა. მე-XVIII საუკუნეში მაინც კიდევ 7.800.000 აკრი თავისუფალი სათემო მიწა იყო. მაგრამ ეს მამულებიც ლორდებმა ჩაიგდეს ხელში და სამართლის წინაშე საბუთად იხმარეს რაღაც ბუნდი სიტყვები კარლ II-ის 1676 წლის სტატუტისა. სათემოდ-მფლობელთა მკვიდრთა ვერ გაუძლეს უშველებელს ხარჯს სამართლისას, მაშინ როდესაც ლორდები არც ადვოკატებზედ ჰზოგავდნენ რასმე და არც სამართლის აუარებელს ხარჯს მოერიდნენ, რომ ზემოხსენებულ სტატუტის ბუნდი სიტყვები თავიანთ სასარგებლოდ აეხსნათ კანონის წინაშე. ამ სახით ეს მიწებიც, რომელიც „ვერანა“ მიწებად იცნეს, ლორდებმა მიაწებეს თავიანთ საკუთრებას თუ სულ არა, ბევრად გადამეტებული ნაწილი მაინც. ამ მოკლედ ჩამოთვლილ მიზეზებისა გამო იმ წინანდელმა რიცხვმა რაინდებისამ, რომელთაც XI საუკუნეში კოროლისაგან ებოძათ მამული, არც იმატა და თითქმის არც იკლო, დღეს თითქმის იგივე დარჩა, სახელდობრ 30.766 სახლი; მამულები სულ შემოიკრიბა და თავის ხელში დაინარჩუნა და თავის ახლო წვრილნი მეპატრონენი და სხვა მფლობელნი მიწისა არ ახეირა. დღეს ამ შთამომავლობას

რაინდებისას ეკუთვნის თითქმის მთელი ინგლის-ვალისი, საცა 32 მილიონზე მეტი დღიურია და 20 მილიონზედ მეტი მცხოვრები *.

ამ წყობილებამ ადგილ-მამულისამ ისე მაგრად მოიკიდა ფეხი, რომ სახელმწიფოსაც კი შეეცილა, შენ უფლება არა გაქვს საადგილ-მამულო საქმეში გაერიოო, ადგილ-მამული ხელშეუხებელი კუთვნილებაა პატრონისაო. პირველი მაგალითი მისი, რომ სახელმწიფომ ეს ზვიადი აზრი შეარყია, 1845 წელს მოხდა, როცა ეგრეთწოდებული „Inclosure Act“-ი გამოსცა პარლამენტმა, მერე გრემი თავის მინისტრობის დროს და რობერტ პილმა კარგა ფხა მოაკვეთა ამ ზვიადს აზრს, ბოლოს ხომ გლადსტონმა თავის „Irish Land Bill“-ით სრულად შეარყია ეს აზრი, და იმისთანა გამოჩენილთა მეცნიერთა, როგორც სტუარტ მილმა და სახელმწიფო კაცმა ბრაიტმა, მხარი მისცეს გლადსტონის დედააზრსა. აი გლადსტონმა რა სთქვა ერთხელ პარლამენტში მამულების იჯარით გაცემის თაობაზედ: „არა ქვეყანაში, რომელიც კი ჯანმრთელია და წესიერი საზოგადოებრივი წყობა აქვს, შესაძლო არ არის განუსაზღვრელი თავისუფლება მიეცეთ კერძო კაცთა, რა პირობითაც უნდათ ერთიერთმანეთს იმ პირობით შეეკვრნენო. ინგლისის კანონებში ბევრი მაგალითია, რომ კერძო ხელშეკრულობათა გამო სახელმწიფო ჩარეულიყოს საქმეშიო“. გლადსტონს ამითი იმის თქმა უნდოდა, რომ ადგილ-მამული იჯარით გასაცემად უნდა ემორჩილებოდეს რაიმე კანონსაო და არ უნდა იყვესო ან ერთის მძლავრობაზედ, ან მეორის უილაჯობაზედ დამოკიდებულიო. ეს აზრი მეტად ფეხმძიმედ ტრიალებს ინგლისში და გასაკვირველიც არ არის. მთელი ლორდობა განგებ, და

*) გამოჩენილ მეცნიერის მაკს ვირტის სიტყვით ინგლის-ვალისში ყოფილა:

	1861 წელს:	1871 წელს
	მცხოვრებელი — 20.066.224	22.712.266
მათ შორის:	მამულის მესაკუთრენი—30.766	22.964
	მიწათმომქმედნი და	
	სოფლის მუშანი—1.098.261	922.054

ამათზე დამოკიდებული ფერმერობა ძალაუვნებურად, ქვეშ უდგია საკუთრების ხელშეუხებლობას, და უფრო მეტი ძალა კანონმდებლობისა ამ ორ წოდებათა ხელშია, რადგანაც ლორდები ქვედა პალატაში თავიანთ კაცებს არჩევიანებენ ლორდების მამულებზედ დასახლებულ ფერმერებსა.

IV

მეორე ნაწილი ეხლანდელის ინგლისისა — შოტლანდიაა. შოტლანდიაში, საცა 20 მილიონზედ მეტი აკრი მიწაა და სამს მილიონზედ მეტი მცხოვრები, ყველაზედ მდიდარი მამულის მებატონენი არიან მთელს დედამიწის ზურგზედ. აქ ამოდენა მამულზედ სულ 7.273 კომლია მამულის პატრონი. მათ შორის არიან იმისთანანი, რომელთაც ერთ მილიონ ნახევარი აკრი მამული აქვთ, მაგალითებრ, გრაფი სოტერლანდი. 26 კაცს ეკუთვნის ერთი მესამედი მთელის ადგილ-მამულისა. ამ ოცდაექვსს კაცში თითქმის ერთი არ არის, რომ ნახევარ მილიონ ფრანკზედ ნაკლები შემოსავალი ჰქონდეს წელიწადში. ამათში მილიონ ნახევარიდამ ორ მილიონ ფრანკამდე თოთხმეტს კაცს აქვს შემოსავალი წელიწადში, ერთს, ჰერცოგ ჰამილტონს 2.851.825 ფრანკი აქვს, ჰერცოგ ბოკლეის 4.603.500 ფრანკი შემოსდის ყოველწლივ.

აქ, შოტლანდიაში, იმავე მიზეზებმა იმოქმედეს, რაც ინგლის-ვალისში, და ადგილ-მამული 7.273 ხელში მოჰკრიბეს. იმ მიზეზებს ორი სხვა მიზეზიც დაემატა აქ. კოროლები, შოტლანდიის მებატონეთა ერთგულების გამო, აქ უფრო მწყალობელის თვალთ უყურებდნენ დიდთა მებატონეთაგან მამულების დაჩემებას, ვიდრე ინგლისში. ინგლის-ვალისის მებატონეთა ცდამ, რომ მაიორატობა კანონით აღიარებულ იყოს, როგორც ვნახეთ უქმად და ამოდ ჩაიარა ინგლისში და მარტო ჩვეულების ძალითა დაიწყო სუფევა. აქ, შოტლანდიაში კი, მთავრობამ ამაში მიწათმფლობელთ ხელი შეუწყო და მე-XVII საუკუნეში მაიორატობა გააკანონა; გარდა ამისა, იმისათვის რომ საშვილი-შვილოდ დაუმტკიცდეთ საქმიტაც დიდკაცობას მამულები, ერთი ღონე იყო შემოღებული, რომელიც ინგლისში „clearing

of estates“-ად არის ცნობილი. ქართულად ეს სიტყვები დაახლოებით ასე ითარგმნება: „განწმენდა მამულებისა“. ეს „განწმენდა მამულებისა“ იმაში მდგომარეობდა, რომ უწინ საკომლოდ მიცემული მამულები მიწათმომქმედებისათვის, რომელიც მერე საიჯარო მამულებად გადაიქცა, გლეხკაცობას ჩამოერთვა, საბატონო მამულებს მიეწება და ამ სახით მიებატონეთა სრულს განკარგულებაში ჩაიცვიდა. ინგლისშიაც იყო ამისთანა ამბავი, მაგრამ იქ 1448 წლის სტატუტით მთავრობამ ამ უწყალო საქმეს საზღვარი დაუდვა. შოტლანდიაში კი, საცა დიდკაცობა უფრო ძლიერი იყო და თავის ერთგულებისათვის უფრო წყალობილი კოროლის მიერ, ეგ საქმე დაუბრკოლებლად მიდიოდა და წარსულს საუკუნეში ისეთის გამარჯვებით დაგვირგვინდა, რომ დიდკაცობამ ხელთ იგდო მთელი მამულები, გლეხთა მიერ ნაჭერი, და გლეხკაცობა მამულებიდან აჰყარა. ამ აყრილ გლეხთაგან, ვისაც ღონე და შეძლება ჰქონდა, ამერიკაში გადავიდა, და ვისაც არა, უალაგო-ალაგას ზღვის პირას კლდეებზედ ქოხები გაიკეთეს და თევზის ჰერით თავს ირჩინდნენ, ან არა-და ფაბრიკის და დლიურ მუშებად ჩაეწერნენ. ჩრდილოეთი შოტლანდია მეტად მთიანი ქვეყანაა, აქ ხვნა და თესვა ბევრს არას იძლევა, და ამიტომაც „განწმენდილ მემამულეთა“ აქ უფრო პირუტყვის მოშენება ირჩიეს. პირუტყვთმოშენებას ფართო ადგილები უნდა და ამის გამო აქ, ჩრდილოეთ შოტლანდიაში, შიგადაშიგ ჩაჩხირებულნი სოფლები გლეხკაცობისა უფრო უშლიდა დიდთა მეებატონეთა, ვიდრე სხვაგან. ამ „მამულების განწმენდის“ წესმა აქ უფრო ძლიერ და სასტიკად იმოქმედა, ნამეტნავად წარსულ საუკუნეში. გაუქმდა მოსახლეობა გლეხობისა, მთელი სოფლები აიყარა და სოფლების ნაოხარზედ წმინდა ბეწვიანი ცხვარილა დადიოდა. 1792 წლის არეულობამ, რომლის მსხვერპლად შეიქმნა რამდენიმე ასი ათასი უბოროტო და უდანაშაულო ცხვარი, არაფერი უშველა გლეხობასა. ჯერ მარტო სოტერლანდის მამულიდამ 1829 წლამდე 15.000 სული გლეხობა აჰყარეს და ადამიანის საცხოვრებლის მაგიერ პირუტყვთა საძოვრად გადაიქცა ამოდენა ხალხის ნაჭერი მამულები. ამ სახით, ჩრდი-

ლოეთ შოტლანდიაში სხვილი მებატონობა ჩამოვარდა სხვილ-სხვილ ფერმეებითა. მაგალითებრ, სოტერლანდის მამულში, რომელიც $1\frac{1}{2}$ მილიონი აკრია, სულ 29 ფერმაა, ერთი ფერმა მეორეზედ 60 ვერსტის მანძილზეა, და ამოდენა მანძილზედ ფერმის გარშემო სულ ტიტველა საძოვარი მიწდვრებია თავი-დამ ბოლომდე. სამხრეთს შოტლანდიაში უფრო შუათანა მებატონობა დარჩა და ფერმები წვრილ-წვრილნი არიან, იჯარით გაცემულნი. აქ მიწათმოქმედება მაღალ ხარისხზეა დაყენებული და დიდს შემოსავალსაც იძლევა.

V

ირლანდია, რომელსაც თვითონ იქაურნი მკვიდრნი ერინს უწოდებენ, და რომელიც დღეს ერთს განუყოფელს ნაწილს ინგლისისას შეადგენს, ინგლისს დასავლეთით უდევს. ინგლისისა და ირლანდიის შორის მარტო პატარა ზღვაა, რომელსაც ირლანდიის ზღვას ეძახიან. თვითონ ირლანდიელნი კელტის შთამომავლობისანი არიან. მათი ძველადძველი ისტორია გამოუკვლეველია. ზოგიერთი ნაშთი ძველადძველის ირლანდიის ყოფა-ცხოვრებისა დაშთენილია შოტლანდიის ჰომირის ოსსიანის ლექსებში; ამასაც კი დღეს მეცნიერნი ეჭვით უყურებენ და ამბობენ, მერე ჩართულია ბევრი რამაო. ძველნი ირნი, ანუ ირლანდიელნი, ცალ-ცალკე თემებად ყოფილან დაყოფილნი და თვითო თემს თავისი უფროსი ანუ მამასახლისი ჰყოლია. თუ ოსსიანის ლექსებს დავუჯერებთ, ირლანდია ცოტად თუ ბევრად განათლებული ყოფილა უწინდელთა დროთა შედარებით. მაგრამ რაკი სკანდინავებმა ირლანდიაზედ გამოლაშქრება დაიწყეს, ამ გამოლაშქრებას აკლება და რბევა ქვეყნისა თან მოჰყვა და ირლანდიის კულტურა სრულად გააქრო.

წმინდა პატრიკმა, შთამომავლობით შოტლანდიელმა, მეხუთე საუკუნეში, სახელდობრ 430 წელს, ქრისტიანობა შეიტანა ირლანდიაში, და ამის მერმედ სამღვდელოებამ, განსაკუთრებით ბერ-მონაზვნობამ, ისე მოიკიდა ფეხი, რომ შემდეგი ცხოვ-

რება ირლანდიისა თითქმის სამღვდელოების ზედმოქმედების ქვეშ იყო. უბედურება ირლანდიისა ერთის საოცარის ამბავი-დამ დაიწყო. მეთორმეტე საუკუნეში რომის პაპად დაჯდა შთამომავლობით ინგლისელი ადრიანე IV. ამ დროს ინგლისში კოროლად იჯდა ჰენრიხ II პლანტაგენეტი. ირლანდია რომის ეპარქიად ითვლებოდა. აიღო ადრიანე მეოთხემ და 1154 წელს ირლანდია აჩუქა ჰენრიხ II-ეს, თითქო პაპის საკუთრება ყოფილიყო. მძლავრმა, დაუნდობელმა და ულმობელმა ჰენრიხ II-ემ ეს საჩუქარი მიიღო და წყალობის სიგელი პაპისა ხელზედ დაიხვია, რადგანაც დარწმუნებული იყო, რომ ირლანდიის დაპყრობისათვის პაპის „ბულა“ უფრო მეტად გასჭრიდა მაშინდელ დროში, ვიდრე ხმალი.

ხოლო დრომდე ირლანდიას მაინც ვერა გაუბედა-რა, რადგანაც ამ უცნაურს წყალობას პაპისას ეურჩებოდა ირლანდია და ზოგიერთმა ცდამ ამაოდ ჩაუარა. ჰენრიხ II მიუყრუვდა ჯერ-ხანად ამ საქმეს და დროს ელოდა. ამ ხანებში ირლანდია ხუთ საკოროლოდ იყო განაწილებული. რა თქმა უნდა, რომ ბძარვა, ლალვა და მტრობა ამ წვრილთა კოროლთა შორის დაუძინარი იქნებოდა. ამ სახით ირლანდია ჰენრიხ II-ის წინაშე შიგნიდამვე გატეხილს ციხეს წარმოადგენდა. იცოდა წინათვე ჰენრიხ II-ემ, რომ შური, ამბოხი, სიხარბე, გაუმადრობა ამ წვრილთა მთავართა თუ კოროლთა — ირლანდიას ხელში ჩაუგდებს, და ამიტომაც დედის რჩევას დაუჯერა და მოუცადა დროს. ამ დრომაც არ დაიგვიანა.

ირლანდიაში სხვათა შორის ერთი სამთავრო, თუ საკოროლო იყო, სახელდობრ, ლეინსტერნი. ამ სამთავროს მთავარი დერმოტი გამოძევებულ იქმნა თავისის სამთავროდამ. დერმოტი ინგლისში გამოვიდა, ინგლისის ბარონები, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ვასალები ჰენრიხ II-ისა მოიშველია, და არამცთუ დაიბრუნა დაკარგული ტახტი, არამედ მოსაზღვრე საკოროლოც დაიპყრო. ერთ ამ ბარონთაგანმა, სტონგბოუმ, დერმოტის ქალი შეირთო, მის მერმეთ თვითონ გამთავრდა 1170 წელს და უფრო გაადიდა თავისი სამთავრო და სხვა სამთავროების ქვეყნები დაიჭირა. ჰენრიხ II-ეს ამ ამბავმა

მიზეზი მისცა საქმეში ჩარეულიყო. მაშინდელის წესით, ვით შეიშენებდა მძლავრი და გამბედავი ჰენრიხ II, რომ მისი ვასალი, ცალკე, დამოუკიდებელ, თავისუფალ მთავრად თუ კოროლად დამჯდარიყო. მან ბრძანება გასცა, რომ ბარონები და გრაფები ირლანდიაში აღარ გავიდნენ; და ვინც გასულნი არიან, — უკანვე ინგლისში დაბრუნდნენ, და თუ არ დაბრუნდებიან, კოროლისაგან ბოძებული მამულები, „ლენად“ წოდებულნი, ჩამოერთმევათო. სტონგბოუ სუსტი კაცი იყო და ურჩობა ვერ გაუბედა ჰენრიხ II-ეს. ორში ერთი უნდა ექმნა: ან უნდა თავი დაენებებინა და ინგლისში გადმოსულიყო, ან მისგან დაპყრობილი ქვეყანა ირლანდიაში ინგლისის საკუთრებად ელიარებინა, ეცნო „ლენად“ * ინგლისის კოროლისა, — ესე იგი კოროლის საკუთრებად, ხოლო თვისდამი ბოძებულად კოროლის მიერ. რაკი ჰენრიხ II-ემ ერთ მოზრდილ ნაწილში ირლანდიისაში საქმე ასე გაირიგა, მერე 1171 წელს შემოიკრიბა ჯარი და მთელი ირლანდია, რა ინგლისის პროვინციად გასადა, გაუნაწილა თავის ბარონებს და ინგლისის კანონი თავს მოახვიო. ჯერ კიდევ 1495 წელს ირლანდიას თავისი საკუთარი პარლამენტი ჰქონდა. 1558 წელს ელისაბედი, გამოჩენილი ხელმწიფე ინგლისისა, ბევრს ეცადა, რომ კათოლიკეთა რჯული დაეგდებინებინა ირლანდიისათვის და პროტესტანტური გაეცრცელებინა, მაგრამ ცდამ ამაოდ ჩაუარა. ამ ამბავმა არია ქვეყანა და ელისაბედმა ძალით ხელახლად დაიმორჩილა. ჰენრიხ II-ილამ დაწყებული 1649 წლამდე არა ერთხელ აღუდგა ირლანდია ინგლისის პოლიტიკურ მიზეზთა გამო, ხოლო (კრომველმა 1648 წელს ასეთი თავზარი დასცა ირლანდიელებს, დაიმორჩილა და ასე უწყალოდ მოექცა, რომ დასაბამი მძულვარებისა ინგლისის მიმართ, ფესვი დაუძინებელის მტრობისა, თითქმის კრომველის უღმრთო მოქმე-

* „ლენი“ ერთგვარი მიწისმფლობელობა იყო საშუალ საუკუნეებში. „ლენი“ იმისთანა მამულს ერქვა, რომელიც ბოძებული იყო მეფეთა და კოროლთაგან საშვილიშვილოდ, თითქმის საკუთრებად, იმ პირობით, კი, რომ ზოგიერთი სამსახური გაეწიათ იმ მეფისათვის (სუზერენი), რომლისაგანაც ბოძებული ჰქონდათ.

დებამ დანერგა. კრომველმა, რაკი დაამარცხა ირლანდია, თავისი სიძე აირტონი დაავდო გამგებელად ირლანდიისა. ამან, კრომველის ხელმძღვანელობით, ბევრს ჩამოართვა მამულები, მთელი მხარეები დააცალიერა, აჰყარა ხალხი, გადაასახლა სხვაგან, მრავალი ირლანდიელი გაჰყიდა ინდოეთში.

იაკობ მეორის დროს, როცა მეორე რევოლუცია მოხდა ინგლისში, ირლანდიელნი მიემხრნენ იაკობს, რადგანაც იაკობი სულ იმის ცდაში იყო, რომ გაეძლიერებინა კათოლიკობა (თვითონ იაკობი კათოლიკე იყო) და დაემზო პროტესტანტობა ინგლისში. ამან თითქმის მთელი მოხელეობა ირლანდიისა, ჯარის უფროსნი ირლანდიაში სულ კათოლიკეთა აღსარებისა დანიშნა, და ირლანდიელებს, რადგანაც კათოლიკეთა სარწმუნოებისა იყვნენ, ეგონათ, ჩვენი დრო მოვიდაო, მაგრამ ხელახლად დამარცხდნენ და ამ დღიდან ინგლისმა უფრო შეჰხუთა ირლანდია. 1760 წელს მიწათმფლობელობის ჩამორთმევისა და შეხუთვის გამო, ირლანდიელებმა დიდი წინააღმდეგობა გამოიჩინეს. მემამულეთა წინააღმდეგ ატეხილი შინაური ბრძოლა ეგრეთ-წოდებულის „უაიტბოი“-ებისა * იმისთანავე ხასიათისა და თვისებისა იყო, რითაც ამ ბოლო ჟამს ეგრეთწოდებულმა „ფენიებმა“ თავი იჩინეს და თავზარი დასცეს მემამულეებს, ფერმერებს და სხვათა მიწისმფლობელთა ირლანდიაში. თუმცა 1772 წელს ზოგიერთი შეღავათი მიეცა ირლანდიელებს და 1782 წელს ირლანდიის პარლამენტს სრული დამოუკიდებლობა დაუთმო ინგლისმა, მაგრამ მაინც ირლანდიის ერმა თავისი გულითადი წადილი ინგლისის ხელიდან თავის დახსნისა არ გაიქრო გულში. ხოლო უბედურს ხალხს ბედი როგორღაც არა სწყალობდა: ვერც საფრანგეთის შემწეობამ 1796 წელს უშველა რაიმე და ვერც 1798 წლის საშინელმა შეთქმულებამ. 1800 წელს ირლანდია ინგლისმა სრულად დაიმორჩილა და თავისთან შემოიერთა, პარლამენტიც გააუქმა და ყველა ნიშან-წყალი თვითმართველობისა.

* „უაიტბოი“ ქართულად „თეთრი ბაღია“. ამას იმიტომ ეძახდნენ „უაიტბოი“-ებს, რომ გარედან თეთრს პერანგებს ატარებდნენ.

დღეს ინგლისის აღსარებაა გამეფებული ირლანდიაში, თუმცა იქ ამ აღსარებისა მარტო ერთი მეოთხედია, და დანარჩენი სამი მეოთხედი კათოლიკეთა აღსარებისანი არიან. დღეს ირლანდიის გამგებელად ინგლისიდან ინიშნება მთავარმართებელი, ირლანდიას ინგლისის სამინისტროში ცალკე მინისტრი ჰყავს და ინგლისის საერთო ქვედა პარლამენტში ას ხუთის დეპუტატის ადგილი აქვს, და ზედა პალატაში 28 პერისა და 4 ეპისკოპოსისა.

ეს მოკლე პოლიტიკური ისტორია ირლანდიისა საჭიროდ დავინახეთ მოგვეთხრო ჩვენის მკითხველისათვის, ვიდრე ეკონომიურს წყობის ისტორიას ირლანდიისას შევუდგებოდით. შემდეგ ამ წყობაზედ გვექნება ლაპარაკი.

VI

ვიდრე ინგლისი დაისაკუთრებდა ირლანდიას, მიწათმფლობელობა ირლანდიაში თემობრივი იყო. ვისაც რა მიწა ეჭირა, მისი საკუთრება კი არ იყო, არამედ მთელის თემისა. თვითთულს თემს თავისი ცალკე უფროსი ჰყვანდა და გამგეობა თემის საკუთვნო მამულისა ებარა. როცა უფროსი მოკვდებოდა, მის სამაგიეროდ არჩევანით დააყენებდნენ ხოლმე ახალსა. ამ სახით თვითთულს მკვიდრს ირლანდიისას სამართალი მიუძღოდა მამული ეხმარა სათემოში სხვასთან თანასწორ. ამბობენ, დღესაც თურმე არიან ოჯახები, რომელთ წინაპართაც ეგ თემის უფროსობა ჰქონიათ. ირლანდიელნი თურმე დიდს პატივსა სცემენ ამისთანა ოჯახებს დღესაც და ხშირად თავისი ხარჯითაც ინახვენო.

შეს შემდეგ რაკი გულხალვათმა პაპმა ადრიან IV-ემ უცნაური საქმე ჩაიდინა და თავისუფალი, სრულებით მისდა არკუთვნილი ირლანდია დაულოცა და უწყალობა ინგლისის კოროლს ჰენრიხს II-ეს და 1170 წ. ჰენრიხმა ირლანდიაში ფეხი შესდგა, რა თქმა უნდა წინანდელი მიწათმფლობელობა ირლანდიაში თავს ველარ დაიჭერდა. მთელის საშუალო საუკუნეთა განმავლობაში ირლანდია ძნელად ემორჩილებოდა

ინგლისსა, ბოლოს-კი ელისაბედმა და კრომველმა სულ პირქვე დაამხეს. რაკი რეფორმაციამ ფეხი გაიდგა ინგლისში, ინგლისი კათოლიკეთა აღსარებას გადუდგა და თავისი საკუთარი ეკლესია გაიჩინა, მას შემდეგ უფრო უკუღმა დაუტრიალდა ბედი ირლანდიას, რომელმაც არ უღალატა კათოლიკეთა აღსარებასა და დღევანდლამდე მასვე აღიარებს.⁷

ინგლისის დაპყრობამ, რასაკვირველია, ინგლისის რიგიც შეიტანა ირლანდიაში მიწათმფლობელობის შესახებ. რაკი ამ რიგს თვით ინგლისის მკვიდრთა ვერ გაუძლეს ინგლისში, რომლისაც პატრონები თვითვე იყვნენ, აბა როგორ გაუძლებდა დაპყრობილი ირლანდია, სადაც ბატონობა სხვა ტომმა, ესე იგი ინგლისმა დაიჭირა. ჯერ ამ რიგს ვერ გაუძლო ირლანდიამ და მერე, რეფორმაციის შემდეგ, იმ გარემოებას, რომ პროტესტანტობა ინგლისისა სდევნიდა კათოლიკობას ირლანდიისას. ჯერ რეფორმაციამდე ირლანდიის მიწები ეწყალობათ და დაურიგათ ეკლესიებს, მონასტრებს და ინგლისის ლორდებს. რეფორმაციის შემდეგ კათოლიკეთა მონასტრები გააუქმეს, მამულები სულ ჩამოართვეს, სახასოდ შერიცხეს, და იქამდე მივიდა გაბოროტება, რომ ირლანდიაში სრულად აეკრძალათ კათოლიკეებს დაესაკუთრებინათ ან ხელში სჭეროდან მამული მფლობელობითა. ამის ძალით ჩამორთმეული მამულები ან სულ დაჰყიდეს, ან მიუბოძეს დიდგვართა ინგლისელ პროტესტანტთა და მაიორატობა დაუწესეს. რეფორმაციის დროს ინგლისის ხელმწიფე ელისაბედმა 80.000 ჰექტარი * სულ ინგლისელ პროტესტანტებს დაურიგა. იაკობ I-მა ექვსი ჩრდილოეთის საგრაფოები: არმაგი, კივანი, ფერმანაგი, დერრი, ტირონი და დონეგალი მკვიდრთა ირლანდიელთ ჩამოართვა, და სულ ინგლისისა და შოტლანდიის პროტესტანტს ლორდებს დაურიგა. თვითონ 180.000 ჰექტარი დაისაკუთრა. პურიტანების რეპოლუციის დროს ყელამდი ვალით ავსებულმა პარლამენტმა

* ჰექტარი=2197 ჩოროს საყენი, ცოტა ნაკლები ჩვენებურს ორ დღიურზედ.

ერთი მილიონი ჰექტარი ვალში მისცა სულ ინგლისელებს, და როცა კათოლიკენი საბოლოოდ დამარცხდნენ — კონნაუტს და კლერს დაასახლეს, და პროტესტანტების მეტს სხვას არავის მიანიჭეს ნება აქ საგრაფოების ქალაქებში დასახლებულიყო. მდინარე შახნონი დასდეს საზღვრად და თუ ირლანდიელი ამ საზღვარს გადმოაბიჯებდა, ინგლისელს ნება ჰქონდა მოეკლა და ამისათვის არავითარს პასუხს არ აგებდა. ეხლაც არის დარჩომილი ანდაზად „გინდა ჯოჯოხეთს წასულხარ, გინდა კონნაუტსა — სულ ერთიაო“. ამ შეუწყნარებლობამ რჯულისამ ეს არ იკმარა. ირლანდიელებს ერთი მშვენიერი ჩვეულება ჰქონდათ სკოლების შესახებ. სკოლა ცის ქვეშე, სადმე ხის ძირს, ან ლამაზ ოღეზედ გაიმართებოდა ხოლმე და აქ გროვდებოდა მოზარდი ყმაწვილობა და უსმენდა თავის ოსტატს. 1830 წელს ესეც აუკრძალეს და ვალად დასდეს შვილები მარტო პროტესტანტის სკოლებში ჰგზავნონ ხოლმე სასწავლებლად. გარდა მაგისა, პროტესტანტის სკოლებისა და სამღვდელოებისათვის კათოლიკენი ირლანდიელი ეგვრეთწოდებულს „ათისთავს“ იხდიდნენ 1838 წლამდე. 1832 წლამდე ირლანდიელთ კათოლიკეთ ნება არა ჰქონდათ პარლამენტში წევრად კათოლიკე ამოერჩიათ.

ამაების შემდეგ, რა გასაკვირველიდაა, რომ ირლანდიაში მთელი საკუთრება ადგილ-მამულისა ინგლისის ლორდებმა დაიჭირეს და ხალხს ხელიდამ გამოაცალეს. იმ საზოგადო მიზეზთა გარდა, რომელთაც ინგლისში მამულებს თავი მოუყარეს რამდენისამე დიდ გვარეულობის ხელში, აქ ირლანდიაში სხვა საკუთარი მიზეზიც ზედ დაერთვა. ჯერ ხომ პროტესტანტობა, რომელსაც მთავრობა ხელს უწყობდა მიწათმფლობელობის საქმეში; მერე — მაიორატობა, რომელიც აქ გააკანონეს, რომ არამცდაარამც მამული პროტესტანტის, ესე იგი ინგლისელის გვარეულობიდან არ გასულიყო; და მესამე — რაც თვითონ მკვიდრთა ირლანდიელთა მამულები ეჭირათ, სულ ლორდების საღალე მამულებად იცნეს. ამ მამულების საღალეობა ჯერ კანონიერს ხელშეკრულობაში მოაქციეს, მერე — საიჯარო ვადადადებულ

ხელშეკრულებაში. რაკი ვადები გაუვიდათ, ლორდებმა ჭკუა იხმარეს და ეგ საიჯარო მამულები მკვიდრს ირლანდიელებს იეფად დაუთმეს, ოლონდ იჯარის ქაღალდით ნუ შევეცკერთ ერთმანეთსაო. მკვიდრნი ირლანდიელნი იეფობას დაჰხარბდნენ და უქაღალდოდ ჰერა დაიწყეს მამულებისა. აქედამ ძნელი აღარ იყო მიწათმფლობელს ლორდს ბოლოს მამულის გაცემა თავის ნებაზედ დაემყარებინა. ამ თვითნებობას ინგლისელები „at will“-სა ეძახიან და ამან მოულო კიდევ ბოლო ირლანდიის მკვიდრთა. ამ განსაკუთრებით მიზეზებს ერთი კიდევ ზედ დაემატა. ინგლისსა და შოტლანდიაში, რაც ჩამოსართმევი მამულები იყო, სულ ჩამორთმეული ჰქონდათ წვრილთა მამულისმფლობელთა მაშინ, როდესაც ირლანდიას ჯერ კიდევ სრულიად გამოცლილი არა ჰქონდა მამულები ხელიდამ. ამიტომ, რაც ინგლისსა და შოტლანდიაში მოჭარბებული ძალ-ღონე და სიხარბე იყო „ჯენტრისა“ (წვრილთა მამულის პატრონთა), სულ ირლანდიას მიესია, დასაჭერად იმ ადგილებისა, რაც კიდევ ხელში შერჩენოდა გლეხთა წოდებასა, რადგანაც ამათ პროტესტანტობა უპირატესობას აძლევდა ირლანდიაში, კანონი და მთავრობა ხელს უმართავდა — იქაურებისათვის მიწები ჩამოერთვათ, და თვითონ რიგი ინგლისის მიწათმფლობელობისა, ძვალსა და რბილში გამჯდარი, იმისთანა იყო, რომ რიცხვით უმცირესთა ხელში მოგროვება ჰქონდა საგნად და მიდრეკილებად; ყოველის ამით ინგლისის ჯენტრს მარჯვი მოუვიდა, და რაც ლორდებმა დააყლეს, ამათ შეუსრულეს. ყველა ამან ასე იმოქმედა, რომ ირლანდიაში სულ 20.322.641 აკრი* მიწაა და აქედამ 15.575.270 აკრი უჭირავს საკუთრებად მარტო 5.400 მიწათმფლობელს და მთელს ირლანდიაში კი, 1879 წლის აღწერილობით, 5.350.000 მცხოვრებელია. ამგვარმა მიწათმფლობელობამ მთელი მიწათმომქმედი ირლანდია უმიწოდ დააგდო, და დღეს ეს უმიწობა ჰლაღადებს იმ საშინელის ხმითა, რომელმაც ირლანდიისაკენ ასეთის ზრუნვით და ფიქრით მოახედა აქამომდე ყურ-

* აკრი — 800 ჩოროს საენია, ჩვენებურის დღიურის ორი მესამედი.

მძიმე პარლამენტი ინგლისისა და თვით ინგლისის ერი. რა განწირულებამდე მიიყვანა ირლანდია ასეთმა გარემოებამ, ამაზედ შემდეგ მოვილაპარაკებთ.

VII

რაკი ირლანდიაში სამი მეოთხედი მთელის ადგილმამულისა 5.400 კაცმა დაიჭირა, რასაკვირველია დანარჩენნი უმამულოდ უნდა დარჩენილიყვნენ. რადგანაც მამულების ჰერა და გაცემა მარტო მემამულეთა ნებაზედღა იყო მიჩემებული და უმამულოდ დარჩენილს ხალხს ჰამა-სმა უნდოდა, — სხვა გზა არ იყო, უნდა ლორდის ხელში ჩავარდნილიყო და მისგან აეღო მიწა. ლორდებმა მალე შეამჩნიეს, რომ რაც უფრო წვრილ-წვრილ ნაჭერად ურიგებოდათ მიწა ღალით, თუ იჯარით, მით უფრო მეტს იძლეოდნენ მიწას-გამოკლებულნი გლეხნი. ამ სიხარბემ ლორდებს ისე დაანამცეცებინა მიწები და იმოდენა მეღალენი აჩნდნენ ამის გამო, რომ თვითონ ლორდი ღალის აკრეფას ვეღარ ასდიოდა. ამ გარემოებამ აიძულა ლორდები ერთი კაცი ვინმე აეჩინათ ისეთი, რომ ლორდისათვის ერთიანი ღალა ეძლია და თვითონ ეკრიფა ღალა წვრილთა მემამულეთაგან. ამისთანა კაცს იურიდიული სახელი დაერქვა: ირლანდიაში **midleman** — შუაკაცი და ინგლისში **tacksman** — ამკრეფი კაცი. ამ შუაკაცებმა, რასაკვირველია, რომ მეტს გამოარჩნენ ლორდის მამულს, უფრო დააკუწმაწეს მიწები და ისე აძლიეს გაჭირვებულ გლეხს. 1841 წელს 682 ათასი საღალე ფერმა იყო ირლანდიაში და 1845 წელს იგივე 905 ათას ფერმად დაიყო მარტო ამ ხარბობის იძულებითა. მაშინ როდესაც ინგლისში ერთს მემამულეზედ ცხრა ფერმა მოდის, ირლანდიაში — ოთხმოცდაერთია. 1845 წელს ფერმა თვითონ აკრზედ ნაკლები ($\frac{2}{3}$ ჩვენის დღიურისა) 135.314 იყო, ერთილამ ხუთამდე 181.950 და სხვანი. ამან საშინლად ასწია ფასი მიწისა, იმიტომ რომ ინგლისში ერთს მა-

მულზედ 66 მოლალე მოდიოდა, შოტლანდიაში — 52, ირლანდიაში კი — 115, თიუქმის ერთი-ორად.

გარდა მაგისა, ირლანდიაში ერთი საოცარი ამბავი მოხდა, იმისთანა ამბავი, რომ მთელნი მეცნიერნი გააბრუა. 1766 წელს ირლანდიაში სულ 1.871.725 სული იყო მცხოვრები, 1801 წელს 5.216.331 სულად გარდიქცა ხალხის გამრავლების გამო. ამ წლიდამ სულ მატება დაიწყო, ასე რომ 1841 წელს 8.175.124 სული გახდა. 74 წლის განმავლობაში ირლანდიის ხალხმა $4\frac{1}{2}$ ჯერ იმატა და ერთს კვადრატულს ანუ ჩოროს მილზედ 1.200 კაცის მაგიერ 5.200 კაცი გამოჩნდა.

ამ საოცარმა და გარდამეტებულმა გამრავლებამ გაამრავლა, რასაკვირველია, მიწის საღალე მთხოვნელიცა და მიწის ფასი ისე ასწია ირლანდიაში, რომ ორ დღიურში ოც თუმნამდე ღალას აძლევდნენ წელიწადში. ვინ გაუძლებდა ამისთანა ფასებს, ნამეტნავად ირლანდიაში, საცა ვენახები არ არის და ძვირფასი რამ ნამუშევარი არ მოდის თითქმის, გარდა კარტოფილისა, რომელიც მართლა დიდს მოსავალს იძლევა იქ, რადგანაც ჰავა და მიწა შესწევს. ამ გარემოებამ მეტად დიდი უბედურება მიაყენა ირლანდიის ხალხს. ინგლისსა და შოტლანდიაში რომ უმამულოდ დარჩა გლეხობა, იქ ისეთი საზიანო არ იყო, როგორც აქ, ირლანდიაში, იმიტომ რომ ინგლისი და შოტლანდია გაჩაღებული იყო ფაბრიკებითა, ქარხნებითა და იმისთანა მრეწველობითა, რომელსაც პირდაპირი დამოკიდებულება არა ჰქონდა მიწასა და მიწათმოქმედებასთან. ამის გამო იქ უმამულო ხალხი კიდევ იოლად მიდიოდა, რადგანაც ფაბრიკები, ქარხნები და ქალაქების საქმენი სამუშაოს აძლევდნენ და მოჭარბებული, მიწასგამოკლებული ხალხი სულ ქალაქსა, ფაბრიკებსა და ქარხნებს შეეკედლა. ირლანდიაში, მისდა საუბედუროდ, უმამულოდ დარჩენილს ხალხს ეს სახსარიც არა ჰქონდა, რადგანაც ერთადერთი წყარო ცხოვრებისა მიწათმოქმედება იყო და ფაბრიკები, ქარხნები და სხვა ამგვარი მრეწველობა არ არსებობდა.

მაშინ, როდესაც ხალხის გამრავლების გამო მიწის ღალამ აიწია, მუშის ფასმა იმავე მიზეზით საშინლად დაიწია. საცა

მუშა ბევრია და საქმე ცოტა, ყველგან ესეა. მართალია, 15 მილიონი აკრი მიწა, რომელიც 5.400 კაცს დასაკუთრებელი ჰქონდა ირლანდიაში, დიდძალს მუშას გაუჩენდა საქმეს, მაგრამ არ გაუჩინა კი. აი რა მიზეზით. იმისთანა ქვეყანაში, როგორიც ირლანდიაა, პირუტყვით-მოშენება უფრო სახეიროა, ვიდრე ხენა-თესვა. ამიტომაც 15 მილიონ აკრიდამ ლორდებმა $11\frac{1}{2}$ მილიონ აკრზედ მეტი საძოვრად და საბალახედ აქციეს, და დასტოვეს საკარტოფილედ მხოლოდ მილიონ-ნახევარი და საპურედ — 2 მილიონზედ ცოტა მეტი. გამოდის, რომ მართო სამს მილიონზედ ცოტა მეტი მიწაღა იყო დარჩენილი სამუშაოდ, ესე იგი სულზედ მართო ერთი მესამედი დღიურისა, ანუ 400 ჩორსო საყენი. ამ-სახით, კაცის საცხოვრებლად დაადგეს 3 მილიონი აკრი და პირუტყვთავის თითქმის 12 მილიონი.

ამ ყოფამ საშინელს სილატაკეში ჩააგდო ირლანდიის მკვიდრი ერი. მუშის ფასი ჩამოვარდა რიცხვით 40 — 30 სანტიმზედ * და ეს ფასები, ორთა შუა რიცხვით, იყო დიდ შიმშილობამდე, ესე იგი 1847 წლამდე. ჩვენის საუკუნის პირველ ნახევარში, როცა ვერცხლის ფასი დაეცა, მუშის ერთის კვირის ფასი ჰტოკავდა 3 და 6-ს ფრანკს ** შუა. იქამდე მიაღწია სიღარიბემ, რომ ზოგიერთ ქალაქში ას მცხოვრებში ორმოცდაათზედ მეტი გლახა იყო, სამადლოდ შესანახავი. დონეგალის საგრაფოში იმისთანა ადგილები იყო, საცა ოთხი ათასს კაცზედ ორი დოშაკი მოდიოდა, და რვა ლეიბი ჩალისა, თუ ნამჯისა; ბევრს ადგილას ზღვის პირებზედ წყლის ბალახსა ხმარობდნენ საქმელად და ისე იკვებებოდნენ. 1740 და 1741 წლის შიმშილისაგან მართო სამხრეთ და დასავლეთ ირლანდიაში 400.000 სული მომკვდარა; შიმშილითვე მერეც თითქმის ათში ერთი კაცი კვდებოდა თურმე.

ამისთანა ყოფაში, რა თქმა უნდა, ირლანდიის ხალხი ვერ გაამრავალგვარებდა თავის საქმელსა. იგი იკვებებოდა განსაკუთრებით კარტოფილითა, სხვა საზრდოება არა ჰქონდა. ეს

* სანტიმი = $\frac{1}{4}$ კაპეიკია.

** ფრანკი = 25 კაპეიკია.

კარტოფილი ცნობილ იქმნა ირლანდიაში მე-XVI საუკუნის ბოლოს, ანუ მე-XVII საუკუნის დასაწყისის და შევიდა ხმარებაში. ირლანდიის ჰავამ და მიწამ ძალიან მოიხდინა და იქ დიდი მოსავალი იცის. „რაკი იქაური მიწათმოქმედი, — ამბობს ერთი მეცნიერი, — შეიტანდა სახლში უხვად მოსულს კარტოფილსა, თავისთვის ბედნიერად ჰსახავდა და ხვალისა ფიქრი აღარ ჰქონდაო.“ ამ გარემოებისა გამო, კარტოფილის თესვა და მოყვანა შეიქმნა ერთადერთ წყაროდ ხალხის ცხოვრებისად. ამავე მიზეზით იგივე კარტოფილი შეიქმნა სათავედ იმ საშინელის უბედურებისა, რომელიც ირლანდიას ეწვია 1847 წელს და რომელმაც ისეთი თავზარი დასცა, რომ დღესაც ირლანდია ჰკენისის, ვაებს და ვაგლახებს იმ თავზარისაგან.

ამ უბედურებას და მის შედეგს მერე ვაუწყებთ მკითხველს.

VIII

ჩვენა ვსთქვით, რომ ირლანდიაში 1841 წელსა რვა მილიონზედ მეტი მცხოვრებელი იყო და 682.818 ცალკე ფერმა; აქედამ 20.147 ფერმა, თვითო სივრცით ასილამ ორას აკრამდე, თვით მიწათმფლობელთა ეჭირათ და ამ ფერმებში საკუთრივ თითონ მოქმედობდნენ; 135.932 ფერმა იჯარის ხელშეკრულებით (leases) იყო გაცემული, და 526.539 ფერმა კი მოღალეთ ეძლეოდათ ისე, რომ მიწათ-პატრონები, როცა უნდოდათ, აჰყრიდნენ და მოღალე ხმასაც ვერ ამოიღებდა. რვა მილიონ მცხოვრებელად 1.417.787 მეკომური, ანუ ექვსი მილიონი სული ორისავე სქესისა — იმისთანა იყო, რომ მარტო მიწათმოქმედებით იკვებებოდა, ასე რომ თვითო საღალე ფერმაზედ თითქმის სამი ამისთანა კომლი კაცი მოდიოდა.

აქედამ ცხადია, რა დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა ირლანდიის ერისათვის მიწის მოსავლის მეტნაკლებობას რომელსამე წელიწადში. 1847 წელს ირლანდიაში გაჩნდა კარტოფილის სნეულება და ამ ერთადერთმა საკვებავე და სარჩომ ირლანდიის მიწათმოქმედისამ ისე იკლო, რომ მთელი ირლანდია გაათახსირა. ამ წლის უბედურებას ხალხმა უწოდა „დიდი შიმშილი“

და წელიწადს — „შავი წელიწადი“. სამი წელი ზედაზედ საშინელი მოუსავლობა-იყო. 1847 წლიდან 1861 წლამდე ველარ მობრუნდა მოსავალი კარტოფილისა და ირლანდია პირქვე და-ამხო. ამ ხანებში მრავალი ხალხი შიმშილით გაწყდა, მარტო 1847 წ. ნახევარი მილიონი სული შიმშილით მოკვდა, 20-ს წელიწადში ერთ მილიონზედ მეტი; სამი მილიონი სული უილა-ჯო, ულუკმა-პურო გლახად ჩაირიცხა და სამადლო შესანახავად გახდა; ბევრი საგრაფოები და ნამეტნავად დასავლეთი ირლანდია სულ დაცარიელდა, გაოხრებულ, გავერანებულს ქვეყანას-ლა წარმოადგენდა; ხალხი, რაც შიმშილით სიკვდილს გადაარჩა, უმადურს სამშობლოს გამოეთხოვა და სხვა ქვეყნებში გაიხიზნა. ჯერ 1841 წელს ინგლისში გახიზნული იყო ირლანდიიდან 292.935 სული, შოტლანდიაში 126.321, და 1871 წელს კი აღ-მოჩნდა ინგლისში გახიზნული 566.540 კაცი და შოტლანდიაში 207.770. მრავალი ირლანდიელი გადავიდა ამერიკაში; 1841 — 1861 წლებში ამერიკაში გავიდა 2.376.157 კაცი, ასე რომ დღეს ამერიკაში ორ მილიონზედ მეტი ირლანდიელია, რომელთაც ამერიკის ქვეშევრდომობა მინიჭებული აქვთ, და კოლონისტე-ბად დასახლებული ხომ იმდენია, რომ ეხლა იმოდენა ირლანდიელი თვით ირლანდიაშიც აღარ არის. შთავრობა ინგლისისა ამ გახიზნვას ხელს უწყობდა და უხაროდა, რომ ამოდენა მშვიერ-მწყურვალს, უბინაო, უმამულო ხალხს თავიდან იცლიდა, და ამერიკასაც თავის მხრით არა ნაკლებ უხაროდა, რომ აჯარებელ ტიტველა მინდვრებს პატრონს და მკეთებელს აუჩენდა.)

გახიზნულმა ირლანდიელმა ცხადად დაუმტკიცა ქვეყანას, რომ თავისის უბედურების მიზეზი თვითონ ერის ბუნება და თვისება კი არ არის, როგორც ამტკიცებენ დღესაც ზოგიერთი მომხრენი მემამულეებისა, არამედ იგი არისტოკრატიული წესი მიწათმფლობელობისა, რომელიც ინგლისმა შეიტანა ირლანდი-აში და რომელმაც გლეხობას ხელიდან გამოაცალა მამული და ცარიელზედ დასვა. ირლანდიაში იმისთანა თვისების ხალხიაო, ამბობდნენ და ამბობენ დღესაც ბევრნი, რომ არასგზით მათი ბედი არ გასწორდებაო; ირლანდიელნი ლოთები არიანო, მცო-ნარენი, წინდაუხედავნი, მფლანგავნი, ბედოვლათები, უმეცარ-

ნო. იქნება ესეც იყოს, მაგრამ ამას კი ივიწყებენ, რომ ბუდე ამისთანა თვისებისა სიღარიბეა და სიღარიბე, მიწათმოქმედის ერის უმამულობაა. ესე რომ არ იყოს, ვერასგზით ვერ აიხსნებოდა შემდეგი მაგალითები.

17 წლის განმავლობაში ამერიკაში გადასახლებულთ ირლანდიელთ თავის ნათესავებს, ირლანდიაში დარჩენილებს, მოაშველეს სამას ოცდახუთი მილიონი ფრანკი. ორს წელიწადში — 1852 — 1854 წ. — ას თოთხმეტი მილიონი გამოუგზავნეს. თუ ირლანდიელი მართლა ხასიათდაცემულია, ავის თვისების კაცია, ლოთი, მცონარე, უმეცარი გაუფრთხილებელი ბედოვლათია, საიდან შეაგროვა ამოდენა სიმდიდრე ამერიკაში, რომ არამცთუ თვითონ გამოიკვება და ირჩინა თავი, არამედ ამოდენა უშველებელი ფული თავის გაჭირვებულ მოძმეთ მოაშველა შორიდან, მერე ვინა? გახიზნულმა კაცმა, თავის ბინიდან, სამშობლოდამ აყრილმა და უცხო ქვეყანაში ახლად დაშენებულმა. ეს მაგალითები უტყუარი საბუთია მისი, თუ რა ძალი, ჰქონებია ხალხს, ოდეს მამული ხელთ უპყრია, და რა უღონო, უძლური, მშიერ-მწყურვალე ყოფილა, როცა ეს სიკეთე ხელიდან გამოსცლია.

IX

შიმშილით სიკვდილმა, გახიზნვამ, დიდძალი ულუკმაპურო, უბინაო ხალხი მოაქლო ირლანდიას, და ამით იმ საშინელს ვაებას, რომელიც 1847 წლის შიმშილობას მოჰყვა და თითქმის 1861 წლამდე მეუფებდა, სიმწვავე ცოტაოდენად დაუნელა. მაგრამ ირლანდიის წყლული სრულებითაც არ გამართლებულა, მხოლოდ დროებითად შეღავათი მიეცა ამ უბედურს ქვეყანასა. ირლანდიის ერს მაინცდამაინც არ დაავიწყდა თავისი სატიკვარი და მიზეზი ამ სატიკვარისა.

იგი არა ერთხელ აფეთქებულა, რომ როგორმე თავი დაეხსნა ამ სატიკვარისაგან და მიზეზი მისი მოესპო. ძველისძველსა დროსას არას ვიტყვით, საკმაოა გავიხსენოთ 1760 წელი, როცა ეგრეთ-წოდებულმა „უაიტბოებმა“ საშინელი ხოცვა და ჟლეტა ასტეხეს მემამულეებისა. 1791 წელს საფრანგეთის რევოლუციის დროს შეადგინეს ეგრეთწოდებული „კავშირი შეერ-

თებულთა ირლანდიელთა“, რომელიც იბრძოდა ირლანდიისათვის და რომელმაც მოითხოვა ინგლისისაგან გათანასწორება კათოლიკეებისა და პროტესტანტებისა. ინგლისელებმა ჯერ ზოგიერთი რამ დაუთმეს და მერე-კი ისევ ძალმომრეობით სასტიკი ზომები იხმარეს ირლანდიის წინააღმდეგ. ილაჯგაწყვეტილმა, აბეზარმოსულმა ირლანდიამ თვისთა წყლულთა სამკურნალოდ მიჰმართა საფრანგეთსა, რათა თავი დაეხსნათ. საფრანგეთმა, მაშინ თითქმის ინგლისზედ მტრად გადაკიდებულმა, 25.000 კაცი მოაშველა ჯარად ირლანდიას 1796 წელს, მაგრამ აქედამაც არა გამოვიდა რა. 1798 წელს ხელახლად შეითქვა ირლანდია, მაგრამ შვების სანაცვლოდ უფრო უარესი დღე დააყენა გამარჯვებულმა ინგლისმა და ორ წელიწადს შემდეგ ყოველივე უფლება შინაურის კანონმდებლობისა და მმართველობისა ჩამოაცალა და შეიერთა სრულებით.

სწორედ ამ წელიწადს გამოუჩნდა ირლანდიას ის ერთგული შვილი, რომელსაც დღევანდლამდე მადლობელი ერქმეოდა ირლანდიისა თითქმის სასოებით იხსენიებს. იგი იყო ოცდახუთის წლის კაცი, უკვე გამოჩენილი ადვოკატი დუბლინში, ირლანდიის სატახტო ქალაქში, და სახელად ერქვა დანიელ ოკონელი. 1800 წელს ოკონელი გულმხურვალედ, მხნედ და მედგრად წინააღმდეგა ირლანდიის გაერთებას ინგლისთან. მას შემდეგ, რაკი 1809 წელს შეადგინა საზოგადოება, ეგრეთწოდებული „კავშირი კათოლიკეთა“, თავისის საოცარის მჭევრმეტყველობით ასეთი სახელი დაიდო ირლანდიელთ შორის, რომ პისი სიტყვა ირლანდიისათვის კანონი იყო. ამ საზოგადოებას თანდათან დემოკრატიკული ხასიათი მისცა, და 1830 წელს, გახდა თუ არა წევრად ინგლისის პარლამენტისა, ხელახლად მოითხოვა განცალკევება ირლანდიისა, მაგრამ პარლამენტმა უარჰყო 532 ხმით წინააღმდეგ 38-ისა. მელბურნის მინისტრობის დროს ოკონელი დიდი გავლენიანი კაცი გახდა, ასე რომ დუბლინის ლორდ-მერობა* მიიღო 1842 წელსა. 1843 წელს ამ დაუცხრო-

* ლორდ-მერი ჩვენებურად ქალაქის თავია; ლონდონსა, დუბლინსა და იორკში ყოველწლივ ირჩევენ ხოლმე და ინგლისის მიხედვით დიდხარისხოვანი თანამდებობაა.

მელმა მოყვარემ თავის ქვეყნისამ სამოცდარვა დიდი და წვრილი მიტინგები (კრება, ანუ ყრილობა ერისა) შეჰყარა, რვა ოქტომბრისათვის ცდილობდა პარლამენტი აღედგინა ირლანდიაში, ანუ, როგორც მაშინ ამბობდნენ, საგანგებო კრება მოეწვივნა, მაგრამ ინგლისმა ჯარი მიუსია და გაუქმარწყლა მამულიშვილური წადილი.

რაც შეეხება ეკონომიურის წყობის სატკივარს, ამის თაობაზედ დაწინაურებულნი ირლანდიელნი, გულშემატკივარნი თავის ქვეყნისანი, პირველ ხანებში ბევრს არას თხოულობდნენ. ჩვენი საუკუნის დასაწყისში მარტო იმას ემუდარებოდნენ, რომ მამულების იჯარით ჭერის ვადა პატარა მომატებული ყოფილიყო! რამოდენადაც ლანდ-ლორდები ამას ეუბნებოდნენ, იმოდენად გულნატკენი ირლანდიელნი თავის სათხოვარს უმატებდნენ, თორემ ჯერ თვით გამოჩენილი ირლანდიის მამულისშვილი ოკონელიც კი მეტს არას თხოულობდა, ოღონდ იჯარის ვადად ოცდაერთი წელიწადი მაინც დასდეთო. ეს იყო 1843 წელს. ჩვიდმეტ წელიწადს შემდეგ, სახელდობრ 1860 წელს, ირლანდიელნი — წევრნი პარლამენტისანი არ დასჯერდნენ ამ 21 წლის ვადას და 31 წლიანი ვადა ითხოვეს. ბოლოს ხანებში ვადად მოითხოვეს 63 წელიწადი.

ესეთმა ყოფამ არყოფამ და ინგლისის ძალმომრეობამ აიძულა ირლანდიელნი შეედგინათ ირლანდიის გარეთ, უშიშროების გამო, საზოგადოება, რომლის წევრთ „ფენიები“* ეწოდებათ. ბუდე და ბინა ამ საზოგადოებას ამერიკაში აქვს. ირლანდიელთ ფენიებს საგნადა აქვთ ღონე და ქონება იმოდენა შემოიკრიბონ, რომ ორასი ათასი კაცი შეათოფ-იარაღონ, გადმოიყვანონ ირლანდიაში, დაიხსნან ირლანდია და რესპუბლიკა გამართონ. ამათ, რა თქმა უნდა, დიდძალი მომხრენი

* ფენია, ფინა, ანუ ფიონა გამოჩენილი გმირი ყოფილა ირლანდიისა 1700 წ. წინა და ფენიებმა იმის საპატიოდ და სახსოვრად დაირქვეს მისი სახელი.

თვით ირლანდიაში ჰყავთ) მოქმედება მათი სახუმარი არ არის და ინგლისის ძალიან ეფიქრება იმათგან.

ბოლონდელი მოღვაწე ირლანდიისა ხომ სახელოვანი პარნელია. მისი აზრი და მოქმედება უკვე უწყის „ივერიის“ მკითხველმა.

ჩვენ დაგვრჩა მხოლოდ გამოვიძიოთ, რაგვარ, რა გზით და ზედმიყოლებით იცვლებოდა აზრი ინგლისის დაწინაურებულთა კაცთა და თვით ინგლისის მთავრობისაცა ირლანდიის შესახებ, როგორც საპოლიტიკო, აგრეთვე საეკონომიო საგანთა გამო. რაკი ამასაც ჩვენის შეძლებისამებრ გამოვიკვლევთ, ირლანდიის ყოფის დღევანდელი სურათი, თუ სრულად არა, იმოდენად საკმაოდ გამოხატული მაინც იქნება, რომ... ჩვენნი მკითხველნი ცოტათი მაინც ნათლად დაინახვენ ირლანდიის საქმეს, რომელშიაც მოქცეულია ორი დიდი საგანი, ცხოვრების საქვაკუთხედო, რომელსაც, ქვეყნისათვის განსაცვიფრებელის გამბედაობით, სახელოვანმა გლადსტონმა თავისი ძლიერი და კაცთმოყვარე ხელი მოჰკიდა და რომელსაც თავისი პატიოსანი გული და სახელი ჩაახვია.

X

ქვეყნიერობაზედ ბევრი არ არის სხვა იმისთანა ქვეყანა, რომ ხელშეუხებლობა მიწათსაკუთრებისა ისე ძლიერ და ბეჯითად დაცული იყოს, როგორც ინგლისში. ვილჰელმ დამპყრობელის დროს თესლი ამ ხელშეუხებლობისა დაითესა ინგლისში და თანდათან გაძლიერდა, გაივსო და ბოლოს მიწათმფლობელობას შეურყეველ საძირკვლად დაედო. ეს მოძღვრება, რომელმაც ასე ხელი შეუწყო ადგილ-მამულების მცირეოდენის კაცის ხელში მოგროვებას, მთელს ეკონომიურს აგებულობას ინგლისისას ძვალსა და რბილში გაუჯდა და სიმართლედ აღიარებული იყო. ამან იმოდენად დაიმორჩილა ზნეობა ადამიანისა, იმოდენად შეჰხუთა აზრი, რომ მის უმართლოებაზედ დიდ ხანს ეჭვიც არ შესვლიათ არამცთუ

თვითონ ინგლისის მთავრობას და კანონმდებლობას, არამედ იმათაც-კი, ვინც ამ მოძღვრებამ გაათახსირა და ცარიელზედ ულუკმაპუროდ დასვა. ესეთი ძლიერი შემხუთველი ძალი ჰქონდა ქვაკუთხედსა ლორდთა მიწათმფლობელობის საძირკელისაჲს. მით უფრო საყურადღებოა შემდეგი ისტორია მიწათმფლობელობის მოძღვრებისა ინგლისში, რომ ამისთანა ქვეყანაშიაც კი ვერ გაუძლო ამ მოძღვრებამ დროთა მოთხოვნილების ზედმოსევასა და ძირი შეერყა.

თუ პირველი იერიში არა, საკმაოდ თვალსაჩინო მაინც, მიიტანა მიწათმფლობელობაზედ თითონ ინგლისის მთავრობამ XV და XVI საუკუნეში. ჰენრი VII და VIII-ემ აუკრძალეს ლორდებს იმისთანა ფერმების მოშლა და გაუქმება, რომელთაც ან არა ნაკლებ 20 აკრისა მიწა ეჭირათ, ან 30 მარკას იჯარას იძლეოდა. შემდეგ დადგინებულ იქმნა წესი, რომ 30 — 50 აკრიან ფერმაში არამც და არამც არავითარი შენობა არ მოიშალოს და დროზედ შეკეთებულ იქმნას. ესე ყოველი იმისდა საშველად მოახდინეს, რომ ლორდებმა არ გააუქმონ ფერმები, ესე იგი საიჯარო და საღალო ადგილები საძოვრებად არ გადააქციონ, და ამ გზით მიწათმომქმედს სახსარი მიეცეს იჯარით თუ ღალით მაინც მიწა დაიჭიროს. ხოლო ეს კეთილი განზრახვა იმით დაბოლოვდა, რომ წვრილი საღალე მამულები სულ გაუქმდა და მარტო მოდიდო ფერმები და დარჩა და ამის გამო წვრილნი მიწათმომქმედნი ცის ანაბარად დარჩნენ; და ეს მით უფრო შესამჩნევი იყო, რომ ამისთანა წვრილნი მიწათმომქმედნი უმრავლესობას შეადგენდნენ.

ჰენრი VIII-ის შემდეგ ცალკე კომისია დააფუძნა ინგლისის მთავრობამ, რომელსაც განსაკუთრებულ საგნად დაუდო წინააღმდეგს ლორდთა მიზიდულობას, რომ გარემო მიწები შემოიგდონ ვითომდა მამულების გამიჯვნისა და შემოფარგვის სახითა. კომისიამ ყოველი ბოროტი და ზიანი ამ მიზიდველობისა აღწუსა, ასწერა და ურჩია მთავრობას — ფერმის მიწის რაოდენობა ერთხელ და ერთხელ დაიდვას კანონით და მით გლეხობას გზა მიეცეს იჯარით მაინც აიღოს

ხოლმე მამულის საკეთებლად და თავის-თავის სარჩენად, ამა-ზედ შეტანილი კანონპროექტი პარლამენტმა უარ-ჰყო. საკვირველიც არ არის. მაშინ პარლამენტში ბურთი და მოედანი ეჭირათ მიწათმფლობელთა და მათგან ეკონომიურად დამონავებულითა ფერმერთა. 1549 წელს იფეთქა გლეხობის აღრეულობამ, მაგრამ ამაოდ და უქმად ჩაიარა. ამ დამარცხების შემდეგ ხელახლად ფეხზედ დადგა ძლევაშობილი მოძღვრება ლორდთა მიწათმფლობელობისა. იქამდე მიადწია ამ ლორდთა გაძლიერებამ, რომ ლორდი ჩარლს გრეი, რომელიც მინისტრად გახდა 1806 წელს და რომელმაც 1807 წელს შეიტანა პარლამენტში კანონპროექტი, რომ კათოლიკენი და პროტესტანტები გათანასწორებულ იქმნენ და უკანასკნელთ არავითარი უპირატესობა არა ჰქონდეთ პირველთა წინაშე, — იძულებულ ჰყვეს სამინისტროდამ გადამდგარიყო. ლორდებმა იცოდნენ, სადა სცემდა ეს კანონპროექტი, თუ ირლანდიას მიიღებდნენ მხედველობაში. მერე სერ რობერტ პილმა, როცა მთავარი მინისტრად გახდა 1841 წელს, ისეთი შესანიშნავი ეკონომიური ცვლილება მოახდინა, რომელმაც დედააზრი საკუთრების ხელშეუხებლობისა ზოგადის სახით შეაყვია და ამით ტორიები შეაფუცხუნა. ერთხელ აღძრული აზრი არ შეჰფერხდა და საზოგადოებაში გზას იხსნიდა თანდათან. ამ მხრით 1839 წელს ეკონომისტებმა კონნერმა, ბომონტმა და სხვებმა ამ აზრს ღონე და ძალა მისცეს. ვიგების წინამძღომელი ლორდ ჯონ როსელი 1847 წ. ჰქადაგებდა, რომ სათემო * მამულები სყიდვით გამოვიხსნათ ლორდების ხელიდამაო და ღარიბს მიწათმოქმედებს დავურიგოთ.

ყველაზედ დიდი ხელისხლება მიწათმფლობელობის დედააზრისა 1848 წელს მოხდა. ეს ის კანონი ** იყო, რომლის ძალითაც ირლანდიაში სამაიორატო მამულებს ყადაღა ახსნეს

* ამ დროს „სათემო“ მამულებს იმისთანა მამულებს ეძახოდნენ, რომელნიც ლორდების ხელში იყო საკუთრებასავე და სოფელთ მართო საძოვრად ხმარების ნება ჰქონდათ.

** ამ კანონს, „Encumbered Estates Act“-ი ჰქვია.

გაუსყიდველობისა და ნება მიეცათ სამაიორატო მამულები ეყიდნათ მსურველთა.

რა ღვთის წყალობა იყო ეს კანონი ირლანდიისათვის, ამას შემდეგიდამ ცხადად დავინახავთ. 1849 — 1857 წლამდე 511.898.900 ფრანკის მამულები იყიდა ირლანდიაში 7.849 კაცი მა. აქედამ 7.180 კაცი ირლანდიელი ყოფილა, 309 ინგლისელი და შოტლანდიელი. ჩვენი საუკუნის მეორე ნახევარში საქვეყნოდ გამოჩენილმა ეკონომისტმა ჯონ სტუარტ მილმა და რადიკალების წინამძღოლმა ბრაიტმა მიწათმფლობელობის საქმე * წამოაყენეს ინგლისში. ჯონ სტუარტ მილი, საცა კი შემთხვევა ჰქონდა, ჰქადაგებდა, რომ გამიჯვნისა, ანუ მამულების განწმენდის ბილი **, რომელმაც ესეთი ძლიერი იარაღი მისცა ლორდებს, რომ მამულები ხელთ ეგდოთ, უნდა გაუქმდესო, სათემო მამულები დაურიგდეს უმამულოებსაო და ყველა ფერმერს ხაზინამ ფული უნდა ასესხოსო მამულების გამოსასყიდავადო. შორსმხედველი ძილლი აფრთხილებდა თავის ქვეყანას, ესლავ უწამლეთ რამე ამ საქმესაო, თორემ გაჭირებული ყოფა მიწათმფლობელობისა დღესა თუ ხვალ თავისას მოითხოვსო და ძირეულ ცვლილებას მოახდენსო. ჯონ ბრაიტი, გამოჩენილი იარატორი ინგლისისა, დიდი სახელგანთქმული სახელმწიფო კაცი და თავი რადიკალებისა, არა ერთხელ ამბობდა, რომ ირლანდიას მარტო იმით ეშველებაო, თუ უმამულოდ დარჩენილს ხალხს სასახლეებს, საკომლო მამულებს, ცოტაოდენს მაინც ვუყიდითო. 1866 წელს აგვისტოს 24-სა სიტყვა წარმოსთქვა და სამართლიანის გულისწყრომით ავად იხსენიებდა, რომ ინგლისში ნახევარი ქვეყანა 150 ლორდს უჭირავსო და შოტლანდიაში 10 თუ 12-საო. ლორდმა არგაილმა სტატისტიკის კომიტეტში ამავე საგანზედ საყურადღებო სიტყვა წარმოსთქვა.

ჯონ სტუარტს მოჰყენენ სახელოვანი მეცნიერნი — თორ-

* ეგრეთ წოდებული The Land question.

** Inclosures bill.

ტონი, ბექსტერი, ფოუსეტი, ბეესლი და სხვანი, რომელთაც ერთხელ აღძრულს აზრს უფრო მეტი შუქი მიაყენეს და ინგლისის მთავრობისა და ერის გულში მიწათმფლობელობის შესახებ სულ სხვა ფიქრი ჩასახეს. ჟურნალ-გაზეთობამაც დიდი ღვაწლი დასდო ამ აზრის გაძლიერების საქმეს, თუმცა ზოგი წინააღმდეგობასაც კი უწევდნენ, როგორც, მაგალითებრ, *The Economist*-ი და სხვა ტორიების მორჩილნი გაზეთები. მომხრეთა გაზეთებ შორის გამოჩენილნი არიან *Saturday Review* და *Daily News*-ი. რამოდენად გაძლიერდა ახალი მოძღვრება მიწათმფლობელობის შესახებ ინგლისში, ამისი ცხადი მაგალითი მიტინგია, 29 ნოემბერს 1869 წელს მომხდარი დონდელნში. აქაც თამამად გაჰკიცხეს წინანდელი აზრი მიწათმფლობელობისა: „ჯერ ფენიებს ყველას გამოურიცხველად ეპატიოსო, მერე მუშათა ბილლი მოგვეცითო და ბოლოს ვილაპარაკებთ ფერმერობის ბილზედაცო; ას-ასობით ხან აქეთ, ხან იქით დაეხეტებიან უილაჯობით მუშებიო, — მოგვეცით თვითოს თვითო სასახლე, თვითო აკრი მიწა და მაშინ ფერმერობაზედ ვილაპარაკოთ“, — სთქვეს ხსენებულს მიტინგზედ სხვათა შორის.

ამ სახით ახალი აზრი მომწიფდა ინგლისში — მწერალთა, მეცნიერთა და ორატორთა წყალობითა ასე, რომ გლადსტონმა, რომელიც 1870 წელსაც მთავარმინისტრად იყო, ამ წლის თებერვლის 15-სა, როცა ირლანდიის საადგილ-მამულო ბილლი შეიტანა პარლამენტში, სხვათა შორის სთქვა: „მე ერთი იმისთანა მაგალითი არც შემხვედრია და არც მახსოვსო, რომ ამდენს ჯენტელმენს თავისი დრო, თავისი აზრი, თავისი ცოდნა და გამოცდილება შეეწიროსო, როგორც ირლანდიის ყოფისა და მდგომარეობის გამოკვლევას შესწირესო“.

ესე დაძრული ჰქონდა საძირკველი წინანდელს მეტად მაგარს ქვაკუთხედს ინგლისის მიწათმფლობელობისას, როცა დიდმა გლადსტონმა 1870 წელს, თავისი სახელოვანი ბილლი ირლანდიის მიწათმფლობელობის შესახებ შეიტანა პარლამენტში, პარლამენტს მიაღებინა და მით ჯერ ლაგამი ამოსდო თვითნებობას ლორდებისას, რომ თავის ნებაზედ აჰყრიდნენ

მიწათმოქმედებს და მამულიდამ გაისტუმრებდნენ, და მერამე ძირი გამოუთხარა წინანდელ დედააზრსა, თუმცა ფრთხილად-კი და ცოტა-არა გაუბედავობით, მაგრამ მაინც საგრძნობელად.

ამ ბილლის საერთო და საზოგადო მნიშვნელობაზედ შემდეგ მოვილაპარაკებთ და ამით დავასრულებთ ამ ძალაუვნებურად გაგრძელებულს, მაგრამ მაინც კიდევ სრულად ართქმულს მოთხრობასა.

XI

სახელგოვანი კანონი გლადსტონისა, რომელიც მან გაიყვანა 1872 წელსა, რომელსაც Irish land-bill-ს ეძახიან და რომელზედაც ჩვენ შევაცენეთ ჩვენი მოთხრობა, თუმცა დიდს არაფერს წარმოადგენს, მაგრამ, ინგლისის დღუღებით გაქვით-კირებულის მიწათმფლობელობის აგებულება რომ ვნახეთ, ეს კანონი თამამი იერიშია ახლისა, ძველს წყობაზედ მიტანილი. მით უფრო შესანიშნავია იგი კანონი, რომ მისი მეოხებით ცვლილება აზრისა მიწათმფლობელობის შესახებ თეორიებრივი კი აღარ არის დღეს ინგლისში, არამედ თქმული ქმნულად არის გადაქცეული და საქმით არის განხორციელებული.

ეგ კანონი წარმოდგარია ერთის სახის ჩვეულებისაგან, რომელმაც ფეხი მოიკიდა ერთს პატარა პროვინციაში — ოლსტერში — ჯერ კიდევ იაკობ I-ის დროს, და ამიტომ ეძახიან ოლსტერის ჩვეულებას... ამ ჩვეულების ძალით ფერმერი მივიდოდა, იჭერდა მამულის პატრონის ნებადართვით მიწას, ბინას იკეთებდა, სიტყვიერად ურიგდებოდა ფასს იჯარისას და არავითარს ხელშეკრულობას ერთმანეთს არ აძლევდნენ. ერთსაც ნება ჰქონდა — როცა სურდა აყრილიყო, მეორესაც — როცა უნდოდა აეყარნა და დაეთხოვნა. ხოლო ორსავე შემთხვევაში ფერმერს ეძლეოდა იმისი ფასი, რაც გაეკეთებინა და ჩაეყარა მამულში. ამ ფასსა ფერმერი იღებდა არა მამულის პატრონისაგან, არამედ იმ კაცისაგან, ვინც მის სანაცვლოდ მის დანაჟერს მამულში შემოდიოდა დასაბინავებლად. ეს ჩვეულება შეწყნარებული იყო თვითონ ერის მიერ და გაკანონებული კი არ ყოფილა.

გლადსტონის 1872 წლის კანონის სათავედ ეგ ჩვეულება შეიქმნა, თუმცა შესანიშნავი ცვლილებანი დაემატა კი.

1. პირველი, რომ ყოველივე სადაო საქმე ფერმერსა და მემამულეს შორის, თუნდ იჯარის ქალაღლითაც არ ყოფილიყვნენ ერთმანეთში შეკრულნი, დაუმორჩილა კანონს, და ამაების გასარჩევად სულ ახალი განსაკუთრებული სასამართლო დააწესა და მომრიგებელ მოსამართლეებს სრული უფლება მისცა აიძულოს მიწათმფლობელი და ფერმერი კანონს ემორჩილებოდნენ. ამ სახით გაკანონდა იგი ჩვეულება და კანონის მფარველობის ქვეშ დადგა იქაც-კი, საცა, როგორც ვსთქვით, ქალაღლით ხელშეკრულობა არ იყო;

2. თუ დავა ასტყდებოდა ვადის მეტნაკლებობაზედ, ვადად აღიარებულია 31 წელიწადი, თუნდაც მოდავენი ნაკლებ ვადაზედაც შეჰპირებოდნენ ერთმანეთს;

3. მემამულე თავისის ნებით ვერ აუწევს და მოუმატებს იჯარის ფასსა. ფერმერს შეუძლიან ამ შემთხვევაში იჩივლოს და საჩივარს გაარჩევენ საკუთრად ამისათვის დანიშნულნი დამფასებელნი;

4. მემამულე თავისის ნებით ვერ აპყრის ფერმერს და ვერ დაითხოვს, თუ ფერმერი უნაკლულოდ იხდის იჯარის ფასსა. თუ აპყარა, თითონ მემამულემ უნდა უზღოს ფასი ყოველ იმისა, რაც ფერმერსა აუშენებია, რაც მამული გაუყეთებია, გაუწმენდია და თუ ნერგი რამ ჩაუყრია. ამისი საზღაური უსათუოდ უნდა გამოერთვას მემამულეს, თუნდ თითონ ფერმერი მოწადინებულიც არ იყოს;

5. როცა მემამულე ჰჩივის, ფერმერი იჯარას არ იძლევაო და ამ მიზეზით თხოულობს მის აყრასა, მაინც კანონს უნდა მიჰპართოს და თავისის ნებით აქ ვერასა იქმს. ამ შემთხვევაში სასამართლო იმის გამოძიებაში უნდა შევიდეს — მიუცემლობა ხომ იქილამ არ წარმოსდგა, რომ მეტად ბევრსა სთხოვსო ფერმერს. თუ ასეა, სასამართლო უარს ეუბნება მემამულეს და ყოველს ხარჯს, ყოველ ღღეს მოცდენისას, ყოველს ზარალს, რაც-კი ამ საქმის გამო მოსვლია ფერმერს, მემამულეს აზღვევინებს სასარგებლოდ ფერმერისა;

6. დასასრულ, ფერმერს მიენიჭა უფლება შეისყიდოს თვისი სააჯარო მამული, თუ მამულის პატრონს მოურიგდება. რაკი მორიგებიან, ხაზინა აძლევს ფერმერს სესხად ორს-მესამედს მორიგებულის ფასისას 35 წლით და ფერმერმა ასში ხუთის თავი უნდა აძლიოს 35 წლის განმავლობაში და ამ ხანის შემდეგ თავნი და სარგებელი გადახდილი ექმნება. დღიურ მუშებსაც და უმამულოებს, თუ ისურვებენ გამოისყიდონ სასახლე ადგილი, რომელზედაც დგანან, მთავრობისაგან სესხი ეძლევათ ამ სახითვე.

წარმოსადგენია თუ, — რა ძლიერი ყოფილა ინგლისში მოძღვრება საკუთრების ხელშეუხებლობისა, რომ ამისთანა უწყინარმა და მშვიდობიანმა ხელის-ხლებამაც კი მთელი ინგლისი ფეხზედ დააყენა, ხსენებულს კანონს რადიკალობის სახელი გაუთქვა და დიდება და სახელი გლადსტონისა მოჰფინა მთელს ქვეყანაზედ.

რომ გავიხსენოთ, რაც იყო თქმული ინგლისის მიწათმფლობელობის წყობასა და აგებულებაზედ, რომ გონების თვალის წინ დავიყენოთ იგი მედგარი, დაუძინარი მეცადინეობა ლანდ-ლორდებისა და წინანდელის კანონმდებლობისა; გავიხსენოთ იგი მხნეობა და თვალგაფაციცებული სიფრთხილე. რათა არაფერმა არ შეურყიოს საძირკველი საკუთრების ხელშეუხებლობის მოძღვრებასა, ჩვენც სხვასთან ერთად მოგვიხდება თქმა, რომ ის უწყინარი კანონი, რომელიც გლადსტონის, ბრაიტის, ფორსტერის და სხვების თაოსნობით მიიღო ინგლისის ერმა, დიდი გაბედული და თამამი ბიჯია.

მაგ კანონს, თუმცა სიფრთხილით, მაგრამ აშკარად დიდ-მნიშვნელობიანი საგანი უდევს სარჩულად — არა მარტო ინგლისისათვის, არამედ მთელ დასავლეთ ევროპისათვისაც. ქონებრივი წყობილება ეხლანდელის საზოგადოებისა დასავლეთს ევროპაში... უნდა იმ საფუძველზედ აშენდეს, რომ ფერმერმა, ღალით მიწების მკერელმა, უმამულო მუშაკაცმა საკუთრებად შეისყიდონ მამულნი, რომელზედაც დროებითად და ვადით დგანან.

„ჩვენა გვეონია, — ამბობს ერთი მეცნიერი, — რომ მაგ კანონს უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვსო მთელის ინგლისისათვის... ვიდრე პირველ შეხედვით გვეჩვენებაო... იქნება ბევრი ხანი გავიდეს, ვიდრე არისტოკრატიული წყობა ინგლისისა ამ ახალს აზრს და მიმართულებას შეიშენებდეს და შეიფერებდეს, ხოლო ბოლოს-კი დაჰყვებაო, როგორც დაჰყოლია აქამომდეცა ყოველს საჭიროებას ერისას, თუ იგი საჭიროება უკანდაუხვეველად და ერთხმევად იღალადებსო. ირლანდიის მიწათმფლობელობის შესახები კანონი (გლადსტონისა) პირველი ბიჯია მიწათმფლობელობის ცვლილების გზაზედა, — ბიჯი, მართალია, მოკლედ გადადგმული, მაგრამ ძლიერი და უკუ დაუბრუნებელიო...“)

ეს ითქვა 1876 წელს და აი დღეს, ათს წელიწადს შემდეგ, იმავე სახელოვანმა გლადსტონმა იტვირთა ეგ დიდი საქმე, ფეხზედ წამოაყენა, და 1872 წელს ცოტად გაღებული მის მიერვე კარი ახალის აზრის დასაბინაველად, ეხლა თითქმის მთლად გაადო, უშიშრად. წააგებს ამაში გლადსტონი, თუ მოიგებს, დამარცხდება, თუ გაიმარჯვებს, — ამას მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ დღევანდელის დღის სატკივარისათვის, ხოლო ეს კი უეჭველია, რომ მერმისი მისი მოძღვრებისაა და მოედანს მიწათმფლობელობისას მისი მოძღვრება დაიჭერს.

აი რა მიზეზით დასავლეთი ევროპა ესე გულმოდგინედ შეჰყურებს დღეს ინგლისის შინაურს საქმეს და თვალს არ აშორებს მოხუცებულს კაცს გლადსტონს, რომელმაც სიჭაბუკის სითამამით და მხნეობით დღეს ჰიდლილი გაუბედა... * წყობასა, და მოხუცებულობისაგან დღემიწურვილი არ შეუშინდა არც კიცხვას, არც ლანძღვას, არც მუქარას, მარტო იმის გამო, რომ სიმართლე თავის მოძღვრებისა ჰსწამს და ამ სიმართლით სურს ჩავიდეს საფლავეში.

[1886 წ.]

* ტექსტი ამოღებულია ცენზურის მიერ.

რედ.

მილიტარობა ევროპაში

(1886—1889)

ევროპის დიდი და პატარა ოსაზრებო

(1890)

მილიტარობა ევროპაში

ტფილისი, 16 იანვარი, 1889 წ.

დღევანდელი ევროპა ჰგავს იმ კაცსა, რომელიც გარედამ მტერს უყენებს თვალსა და შიგნიდამ მოყვარესა. მართლა-და მთელი ევროპა რომ მოიაროთ, ერთ სახელმწიფოს ვერა ჰნახავთ, რომ გული გულის ადგილასა ჰქონდეს. ყველას მუშტი მოდერებული უჭირავს მტრის თვალის დასაყენებლად, და ამავე დროს გულში რომ ჩაჰხედოთ, ბევრს იმისთანას ჰნახავთ, რომ მოყვარეს თვალი უდგება. გაუჭირდა ევროპის ხალხსა ცხოვრება. უკეთესი ნაწილი ერისა და მოზრდილი ლუკმა ერის ქონებისა იღუპება დღეყოველ და ამ ნაწილს ერისას და ერის დიდძალს ქონებას ჰყლაპავს იგი გაუმაძღარი ვეშაპი, რომელსაც შეთოფიარალებულს მშვიდობიანობას ეძახიან.

ამ გზით მშვიდობიანობის დაცვა ერთი დიდი უბედურებაა ევროპისა და ეს უბედურება მოუვლინა ამ ბრწყინვალედ განათლებულ ქვეყანას თ. ბისმარკმა და მისმა მეტისმეტად გაკადნიერებულმა და მოურიდებელმა პოლიტიკამ. საითაც-კი მიიხედავთ, რაზმი რაზმზედ ეწყობა, ჯარებს, რაც ძალი და ღონე აქვთ, უმატებენ, თოფსა და ზარბაზნს და ტყვია-წამალს ამზადებენ და მაინც გვეფიცებიან, რომ მშვიდობიანობის მეტი გულში არა გვაქვს-რაო. ვერ წარმოიდგენთ, რა აუარებელი ფული ამოდის ევროპის მკვიდრთა ჯიბისაგან და რა

აუარებელი იხარჯება ამ შეთოფიარაღებული მშვიდობიანობისათვის. ვერაფერი მშვიდობიანობაა, თუკი კაცი იძულებულია ხელი ხმაღზედ ევლოს დღემუდამ და ისე ჰპატრონობდეს თავის-თავსა. ტყუილად-კი არა სთქვა მონტესკიემ, რომ „სჯობია უბედურის ომის განსაცდელს მიეცეს კაცი, ვიდრე ფული გაიღოს მშვიდობიანობის დასაცავად“.

ამას გამგებელნი ევროპისა ისე ნათლად ვერა ჰხედვენ, როგორც თიფონ მკვიდრნი თავის თავზე ჰგრძნობენ. ევროპის მკვიდრთა მუხლი ეკეცებათ დღევანდელის დღის სიმძიმის ქვეშ, სული შეეხუთათ, არაქათი აღარა აქვთ. აი ის შიგნითი მხარე დღევანდელის ევროპისა, რომელიც მოყვარეს თვალს უყენებს.

შეიხედეთ ერთი გერმანიაში, რა ყოფა აქვთ პარლამენტში ერთის მხრიდამ ბისმარკსა და მის დამქაშებსა და მეორის მხრით გერმანიის ერის გულშემატკივართა. ტყუილად ეძებენ თ. ბისმარკი და მისი ავანჩავანები ამის მიზეზს იმაში, ვითომც პირადი შური და მტრობა აგეშებდეს მის მოპირისპირეებს, როცა ეგრე მიესევიათ ხოლმე თ. ბისმარკსა. აი, აიღეთ თუნდა საფრანგეთი. განა მოსალოდნელია, რომ ამისთანა ქვეყანაში ერთი ვილაცა პამპულა გენერალი გამოტყვრეს და იძახოდეს. მე ვარ მხსნელი საფრანგეთისა ჭირთაგან და ვაი-ვაგლახისა-განაო. მოდით და მე განგისვენებთ თქვენო, და ერიც იჯერებდეს და სახსნელად კალთაზედ ხელსა სჭიდებდეს! განა დასაჯერებელია ყოველივე ეს, თუ ერი იმ ყოფაში არა ჰგრძნობდეს თავსა, როცა კაცს, სხვა გზა რომ არა აქვს, ხავსს ეჭიდება დარჩობისაგან თავის დასახწევად. აბა მიჰხედეთ, რა საცოდავად ჰღალადებს იტალიის ერი უქონლობისა და უილაჯობისაგან, — გაეწყალდით, ლუკმა პური აღარ შეგვრჩაო. ნუთუ იმისათვის მოვიპოვეთ თავისუფლება და ერთობა, რომ ამ ყოფაში ჩავცვივნილიყავითო! მოგვაშორეთ ეგ რაღაც ჭირი გერმანიაა, რომელმაც ეს უბედურება აგვიკიდა ზურგ-ზედ და სული ველარ მოგვიბრუნებიაო. არც-კი ავსტრიაა უკეთესს დღეში. აქაც-კი ერი ჰდრტვინავს და ჰკენესის დღევანდელის დღის გაჭირვებისაგან და გულამღვრეულად გასცქე-

რის გერმანიას, რომელმაც ეს დღე მოუვლინა მთელს ევროპას ერთად და ავსტრიას საკუთრივ.

ეს დასისა და დასის ერთმანეთთან ბრძოლა და ეს ამათი პარლამენტებსა და სხვა სარბიელზედ ერთმანეთის წეწვა და გლეჯა სულ ერთის სათავედამ მოდის. ყველაფერი ეს რომ გაფხიკოთ, გასცხრილოთ, ძირს დარჩება ორი ერთმანეთის მოპირისპირე მოძღვრება, ორივე ერთნაირად უჯაბი და ერთნაირად სამართლიანი-კი არა. გამგებელნი სახელმწიფო ბედისანი იძახიან, რომ ერი პოლიტიკისათვის არის ქვეყანაზედ გაჩენილი და ამიტომაც თქვენ სუო; სახელმწიფოს გულშემატკივარნი ერის მოყვარენი-კი პასუხად ეუბნებიან: უკაცრავად, პოლიტიკაა ერისათვის გაჩენილი და არა ერი პოლიტიკისათვისაო. სწორედ მოგახსენოთ, მთელი პოლიტიკური ისტორია ევროპისა ამ ორთა მოძღვრებათა ერთმანეთთან ბრძოლაა და სხვა არაფერი. ყოველივე სხვა მოძღვრება თითქმის აქ მიდის და აქედამ მოდის. დროთა მდინარეობაში ხან ერთი მოძღვრებაა ქვეშ და ხან მეორე, რადგანაც დღემუდამ ჭიდილში არიან, ხოლო დღეს-კი ევროპის ერი თ. ბისმარკის წყალობით იმ მოძღვრების ქვეშ არის, რომელიც ჰქადაგებს, ჯერ პოლიტიკა და მერე ერიო. აქ გაწირული ერია, და რაღა საკვირველია, რომ იგი ზოგან ჰტოკავს, ზოგან შფოთავს, და ხანაც იმისთანა პამპულას მოეჭიდება ხოლმე კალთაზედ, როგორც ბულანჟეა და სხვა ამისთანა ცრუპენტელა და ჩიტირეკია გენერალი.

ისევ ევროპის მილიტარობის შესახებ

ტფილისი, 11 თებერვალი, 1889 წ.

ჩვენ არა ერთხელ გვითქვამს, რომ ევროპის ეხლანდელი შინაგანი მდგომარეობა მეტად გამწვავებულია; ამის გამო ყველანი სცდილობენ შინაური საქმე რიგიანად მოაწყონ და მოჰმართონ, და ამიტომაც დღეს ზოგიერთს სახელმწიფოს საქმე ისე გახდომია, რომ ამ მხრით თავს როგორმე უნდა უშველოს.

საფრანგეთში თავი იჩინა ბულანჟობამ და ლამის ერთი კაი ვაი-ვაგლახი ასტეხოს შინვე და ერთისა და იმავე ქვეყნის შვილნი ერთმანეთს დაატაკოს. გაუსინჯეთ გული ამ ბულანჟობას, ის მრავალგვარი ნაჭუჭები შემოაცალეთ, და დაინახეთ, რომ მიზეზი მისის მოვლენისა და მერე გაძლიერებისა მარტო ის არის, რომ ერს ველარ აუტანია დღევანდელი ყოფა. სიმძიმემ დღევანდელის დღისამ შეჰხუთა ქვეყანა, არაქათი გამოაცალა, და რად გვიკვირს, რომ პირველ ჩხავანა კატას, რომელსაც კი შეხვდა, ჩაავლო ხელი, აბა თავს ეს დაგვიჭერსო. აქ მთელს დღევანდელს აშლილობაში, ამ მინისტრებთა გადაყენ-გადმოყენებაში მარტო ერთი თავიდათავი მიზეზია, ერი თოფიარადის ჭერით დაღალული და დამძიმებული, ზვალინდელის განსაცდელის შიშით ხელფეხშეკრული, ველარ იტანს დღევანდელს ყოფას და იძახის, — ოლონდ ეს ყოფა კი ნულარ იქნება და სხვა რაც უნდა მოგვივიდესო, უარესი არ იქნებაო.

ამავე ყოფაშია იტალია. ეხლანდელი აშლილობა მუშებისა, რომელმაც მთელი ეს ქვეყანა ასე ძლიერ შეაფუცხუნა, იმავ სათავიდამ მოდის, იმავ მიზეზით არის მოვლინებული.

ერი გააღატაკა ამ შეთოფიარალებამ, დღედადლე მატულობს ხარჯი მხედრობის შესანახავად და გასაძლიერებლად, ლუკმა-პურის ილაჯი გაუწყდა ერსა.

ამისთანავე დღე ადგია თითონ ძლევამოსილსა და გათამამებულს გერმანიასაც. ეს ეგრეთწოდებული „თავისუფლად მსჯელთა“ დასი რომ ასე გაცხარებულად ზედმისევია თ. ბისმარკს და მოსვენებას არ აძლევს, — რის ნიშანია? აბა შიგ გულში ჩაპხედეთ ამ დასის ღალადსა, თუ იმავე მიზეზთან არ მიხვიდეთ. ეს მიზეზი დღეს გერმანიაში ისეთი ძლიერია, რომ ლამის შეარყიოს აქამდე შეურყეველი ციხე-სიმაგრე თ. ბისმარკის ავტორიტეტობისა და სხვისთვის დაათმობინოს ბურთი და მოედანი. არ ვიცით, ხსენებული დასი ამით მოიგებს რასმე, ან წინ წასწევს თავის საქმეს თუ არა, მაგრამ ეს-კი აშკარაა, რომ ამ მხრით რაიმე ცვლილება ცოტად თუ ბევრად გულს მოჰფხანს.

ავსტრო-ვენგრიაში, მართალია, ჯერ ამ მიზეზს ისე აშკარად არ გამოუჩენია თავი, როგორც, მაგალითებრ, საფრანგეთსა და იტალიაში, მაგრამ დღევანდელმა მიმართულებამ პოლიტიკისამ აქაც მოუვლინა დიდძალი ნაღველი ამ ქვეყნის სვებედის გამგებელთა. აქაური მთავრობა გერმანიის პოლიტიკამ იძულებული გაჰხადა ვენგერთა პალატაში შეეტანა ახალი სამხედრო კანონპროექტი. აპილპილდა ამაზედ მთელი ვენგრია და საქმე იქამდე გამწვავდა, რომ თუ მთავრობამ არა დაუთმო-რა, ლამის ერთი ნახევარი ავსტრო-ვენგრიის იმპერიისა მეორეს დაეჯახოს. ეს აშლილობა, მართალია, გამოწვეულია ეროვნების სახელითა, მაგრამ დღეს მაინც დიდი შინაგანი სატკივარია და დიდად სანაღვლეელია, რომ წამალი რამე დაედოს.

ინგლისის ერიც ჯერ არ უჩივის თავის ცხოვრების სიმძიმეს, თუმცა ეს სახელმწიფოც დიდს სამხედრო მზადებაშია და მხედრობის გაძლიერების ფიქრში. ზოლო აქ თავისი დიდის ხნის მძიმე სატკივარია და ეგ სატკივარი ირლანდიის საქმეა. ეს საქმე ისეთია, რომ ინგლისს გაბედულად ევროპის პოლიტიკაში მონაწილეობას ვერ მიაღებინებს. გარდა, ამისა, დღეს

ინგლისის თვალი შორს ქვეყანაზეა მიქცეული. ავღანისტანში რაღაც მოძრაობაა და მინამ აქ საქმე თავის კვალში ხელახლად არ ჩასდგება, ინგლისი სხვა საქმისათვის ბევრს ვერას მოიცლის.

ამ სახით ვხედავთ, რომ დღევანდელს დღეს თითოეულს დიდს სახელმწიფოს თავისი საკუთარი სატკივარი აქვს აჩენილი და იმოდენად დიდი სატკივარი და დაუხანებელად მოსარჩენი, რომ, თუ არ უკიდურესი რამ მიზეზი, საგარეო საქმეთათვის ხელს არავის გაანძრევინებს, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, დიდის ომისათვის არავის არ გამოამეტებინებს თავსა. არ ვიცით, იქნება ამ სატკივრების თესლი თითონ დიპლომატიისაგან არის აქა-იქ ოსტატურად გადაყრილი. ეხლანდელ დროში ყველაფერი დასაჯერებელია და შემძლებელს კაცს სად არ მიუწვდება ხელი. ხოლო საქმე ყველგან ასეა და აი ამას უნდა მიეწეროს, ჩვენის ფიქრით, ის ამბავი, რომ დღეს ომის ატეხის ხმები სრულად მიმწყდარია. ისე გაუჩუმდნენ დღეს ომს, თითქო ყოველივე მიზეზი ომისა თავიდან მოშორებოდეს ევროპას და იგი დღეს არა ჰგავდეს თივას, რომელშიაც ცეცხლია დამალული. სხვა რომ არა იყოს-რა, ეს ზომ ვიცით, რომ გერმანია უომრად ვერ გადარჩება. ანაში ეჭვი არავის უნდა ჰქონდეს. საქმე იმისთანა დროისა და გარემოების ხელში ჩაგდებაა, რომ გერმანიისათვის გამარჯვება უეჭველი იყოს ცოტად თუ ბევრად. ამ დროისა და გარემოების მოლოდინშია დღეს გერმანია და იმის ცდაში, რომ ეს დრო და გარემოება მოიმზადოს.

ეს ამბავიც საკმარისია, რომ დღევანდელს მიყუჩებულს ყოფას ევროპისას კაცმა სანდო თვალით არ უყუროს.

ევროპის მილიტარობა და ამერიკის მერმისი

ტფილისი, 25 თებერვალი 1889 წ.

ერთაშორისი დაუნდობლობა, ომი და სისხლის ღვრა, რომ კაცობრიობის ბედნიერებისა და კეთილდღეობის სულის შემხუთავი და დამღუპავია, ეს დიდი ხანია შეგნებული აქვსთ მეცნიერებისა და მწერლობის წარმომადგენელთ. იმისა და მიუხედავად, რომ ეგ აზრი მეტად ადვილი გასაგებია, მთელი ევროპა მუდამ იმასა ცდილობს, რომ საომრად მოემზადოს; ამ განზრახვით ევროპის სახელმწიფოთი არავითარს ხარჯსა და საშუალებას არა ჰზოგავენ მხოლოდ იმიტომ, რომ აუარებელი ჯარი იყოლიონ. ასორმოცდაათ წელიწადზე მეტია, რაც საფრანგეთის გამოჩენილი ფილოსოფოსი მონტესკიე სჩიოდა, რომ ევროპა თანდათან უმატებს ჯარებსა და თოფ-იარაღს, ამისათვის არა ჰზოგავს არავითარს ხარჯს და ამითი თავს ილარიბებს და ილატაკებსო. მონტესკიეს სიტყვას არავინ გაუფრთხილებია და დღეს ევროპის სახელმწიფოთი თოფ-იარაღში სხედან და მზად არიან ერთმანეთი სისხლის მორევში დაარჩონ. ევროპის ამგვარს ყოფა-მდგომარეობას ერის გალარიბება, გალატაკება მოსდევს. ამჟამად ევროპას თექვსმეტ მილიონამდე ჯარისკაცი ჰყავს. ამ მოკლე ხანში ოც მილიონამდე შეისრულებს. ერთის სიტყვით, მთელს ევროპას თოფ-იარაღის ქვეშ ჰყავს ერთი მერვედი მთელის მუშა, მწარმოებელის ხალხისა. ეს ერთი მერვედი წლიდგან წლამდე არაფერს აკეთებს, მხოლოდ სამხედრო ხელობაში ვარჯიშობს და თავის თანამოძმეთა ნაშრომითა და ნაღვაწით იკვებება. საფრანგეთი, რომელსაც ოთხ მილიონამდე ჯარისკაცი ჰყავს, ჯარსა და ფლოტს ანდომებს წელიწადში 900 მი-

ლიონ ფრანკზე მეტს. ეს ფული ყველა მკვიდრზე რომ გავანაწილოთ, გამოვა, რომ თითო მკვიდრი ჯარისა და ფლოტის შესანახად იხდის წელიწადში 24 ფრანკსა და ნახევარს. ინგლისის თითო მკვიდრი იხდის წელიწადში 21 ფრანკს, და გერმანიისა 12¹/₂-ს.

ეხლა ვნახოთ, რამდენი ჯარი ჰყავს ჩრდილო ამერიკის შტატებს და რამდენი ეხარჯება. ამ შტატებს ჰყავს მხოლოდ 27.000 ჯარისკაცი. ამ მცირე ჯარის შესანახად თითო მკვიდრი წელიწადში იხდის 4¹/₂ ფრანკს.

როგორც ჰხედავთ, ამერიკის მხედრობა ბევრად ჩამორჩენია ევროპისას. სამაგიეროდ ერის სიმდიდრე და კეთილდღეობა ამერიკის შტატებისა იმდენად სჯობნის ევროპისას, რომ ვაჭრობასა და მრეწველობაში შტატები ყოველისფრით წარმატებულნი არიან ევროპაზე და თანდათან იმორჩილებენ ევროპას. თუ საქმე ამრიგად წავიდა, იმედია, რომ შტატები ეკონომიურად სულ ერთიანად დაიმორჩილებენ ევროპას, რომელიც აუცილებლად გაკოტრდება. მაშინ, როდესაც შტატები თანდათან იხდიან სახელმწიფო ვალებს, ევროპის სახელმწიფოთა კი თანდათან ვალებში სცვივან.

რაც დრო მიდის, ევროპაში უფრო და უფრო ძლიერდება ერთა შორის დაუნდობლობა და მძულვარება. ამ მხრით ამერიკა სრულიად სხვა სურათს წარმოგვიდგენს. ამერიკის სახელმწიფოთ აზრად აქვს სახელმწიფოთა ძმური კავშირი დაადგინონ, რისათვისაც ქალაქ ნიუ-იორკში კონგრესი შეიკრიბება. ამ კონგრესზე ლაპარაკი ექნებათ იმის შესახებ, თუ რა პირობითა და რა საშუალებით უნდა შეერთდნენ ამერიკის სახელმწიფოთა ისე, რომ არც ერთი სახელმწიფო ამერიკისა არ დაიჩაგროს. სხვათა შორის, კონგრესზე ისიც გადასწყდება, რომ სახელმწიფოებმა ყოველივე შფოთი, უსიამოვნება და ანგარიში მორიგეობითა და მშვიდობიანად გაათავონ ხოლმე. უეჭველია, რომ რაკი ამერიკის სახელმწიფოთა ძმურად მორიგდებიან, მხედრობით გატაცებულს ევროპას კიდევ უფრო დასცემს ეკონომიურად და მსოფლიო მეთაურობასაც დაიმკვიდრებს ამერიკა.

ევროპის დიდი და პატარა ონაზრები

ტფილისი, 20 იანვარი, 1890 წ.

დასავლეთს ევროპას, დიდ ატლანტიკის ოყენეს პირად, ისპანიის გვერდით, არის ერთი პატარა სახელმწიფო — პორტუგალია. ეს დღეს პატარა და უღონო სახელმწიფო ერთს დროს დიდ ამბავში ყოფილა. მისი გაბედულნი და გულსრულნი მკვიდრნი ერთს დროს განთქმულნი იყვნენ ზღვებზე სავაჭროდ სიარულითა და დიდძალი სიმდიდრე და ქონება შექმონდათ თავის ქვეყანაში. ამ ბედნიერ ხანაში პორტუგალიამ ბევრი ადგილი დაიჭირა თავის გათამამებულ მკვიდრთა გულმოდგინებით და მხნეობითა და ბევრი ახალშენი (კოლონია) აიჩინა შორეულ ქვეყნებში, საცა-კი მიაწვდინა თავისი ხომალდი, თავისი გემი. ერთი დრო არავის შერჩენიაო, ნათქვამია. ბევრმა ისტორიულმა მიზეზმა უკან დააყენა ეს ერთს დროს ცოტად თუ ბევრად გაღონიერებული ქვეყანა და ჩვენს დროს იქამდე დააქვევითა, რომ როცა ევროპის საქმეთა აშლილობა ასე თუ ისე ააწიოკებს ევროპას, პორტუგალიის ხსენებაც-კი არსად არის ხოლმე: არც მისი მოყვრობაა ვისთვისმე სახარბიელო და არც მისი მტრობა საფიქრებელი. ერთი მუჟა ქვეყანაა და ერთი მუჟა ხალხი, და რა სათვალავსა და ანგარიშში მოსატანია ევროპისათვის, საცა მარტო დიდს მუშტსა და გრქელს მკლავსა აქვს ხმა და პატივი.

ამ პატარა ქვეყანას თავისი საკუთარი მეფე ჰყავს და თავისი საკუთარი კონსტიტუცია აქვს და იყო დღეს-აქამომდე თავის-თავად, ცოტად თუ ბევრად კმაყოფილი და ყოვლად უნაღვლეელი გარედამ, თავის საკმაოდ შეღავათიან კონსტიტუციის მფარველობის ქვეშ. ჰპატრონობდა ავად თუ კარგად

იმ ქვეყნებს, რომელიც ერთს დროს დაეჭირა და რომელთაგანაც ბევრი აღარა შეარჩინეს—რა დიდმა სევდებმა. ერთი ამისთანა ძველადვე დაჭერილი ადგილი ჰქონდა პორტუგალიას აფრიკაშიაც. ეჭირა ეს ქვეყანა, თუმცა ბევრს არას ჰრჩებოდა და უქმად ეგდო ასე, რომ თითქმის თავმინებებულის იყო პორტუგალიისაგან. როცა-კი გერმანიამ და ინგლისმა ამ ბოლოს ხანებში თავიანთი ხარბი თვალი აფრიკას მიჰმართეს, დაიჭირეს ადგილები და დაიწყეს აქეთ-იქით გაწევა, პატარა პორტუგალიაც შეფუცხუნდა, — იმ ჩემ მიერ უპატრონოდ დაგდებულ მამულს ხელი არავინ ჩაავლოსო და შეუდგა იმ მამულის შერჩენის თადარიგსა.

თურმე ნუ იტყვით, იქაურ მკვიდრთა როგორღაც შესჩენიან ინგლისელები, მოუნადირნიათ იმათი გული ბევრგვარის ოსტატობით, დაჰპირებიან მფარველობას, და მფარველობის ნიშნად თავისი ბაირალებიც დაურთიებიათ. ერთი მაიორი პორტუგალიის მხედრობისა რომ მისულა იქ ეხლახან პორტუგალიის სახელით, ინგლისელთაგან გულმოცემულ მკვიდრთა შორს დაუჭერიათ პორტუგალიის ბატონობა. საქმე საომრად გამხდარა. პორტუგალიის მაიორს დაუმარცხებია მკვიდრნი და ინგლისელთაგან ბოძებული ბაირალები ორიოდ დაუყრევინებია. იწყინა ეს ამბავი ინგლისმა. როგორ თუ შენ გააუპატიურე ჩემი ბაირალებიო? როგორ თუ გაჰბდე და ჩემ კალთის ქვეშ მყოფი ქვეყანა გამილახეო, შეუთვალა პორტუგალიას ინგლისმა. აბა ეს ღონიერი და ძლიერი ინგლისი ერთის მხრით და ეს უღონო პორტუგალია — მეორეს მხრით!.. მოდი და ნუ მოიბუზები. რადა ჰნებულობ ეგრე ცხარედ ლაპარაკსაო, უპასუხა პორტუგალიამ კრძალვით: სამართალი ხომ აქ არის, ამოვარჩიოთ შუაქაცები და ვისაც აკუთვნებენ იმ ქვეყანას, აკუთვნონო.

ნეტა ღონიერი და ძლიერი ინგლისი რად იკადრებდა სამართალს, როცა მოპირისპირედ უღონო და პატარა პორტუგალია უდგა. საცა ერთის მხრით პირდაღებული ვეშაპია და მეორეს მხრით — მობუზული კრავი, იქ, ეხლანდელს დროში, სამართალს დაეკითხება ვინმე?.. განათლებულმა ინგლის-

მა ეს იუარა და შეუთვალა, ხელი აიღე, თორემ მიწასთან გაგასწორებო. „ძალა შესწევს ქაღილსა“ და საწყალმა პორტუგალიამ ხმა გაიკმინდა.

ერი პორტუგალიისა აიმღვრა, აირია, გულზე მოვიდა, რომ ინგლისმა თავისი ძლიერი მუშტი მოუღერა უღონოსა და სუსტს პორტუგალიასა და არ-დასათმობი დაათმობინა. პორტუგალიის ერმა ძალიან კარგად იცის, რომ ძალა აღმართსა ჰხნავს, რომ ინგლისთან გამკლავება ქვეყნის დაღუპვა და გათახსირება იქნება. ომი ვერ გაუბედა ხმალდახმალ, მაგრამ გულმოდგინე მამულიშვილობამ სხვარიგ ომისათვის გამოადებინა ხელი პორტუგალიის ერსა. ეს უნდა ვიცოდეთ, რომ ინგლისის პორტუგალიაში დიდი ვაჭრობა აქვს. აი, სწორედ აქ იყარეს ჯავრი ინგლისელებისა. თუ ხმალთ ვერას დავაკლებთ, ჯიბეს ზომ ცოტად თუ ბევრად მოვაჭრითო,—სთქვებს და აიღეს და ყოველივე აღებ-მიცემობა ამოჰკვეთეს ინგლისთან. დააკეტვინეს რაც მალაზიები და სავაჭროები ჰქონდათ ინგლისელებს დიდს ქალაქებში, მარტო ოთხს თუ ხუთს სოვდაგარს ლონდონში შეკვეთილი ჰქონიათ ათის მილიონის საქონელი და დეპეშით შეუთვლიათ—შეკვეთილზე ხელი აგვიღიაო. ამისთანავე დეპეშას ჰგზავნიან ლონდონში სხვა სოვდაგარებიცა. ვისაც-კი სადმე ინგლისელი ჰყოლია საქმეზე, დაუთხოვნიან; ვისაც შვილები ჰყოლია ლონდონში გასაზრდელად მიბარებული, ყველას უკანვე წამოუყვანია. ერთის სიტყვით, რასაც და ვისაც-კი ინგლისისა რამ აცხია, ყველას შემოსწყრომიან, ყველას მოჰრიდებინან.

გარდა ამისა, რომ კვლავაც უღონობის გამო არ დაიჩაგრონ ვისგანმე, მამულიშვილობით აფოთოვანებულს ერს მოუწადინებია სამერმისოდ მაინც ღონე ჰოიციენ და ამისათვის ნებაყოფლობით გაუწერიათ ერთმანეთში ფული, რომ მხედრობა გაიძლიერონ და მოაწყონ ყოველ შემთხვევისათვის. ერთს ძალიან მდიდარს მამულიშვილს შეუწირავს ამისათვის სრული შემოსავალი მთელის ერთის წლისა, და ამბობენ, რომ აუარებელი შესაწევარი მოდის დიდისა და პატარისაგანაო.

ძლიერია ერი, რაც უნდა პატარა იყოს, როცა მამულიშვი-

ლობა, თავის ქვეყნის სიყვარული ასე ამხნევენს, ასე ამოქმედებს, როცა უბედურება რამ, განსაცდელი რამ, გულზე ხელს კი არ აკრებინებს, როგორც იმედგადაწყვეტილს, სასოება-დაკარგულს, არამედ იმოდენად ძლიერ აღვიძებს, ძლიერ მისძრავ-მოსძრავს, რამდენადაც ძლიერია თვით შის თავზე მოსული უბედურება და განსაცდელი. პორტუგალიამ სწორედ ამისთანა დიდგულოვნობა და დიდსულოვნობა გამოიჩინა და ამით მთელის ქვეყნის თანაგრძნობა და პატივი მოიპოვა. პატარაა ეს პორტუგალია, მაგრამ ამ მხრით-კი კარგი ყოფილა!..

თვით ის დავიდარაბა-კი, რომელმაც ეს ამბავი გამოიწვია პორტუგალიაში, მაგდენი არაფერია არც პორტუგალიის და არც ინგლისის სასახელოდ. ერთი კაცმა ჰკითხოს ერთსაცა და მეორესაც, ნეტა ვის ტაბლაზე ჰჩხუბობენ? იმ ქვეყანას, რომელსაც ესენი ერთმანეთს ედავებიან, თავისი მკვიდრნი, თავისი შვილები ჰყავს, და ან ინგლისს რა ხელი აქვს, ან პორტუგალიას. იქაურებს თავისი ქვეყანა თავისთვის უნდათ, და რაო ჩემოო? რა თქმა უნდა, ერთმაცა და მეორემაც რომ თავი დაანებონ, იქაურნი ორისავ ხელით ღმერთს მადლობას შესწირვენ, კარგად თუ ავად ამ წუთისსოფელს თითონ გაუძლევიან, არც ერთისაგან, არც მეორისაგან ძალად ცხონებას არ ინდომებენ, მაგრამ რას იზმენ საწყლები? ორთა-შუა მომწყვდეულან და უილაჯობით ვაის გაურბიან, იმის არ მცოდნენი, რომ ვუის შეეყრებიან. ერთისა და მეორისაგან იმ გზითვე იჩაგრებიან, რა გზითაც დღეს იჩაგრება პორტუგალია ინგლისისაგან.

სამართალიო, იძახის პორტუგალია. ქვეყანაზე რომ სამართალი იყოს, ინგლისსაც პირში ჩაღას გამოავლებდა და პორტუგალიასაც. საიდამაც მოსულხართ, იქავ წადითო, თქვენ იქ ხელი არა გაქვთ, იქაური პატრონები — იქაურივე მკვიდრნი არიან და თქვენ რაზე შესჩენიხართ ჭიასავით. მაგრამ სად არის ეს სამართალი? იგი თვალწინ ლამპარსავით უნთია ადამიანს მართო იმ დრომდე, ვიდრე გახლებული ძალა არ მოვა და ერთის შებერვით არ ჩააქრობს ხოლმე.

დ ღ ი უ რ ი

უცხოეთის საგულუგისო მუშაობისა

(1882 — 1898 წ.)

საპოლიტიკო მიმოხილვა

1882 წელი, იანვარი.

ეგრეთწოდებულ პოლიტიკოსებისაგან „აღმოსავლეთის საქმე“ ერთი უშველბელი კერაა, რომელზედაც ყოველთვის ომის ცეცხლი ანთია და ამ ცეცხლს კიდევ თვითოეულის სახელმწიფოს საკუთარი მუგუზალი უკეთია. არ არის ევროპაში დიპლომატი, რომ ამ თვალთ არ უყურებდეს აღმოსავლეთის საქმესა და კერაზედ ცეცხლს ამ ანგარიშით არ ინახავდეს. ვერა ეშველა რა ევროპას, ვერ მოუღო ბოლო მაგ საქმეს და ამით ვერ წაშალა დედამიწის ზურგზედ მიზეზი, რომლის წყალობითაც მარჯვე დიპლომატი ევროპის საქმეს დომხალსავით აურევს ხოლმე, როცა კი საკუთარი ინტერესი მისის სახელმწიფოსი ამას მოითხოვს.

თუმცა ეგ საქმე ერთობ ძალიან რთულია, ძალიან გადაკეანძულია და თვითოეულის სახელმწიფოს თოკის წვერი იმ კვანძშია მოქცეული, მაგრამ მაინც ისეთი არ არის, რომ იმ კვანძის სამართლიანად გახსნა ევროპისათვის შეუძლებელი იყოს. თუ ბრკოლდება ეგ საქმე, თვითონ საქმის ბრალი იმოდენად არ არის, რამდენადაც იმისი, რომ ზოგისათვის ესეთი ყოფა აღმოსავლეთის საქმისა მეტად სახეიროა და სხვაფრივად გამოსაყენი. მეზადური ბადეს არ ესვრის ხოლმე, თუ წყალი მღვრიე არ არის. აღმოსავლეთის საქმე იმისთანა რამ არის, რომ, როცა გინდათ, ევროპის საპოლიტიკო მდინარეობას მისი მეოხებით

ამღვრევთ. საკმაოა ოდნავ ხელი შეახოს კაცმა ერთ-ერთს მუგუზალს, რომელიც მაგ საქმეს უკეთია, და ათასი ხარბი თვალი, ათასი გაუმადლარი გული აილურსება, ყალბზე დადგება და ისე აირევ-დაირევინ, რომ ძალი პატრონს ვეღარ იცნობს.

ყველა სახელმწიფოს თავისი საკუთარი შინაური ტკივილი აქვს. როცა რომელსამე გასამკლავებლად მომზადებულს სახელმწიფოს ის ტკივილი გაუმწვავდება, მაშინვე აღძოსავლეთის საქმეს თვალს გადაავლებს ხოლმე: მოდიო, ამბობს, ერთი ეს საქმე ავფუშო, ამით სხვები ერთმანეთს მიუთხოვო; ის სხვები ერთმანეთში გაებმიან, ჩემთვის აღარ მოიცლიან და ამ გზით იქნება ბურთი და მოედანი ჩემის წადილისა მე გავისაკუთრო და ჩემს ტკივილს წამალი რამ დავდო.

გაძლიერებულს პრუსიას ჯერ ვერ შეუგროვებია თავის სკიპტრას ქვეშ ყველა ნემეცები, რომელთაგანიც ზოგნი ავსტრიასა ჰყავს, ზოგნი რუსეთსა; იტალიას — იტალიელები, რომელთაგანიც ზოგნი ავსტრიასა ჰყავს, ზოგნი — თუმცა კი ძალიან ბევრი არა — საფრანგეთსა. საფრანგეთს გული ასკდება ელზას-ლოტარინგიაზედ, რომელიც პრუსიამ ძალად ჩამოართვა, — და ცოტაოდენადც თვალი უჭირავს ბელგიაზედ. ავსტრია ცდილობს ნემეცები ხელიდამ არ გამოაცალოს პრუსიამ, და თუ გამოაცალოს, სამაგიეროდ სლავიანებში მაინც ფეხი მოაკიდებინოს. რუსეთს ჯერ კიდევ ვერ დაუბინავებია სლავიანები ისე, როგორც მისი საპოლიტიკო საჭიროება მოითხოვს და აღმაცერად თვალს ადევნებს ავსტრიასა, რამელიც როგორღაც ფეხაკრევით და ქურდულად სლავიანებისაკენ მიიპარება. ინგლისი კიდევ იმის ცდაშია, რომ თავისი, თითქმის მაცხოვრებელი, ინდოეთი შიშ-გარეთ ამყოფოს, ერთის მხრით რუსეთი ინდოეთის საზღვრებზედ ახლო არ მიუშვას და მეორეს მხრით ევროპამ ინდოეთისაკენ გზა არ გაიხსნას ეგვიპტით.

სხვა სახელმწიფოები სათვალავში მოსატანნი არ არიან, რადგანაც ევროპის საპოლიტიკო საქმეებს ეს უმთავრესნი სახელმწიფოები ატრიალებენ. გარეთ თვითოეულნი სახელმწიფოები ესე არიან ერთმანეთზედ გადამბულნი და გადახვანჭილნი.

როცა ერთ-ერთს სახელმწიფოს მისი საკუთარი ტკივილი,

დროთა ვითარებით, ძალიან მოაწვება გულზედ, მეტი რა გზაა, ხელი უნდა გაიქნოს. ტკივილი, როგორც უკვე მოგახსენეთ, თვითოეულს მათგანს იმისთანა თვისებისა აქვს, რომ სამკურნალოდ კაცი ისე ვერ მიუდგება, თუ სხვასაც არა ატკინა-რა, და აბა ამ ყოფაში ერთიმეორეს ხელს რად გააქნევინებს, თუ კი მოცლილი იქნება. მაშინ, რა თქმა უნდა, სხვებს იმისთანა საქმე უნდა აუჩინოთ, რომ თავიდან ფეხამდის შიგ გაებას და თქვენთვის აღარ მოიცალოს. იმისთანა საქმე — აღმოსავლეთის საქმეა. არ არის ევროპაში თვალსაჩინო სახელმწიფო, რომ აღმოსავლეთის საქმეში თავის საკუთარი წილი არ ეგულებოდეს. ერთმა ვინმემ კი გაიწოდოს ხელი და, როგორც ბუზები თავფლს, ისე მიესევნიან სხვანიც ყველანი.

ამ აღმოსავლეთის საქმეს კაცი რომ დააკვირდეს დღეს და ევროპის დღევანდელს პოლიტიკას კვალში ჩაუდგეს, არ შეიძლება ტირილის სუნი არ მიედინოს. ერთი ვინმე კი უნდა ატირდეს და გაიჟყლიტოს შუაში!.. ვინ იქნება ის უბედური, ის უნდა ეკითხოს ბატონს ბისმარკს, რომელსაც «რკინის კაცს» ეძახიან.

ეხლანდელის პოლიტიკის მავთულები ხელთ უპყრია ამ რკინის კაცსა. ბისმარკი სწორედ რალაცას ცულღუტობს, რალაცას ამზადებს და რიდასთვისაც ემზადება. ავსტრიას უფრო ღრმად შეატოპინა სლავიანების საქმეში. ბისმარკის წაქეზებით და მიდგომით ავსტრიამ თითქმის ხელთ იგდო სერბია და ყურმოჭრილსავით თან აიყოლია. რაკი ბოსნია და ჰერცეგოვინა დაიჭირა ავსტრიამ ისევ ბისმარკის წყალობითა, ჩერნოგორიასაც ხელ-ფეხი შეეკრა ასე, რომ უავსტრიოდ ხმასაც ვერ ამოიღებს. ეს ერთი ძლიერი თარეში ბისმარკისა, აღმოსავლეთის საქმის მოედანზედ გაშვებული. მეორეს მხრით ბისმარკმა ოსმალოსაც მეტად ტკბილი ლაპარაკი გაუმართა, და როგორც კორად ამბობენ გაზეთები, — ჩუმად დაჰპირდა კიდეც თურმე, რომ რუსეთისაგან ახლად წართმეულს ქვეყნებს ისევ უკან დაგიბრუნებო, ოღონდ ჩემს ნებაზედ იარეო. რაც დიდი და გამოსარჩენი ადგილებია ოსმალოს მთავრობაში, სულ იმისთანა

კაცებმა დაიჭირეს, ვინც ბისმარკის პოლიტიკის მომხრენი არიან. თითონ სულთანი ყოველ ამით ისეთს ქეიფზედ მოვიდა, რომ გერმანიის იმპერატორს მიაჩნდა ნიშანი — იმტიაზი, თავისის საკუთარის შინაკაცის ხელით, რომელიც დიდი მეგობარია ნემეცების დიპლომატებისა. რადგანაც ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის გამო ოსმალთა ავსტრიას ძალიან ემდუროდა, და რადგანაც ამათი ერთად ყოფნა ბისმარკის განზრახვისათვის მეტად საჭიროა, ბისმარკმა ისე მოახერხა, რომ ესლა ოსმალეთი მარტო იმის ცდაშია, როგორმე ავსტრიას ვასიამოვნო.

ბისმარკი, რასაკვირველია, ამაზედ არ გაჩერდა. ზურგთ უკან საფრანგეთი ჰყავს, რომელიც მარტო დროსა და ჟამს უყურებს, რომ ბურთი და მოედანი ხელში ჩაიგდოს და ელზას-ლოტარინგიის გამო პრუსიას აწი-ოწო აძახებინოს. ჩვენა გვგონია, რომ თუ გაუჭირდა ბისმარკს, იქნება ელზას-ლოტარინგიაც კი დაუთმოს საფრანგეთსა, ოღონდ შენ სუო. ნუ დაივიწყებთ, რომ ერთგან სადღაც გამზეტას წამოსცდა, რომ ელზას-ლოტარინგია შეიძლება უსისხლოდაც დაგვიბრუნდესო. არვინ იცის, რა გამოვა რისაგან. მაგრამ, ჯერ მინამ საქმე აქამდის მივა, საფრანგეთსაც საქმე აუჩინა ბისმარკმა: შეატოპინა ტუნისის საქმეში და იქ გააბა. ერთი სროლით ორი კურდღელი მოჰკლა. ერთი რომ თვითონ საფრანგეთი სულ სხვა საქმეს გადაჰკიდა, მეორე რომ იტალია, რომელიც ყოველთვის თანამგრძნობი და გულშემატივარი ყოფილა საფრანგეთისა, საფრანგეთს ტუნისის გამო მოამდურა. თითონ ინგლისსაც, რომელიც ყოველთვის აღმაცერად უყურებს ბისმარკის პოლიტიკასა, ყურები ააცქვეტინა საფრანგეთზედ ეგვიპტის გამო. რომ ყოველს შემთხვევას წინ გადელობოს და არამც და არამც საფრანგეთი და ინგლისი ერთმანეთს არ შეახვედროს მეგობრად, ბისმარკმა, გაზეთების სიტყვით, თავისი შვილი გაგზავნა ლონდონში და დააბარა, ოღონდ თქვენ თქვენთვის იყავითო და მე საქმეს ისე მოგიხერხებთ, რომ ეგვიპტეში მარტო თქვენ დაგრჩეთ პოლიტიკის მოედანიო. ინგლისის გარეშე საქმეთა მინისტრმა გრანვილმა შეუთვალა, უკაცრად, ვერ მოგართევითო. ეს პასუხი მით უფრო გულსატკენი იყო ბისმარკისათვის, რომ საფრანგეთმა და ინგ-

ლისმა ერთმანეთთან მოილაპარაკეს ეგვიპტის თაობაზე და ერთმანეთთან შეგობრულად მორიგდნენ.

ბისმარკი მაინც არ დაწყენარდა. თუ ინგლისი და საფრანგეთი ერთმანეთს ვერ გადაჰყიდდა, მესამე მშველელი მაინც ჩაპოვაცალოო, იფიქრა. საგულისხმო მშველელი საფრანგეთისა, ინგლისის გარდა, იტალიაა. იქნება ტუნისის საქმე იმოდენად არ იწყინოს იტალიამა საფრანგეთისაგანაო, რომ გაჭირვების დროს გადუდგესო, და მოდი იტალიას შინვე იმისთანა საქმე აუჩინოო, რომ არამცთუ სხვის საშველად მოიცალოს, თავის საქმესაც ძლივს გაუძღვოსო. იტალიის მძიმე და მეტად ძნელი შინაური საქმე პაპის დაუძინებელი მტრობაა, და აი ბისმარკმა პაპს დაუწყო ლაქუცი და წაქეზება. პაპის უფლება იტალიაში ჯერ კიდევ იმისთანა ძალაა, რომ ორის თვალითვე ყურება უნდა და ყოველის ღონით გაფრთხილება. ამ ორიოდ წლის წინათ ბისმარკი თავისებურად გაემკლავა პაპს და მის სამღვდელოებას გერმანიაში და ფრთები ძლიერ შეაკვეცა, თუმცა კი დიდი ვაი-ვაგლაზი გამოიარა. დღეს ბისმარკმა უეცრად შესცვალა თავისი პოლიტიკა, პაპს და მის სამღვდელოებას თითქმის ისევ უკან დაუბრუნა, რაცა მას წინათ დიდის ამბით და ყოფით ჩამოართვა, და ამით პაპი ისევ მხარში ამოიყენა. ეს ამბავი საფრანგეთის კათოლიკე სამღვდელოებასაც ფეხზედ წამოაყენებს და საფრანგეთის რესპუბლიკას შინვე საქმეს აუქოთებს, რადგანაც იქაური სამღვდელოება არა ჰსწყალობს რესპუბლიკასა და იმის ცდაშია, რომ ორმო გაუთხაროს როგორმე. ამასთან ძალაც შესწევთ ქადილისა. სამღვდელოება და მისი მომხრენი საფრანგეთში მაინც კიდევ ძლიერნი არიან, თუმცა რესპუბლიკამ კრიჭა ძალიან შეუკრა.

ესეთი ქსელია დღეს გაბმული ევროპაში ბისმარკის ოსტატობითა. სად არის ის წვრილი, რომელიც უნდა გაწყდის, ადვილად მისახვედრია, თუმცა ბუნდად ნათქვამი კია ამ წვრილში. ტყვია-წამლის სუნი ჰაერში ტრიალებს. ვინ იცის? იქნება ბევრი ხანიც არ გავიდეს და ჯეზიერმა დიპქეოს კიდევც. ამ ამბების მაყურებელისათვის გასაკვირველი არა არის-რა.

საპოლიტიკო მიმოხილვა

1882 წელი, თებერვალი.

როცა ჩვენ „ივერიის“ იანვრის წიგნში ვსტყვით, ომის სუ-
ნი მოგვდისო, მაშინ ჯერ ომის ატეხის შესახებ არამცთუ ხმა
რამ, ჩამიჩუმიც არ იყო გაზეთებში. ამ ბოლოს დროს-კი ეგ ხმა
მეტად გაძლიერდა, და დღეს თუ ევროპაში ლაპარაკია რაზედ-
მე, სალაპარაკო საგანთა შორის ომის (და დიდის ომისაც) მო-
ლოდინს უკანასკნელი ადგილი არ უჭირავს. არ არის ევრო-
პაში არც ერთი თვალსაჩინო სახელმწიფო — ომის ფიქრში არ
იყოს და იმის ცდაში, თუ მხედრობა როგორ ისე მოაწყოს —
კაცით, ტყვია-წამლით, თუ თოფ-იარაღით, რომ ყოველ შემ-
თხვევისათვის მზად იყოს. გერმანია, რომელმაც საფრანგეთის
ღამარცხების შემდეგ ბატონობა დაიჩემა ევროპის საქმეებში.
დიდი ხანია შემდგარია — თავისი გამოჩენილი მხედრობა უფ-
რო გააძლიეროს, და ეს საქმე უჩუმრად ისე მიჰყავს, რომ
ძილს და მოსვენებას უფროთხოვს მოსაზღვრეებსა. ავსტრო-
ვენგრია, რომელიც ძალაუნებურად აითრია ბისმარკმა, დიდ
ძალას ატანს თავის ჯიბეს და არა ხარჯს არ ერიდება, რომ
ომს მოუმზადებელი და კარგად გაუმართველი არ შეესწრას.
იტალიის სამხედრო მინისტრმა მოსთხოვა პარლამენტს —
ლონისძიება მომეცითო, მხედრობას ჯარისკაცი მოუმატოო.
აქამდის იტალიის მხედრობა შესდგებოდა 430 ათასი კაცისა-
გან და ეხლა მინისტრი ითხოვს, საჭიროა 200 ათასი კაცი კი-
დეც ჩავუმატოთო, და ამ სახით თოფ-ქვეშ 630 ათასი კაცი ვი-
ყოლიოთო. გარდა ამისა, თვით იტალიის დედაქალაქი უნდა
შესაფერად გამაგრებულ იქმნასო ბურჯებით და ციხეებით.

და ამისათვის წინათ გადადებულ თერთმეტს მილიონს კიდევ ათი მილიონი უნდა დაეუმატათო. საფრანგეთიც არ ჩამორჩო-
მა სხვებს ამ საქმეში. აქაო-და ტუნისზედ გავილაშქრე და
ეგვიპტეშიაც საქმე გამიჩნდაო, ამ მიზეზს ხელზედ იხვევს და
თავის მხედრობის საქმეს დიდის მეცადინეობით აწყობს და წინა
ჰსწევს, მითამ-და ევროპის გაჭირვებული ყოფა და მდგომარე-
ობა აქ არაფერს შუაშია. სამხედრო მინისტრი საფრანგეთისა,
გაზეთების სიტყვით, აპირებს თუერმე მოსთხოვოს პარლა-
მენტს უფლება რეზერვების მოწვევისა პარლამენტის წინას-
წარ დაუკითხავად. ესეც ფრიად საყურადღებო ნიშანია: მა-
გისტანა უფლებას თხოულობენ ხოლმე მხოლოდ მაშინ, როცა
უეცარის შემთხვევის, ანუ ფათერაკის მოლოდინი აზრად ასა-
ლებია და ფიქრში მოსასვლელი.

რომ ეგ მოლოდინი მართლა-და აზრად ასალებია, ამტკი-
ცებს ის გარემოება, რომ საცა-კი მაგ საგანზედ ლაპარაკი ჩა-
მოვარდნილა, არც ერთს მინისტრს გადაწყვეტილად ვერა
უთქვამს-რა; როცა იტალიის პარლამენტის დეპუტატმა რიკოტ-
ტიმ შეიტყო, რომ სამხედრო მინისტრი ჯარის გაძლიერებას
თხოულობსო, წინადადება შეიტანა პარლამენტში, მთავრობას
ეკითხოსო, რა მდგომარეობაშია ევროპის პოლიტიკური საქ-
მეებიო. მინისტრმა მაჩინიმ მთავრობის სახელით უპასუხა,
რომ ამ საზოგადო გარემოებათა გამო, რომელშიაც იმყოფება
დღეს ევროპაო, წინასწარ თქმა რისამე ძნელი რამ არისო, მაგ-
რამ მე კი ვფიქრობო, რომ თუ ნიშნებია ერთმანეთთან შეჯა-
ხებისა, იმის იმედიც არისო, რომ მშვიდობიანობა არ შეირყასო.
ყველამ კარგად იცის, რომ ომიანობის ხმის დაყრას ყოველი
დიპლომატი ძალიან ერიდება მაშინაც კი, როცა ომი ცხვირწინ
უდგათ. მაგრამ ესეც კი ვიცით, რომ ჩვეულებად აქვთ მშვი-
დობიანობის ხმა გაადღონ მაშინაც, როცა მშვიდობიანობა ძი-
რიანად შერყეულია. სჩანს, ეხლა საქმე საზღვარს იქით გასულა,
რომ იტალიის დიპლომატი ერთსა და იმავე დროს და ერთსა და
იმავე საგანზედ ჰოსაც ამბობს და არასაც და გადაწყვეტილად
და მოჭრით არ აღიარებს მშვიდობიანობის შეურყევლობას.

ეს ომის ატეხის ხმა უფრო გაძლიერდა და გახშირდა მას

შემდეგ, რაც განთქმულმა რუსის გენერალმა სკობელევმა პარიზში სიტყვა წარმოსთქვა სერბიელ სტუდენტების წინაშე. სკობელევმა პირდაპირ უთხრა სტუდენტებს, რომ რუსეთმა სლავიანების კარგად განწყობისათვის ხელი, როგორც რიგია, ვერ გამოიღო. ამის მიზეზი თითონ რუსეთი არ არისო. ჩვენ, რუსებს, ერთი დიდი გაიძვერა და მანქანა მტერი გვყავსო. მაგ მტერმა ისე გაგვაბა თავის მახეში, ისე ხელთ იგდო ბედი მთელის რუსეთისა, შინა, თუ გარეთა, რომ ყურმოჭრილ ყმებსავე ხან აქეთ გვაბრუნებს, ხან იქითაო, — ის მტერი ნემეციაო. დღეს იქნება, თუ ხვალე, რუსეთი დაეჯახება მაგ მტერსაო, ასტყდება ძლიერი ბრძოლა და სისხლის ღვრა, და იმედი მაქვს გამარჯვებული ჩვენ ვიქნებითო. „გახსოვდეთო, — უთხრა თურმე ბოლოს სკობელევმა, — ჩვენი, სლავიანების, მტერი, ნემეციაო. მშვიდობითო იმ დრომდის, ვიდრე მე და თქვენ საომარს ველზედ ერთმანეთს შეეხვდებით და ერთმანეთს ძმურად მხარში ამოვუდგებითო“.

ამისთანა გაკადნიერებულმა სიტყვამ და მუქარამ ძალიან გააწილა გერმანია და ევროპაც შეაფუცხუნა. პასუხად ამა სიტყვისა გერმანიის ჟურნალ-გაზეთობამ ერთხმად დაიძახა: ნუთუ წინდაუხედავს რუსის გენერალს ჰგონია, რომ გერმანია მოუშზადებელია და გულდაგულ ვერ დაუხვდება ამხედრებულ რუსეთსაო. თუ საქმეთა გარემოება სისხლის ღვრას მოითხოვს ჩვენგან, მაშინ საომარი მოედანი გამოაჩენს, გამარჯვება ვის დარჩებაო.

ლონდონის გაზეთს „Standard“-ს აუწყებს მისი კორესპონდენტი, თუ როგორ ჰსწყენია გერმანიის იმპერატორს ეს სკობელევის თამამი სიტყვა.

„მე, — ამბობს ის კორესპონდენტი, — ყოვლად სარწმუნო წყაროდამ შემიძლია გაცნობოთ, რომ იმპერატორმა ვილჰელმმა დიდის მწუხარებით და ნანვით მოიხსენა რუსის გენერლის სიტყვა. მისმა დიდებულებამ ბრძანა: „იმედი მქონდა, დანაშაუენი დღენი ჩემის მოხუცებულობისა მშვიდობით გამეტარებინა. ვწუხვარ, რომ იმ დღეს მოვესწარ, როცა ეგრე წინდაუხედავად მუქარას მითვლიან. თუ ამ მუქარას ბოლო არ მოელო.“

მეც იძულებული ვიქნები სასტიკი ზომები მივიღო. თუ წინ-
დაუხედავს ამხედრებას სლავიანებისას, რომელსაც ეგრე თა-
მამად ჰქადაგებს გენერალი სკობელევი გარეთ, და კატკოვი
და მისი მეგობრები — შინ, არ შეაყენებს ამის შემძლებელი
ხელი, და თუ იქამდის მივა საქმე, რომ რუსეთი საომრად გა-
მოვა, მაშინ იცოდეს რუსეთმა, რომ ნემეცები, ანუ ავსტრი-
ელები, დასახვედრად მზად აქნებიან. ბოლო ერთის მაგის-
თანა ამხედრებისა სულ სხვა იქნება, და არა ისეთი, როგორ-
საც ეგეთის გულდაჯერებით მოელოდება გენერალი სკო-
ბელევი“.

თუმცა გაზეთები ამბობენ, იმპერატორი ვილჰელმი მაგას
არ იტყოდაო, მაგრამ მაინცდამაინც რუსეთის მთავრობამ სა-
ჭიროდ დაინახა გამოცხადებინა, რომ გენერალი სკობელევი
თავისით ლაპარაკობს, როგორც კერძო კაცი, და მის სიტყვებ-
თან არავითარი კავშირი არა აქვს თითონ მთავრობასაო. ერთს
რომელსაც გაზეთს ნემეცებისას ამ გამოცხადების გამო ენა-
ზედ მოსდგომია მოსწრებული სიტყვა ერთის დიპლომატისა
და ის სიტყვა ამრიგად მოჰყავს: „გაზეთებისაგან მოთხრობი-
ლი ამბები მარტო მაშინ არიან დასაჯერნი, როცა ოფიციალუ-
რად ამ ამბებს უარს ჰყოფენო“.

ესეა თუ ისე, ეხლა თვითოეული სახელმწიფო ევროპაში
იმის იდუმალ ცდაშია, რომ მომხრენი და მოზავენი იშოვოს და
ომმა ისე არ მოასწროს, რომ განმარტოებული დარჩეს და უამ-
ხანაგოდ იძულებულ იქმნას საომრად გავიდეს. ჩვენა გვგო-
ნია, არ იქნება მეტი ვაუწყოთ მკითხველებს ზოგიერთი ამბავი
იმის შესახებ, თუ რამდენ ბანაკად გაეწყობა ევროპა და ვინ
ვის მოემხრობა, თუ ვინიცობაა ომი ატყდა.

გერმანიამ, როგორც უკვე ვიცით იანვრის წერილიდან, ავს-
ტრია ძალიან მიიმხრო. თუმცა ავსტრიას ჯერაც არ დავიწყე-
ბია ის მარცხი, რაც პრუსიამ მიაყენა და ბისმარკისაგან მწა-
რედ დაკოდილი გული ჯერ-აქამომდე არ გაჰმთელებია, —
მაგრამ, რაკი ესე შორს შეტოვა სლავიანების საქმეში, რაკი
ეგრეთწოდებულს აღმოსავლეთის საქმეს ეგრე მჭიდროდ ჩაჰ-
კიდა ხელი, უგერმანიოდ ერთ ბიჯსაც ვერ გადაჰსდგამს და

ძალაუვნებურად უნდა მიემხროს. ოსმალეთს ძალიან შეეცემა ბისმარკის პოლიტიკასა და ბისმარკისაგან დიდს ავლა-დიდებას მოეღოს.

იტალია ჯერ როგორღაც ტოკავს. თუ გერმანიას მიუდგება, ავსტრიასაც უნდა მიუდგეს, და მაშინ ხელი უნდა აიღოს იმ იტალიელების გამოხსნაზედ, რომელნიც ჯერ კიდევ ავსტრიის ქვეშევრდომად არიან. თუ გერმანია დაჰპირდება იტალიას, მაგ გულისწადილს აგისრულებო, მაშინ ავსტრია გადუდგება გერმანიას და ეგ ვერაფერი საქმე იქნება ბისმარკისათვის. ბისმარკმა ამის გამო არ იცის, საიდან მოუაროს იტალიას, რომ მიიმხროს. იტალიაზედ ვერც იმ მანქანებამ გასჭრა, რომ ამას წინათ ბისმარკმა პაპის საერო უფლების აღდგენის მომხრეობა გამოიჩინა. იტალიის კოროლმა ჰუმბერტმა ამის შესახებ პირდაპირ და მტკიცედ წარმოსთქვა: „მე ვხედავ, რომ ცდილობენ — ერთხელ მორჩომილი საქმე (პაპის საერო უფლების მოსპობა) ხელახლად ფეხზე წამოაყენონო. მაგრამ იტალია ამას არამცთუ ვისმე აქმნევენებს, ამაზედ ლაპარაკის ნებასაც არავის მისცემსო.“ როცა ასე ცხარედ და მოჭრით იტყვის ხოლმე იმისთანა კაცი, რომელსაც 630 ათასი კაცი თოფქვეშ უდგა, მაშინ იმის სიტყვას თავისი რიხი და ფხა აქვს. ბისმარკმა იგრძნო ამ სიტყვების მნიშვნელობა და მაშინვე შეუთვალა იტალიას, რომ პაპის მომხრეობა მე ფიქრად არა მქონია, და თუ გერმანიაში კათოლიკე სამღვდელოების საქმეს ხელი მოვკიდებ, აზრად მქონდაო — მარტო გერმანიის შინაურის წყობილების განკარგება და სხვა არაფერიო. ამით იქნება ცოტად თუ ბევრად მოიმადლიერა იტალია, მაგრამ მომხრეობაზედ ჯერ კიდევ შორს არის.

მარტო საფრანგეთს და რუსეთს მთელს ევროპაში შეუძლიანთ დაახარბონ იტალია და მოიმხრონ. ამისათვის საჭიროა მარტო დაჰპირდნენ იტალიას იმ ადგილებს, რომელთ მკვიდრნი მცხოვრებნი ნამდვილი იტალიელები არიან და ავსტრიას კი ძალმომრეობით უჭირავს. იმ ადგილების ხელში ჩაგდება დიდი ხნის სანატრელია იტალიისათვის. მაშასადამე საფრანგეთს, რომელიც არასგზით არ მოემხრობა ბისმარკს, თუ ელზას-ლო-

ტარინგია უომრად არ დაუთმო, და რუსეთს, რომლის წინააღმდეგაც ეხლა ბისმარკი მოქმედობს, იტალიის მომხრობა უფრო უნდა ეადვილებოდეთ, ვიდრე ბისმარკს; იმიტომ რომ იტალიის ამ მხრით დასაკმაყოფილებლად არც საფრანგეთს და რუსეთს დააკლდებათ რამე და არც მათთა მოზავეთათვის იქნება საწყინო. თითონ გამბეტა ამ მოკლე ხანში იყო იტალიაში და არა გვეგონია საგნად იტალიასთან ზავის შეკვრა არა ჰქონოდა. მოახერხა გამბეტამ ეგ თუ არა, არ ვიცით. მხოლოდ ზოგიერთი ნიშნებია ვიფიქროთ, რომ ამ საქმეში გამბეტას მარცხი არ მოსვლია. მას შემდეგ, რაკი გამბეტა იტალიაში იყო, დესპანი საფრანგეთისა ტუნისში — რუსტანი — დესპანობიდან დაითხოვეს და ტუნისიდან ამერიკაში გაისტუმრეს დესპანადვე. ეს რუსტანი იტალიისათვის საამური კაცი არ იყო და იტალია ემდუროდა საფრანგეთს, რომ იგი ტუნისიდან არ წაიყვანეს. თუმცა იტალია არა ერთხელ ამის სურვილს აცხადებდა. ეხლა კი საფრანგეთის მთავრობამ პატივისცა იტალიას და მისი უსიამოვნო კაცი მოაშორეს ტუნისსა. ამას გარდა, ამბობენ, საფრანგეთმა რვა იტალიის გაზეთი იყიდაო, რომ მათის შემწეობით ამოქმედოს იტალიის ერზედ თავის სასარგებლოდ და გერმანიის წინააღმდეგ. ყოველ ამის შემდეგ იმის ხმაც დავარდა, რომ იტალიას ავსტრიაზედ გული შეეცვალაო და ცოტა რამ სამდურავი გამოუჩნდაო. არც ეს არის კარგი ნიშანი ბისმარკისათვის, თუ მართალია.

რუსეთისა და საფრანგეთის შორის ზავის ჩამოგდება გერმანიის წინააღმდეგ, თუ გერმანია რუსეთზედ გამოილაშქრებს, ხომ ყველაზედ უფრო შესაძლებელია და ჭკუაში მოსასვლელი. ამ ბოლოს დროს საფრანგეთი ცდილობს რუსეთს პატივისცემა გამოუცხადოს და მისი გული მოიგოს. მინამ პოლიტიკური მახე ბისმარკისა ევროპაში გაიბმოდა და ომის სუნი დატრიალდებოდა, რუსეთის მთავრობა ძალიან ემდუროდა საფრანგეთსა, რომ ემიგრანტებს რუსეთისას არა სდევნიდა და საფრანგეთში ბინას აძლევდა. ეს კიდევ არაფერი: ყველა-საგან ცნობილთა ვერა ზასულაიჩმა და პეტრე ლავ-

როგმა რომფორის გაზეთში „Intransigent“ საქვეყნოდ გამოსცეს მანიფესტი და ითხოვეს — საზოგადოება შეეწიოს ფულით, რათა შესდგეს თანხა „რუსის მტარვალების მსხვერპლთა შესაწევნელად“. მთავრობამ საფრანგეთისამ ამისთანა საქმეზედ მაშინ ყური მოიყრუა და გაზეთს საყვედურიც არ მისცა, და ეხლა კი თვით ლავროვი და ზასულიჩი გამოჰყვანა საფრანგეთიდან, თქვენი ფეხი ჩვენს ქვეყანაში აღარ იყოსო. ინგლისის გულის მოსაგებადაც ამისთანა ღონისძიება იხმარა საფრანგეთმა. დღეის-აქამომდე ირლანდიის აგიტატორები და რესპუბლიკის მომხრენი ბლომად იყვნენ საფრანგეთში და აქედგან აწარმოებდნენ თავიანთ საქმეს ინგლისის წინააღმდეგ. საფრანგეთის მთავრობას ეხლახან გამოუცხადებია ამათთვის, რომ ერთის თვის განმავლობაში საფრანგეთის საზღვრებიდან უნდა გახვიდეთო.

ამ სახით, თუ უეცარი მიზეზი რამ არ ჩამოერია ევროპის საპოლიტიკო საქმეში, ევროპა ორ დიდ ბანაკად შესაძლოა გაიყოს. ერთის მხრით გერმანია, ავსტრო-ვენგრია და ოსმალთ, მეორეს მხრით — რუსეთი, საფრანგეთი და იტალია. საფრანგეთი და იტალია იმისთვის კი არ ჩაერევიან საქმეში, რომ რუსეთს უშველონ, არამედ იმისათვის, რომ პირველმა გერმანიას ჩამოართვას ელზას-ლოტარინგია, და მეორემ ავსტრიას იტალიის საკუთვნო ადგილები. ერთიც და მეორეც ჩამოეცლება რუსეთს, რომ ეს გულისწადილი როგორმე სხვა გზით აუსრულდეთ.

მშრომკა 1886 წელს

ტფილისი, 25 თებერვალს, 1886 წ.

სახელოვანის ინგლისის მეცნიერის — დარვინის მიერ ექვ-
გარეთ დაყენებული კანონი, რომელსაც „ბრძოლას არსებობი-
სათვის“ ეძახიან, სათავეა ყოველის მოძრაობისა, რასაც-კი
დღეს ჩვენის თვალთა ვხედავთ სახელმწიფოთა შორის. ამი-
ტომაც მეტი არ იქნება თვალი გაკვრით მაინც გადავავლოთ
თვითოეულს სახელმწიფოს ევროპისას, და იმოდენად, რამოდე-
ნადაც გაზეთის მეთაური წერილი ნებას მოგვცემს, ავნიშნოთ,
ვის რა ტკივილი აქვს შინ, თუ გარეთა, ვის რა იმისთანა „წვრი-
ლი“ აქვს, რომელიც გასაფრთხილებელია, რომ არ გასწყდეს.

* *

ერთი ძლიერი სახელმწიფო დღეს საფრანგეთია,
სხვათა შორის. ბისმარკის ოსტატურმა პოლიტიკამ და მოლტ-
კეს გაწყობილმა ჯარმა უკან მიაყენა ეს ქვეყანა, რომელიც
1870 წლამდე სათავეში ედგა ყველაფერს ევროპაში და რომ-
ლის სიტყვასაც ყველა მოწიწებით და რიდით ისმენდა. მას
აქეთ მარტო ერთმა გერმანიამ დაინარჩუნა ბურთი და მოედანი
ევროპისა. მას აქეთია საფრანგეთი დიდის გულისტკივილით
გაიყურება რეინისაკენ და გერმანიისაგან წართმეულს ელზას-
ლოტარინგიას გასტირის. ჯერ ეს ზარალი ნივთიერი და მერე
თავმოწონებული სითამამე საფრანგეთის ერისა, შეგინებული,
დამარცხებული და დამცირებული ქვეყნის წინაშე სიამაყე

ამაყის საფრანგეთისა, — ორივე ერთად წყლულსავით ჩაჰსდგო-
მია გულში საფრანგეთს და მოსვენებას არ აძლევს. არ არის
არც ერთი კაცი საფრანგეთში, რომ არ ნატრულობდეს ხელახ-
ლად გამკლავებას, ხელახლად შეჭიდებას. მაგრამ საფრანგეთმა
კარგად იცის, რომ დრონი მეფობენ. უმთავრესი ტკივილი ეს
არის საგარეო საქმეებში, ყველასაგან ცნობილი, ყველასაგან
ალიარებული. არ ვიცით, რას არ დაჰსთმობს საფრანგეთი, ოლ-
ონდ ეს ხელახლად გამკლავების დღე მოიმარჯვოს. ბისმარკმა
ეს ძალიან კარგად იცის. ისიც იცის, რომ ეს დღე გერმანიისა-
თვის აუცილებელია, როცა იქნება მოვა. იგი, როგორც ჭკვიანი
და შორმხედველი კაცი, იმას კი არ ჰსციდილობს — აუცილებე-
ლი აიცილოს, არამედ იმას, რომ იმ დღემ ან მარტოდმარტო
შეახვედროს საფრანგეთს, ან მაშინ, როცა საფრანგეთს სხვა
მტერიც აუჩნდება.

ვაჭრობის ცილობამ ევროპაში საფრანგეთი აიძულა თავი-
სის ნაწარმოებ საქონლის გასასაღებლად შორს ქვეყნებში კო-
ლონიები დაეჭირა. შეცდომა იყო ეს საფრანგეთის მიერ, თუ
არ იყო, ჩვენ ამაზედ არას ვიტყვით, მხოლოდ ეს ვიცით, რომ
ბისმარკი ძალიან ხელს უწყობდა საფრანგეთსა, ოლონდ მე-კი
თვალი მომაშორეო და საცა გინდა ფეხი გაიდგო. საფრანგეთ-
მა ჯერ ტუნისს წაავლო ხელი, პატრონობა დ აჩემა, და ამით
ძალიან მოიმდურა თავისი თითქმის მუდამი მოყვარე იტალია,
რომელსაც თავისი საბუთი ჰქონდა ტუნისის დაჭერისა. ეს რომ
გაათავა, ტონკინისაკენ გაიწია საფრანგეთმა. ბევრი ანაცვალა
ტონკინს ფული, თუ კაცი, და აქაც ამის გამო ერთი დაუძინე-
ბელი მტერი აიჩინა — ჩინეთი. ბისმარკს ჯერ ეს მტრების აჩე-
ნა უხაროდა და მერე საფრანგეთის ასე შორს გატყუება და
გაბზა. ეხლა ეგვიპტის საქმის გამო საიდამალაც გაუტყვრა კინკ-
ლაობა საფრანგეთს ინგლისთან და იქამდე მიადწია, რომ ერთ-
მანეთზედ გული კარგად საგრძნობელად გაუგრიალა. არც ეს
ეწყინა, რასაკვირველია, ბისმარკს, რომელსაც, ვინ იცის,
იქნება ყოველ ამის თოკის წვერიც ხელში ეჭირა.

ეს გარეთი ამბავი საფრანგეთისა. შიგნით, ზომ მოგეხსენე-
ბათ, რა ტკივილები აქვს. რესპუბლიკა, ესე იგი ახლანდელი

წყობა საფრანგეთისა, ჯერ კიდევ როგორღაც საფრთხეშია. ამ უკანასკნელმა არჩევანმა საფრანგეთს თვალი აუხილა მასზედ, რომ მონარქიელები ჯერ კიდევ ღონეს იჩენენ და იმედს არა ჰკარგავენ რესპუბლიკის დამხობისას. ბონაპარტელები, ორლენელი და სხვა მონარქიელნი, თუმცა შორი-შორს არიან ერთმანეთზედ, მაგრამ საერთო მტრად კი რესპუბლიკას ჰხადიან, და ვიდრე რესპუბლიკას ებრძვიან, ერთად ებრძვიან. რასაკვირველია, როცა კაცის დასახელებაზედ მივარდება საქმე, — აბა მონარქად ვინ გინდათო, — მაშინ დღევანდელნი მოყვარენი, ბონაპარტელები, ორლენელები და სხვანი ერთმანეთს შესაჰმელადაც არ დაინდობენ. ხოლო ამ დღემდე ისინი ერთად იღვწიან. ამას ყურადღება მიაქციეს რესპუბლიკელებმა და პალატას სთხოვეს კიდევ, გააძევეთ საფრანგეთიდან ყველანი, ვინცკი სამეფო გვარეულობას ეკუთვნიანო. თუმცა ამისათვის ამორჩეულმა კომისიამ პალატისამ არ შეიწყნარა ეს თხოვნა, მაგრამ მარტო ეს ამბავი საკმაო საბუთია ვიგულისხმოთ, რომ შიში მონარქიელებისა ასე თუ ისე არსებობს საფრანგეთში.

ამ ბოლო ხანებში რომ დეზაკვილის ქვანახშირის თხრილებში მუშების არეულობა მოხდა, რომელიც თხრილების პატრონის ვეტრენის მოკვლით გათავდა და სხვა ამისთანანი, — ცხადად ამტკიცებენ, რომ სარჩო-საბადებელი მუშებისათვის საფრანგეთშიაც ადვილი საშოვარი არ არის. ამ მხრითაც შინაური განწყობილება საფრანგეთისა, რომელსაც აუარებელი უსახლ-კარო, უბინაო ხელცარიელი მუშა ჰყავს, ბევრს ავს მოასწავებს, და საფრანგეთის ბედის ეხლანდელ გამგეთათვის, როგორც თვით საფრანგეთისათვისაც, მწვავეს ტკივილს შეადგენს. საზოგადოდ, მუშათა საქმე ყველა სახელმწიფოს ტკივილია ევროპაში და ეხლა რომ ინგლისში მუშათა აღრევა მოხდა, შესაძლოა ცეცხლისავით მოედოს მთელს ევროპასა, თუ არა უწამლეს რა. ესეთი შინაური ამბები ნებას არ აძლევენ საფრანგეთის გამგებელთა მთელის სულით და გულით საგარეო საქმეებს მიეცნენ და ღონე ამ საქმეთათვის სრულად მოიკრიბონ.

• •

ტფილისი, 13 თებერვალი, 1886 წ.

მეორე დიდი და ძლიერი სახელმწიფო ევროპაში ეგრეთ-
წოდებული დიდი-ბრიტანია, ანუ უკეთ ვსთქვათ,
ინგლისი. ინგლისი, შოტლანდიით და ირლანდიით, ევროპი-
საგან მოწყვეტილი უშველებელი კუნძულია. იმისი შესავალი
და გასავალი ოთხსაჲ კუთხიჲ ზღვა არის. ამისთანა მდებარეობამ
ინგლისის საგარეო ისტორია ისე წარმართა, რომ ზღვით და
ზღვებით უნდა ეცხოვრა. ამიტომაც, როცა შინ ცოტაოდნად
მაინც ფრთები შეისხა, მაშინვე საკოლონიო პოლიტიკას დაადგა.
თუმცა აჲ მოცილენი გაუჩნდნენ, მაგალითებრ, ისპანია, პორ-
ტუგალია და ჰოლანდია, და ამა მოცილეთა არა ერთხელ დაასწ-
რეს ზღვის პირების დაჭერა აზიასა, აფრიკასა თუ ამერიკაში,
მაგრამ ინგლისმა მაინც იმოდენა დიდი ლუკმა მოიგდო ხელში,
რომ ზღვათა მფლობელად დღესაც სამართლიანად იწოდება.
რასაკვირველია, ამ საკოლონიო პოლიტიკის სათავე კაცმა თავ-
დაპირველ ინგლისის მდებარეობაში უნდა მონახოს, როგორც
ზემოდა ვსთქვით, მაგრამ ერთიკ სხვა მიზეზია, რომ ინგლისი
ასეთის მხნეობით და ღვაწლით გარე ქვეყნებისაკენ იწევს და
თითქო ბინას იკეთებს. მთელის ინგლისის ადგილ-მამული თით-
ქმის მარტო 30.000 კაცს ეკუთვნის. დანარჩენი მთელი ერი
უადგილ-მამულაა. ამისთანა უსამართლოდ განაწილებას
ადგილ-მამულისას ერთი სხვა უბედურობაც ზედ მოჰყვა. როცა
ჟამთა ვითარებისა გამო მატყლმა მეტად აიწია და დიდი ფასი
დაიდო, ბევრმა ადგილ-მამულის პატრონმა — საყანე, სახნავ-
სათესი მამულები საძოვრებად გარდააქცია და აუარებელი
მხვნელ-მთესველი ხალხი, რომელიც მაგ მამულებზედ ქირით
თუ იჯარით ჰსცხოვრებდა, სულ ცარიელზედ დარჩა. აქედამ
წარმოსდგა იგი შესაბრალისი ხალხი, რომელსაც საცხოვრებ-
ლად თვისი მარჯვენადა აქვს და სხვა არაფერი და რომელსაც
პროლეტარიატს ეძახიან. დასაწყისი ამ პროლეტარიატისა უმ-
თავრესად ეს იყო, და თქმა არ უნდა, რომ დროთა მიმავლობაში
ამ მიზეზს სხვა მიზეზებიც დაემატა და პროლეტარიატობა გა-

აძლიერა. თუმცა აუარებელმა მრეწველობამ, ფაბრიკებმა და ქარხნებმა, როგორც ღრუბელმა შეიწურა ეს უბინაო ხალხი, მაგრამ საკმაო იყო ერთს რომელსამე მრეწველობაში კრიზისი მომხდარიყო, როგორც ამერიკელების ომის დროს — ბამბეულობათა ქარხნების კრიზისი, რომ დიდძალი მშვიერი და უბინაო მუშახალხი ცის ანაბარას დარჩენილიყო. ეს ერთი. მეორეც ისა, რომ სიმრავლეს უმამულო მუშახალხისას ვერ აუვიდა ინგლისის ძლიერი და აუარებელი მრეწველობაცა. მრავალი მუშახალხი უსაქმოდ ჰრჩება. ამის გამო წარმოუდგენელია ის სიღარიბე, ის სიღატაკე, ის განწირულება, რომელიც ასე გულსაკლავად ჰღაღადებს ინგლისის ყოველს დიდს ქალაქში და ნამეტნავად ლონდონში. ამ უშველებელს ბოლამს სახურავის ახდა უნდა, რომ გასვლის გზა მიეცეს, გავიდეს, თორემ როგორც ქვაბში მომწყვდეული ორთქლი, ქვაბსაც გახეთქს და გარმამოსაც მილეწ-მოლეწავს. ეს კარგად იცის საქმიანმა და ჰკვიანმა ინგლისელმა და ამიტომაც ეტანება სხვა ქვეყნებში დაიჭიროს ადგილები, რომ მეტი ხალხი გაიზიდოს ინგლისიდან და ბინა ახლად დაჭერილს ქვეყნებში მოიკიდოს. ეს მეორე მიზეზი საკოლონო პოლიტიკისა. მესამე მიზეზი კიდევ აუარებელი მრეწველობაა. დიდძალს საქონელს ჰქმნის ინგლისი. ამ საქონელს გასაღება უნდა. ევროპა ვეღარ იტევს სიმრავლეს საქონლისას და ერთმანეთში გაძლიერებული ცილობაც ხელს უცრის. ვაჭრობის გზის გასახსნელად, საქონლის გასასაღებლად სხვა უფრო შორეული ქვეყნებიდაა, ნამეტნავად ის ქვეყნები, რომელთაც ზღვა აქვთ შესავალად. ინდოეთი, ჩინეთი და სხვა ქვეყნები აზიაში, მთელი აფრიკა, სამხრეთი ამერიკისა და სხვანი — სულ კაი ლუკმაა საქონლის აღებ-მიცემობისათვის. ბოლოს დროს ასე გაუჭირა საქმე სხვა სახელმწიფოებსაც ამ საქონლის უმუშტრობამ, რომ საფრანგეთმა, გერმანიამ და იტალიამაც კი საკოლონო პოლიტიკას ჩაჰკიდეს მაგრად ხელი და ამ სახით ზღვათამფლობელსა ინგლისს მოცილებდ გაუხდნენ.

ინგლისს ყველაზედ დიდი ადგილები უჭირავს ევროპის გარეთ სხვა ქვეყნებში. ერთი უდიდესი მათგანი ინდოეთია.

როგორც თავის ორის თვალის ჩინს, ისე უფრთხილდება ინგლისის არამცთუ მარტო ამ დიდს ინდოეთს, არამედ სხვა კოლონიებსაც. ერთი საუკეთესო ზღვის გზა კოლონიებისაკენ საერთოდ — და ინდოეთისაკენ საკუთრივ — ხმელთაშუა ზღვაზედ უდევს ინგლისსა, მეორე სუეზის დიდს არხზედ ეგვიპტეში. ამას ზედ დაუმატეთ, რომ ხმელთაშუა ზღვის ნაპირები იტალიის მერმეთ ოსმალოსა და ბერძნებს უჭირავთ, რომ ოსმალეთის ასეთი თუ ისეთი მფლობელობა ძლიერ დამოკიდებულია ბალკანის ნახევარკუნძულის ავკარგიანობაზედ, საბერძნეთის ღონის მეტნაკლებობაზედ, — ცხადი იქნება, რას იტკივებს ხოლმე ინგლისი, როცა ეგრეთწოდებული აღმოსავლეთის საქმე გატყვრება ევროპაში. აქედამ ისიც ცხადია, რისთვისაც ჰღვრის იმოდენა სისხლს ეგვიპტის გამო, ჰღუპავს იმოდენა ფულსა, და გარდა ამისა იმღურებს ეგვიპტის გამო საფრანგეთსაც. ავსტრიას რომ გლადსტონმა ერთხელ თითი დაუქნია და მრისხანედ დაუძახა: „ხელები უკანაო“ — ამისი მიზეზი ის არის, რომ კუდიანი ავსტრია ჩუმ-ჩუმად მიცოცავს აღრიატიკის ზღვისაკენ, ამ ზღვით ჰსურს გზა გაიხსნას და ხმელთაშუა ზღვაზედ გავიდეს. აბა ინგლისი ხელს რად შეუწყობს? რად მოინდომებს მეტი მეტოქე აიჩინოს იქ, საცა ეხლა თითქმის მარტო თვითონ ჰბატონობს.

ინდოეთისაკენ ხმელეთზედაც ერთი გზა მიდის, ხოლო ეს გზა რუსეთს უჭირავს. ეგრეთწოდებული ავღანისტანის საქმე, რომელმაც შარშან ასეთი ალიაქოთი ასტეხა, სხვა არა არის რა გარდა იმისა, რომ ინგლისს უნდა რუსეთს ეს გზა შეუკრას და ავღანისტანი წინ გადუღობოს, რადგანაც რუსეთსა და ინდოეთის შუა ავღანისტანია გადახარიხებული. ამიტომაც საქმე ისე გათავდა ინგლისსა და რუსეთის შორის, რომ ავღანისტანის და რუსეთის შუა მიჯნა დაიდვას, რომელსაც არც ერთი უნდა გადავიდეს და არც მეორე. ინგლისის გარეთი საქმეები ამაზედ ჰტრიალებს და ტკივილიც მაშინ გაუმწვავდება ხოლმე, როცა ისეთი ამბავი რამ გამოტყვრება, რომელიც ცოტად თუ ბევრად, შორიდან თუ ახლოდამ, ამ საქმეებს შეეხება.

* *

ტფილისი, 14 თებერვალი, 1886 წ.

შიგნით ინგლისს ბევრი ტკივილი აქვს და მათ შორის სამი მეტად დიდი. ერთი ის აღონებს ინგლისს, რომ კოლონიები როგორღაც ვერ ემორჩილებიან, თუმცა, უნდა მართალი ვსთქვათ, ინგლისი ურიგოდ არ ექცევა. მართალია, ინგლისს ჰსწამებენ, რომ კოლონიებს წურბელასავითა ჰსწოვსო, სარჩოსაბადებელს არ არჩენს და სულ თავისაკენ ითღისო, მაგრამ ყოველს ამაში ზოგი რომ მართალი იყოს, ათასი ტყუილია. განწყობილება კოლონიებისა, მათი გამგეობა, ისეთია, რომ ბევრს ენატრება. ახლა ადამიანის მუდამი სურვილი უკეთესობისა ხომ მოგეხსენებათ? აი სწორედ ეს უკვდავი სურვილი უფროა მიზეზი იმისთანა მოვლენისა, რომ, მაგალითებრ, კანადა შარშან აუჯანყდა ინგლისსა და აჯანყების მოთავე რიელი სიკვდილით დაისაჯა. კანადაში, ინგლისის მფლობელობას ცოტა არ იყოს საძირკველი შეერყა.

ამას ინგლისი ასე თუ ისე კიდევ გაუძლებს, რომ გვერდით უფრო დიდი სატკივარი არ ასჩენოდა. ეგ სატკივარი ირლანდიის საქმეა. მტერ-მოყვარენი ინგლისისა, რა თქმა უნდა, არც ფულს და არც წაქეზებას არა ჰზოგვენ, რომ ეგ კერა ყოველთვის ჰლუოდეს საფრთხედ ინგლისის სამინისტროსი.

ირლანდიის საქმის გამო ორნაირი აზრი ჰტრიალებს დღეს ინგლისშია. მეთაური ლიბერალებისა გლადსტონი, რომელსაც დღეს შინაურ საქმეებში ტოლი არა ჰყავს თითქმის მთელს ქვეყანაზედ, ირლანდიელების თანამგრძნობია. იგი ამბობს, რომ ირლანდიის დაწყნარება და დამშვიდება ორის საშუალებით შეიძლება მხოლოდო. ერთი, მიწების გამოსყიდვა მიწათმფლობელთაგან და მიწათმოქმედთათვის განაწილება სასყიდლითვე, და მეორე — ირლანდიისათვის თვითმართველობის მინიჭება, ისე-კი, რომ ერთობას ინგლისისას არა ევნოს რაო. საკვირველია, რადიკალების მეთაურნი ჩამბერლენი და დილკი, და ბევრი სხვანი რადიკალები, უკანასკნელს საშუალობას თი-
6. ი. ჰაუკვადი, ტ. IX.

თქმის უარყოფენ. პირველის თანახმანი კი თვით კონსერვატორებიც არიან. პოლიტიკურის კონსერვატორობის და სოციალური რადიკალობის უკეთესი წარმომადგენელი ჯანდოლფ ჩერჩილი პირველს საშუალობას ჰპირდებოდა კიდევ ირლანდიელებს, როცა სალუსბერის სამინისტროში იყო. თითონ სალუსბერიც მაშინ ამის უარზედ არ იდგა. მაშასადამე დღევანდელი საკამათო საგანი მართო მეორე საშუალობაღა გლადსტონისა. საქმეს სინათლე მოეფინება მხოლოდ მაშინ, როცა პარლამენტი კრებას მოახდენს და ამაზედ ლაპარაკს გაჰმართავს. საქმე ისეთს განწირულებამდე მივიდა, იქამდე გამწვავდა ეს ირლანდიის ტკივილი, რომ მაგას გადაწყვეტილი ან ჰო უნდა, ან არა. ეგ ტკივილი ისეთი რთულია და საშიში ინგლისისათვის, რომ ინგლისს საგარეო საქმისათვის არ აცლის და ხელ-ფეხს უკრავს. ამით ინგლისი იძულებულია ბევრი რამ დაუთმოს თავის მოცილე სახელმწიფოებს და ეს დათმობა ბოლოს ძვირად დაუჯდება. ამიტომაც, არა გვეგონია გამოცდილმა გლადსტონმა პირველშივე ამ საქმეს არ ჩაავლოს ხელი და ასე თუ ისე წყლული არ გაამთელოს. დანარჩენი რასაკვირველია პარლამენტზეა დამოკიდებული.

დღეს პარლამენტში სამის წყობის დასია. უკვე მოგეხსენებათ, რომ გლადსტონის სახელოვანმა კანონმა სოფლებსაც მიანიჭა არჩევანის ხმა და ამ ბოლოს არჩევანში სოფლებმა სულ ლიბერალები აირჩიეს დეპუტატებად, ქალაქებმა და პარნელისტებმა-კი — უფრო კონსერვატორების მომხრენი. დღეს ინგლისის ქვედა პალატაში არიან ლიბერალები სხვადასხვა ფერისა, რომელთა შორის რადიკალებიც არიან ჩამბერლენის და დილკის დროშის ქვეშ, კონსერვატორები, ესე იგი ტორიები, და პარნელისტები. ამბობენ, თუ ლიბერალები ერთმანეთში მოჰთავსდებიან, მაშინ პარნელისტები ვისაც მიუღებებიან, ის მხარე გაიმარჯვებსო. დღეს ლიბერალების და რადიკალების ერთობას განხეთქილების მიზეზი აქვს, მაგრამ ჯერ კიდევ სრულს განხეთქილებამდე საქმეს არ მიუხწყევია, რადგანაც გლადსტონის სახელი იკავებს ორსავე მხარეს ერთის დროშის ქვეშ.

ამაზედ თუ არ დიდი, არა ნაკლები ტკივილი ინგლისისა — მუშახალხის აღრევა არის. ეს ასეთი წყლულია, რომ შეიძლება აღამიანი თან გადაიტანოს. თუ იქ, საცა იმოდენა კანონიერი გზა აქვს ყველას თავისი ტკივილი სხვას გაავებინოს, მკურნალთა თვალი და ყურადღება მოიზიდოს და წამალი რამ მოაძებნინოს, თუ იქ, საცა გრძნობა კანონიერობისა, წესიერებისა ყველას სულსა და გულში გამჯდარი აქვს, მუშახალხი აიშალა და ძარცვა-გლეჯა დაიწყო, ჰსჩანს, სატკივარი დიდია და ღრმად ვანძირული აგებულებაში. ინგლისში ამისთანა ამბავი წუთიერს აფეთქებას ვერ მიეწერება: იქაური ხალხი, დიდი თუ პატარა, არამცთუ პატივისმცემელია, არამედ თაყვანისმცემელია კანონისა და წესისა. იქ, თუ არ დიდი მიზეზი, ვერაფერი სხვა ვერ გამოიწვევდა ამ დიდს უწესობას. ამითი არის საშიში და გასაფრთხილებელი ეს საქმე. ეს ასეთი საქმეა, რომ მარტო დასაცხრომელი და დამამებელი მალამო ვერას არგებს, როგორც მაგალითებრ ის ოცი ათასი თუმანი, რომელიც უსაქმოდ დარჩომილთა მუშათათვის ლონდონის ლორდ-მერმა მოაგროვა. ამ საშინელს მიზეზს ძირიანად უნდა აგებულებიდან ამოჭრა. ეს საშინელი სატკივარი თუმცა კარგახანია ინგლისის აგებულებაში ჰბუდობს, მაგრამ დღეს ისე გამწვავდა, რომ გლადსტონმა და მისმა სამინისტრომ მთელი თავისი დრო და მეცადინეობა ზედ უნდა შეალიოს. თუ მალე არ უპატრონეს და წამალი არ უპოვეს, ინგლისი სხვა საქმეთათვის ბევრს ვეღარ მოიცლის, ევროპის საქმეებს ისე გულდადებით ვეღარ მოჰკიდებს ხელსა, და გამსჭვალული ამ დიდი სენითა შინ, გარეთ საკმაოს ღონით ვეღარ გამოვა და ვეღარ იმოქმედებს. ეს ამბავი ყველაზედ მეტად ბისმარკს უნდა ჰფხანდეს გულს, რადგანაც ამბობენ, რომ ამ ბოლოს ხანებში ბისმარკს სულ ერთი საზარელი ლანდი ელანდებაო: ინგლისმა, საფრანგეთმა და რუსეთმა ერთმანეთს ხელი არ ზიჰსცენო. ჩვენ ბოლოს, როცა ყოველს დიდს სახელმწიფოს ამრიგად ჩამოვუვლით, შევიტყობთ, — თუ რამოდენად საბუთიანია და მოსალოდნელი ამისთანა თვალად დაუჯერებელი ზავი, რომელიც დღეს ბისმარკს ძილს უფრთხობს.

ტფილისი, 15 თებერვალი, 1886 წ.

მესამე დიდი სახელმწიფო ევროპისა არის ავსტრო-ვენგრია. მას აქეთ, რაც ნაპოლეონ III-ის პოლიტიკამ ხალხთა ერთმანეთში განწყობისა და მოთავსებისათვის დედააზრად გვარტომობა, ანუ, ვრცლად რომ ვსთქვათ, ეროვნება წამოაყენა,—ამ დედააზრმა ძლიერ გაშალა ფრთა. ამ დედააზრმა ერთად მოუყარა თავი იტალიას და დააბინავა, ამავე დედააზრმა შეაერთა გერმანიაცა და ღლეს ჯერი სლავიანებზედ არის მიმდგარი. ეს დევი დედააზრი, ერთხელ გაღვიძებული, ერთხელ დაძრული, იმოდენად ძლიერია, რომ ღლეს მის მიერ უკან დახევა შეუძლებელია და არც ჯერ სხვა მისი მსგავსი არა არის—რა ევროპაში, რომ წინ დაუდგეს და გამკლავება გაუბედოს. ეგრეთწოდებულის აღმოსავლეთის საქმის ძირი ამ დედააზრის მოძრაობაა სლავიანების სამეოხედ.

ისტორიის მსვლელობამ ყველაზედ მეტად სამს დიდს სახელმწიფოს ევროპაში გაუწაწილა სლავიანები: ერთი რუსეთია, მეორე ავსტრია და მესამე ოსმალეთი. რადგანაც ყველანი ჰგრძნობენ, რომ ოსმალეთს ანდერძი უკვე აგებული აქვს ევროპაში, და გაჭირება მარტო იმაშია—მისი სამკვიდრო როგორ გაინაწილონ, ამიტომაც დანარჩენს ორს სახელმწიფოს თვალი ჰრჩებათ ოსმალეთის სლავიანებზედ და თვითოეული ჰსცდილობს — თუ სრულიად არა, დიდი ლუკმა მაინც მოიჭრას თავისათვის. აშკარაა, რომ საცა უფრო მრავალი სლავიანები თავს მოიყრიან, დანარჩენებსაც ზემოთხსენებული ეროვნებური დედააზრი პირს იქით აქმნევინებს, და თუ დროებით ვისმე შეჰრჩებიან, ბოლოს ხელიდამ გამოეცლებიან. ავსტრიას რომ ეს საქმე დაემართოს, თითქმის ცარიელზედ უნდა დასჯდეს და პირველხარისხოვან სახელმწიფოს ტახტიდამ კარგა ძირს ჩამოჰხტეს. ამისთანა ყოფაში ჩავარდნას, რათქმა უნდა, ავსტრია არ მოინდომებს, და არც სხვა სახელმწიფონი მიიყვანენ საქმეს აქამდე, რადგანაც ეგრეთწოდებული „უღელი ევროპის სასწორისა“ გამრუდდება და ერთმხრივ გა-

დიწევს დანარჩენთა საფრთხალად და სამუქაროდ. აქედამ ცხადია — ჯერ ისა, რომ ავსტრიისა და რუსეთის შორის მეტოქეობა ევროპაში იქილამ წარმომდინარობს, რომ ეოთსაც უნდა სლავიანთა დედაზრის მატარებელი და განმახორციელებელი იყოს და მეორესაც, მეორე ისა, რომ ევროპაც მოწადინებულია ავსტრია ძლიერი იყოს, და ამიტომაც ყოველ შემთხვევაში ესარჩლება, ჰვრთხილობს არავის გააქელვინოს და ეხლანდელი ძლიერება მაინც შეარჩინოს.

ავსტრო-ვენგრიაში უფრო სამი გვარ-ტომობის ერია მომწყვდეული, ვენგერები ანუ მაღიარები, ნემენცები და სლავიანები. ეს უკანასკნელნი კარგა მოზრდილს ნაწილს შეადგენენ. ვიდრე ავსტრია გერმანიილამ გამოიძევოდა, რასაკვირველია მისი არსებობა ნემენცთა გვარტომობაზედ იყო დამყარებული და ყოველი სხვა გვარტომობის ხალხი ნემენცთ გვარტომობას ენაცვლებოდა. ბისმარკის ოსტატურმა პოლიტიკამ ჯერ 1859 წელს შეარყია ავსტრიის მბრძანებლობა გერმანიაში და მერმე 1866 წელს ასეთი საქმე დააწია, რომ ავსტრია კულდაკრეფილი სრულად გამოაძია გერმანიილამ. ამ ამბავმა იმავე დღეს აიძულა ავსტრია თვისთა დანარჩენთა ხალხთა შორის ამოერჩია ერთ-ერთი უფრო ძლიერი, უფრო მომზადებული, და იმაზედ დაემყარებინა თვისი პოლიტიკური აგებულება და კეთილდღეობა. ამისთანანი აღმოჩნდნენ მაღიარები. რადგანაც ერთის მხრით ძველი ტრადიციები ჰაბსბურგის გვარეულობისა, რომელიც დღეს ჰხელმწიფობს ავსტრო-ვენგრიაში, ნემენცობას არ ავიწყებს ავსტრიასა, და უამისოდაც ავსტრიის ნემენცობა ასე თუ ისე ძლიერად ზედმოქმედობს საქმეთა მიმდინარეობაზედ, და მეორეს მხრით მაღიარობა ძლიერი აღმოჩნდა თავისი ეროვნებურის ძალონიერობითა, — ამიტომაც ავსტრია იძულებული შეიქმნა გაორთავებულებოდა, თუ ესე შეიძლება თქმა: ორ ცალკე მომქმედ ნაწილად გაიყო, ერთი იმიერ-ლეიტანია და მეორე ამიერ-ლეიტანია (ცისლეიტანია და ტრანსლეიტანია). ორსავე ნაწილს ცალ-ცალკე სამინისტრო აქვს, ცალ-ცალკე პარლამენტი თვითოეულის საკუთარ საქმეების გამგეობისა და მმართველობისათვის. ერთობა ამ ორთა ნაწილთა შო-

რის განხორციელებულია ჯერ იმითი, რომ ერთი ხელმწიფე ჰყავთ, და მეორე იმითი, რომ ჯარი და სახელმწიფო ფინანსები საერთოა და საერთო სახელმწიფო საქმეებში ერთად იღვწიან და მოქმედობენ.

ამ სახით, სლავიანთა მოძრაობაა ის ქსელი ავსტრიის გარეთა საქმეებისა, რომელშიაც გაბმულია დღეს ავსტრო-ვენგარია. გარდა ამისა, თვითონ ნემენცები ავსტრიისა გერმანიისა-კენ ძალიან მიიზიდებიან. ესეც ერთი თოკის წვერია, რომელიც ხელთ უპყრია ბისმარკსა და რომელიც ჰსლართავს ერთმანეთში ავსტრო-ვენგარიის და გერმანიის საქმეებსა.

ესეც უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ ავსტრო-ვენგარია ერთს ადგილს მომწყვდეული სახელმწიფოა და ხმელეთიდან ზღვისაკენ გზა არა აქვს. ესეთი მდებარეობა აიძულებს ავსტრო-ვენგარიას ხმელთაშუა ზღვისაკენ გასავალი გაიხსნას ადრიატიკის ზღვითა. ეს ვერაფრად უხდება ჯერ ინგლისსა და მერე იტალიასაც, რომელსაც გარდა ამისა იმისი წყურვილიცა აქვს, რომ ტრენტინო და ტრიესტი, ეხლა ავსტრიის სახელმწიფოში მომწყვდეული, შემოიერთოს, რადგანაც ტრენტინოსა და ტრიესტში უფრო მომეტებული ნაწილი იტალიელები არიან. აი, რა თოკები ეზიდება ავსტრო-ვენგარიის საგარეო საქმეებსა.

* *

ტფილისი, 17 თებერვალი, 1886 წ.

ავსტრიას ბედმა არგუნა და შინაურ საქმედ გაუხადა ერთი რთული, მძიმე და მეტად შესანიშნავი საქმე. ეგ საქმე სხვადასხვა გვარტომობის ერის მოთავსებაა ერთსა და იმავე სახელმწიფოში ისე, რომ არც გვარტომობას ევნოს რამე და არც სახელმწიფოს ერთიანობასა. დღევანდლამდე კაცობრიობა ათქმის დარწმუნებულია, რომ თუ ერთმა გვარტომის ერმა მეორე არა ჰყლაპა, ერთობა, ერთიანობა სახელმწიფოსი შეუძლებელიაო. თუმცა ახალმა ისტორიამ ბევრი მაგალითები უჩვენა ქვეყანას ამისი წინააღმდეგი, მაგალითებრ, ჩრდილო ამერიკის შტატები, შვეიცარია, საცა სხვადასხვა გვარტომის ერნი

ისე სამართლიანად და მშვიდობიანად ერთმანეთში მოთავსებული არიან, რომ ერთობა სახელმწიფოსი არამცთუ ჰკარგავს რასმე, არამედ მტკიცედ და ფეხმაგრად ჰსდგას. იყო დრო, როცა სხვადასხვაობა სარწმუნოებისა ქვეყანას ეგონა მოუთავსებელი სახელმწიფოს ერთობასთან. იყო დრო, როცა რწმენად ჰქონდათ მიღებული, რომ თუ ერთსა და იმავე სახელმწიფოში სხვადასხვა რჯულის მკვიდრნი არიან, ერთობა სახელმწიფოსი სიზმარიაო. ბევრი სისხლი დაანთხია კაცობრიობამ, ბევრმა სახელმწიფომ შეაღია თვისი დრო, თვისი სიმდიდრე, თვისი ღონე ამ ცდომილებას: ისპანია, ერთხელ განთქმული და ზარი ევროპისა, თითქმის მიწასთან გასწორდა ამის გამო და მას აქეთ ველარ გამომდგარა; საფრანგეთსაც კინალამ იგივე არ დაემართა. ხოლო სახელოვანმა რეფორმაციამ და მისმა მომდევარმა დრომ თვალსაჩინოდ დაანახვა ქვეყანას, რომ სხვადასხვაობა სარწმუნოებისა სრულიად არაფერს უშლის ერთობას და ძლიერებას სახელმწიფოისას. გამარჯვება რეფორმაციისა, სხვათა შორის, ამ ცდომილების დამარცხებაც იყო. რომ სხვადასხვაობა სარწმუნოებისა მართლად არ უშლის სახელმწიფოს ერთობას და ძლიერებას, ამისი მაგალითები მრავალი გვიდგა თვალწინ. რაკი კაცობრიობა ამას გადაურჩა და დაიძრა გვარტომობის დედააზრი, ჯერი გვარტომობის საქმეზედ მისდგა.

ამისი რთული, მრავალწვერი ნასკვი ყველაზედ მეტად აქ, ავსტრიაში, გამოინასკვა და ავსტრიის დღევანდელი შინაური ტკივილი ეგ არის. ეგ ტკივილი მთელს აგებულიებაში აქვს გამოჯდარი ამ სახელმწიფოს და ისეთი ძნელი ტკივილიც არის, რომ შესაძლოა, ავსტრია ან სულ თან გადაიტანოს, თუ რიგიანი წამალი ვერ მოუხერხდა, ან სულ გამოაცოცხლოს, და როგორც ჯანმრთელი, საღი სახელმწიფო, ახლად გადახალისებული, ფეხ-და ფეხვმაგრად დააყენოს. გამოჰხსნის თუ არა ამ ძნელს ნასკვსა, ან როგორ გამოჰხსნის? — აი საკითხავი, რომელსაც ავსტრიამ გადაწყვეტილი, მოჭრილი პასუხი უნდა მისცეს დღესა, თუ ხვალ.

ავსტრიაში დღეს შინაურ თუ საგარეო საქმეებში უპირატესობენ ორის სხვადასხვა გვარტომის ერი; იმიერ-ლეიტანიში

მადიარები და ამიერ-ლეიტანიაში ნემენცები. საცა მადიარები მბრძანებლობენ, იქ არიან ნემენცებიც, რუმინებიც, და უფრო სლავიანები, და ერთსაც, მეორესაც და მესამესაც მადიარები სჩაგრავენ. რასაკვირველია, ეგენიც ჰსცილობენ არ დაეჩაგვრინონ და არის ატეხილი ბრძოლა და კამათობა, რომელიც ხანდისხან ისე გაძლიერდება და გაფიცდება ხოლმე, რომ საერთო სახელმწიფოს ჩაშველება უნდება.

ამიერ-ლეიტანიაში ნემენცები ჰსცილობენ ბურთი და მოედანი მარტო დაისაკუთრონ, — აქაც მოპირდაპირედ ჰყავთ სლავიანები, რომელთ შორის ჩეხები, როგორც უფრო გამოღვიძებული, განათლებული და ცნობაში მოსული ერი, ძლიერ ებრძვის ნემენცობას და მაგ ბურთსა და მოედანს არამცთუ უთმობს, არამედ თავისაკენ ითლის სრულად და განუყოფელად.

ჩეხები, როგორც უფრო ერთად თავმოყრილი, გონებითაც ძალიან წარმატებული ტომი სლავიანებისა, და ამასთანაც დაუღალავნი მებრძოლნი თავისის გვარტომობის არსებობისათვის, — მეტად აფიქრებს ავსტრიის ნემენცობას. ამის გარდა, გალიციაში, ნამეტნავად აღმოსავლეთს გალიციაში, პოლშელები კათოლიკენი და რუსინები მართლმადიდებელნი ძალიან შეტაკებულნი არიან ერთმანეთთან და იბრძვიან უპირატესობისათვის. ამ ბოლო ხანებში თავი იჩინეს სლოვენებმაც; ხორვატებმაც კარგა მოიმაგრეს ფეხი გვარტომობის ნიადაგზედ. მადიარებს და ნემენცებს დიდი ფიქრი და შიში მიეცათ. ამ მესამე მდინარეამაც გზა არ გაიხსნასო, არ გამოარღვიოს ჩვენგან აშენებული კედლებიო და ამჟამად ორთავიანი ავსტრია სამთავიან სახელმწიფოდ არ გვიქცეიონო.

ბევრსა ჰგონია, რომ დღესა თუ ხვალე, ყოველთვის ფრთხილი, მოხერხებული შინაური პოლიტიკა ავსტრიისა — სლავიანებსაც იმ მდგომარეობას მიანიჭებსო, რაც იმიერ-ლეიტანიაში მადიარებსა აქვთ და ამიერში — ნემენცობას. მით უფრო საფიქრებელია ამისთანა დაბოლოება საქმისა, რომ სლავიანები ბევრნი არიან, როგორც თითონ ავსტრიაში, ისე ავსტრიის გარეთაც, და მერე მეტად ახლომახლო ერთმანეთზედ. თუ ავსტრიამ გული არ მოუგო სლავიანებს, ჯერ იმისი შიშია, რომ

შესაძლოა თითონ სლავიანებმა თვისი ცალკე სახელმწიფო გაიმართონ ახლო თუ შორს მომავალში, მეორე იმის, რომ დიდი სახელმწიფო სლავიანებისა, რუსეთი, უნუგეშოდ დარჩენილი სლავიანობის მიმზიდველ ქვეყნად შეიქმნება. არც ერთი და არც მეორე არ ახეირებს ავსტრიასა. ავსტრიამ ეს ჩვენზედ კარგად იცის და ამიტომაც სხვადასხვა გვარტომობის მოთავსება ერთმანეთში დღეს ავსტრიისათვის იმისთანა სატკივარია, რომელსაც ავსტრია ბევრს დროს, მეცადინეობას, ზრუნვას ანდომებს, და რომელიც იმოდენად არ აცლის, რომ სხვა საგარეო საქმეებში თავისუფლად და ხელგახსნილად ამოქმედოს.

* *

ტფილისი, 18 თებერვალი, 1886 წ.

მეოთხე სახელმწიფო, რომელსაც ეხლანდელს საქმეთა მმართველობაში ხმა აქვს ცოტად თუ ბევრად გავლენიანი, იტალია არის. მას აქეთ, რაც გვარტომობის დედააზრმა დიდი და თითქმის მხოლოდობითი ადგილი დაიჭირა სახელმწიფოთა დალაგების საქმეში, იტალია პირველი იყო, რომელმაც ნაპოლეონ III-ის შემწეობით განახორციელა ეგ აზრი და თავისი ნაჭერ-ნაჭრად დანაწილებული ქვეყნები შემოიკრიბა და გაერთდა. ამით აუსრულდათ დიდის ხნის სანატრელი საქმე საოცარ გმირებს იტალიის მამულიშვილობისას. იმოდენა მაგალითი ახოვანებისა, დიდსულოვნებისა, თავდადებისა, რამოდენაც იტალიის გმირთ გამოიჩინეს თავისის ქვეყნის გაერთებისათვის, ბევრს სხვა ერს არ გამოუჩენია. მრავალმა გამოჩენილმა კაცმა იტალიისამ თავი შეაკლა, მრავალმა თავისი საკუთარი ბედნიერება მტლად დაუდო ამ დიდს საქმეს შეერთებისას, და მათმა ღვაწლმა და თავის სამშობლოსთვის დაქცეულმა სისხლმა ამაოდ არ ჩაუარათ. დღეს იტალია გაერთიანებულია და კარგა მოზრდილს სახელმწიფოს შეადგენს, თვით იტალიელთა თავმოსაწონებელსა და ევროპის სახელმწიფოთა შორის ხმის მქონებელსა. ამ შეერთების მახლობელი განმ-

ხორციელებელი ორი კაცი იყო: ერთი კავური და მეორე გარიბალდი. პირველი იყო ჭკუა და მეორე — ხმალი იტალიისა.

იტალია წარმოადგენს ერთს კარგა მოგრძო ნახევარკუნძულს, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრივ თავი მიუდევს საფრანგეთს, შვეიცარიას და ავსტრიას, და აქედამ სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ გეზად მიდის და ჰსწყდება ხმელთაშუა ზღვაში. აღმოსავლეთით ადრიატიკის ზღვა აქვს, ზღვის გაღმა თავში კიდევ ავსტრიას უჭირავს ადგილი, მერე ოსმალეთი ჩამოსდევს და მერე საბერძნეთი. სიცილიის კუნძული, რომელიც იტალიას ეკუთვნის, თითქმის პირდაპირ გაჰყურებს აფრიკის ქვეყანას — ტუნისსა, საფრანგეთის ალჟირის გვერდით მდებარეს, ხმელთაშუა ზღვის გაღმით. საფრანგეთს უჭირავს ზედ იტალიის საზღვარზედ ნიცა და სავოია, რომლის მკვიდარი წმინდა იტალიელები არიან და რომელნიც ნაპოლეონ III-მ ჩამოართვა იტალიას თავის გასამრჯელოდ, რადგანაც გაერთებისათვის იტალიას შეეწია. შვეიცარიასაც უჭირავს იტალიელ მკვიდრთაგან დასახლებული ქვეყანა, გარდა ამისა ავსტრიასაც იტალიის ტიროლი, ტორენტო და ტრიესტი ადრიატიკის ზღვის პირად. ამ მოკლე აღწერილობიდან ჰსჩანს, თუ საგარეო საქმეებში იტალიას ვისთან უნდა ჰქონდეს საქმე და რაზედ უნდა ეჭიროს თვალი, როცა ევროპის სახელმწიფონი ერთმანეთს აეშლებიან. ჯერ საფრანგეთთან — სავოიას და ნიცის უკანვე დაბრუნება იტალიის ნატვრას უნდა შეადგენდეს. მერე მეტად სასურველი უნდა იყოს დაპყრობა ტუნისისა, რომელზედაც საფრანგეთმა იტალიას ამ ბოლოს ხანებში ხელი დააბანინა და რომელიც საჭიროა იტალიისათვის, რადგანაც სიცილიის და აფრიკის შორის ხმელთაშუა ზღვის ორივე ნაპირი ხელთ ექმნებოდა. შვეიცარიის იტალიაზედ თუმცა მუშტრის თვალი უჭირავს იტალიას, მაგრამ აქ ხელის გაწვდენა ძალიან აშლიდა მთელს ევროპასა და იმიტომაც ჯერ სურვილი გულში უქმნადა აქვს დარჩენილი. საქმე აღმოსავლეთის საზღვრებზეა დღეს ყველაზედ მომეტებულად გამწვავებული. აქ სლავიანების საქმე დაიძრა, ოსმალეთს სულთამხუთავი თავს ადგა და დღესა თუ ხვალ

ანდერძიც აეგება. ბერძნებიც სამართლიანად მღელვარებენ. სლავიანების მოძრაობა, ოსმალეთის გაუქმება ევროპაში, ბერძნების დუდილი, — ყოველივე ეს ავსტრიას, ძველს მტერს იტალიისას, აღვიძებს და ყურებს აცქვეტიანებს. აღრიატიკის ზღვისაყენ ჩამოწევა ავსტრიისა და გამოსვლა ხმელთაშუა ზღვაში, სიკვდილი თუ არა, დიდი ჭირი მაინც არის იტალიისათვის. გერმანია თითქო ამაში ხელს უწყობს ავსტრიასა და ამის გამო იტალიას წყლული ორისაგანვე ერთნაირად ჰსტიკივა.

იტალიას თავისით ბევრი არა შეუძლიან რა, რომ წინ აღუდგეს ავსტრიასა და მის მოსარჩლეს გერმანიას. და რომ გარემოებამ სადმე მარტოდ არ მოამწყვდიოს, იტალია, რასაკვირველია, მოზავეს უნდა ეძებდეს და საქმე დაიჭიროს იმისთანა სახელმწიფოსთან, რომელსაც ძველი ანგარიშები აქვს ჯერ გერმანიასთან, და მერე ავსტრიის მეტად და ამრიგად გაძლიერება თვალში არ მოსდით. ამისთანა სახელმწიფო იღეს საფრანგეთია და ინგლისი. ამის გამო საკვირველიც არ იქნება, რომ დღეს იტალიას და ამ ორს სახელმწიფოს ერთმანეთში ლაპარაკიცა ჰქონდეს. ეს მით უფრო დასაჯერია, რომ ამ ბოლოს ხანებში ბისმარკი მეტად მოუტკბილდა რომის პაპსა. ეგრეთწოდებულ «მაისის კანონები», კათოლიკეთა სამღვდლოების წინააღმდეგ ბისმარკის მიერვე დადგენილნი, პაპისა და ბისმარკის ერთმანეთში აშლის მიზეზნი, დღეს ბისმარკის მიერვე წარდგენილნი არიან გასაუქმებლად. როცა ბისმარკი ეგრე მოუტკბილდება და მოუტკბილდება ხოლმე პაპსა, ეგ იმის ნიშანია, რომ ბისმარკი რალაცაზედ უწყურება იტალიას. რომის პაპი, მსოფლიო კათოლიკეთა მთავარმოძღვარი, ჯერ კიდევ იმისთანა მნიშვნელობიანი არის იტალიაში, რომ იმისი ასე თუ ისე გამხნელება და ფრთების ასხმა იტალიისათვის ფრიად საშიშარია. როცა იტალია ბისმარკის მოსაწონად იქცევა, მაშინ ბისმარკი რომის პაპს ზურგს შეაქცევს, და როცა თავს არ აწონებს, ბისმარკი ზურგს იტალიას შეაქცევს და რომის პაპს ხელის გულზედ გაუგორდება ხოლმე. დღეს ბისმარკი პაპის ალერსშია. ჰსჩანს იტალიისაგან რალაცა ჰსწყენია.

* *

ტფილისი, 19 თებერვალს 1886 წ.

იტალიას ერთი იმისთანა სატკივარი აქვს გვამში, რომელიც სხვა ქვეყანას თავის დღეში არცა ჰქონებია და, იმედია, არც ოდესმე ექნება. ჯერ მინამ იტალია გაერთდებოდა და სატახტო ქალაქს დიდს და სახელოვანს რომში გაიკეთებდა, იტალიაში ერთი უცნაური წყობილება იყო. რომში იჯდა და დღესაცა ბჰის მთელის მსოფლიოს კათოლიკეთა მღვდელმთავარი, რომელიც ერთს დროს ისეთი ძლიერი იყო, რომ მეფენი და ხელმწიფენი მის წინაშე მუხლს იდრეკდნენ და როგორც მთხოვარენი ელოდნენ მის დერეფანში მოწყალებასა. იქამდინ მორკმული და ძალოვანი იყო იგი, რომ იტალიაში საერო ხელმწიფეცა ხელთ ეპყრა და სასულიერო მოძღვარი ამრიგად ხორცის ბატონადაც შეიქმნა. მეტის წყურვილმა. იქამდე მიიყვანა საქმე, რომ რომის პაპი არამცთუ სააქაო ბედნიერებას ურიგებდა, რასაკვირველია ჯეროვანის სასყიდელით, არამედ საიქიოსათვისაც იმისთანა სიგელს აძლევდა ადამიანს, რომ ამ სიგელის მქონებელისათვის სამოთხე ღია იყო. რეფორმაციამ, ერთის უბრალო ბერმონაზონისაგან ატეხილმა, ეს ადამიანის ცდომილებაზედ აშენებული ძლიერება და დიდება ძირით თხემამდე იყარყია; ახალმა დრომ, რეფორმაციისაგან ფრთაასხმულმა, კარგა აბრუ გაუტეხა რომის პაპსა, და ბოლოს ხომ იქამდეა საქმე მისული, რომ რომის პაპი ბრძანდება დღეს თავის კვირინალში თითქმის უმწედ და უნუგეშ. ერთი დღე არავის შეჰრჩენიაო, ნათქვამია. სწორედ ესე დაემართა რომის პაპსაც და ესეც დაემართება ყველას, ვინც ცდომაზედ დამყარებს თავის დიდებასა.

რასაკვირველია, პაპი იტალიის ერთობისა და გაძლიერებისათვის იმით კი არ იყო საშიშარი, რომ სასულიერო ხელმწიფეცა ხელთ ეპყრა, არამედ იმითი, რომ საერო ხელმწიფეცა ეპყრა იტალიაში, და ამრიგად სასულიერო წოდების საერო ბატონობა ჰქმნიდა იტალიაში სახელმწიფოს სახელმწიფოში. ეს ასეთი უბედურება იყო იტალიისა, რომ ან უნდა სისხლით და

წამებით მოპოებული ერთიანობა დარღვეულიყო, გაქარწყლებულიყო, ან უნდა შეჰმუსრვილიყო საერო ხელმწიფება კათოლიკეთა მღვდელმთავრისა. ვიდრე ნაპოლეონი III ცოცხალი იყო, ვიდრე იგი ჰქელავდა საფრანგეთის საიმპერატორო ტახტსა და ყოველი მისი სიტყვა ციებ-ცხელებას დაჰმართებდა ხოლმე მთელს ევროპასა, — პაპს ძალიან ესარჩლებოდა და იტალიას ხელს უტრიდა. ესარჩლებოდა იმიტომ კი არა, რომ რომის პაპის ერთგული სულიერი შვილი იყო, არამედ იმიტომ, რომ ამით თავი მოექონვა იმ დიდ დასისათვის საფრანგეთში, რომელსაც კლერიკალთა დასს ეძახიან და რომელიც საფრანგეთში, თითქმის დღესაც, მარტო რომის პაპის დარიგებისა და ბრძანებისამებრ იქცევა. ნაპოლეონს ამ დასის მომხრეობა ძალიან ეჭირებოდა, რადგანაც ჰგრძნობდა, რომ მისი ტახტი ირყეოდა და ჰტოკავდა. ამიტომაც, რამდენჯერაც იტალიამ გაიწვდინა ხელი თვის დედაქალაქ რომისაკენ, რამდენჯერაც დააპირა საერო ხელმწიფება პაპისა შეჰმუსროს, იმდენჯერ წამოეჭმომაგა პაპს ნაპოლეონიცა.

გერმანიამ ნაპოლეონი ტახტიდან გადმოაბრძანა, ტყვედ დაიჭირა. მაშინ იტალიამ დრო იხელთა, რომი დაიჭირა უსისხლოდ და ყოველივე ნიშანწყალი საერო ხელმწიფებისა გაუქრო რომის პაპსა. გერმანიამ, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ბისმარკმა — ამით იყიდა იტალიის ნეიტრალიტეტობა საფრანგეთთან ომის დროს. ეს რომ არა ყოფილიყო, იტალია — როგორც ერთგომი საფრანგეთისა, როგორც საფრანგეთისაგან ბევრში დავალებული და არამოსურნე გერმანიის გაძლიერებისა, უსათუოდ მიეშველებოდა საფრანგეთსა, ბისმარკს გაუძნელებდა საფრანგეთზედ გამარჯვებას და მაშასადამე გერმანიის გაერთების საქმესაც სათუთოდ გახდიდა.

მას აქეთია — რომის პაპი რომში ბრძანდება თავის სრასასახლეში, იტალიის მეფესთან უმძრახად აოის და ჰირვეულობს: არც იტალიის გაერთებას აღვიარებო, არც მის მეფესაო, არც გაერთიანებულ სახელმწიფოდ ვიცნობო, ჩემს საერო ხელმწიფებასა არ დავთმობო, და აქ რომში ვრჩები როგორც ტყვე, ჩემს სასახლეში დამწყვდეულიო. ეს მოგონილი

და ტყუილი ტყვეობა და დამწყვდევა, — ძველს დროში, როცა ყველა კათოლიკე სასოებით უყურებდა რომის პაპსა და მის წყენას ღვთის გმობად და მომაკვდინებელ ცოდვად სთვლიდა, რა თქმა უნდა დიდს არეულობას მოახდენდა კათოლიკეთა შორის და მთელი მსოფლიო კათოლიკობა დაიძროდა პაპის გამოსახსენლად, როგორც ერთს დროს მაცხოვარის საფლავის გამო მოხდა. ხოლო ეხლა ყურიც არავინ გაიბღერტა და ეგ ტყუილი ტყვეობა ტყუილი ზარბაზანი გამოდგა იტალიისათვის.

მაგრამ მაინც კიდევ რომის პაპობა მოსარჩენი სატკივარია იტალიისათვის. ვისაც იტალიის წყენა, ვნება უნდა, მაშინვე რომის პაპის საქმის გაფუებას და გასიებას უქადის ხოლმე და ამ ხერხს ყველაზედ კარგად ბისმარკი ჰხმარობს დღესა. ხან ზელში მოუკვდება ხოლმე რომის პაპსა და «ბალი-აღას» ეძახის, ხან შემოსწყრება და აურზაურად ეკიდება, იმის მიხედვით, თუ იტალია როგორ იქცევა. იტალია არ შეიძლება ამისთანა ვითარებას საქმისას არ გაუფრთხილდეს. ევროპაში ჯერ კიდევ ბევრი იმისთანა კათოლიკეა, რომელიც მარტო რომის პაპის სახელს ჰლოცულობს, და საკმაოა ერთმა იმისთანა კაცმა და სახელმწიფომ, როგორიც დღეს ბისმარკი და გერმანიაა, პაპს ხელი მიაწოდოს, მხარი მისცეს, — რომ ყურმოჭრილი კათოლიკობა წამოეჭომავოს ფულით და კაცით მითომდა დაჩაგრულს პაპსა, და იტალიის შინაური, თუ გარეული საქმეები საშიშრად აწეწოს.

* *

ტფილისი, 20 თებერვალი, 1886 წ.

ვიდრე გერმანიის ვითარებას შევუდგებოდეთ, ჩვენის აზრისა და განზრახვისათვის საჭიროა მოკლედ თვალი გადავაღწოთ მეორეხარისხოვან სახელმწიფოებსაც ევროპაში და მათი გარემოება და ვინაობაც იმდენად შევიტყოთ, რამოდენადაც

ამ ხელად გამოსადეგი იქნება ჩვენის მკითხველებისათვისაც. აქაც მეტად მოკლედ შევეხებით საგანს და ამაზედ ვთხოვთ არავინ დაგვემღუროს.

ევროპის ეხლანდელ წყობას რომ დააკვირდეს კაცი, ერთს მეტად საგულისხმო მოვლენას შეჰნიშნავს. იგი სახელმწიფო, რომელიც თავის ქერქშია და აქეთ-იქით არ იწევს თავისის საზღვრების განზედ გადგმისათვის, რაც უნდა პატარა იყოს, მაინც შედარებით ბედნიერად ჰსცხოვრობს. ამგვარნი სახელმწიფონი არიან მეორე და მესამე ხარისხისანი. რაკი გარეთ უღონობის გამო ხელი არ მიუწვდებათ, რადგანაც მცირენი არიან, ამიტომაც მთელს თავის დროს და მზრუნველობას შინაურს საქმეებს, შინაურობის წარმატებას და კეთილდღეობის გაძლიერებას ახმარებენ. ზოგი ჭირი მარგებელიაო, ნათქვამია. სწორედ ასე მოსდით ამ სახელმწიფოებსაც, რომელთა ჭირი მარტო იმაში მდგომარეობს, რომ მცირენი და პატარები არიან და ამიტომაც, იქნება მაღაც ჰქონდეთ, იქნება არც სიხარბე აკლდეთ, მაგრამ ბოხოლების შიშით თავის ქერქში არიან და სხვისას არ ეტანებიან. ამ სახელმწიფოთა შორის ყველაზედ უფრო ბედნიერნი, ყველაზედ უფრო მშვიდობიანად და ტკბილად მცხოვრებნი შვეიცარია და ნორვეგიაა ჩრდილოეთს ევროპაში, სამხრეთ-დასავლეთზედ პორტუგალია და თითქმის სამხრეთზედ შვეიცარია. სანატრელია სწორედ იმათი მყუდრო, გულდინჯი, აუზღვრეველი დღეთა მდინარება. ერი მაღლობელია თვისის მთავრობისა, მთავრობა მაღლიერია თვისის ერისა; ამბოხი, შუღლი, არეულობა უცნობია ამ ბედნიერთა სახელმწიფოთათვის. თუ რამ აუტყდებათ შინ თვითოეულს მათგანს, შინვე მშვიდობიანად, ერთმანეთში მორგებით, სამართლიანად ათავებენ საქმეს და სხვათა ქვეყნების ბედის წაღმა-უკუღმა ტრიალს შორიდან შესცქერაინ.

ამ წვრილ სახელმწიფოების მკვიდრთა შინაურს ცხოვრებას რომ თვალი გადაავლოთ, ჰნახავთ, რომ ყველა თავის საქმეს ადგას, არც არავინ წინ ეხილება, არც არავინ უშლის მის ხორციელ და სულიერს წარმატებას, და თუ მთავრობა სადმე ხელს გამოიწვდის და საქმეში ჩაერევა, მარტო იმისთვის, რომ ჩაგ-

რულს წამოესარჩლოს, უღონო ფეხზედ წამოაყენოს, დარღვეული სიმართლე აღადგინოს მკვიდრთა შორის, ყველას თავისი ხელუხლებლად შეარჩინოს, დააკუთვნოს და მოახმაროს. ცხოვრება მათი ფაქიზია, წმინდა, ზნეობიანი, და თუმცა ახირებულის სიმდიდრით არ აოცებს კაცსა, მაგრამ უტყვივარი ლუკმაპური ყველას საკმაოდა აქვს. თუ რამ აჩრდილებს მზიანს ცხოვრებას ამა სახელმწიფოებისას — ეგ ის შიში, რომ ერთმა რომელმამე ბობოლა სახელმწიფომ თავისი ხარბი ყბა არ დააღოს და მათი გადაყლაპვა არ მოიწადინოს, როგორც სვამა ბელურა ჩიტისა. იქნება სთქვათ, ეგ შიში მეტისმეტი წინასწარხედვაა განსაცდელისაო. ჩვენ გეთანხმებით, მაგრამ რადგანაც დღეს ქვეყნიერობას ის კანონი ამაჟმედებს, რომელსაც ჩვენში «მიეტეს და მიემატოს»-ს ეძახიან, იგი შიში უსაბუთო არ არის, ნამეტნავად ჰოლანდიისა და ბელგიისათვის. ერთსაც და მეორესაც გვერდით დიდი დევები უწევანან, მერე ისე, რომ შუაში არც ზღვა უდევთ, არც უზარმაზარი მთები, ერთის ლაზათიანად პირის დაღების მეტი არ არის საჭირო: ერთიცა და მეორეც შარშანდელ თოვლსავით აშრებიან. ქვეყანას ახსოვს ჯერ კიდევ ბისმარკისა და საფრანგეთის შორის პირობა, როცა ავსტრიას დააჯახა პრუსიის ჯარი. „ოლონდ შენ სუო, — უთხრა თურმე ბისმარკმა საფრანგეთსა, — და ბელგია მანდ არ არისო, და მე კი, თუ ღმერთი შემეწევა, ჰოლანდიას კლანჭს გამოვკრავო, როცა სამაგისოდ მოვიცლიო“. საცოდავს დანიას, ხომ ვიცით, რა საქმე დაწია გოლშტინიის თაობაზედ.

დანარჩენთა სახელმწიფოთა შორის ნაკლებ მშვიდობიანად არიან შინაობაში ბელგია, ისპანია და დანია. ბელგიაში ორი დიდი დასი იბრძვის ერთმანეთთან შინაურს საქმეების ასე თუ ისე მსვლელობისათვის: ერთის მხრივ ევრეთწოდებული «კლერიკალები», დიდნი მომხრენი რომის პაპისა და რეაქციისა, მეორეს მხრით — ლიბერალები. ამათს განხეთქილებას საქმე ზოგჯერ აღრევამდე მიჰყავს ხოლმე, და რომ ბელგიას იმისთანა სამმართველო აგებულება არა ჰქონდეს — როგორიც დღესა აქვს, და ზედიზედ ორი ხელმწიფე, ერთი

წინანდელი და ერთი ეხლანდელი, ჰკვიანი და კეთილგონიერებით სავსენი არ შეჰხვედროდა, — ან სხვის ლუკმად გახდებოდა, ან რევოლუციის გაუქრობელ თორნედ.

ისპანია ყველაზედ ძლიერი სახელმწიფოა მეორეხარისხოვანთა შორის და მისი მოუსვენარი შვილები რომ არა ჰრევდენ მის შინაურს საქმეებს, არ აბრკოლებდნენ საქმეთა მსვლელობას, აშკარაა, ისპანიაც ერთი რამ იქნებოდა სხვათა შორის. ისპანიაში მრავალგვარი დასია: მონარქიელ-კლერიკალები, მონარქიელ-ლიბერალები, რესპუბლიკელები, მერე სხვადასხვა გვარეულობის მომხრენი. ზოგს ისპანიის ტახტზე ალფონსის შთამომავლობა უნდა, ზოგი — დონ-კარლოსს ჰრჩეობს, ზოგი ალფონსის დედას იზაბელას, ზოგი ვის და ზოგი ვისა. არის ამ წეწვა-გლეჯაში საწყალი ისპანია აი რამდენი ხანია. ამ დასებმა მას შემდეგ უფრო გამოჰყვეს თავი, როცა ალფონსი გარდაიცვალა და ისპანიამ მისი ხუთი წლის ქალიშვილი ალიარა თავის მეფედ, და მის სრულ წლოვანებამდე რეგენტობა მის დედას ქრისტინეს ჩააბარა. ამა ყოფაში ჩავარდნილი, აგრე საშინლად არევ-დარეული და დაულაგებელი შინაური საქმეები, საღლა მოაცლის ისპანიას საგარეო მოქმედებისათვის.

ისპანია საკოლონიო პოლიტიკის გამო ჩართულია სხვა სახელმწიფოთა საქმეთა მსვლელობაში. ევროპაში ჯერ-ჯერობით იმას არავითარი საქმე არა აქვს, თუ ამისთანა საქმედ არ ჩავთვლით მის მიდრეკილებას პორტუგალიის შემოერთებისათვის. საკოლონიო პოლიტიკის გამო კი ბისმარკმა ცხვირში ძმარი ადინა ისპანიას, მერე ასეთნაირად, რომ კინაღამ ომიც არ ასტყდა. კაროლინის კუნძულების ზელში ჩაგდება ბისმარკისაგან გულში ტკივილად ჩაჰრჩა ისპანიასა, და იქნება ისე მთავრობას არა, როგორც თითონ ისპანიის თავმომწონე ერსა.

დანია ერთი პატარა სახელმწიფოა კარგად გაწყობილი და საკმაოდ რიგიანად მომართული. ეს პაწია სახელმწიფო ბისმარკის ზელმა თავისის პოლიტიკის ფარგალში მოამწყვდია და, რა თქმა უნდა, არ ახეირა: კაი მოზრდილი ქვეყანა წაართვა. დანია მას აქეთ ძალიან გულნატკენია და არ შეიძლება არ ვი-

ფიქროთ, რომ თუ სადმე ბისმარკს საქმე გაუჭირდა და საპოლიტიკო ბარდებში ძალიან და უიმედოდ გაება, დანიაშიც ხელი არ გამოიღოს და ზღვევის სურვილი არ მოიკლას. ეს აშკარაა. ამიტომაც, საცა რამ ატყდება გერმანიის წინააღმდეგ, ამტეხელი დანიასაც სახეში იქონიებს ხოლმე. ხოლო ამ ბოლოს დროს შინაური საქმენი დანიისა ჩვეულებებისამებრ მშვიდობიანად აღარ მდინარებენ, დეპუტატთა პალატი და მთავრობა ძლიერ დატაკებულნი არიან და ძნელია წინათ სთქვას ვინმე, ეს ამბოხი რით გათავდება. სამწუხარო ის არის, რომ პალატისა და მთავრობის ერთმანეთთან დაჯახება ზოგჯერ ქუჩაშიაც გადადის და ჩხუბს ასტეხს ხოლმე.

ჩვენ ეს წვრილნი სახელმწიფონი იმიტომ ჩამოვთვალეთ, რომ ჩვენის შეძლებისამებრ გვეჩვენებინა, — რა საპოლიტიკო ქსელი გაიბ-გამოიბმის ამათსა და დიდ სახელმწიფოთა შორის, თუ ვინიცობაა ევროპაში ომის ცეცხლი მოედო.

* *

ტფილისი, 24 თებერვალი, 1886 წ.

1870 წლამდე, როგორც მოგეხსენებათ, ევროპაში პირველი ადგილი ეჭირა და უპირატესი ხმა ჰქონდა საფრანგეთსა, რომელსაც თითქმის ოცი წელიწადი განაგებდა ნაპოლეონ III. 1870 წელს ბისმარკმა თავზარი დაჰსცა საფრანგეთსა, მთელი ნემენცობა გააერთა, პრუსიის კოროლი ვილჰელმი მთელის გერმანიის იმპერატორად დასვა. მას აქეთია პირველობა და უპირატესობა გერმანიამ დაიჭირა ევროპაში და ბისმარკმა ისე შეპბოჭა და შეპკრა ევროპის საქმეები, რომ უიმი-სოდ თითქმის არც ერთი საქმე არ ასტყდება ხოლმე და არც ერთი საქმე არ გათავდება.

ძვირად უზის ევროპასა ბისმარკის, ანუ უკეთ ვსთქვათ, გერმანიის ასეთი ყოფა. გერმანიამ ასე მოაწყო თავისი საქმე, რომ, როგორც ამბობენ, ორ კვირაზედ თუნდა ერთ მილიონ

ჯარს გამოიყვანსო, კარგად გაწურთნის, კარგად შეთოფ-
იარაღებულს, და ასეთს სამხედრო შტაბს და გენერლობას,
თუ აფიცრობას წარმოადგენსო, რომ ევროპაში მისი ბადალი
არსად მოიპოვებაო. ამის გამო, ყველანი, რომელნიც კი ჰმე-
ზობლობენ გერმანიას, ჰცდილობენ, რომ ყოველთვის მზად
იყვნენ დასახვედრად, რადგანაც იციან, ბისმარკს ყოველთვის
მადა აქვს უპატრონოდ დადებულს ლუკმას დაეპატრონოსო.
ესეც იციან, რომ ბისმარკი მეტად მოხერხებული კაცია; საქ-
მეს ისე მოიყვანს ხოლმე, რომ როცა ერთის მტრის, თუ მო-
პირდაპირის, გათახსირება უნდა, მეორე მტერს, თუ მოპირ-
დაპირეს, გაიმეგობრებს ხოლმე, და პირველს რომ ანდერძს
აუგებს, ეხლა გამეგობრებულს დაეჯახება და ტყავს აძრობს.

დანიანად რომ გაილაშქრა, თავისი მტერ-მოყვარე ავსტ-
რია მოიშველა, ჩამოართვა დანიას შლეზვიგ-გოლშტინია და
ავსტრიას პირში ჩალა გამოავლო. ეგ კიდეც არაფერი, ეგ რომ
ეკმარებინა ავსტრიისათვის, ვინ რას იტყოდა. მოუბრუნ-
და ეხლა ავსტრიას, ცხვირ-პირი შეალეწა, გამოდევნა გერმა-
ნიიდან და პირი აღმოსავლეთისაკენ აქმნევინა. საფრანგეთმა,
თუმცა მაშინ ბალანი აუშვა, მაგრამ ბისმარკმა მოატყუა: შენ
დამაცალე, ერთი ავსტრიას მოვრჩეო და შენც შენსას გარ-
გუნებო. რასაკვირველია, არა არგუნა რა და, თუ გნებავთ, არ-
გუნა კიდეც. ავსტრია, რომელსაც დიდი ინტერესი ჰქონდა,
რომ პრუსია ისე არ გაძლიერებულიყო, ისე შეასუსტა, ისე
დაამარცხა ბისმარკმა, რომ კრინტიც ვერ დასძრა, როცა ბის-
მარკმა თავისი ძლევამოსილი ჯარი მიუსია საფრანგეთსა.
რუსეთსა და იტალიას კი მაშინ აღუთქვა, რომ ოღონდ თქვენ
ხელს ნუ შემოშლითო და შენ, რუსეთო, პარიზის ხელშეკრუ-
ლობა, რომელიც შენთვის ასე მავნებელია, და რომელსაც
ნაპოლეონ III ასე მაგრად ინახავს შენს საწინააღმდეგოთაო,
დახიე და ცეცხლს მიეციო, და შენ, იტალიავ, შენი დიდი
ხნის წყურვილი მოიკალ და შენი სანატრელი დედაქალაქი
რომი დაიჭირო, ის რომი, რომელსაც იგივე ნაპოლეონ III
არ განებებსო. ყველანი ასე მოითათბირა, თითო-ნა საფრანგეთი

ცალკე გაიგდო, მიწასთან გაასწორა, ორი ლაზათიანი პროვინცია ჩამოართვა, გერმანია გააერთა, და რუსეთმა პაიოზის ხელშეკრულება გააუქმა, იტალიამ რომი დაიპყრა.

ამ სახით, ავსტრიის შემწეობით დანია დამარცხა, საფრანგეთის მოათაბირებით ავსტრიას ტყავი გააძრო, ავსტრიის დაუძლურებით და რუსეთ-იტალიის მომხრეობით საფრანგეთზედ გაიმარჯვა და ამ გზით თითო-თითოდ გაინაპირა თავისი მეტოქენი, თითო-თითოდ და ცალ-ცალკე დაჰლახა. მართალს ამბობენ ზოგიერთნი, რომ დანიაზე ბისმარკის გამარჯვება ავსტრიის დამარცხება იყო, ავსტრიაზედ გამარჯვება — საფრანგეთის დამარცხებაო, და საფრანგეთზედ გამარჯვება — ვისი დამარცხება იქნება, ამას ბოლო გამოაჩენს.

ყველას, ვისაც ასეთი საქმეები დააწია ბისმარკმა, რასაკვირველია გულში ხვანჯი ჩაჰყვებოდათ და, თქმა არ უნდა. უთვალთვალებენ, ერთი როგორმე განსაცდელში თავი გაიბას გერმანიაში, რომ ჩვენ ჩვენი ჯავრი ამოვიყაროთო. ბისმარკმა ეს ძალიან კარგად იცის და ამიტომაც მთელი გერმანია ერთს უშველებელ კაზარმად აქვს გადაქცეული. რაკი ერთი ამისთანა ძლიერი სახელმწიფო, როგორც დღეს გერმანიაა, ასეა, რა თქმა უნდა რომ სხვანიც ეგრე უნდა მოიქცნენ, სხვათაც ჯარის სიმრავლეზედ, ჯარის შეთოფიარალებაზედ უნდა მიქცეული ჰქონდესთ, თუ არ მთელი, დიდი ნაწილი ყურადღებისა ზაინც. ამიტომაც მთელი ევროპა ერთს დიდს სამხედრო ბანაკად არის გადაქცეული, აუარებელი ფული და სიმდიდრე ევროპისა ამაზეა გადაგებული, და რაც მკვადრთა, შორის ევროპაში ჯანმთელია, საღია, ძალღონიერია, — სულ ამაზედ არის მომცდარი. სიმძიმე დღევანდელის დღისა ყველას ერთნაირად კისერზედ აწევს და ყველას ერთნაირად აკვნესებს. ეს სულ ბისმარკის ეგრეთწოდებულ „მილიტარობის“ ბრალია. და დიდხანს აიტანს ამას ევროპა თუ არა, ღმერთმა უწყის.

ბევრი კაცია დღეს ევროპაში, რომ მაგ მილიტარობას ებრძვის. სახელოვანი მამულისშვილი ისპანიისა და ამასთან გამოჩენილი მეცნიერი და ორატორი კასტელიარი, საცა კი

შეხედება, არც სიტყვას და არც თავის შესანიშნავს ნიჭს არა ჰზოგავს ამ გერმანიისაგან შემოტანილის მილიტარობის დასამზად. თითონ გერმანიაშიაც უკეთესნი გერმანიელები ამ მილიტარობის ბოლოს მოღებას დაუცხრომლად ჰყდილობენ. პართლადაც, ევროპა გაალარება, გაალატაკა, ამგვარმა მდგომარეობამ. რასაც ევროპა ჰშრომობს, რაც მოჰყავს და რასაც აკეთებს, თითქმის სულ ეს მილიტარობა სვავსავეთა ჰყლაპავს, და სარჩო-საბადებელს მოკლებული უმრავლესობა ჰჩივის და ჰღრტინავს. საკვირველია, რა ინახავს ამოდენა ჯარს, ვინ იხდის ამოდენა ხარჯს, როდემდის შეიძლება ეს ასე იყოს და რა უნდა მოჰყვეს ამისთანა მდგომარეობას? ამაებს რომ დაუფიქრდება კაცი, ტანში ჟრუანტელი უვლის... სათავე ყოველ იმისი, რაც დღეს ადამიანს აფრთხობს და შიშის ზარსა სცემს, ჩვენის ფიქრით, ამისთანა ყოფაში უნდა მოიჩხრიკოს, ამ ყოფაშია ყოვლისფრის დასაბამი. ბევრი რამ, რასაკვირველია, ახლო და თვალად ადვილად დასანახავ მიზეზებს ჰბრალდება ზოლმე, მაგრამ მიზეზთა-მიზეზი კი სულ ეს შეუსაბამო ყოფაა, ამისთანა ყოფის მათრახის წვერია, რომელიც ასე შორსა ჰსცემს და ასე შორსა ჰსწვდება.

გერმანიის უპირატესობამ ევროპაში ასეთი ბედი შეაწია ევროპასა; ბისმარკის „რკინისა და სისხლის“ პოლიტიკამ ასეთი ამბავი ჩამოაგდო ქვეყნიერობაზედ; ვამბობთ ქვეყნიერობაზედ, იმიტომ რომ დღეს მთელის ქვეყნის ბედსა თითქმის მარტო ევროპა განაგებს და ატრიალებს. თუმცა ეს ასეა, მაგრამ ბისმარკი ვერ გაჩერდება. გერმანიის საქმე ჯერ დამში ჰოსული საქმე არ არის; ბისმარკს ჯერ კიდევ ბევრი რამ საფიქრებელი აქვს, რომ ის ღიდებული შენობა გერმანიისა. რომელიც ამოდენა სიმაღლემდე უკვე ამოიყვანა, არ დაირღვას და თავზედ არ წამოენგრეს. რა არის საჭირო გერმანიისათვის კიდევ და რა უფრთხობს ძილს ბისმარკსა, — ამაზედ ზეალ მოვილაპარაკოთ.

* *

ტფილისი, 25 თებერვალი, 1886 წ.

ჩვენა ვსთქვით გუშინდელს ნომერში, რომ ბისმარკს გაჩერება აღარ შეუძლიან. გერმანიას საზღვრების შესწორება ეჭირვება კიდევ. ჩრდილო-დასავლეთისაკენ ერთს პატარა ქვეყანაზეა მიბჯენილი და ის, რაღაც ნიდერლანდიაა, თვალისათვისაც ცუდად არის ჩამოწოლილი გერმანიის საზღვარზედ. არ შეიძლება, რომ ეს ქვეყანა ერთს დროს გერმანიამ არ გადალახოს და ზღვისაკენ აქედანაც გზა არ გაიხსნას. რაკი ასეა, შორსმხედველს ბისმარკს ეს სანუგზარო ლუკმაც თავისი პოლიტიკის ფარგალში უნდა ჰქონდეს მოგდებული. ერთს დროს კიდევ აქეთ გაიწვდინა ხელი „რკინის კანცლერმა“, მაგრამ რაკი დაინახა, რომ მთელს ევროპას თმა აებუტძგნა, უკან დაიხია, ჯერ აღრეაო.

გარდა ამისა, ავსტრიას ბევრი ნემენცობა შეჰჩია კიდევ და აქაც „შემოკურღვნა“ მიჯნებისა და ამ ნემენცების მიჯნის შიგნით შემოგდება არ უნდა ეუცხოვბოდეს იმისთანა კაცს, როგორიც ბისმარკია. მსუნაგი თვალი ბისმარკისა რუსეთისაკენაც იყურება. აქაც ბალტიის ზღვის პირას იმოდენა ნემენცობაა, რომ საკმაოა სიხარბე ბისმარკისა გაახელოს. გარდა ამისა, ძლიერება რუსეთისა ბევრს უშლის ბისმარკსა. რუსეთი რომ არ ყოფილიყო, ბისმარკს ხელმეორედ უნდოდა დასჯახებოდა საფრანგეთსა, და რაც პირველში დააკლო, ის მეორედ შეესრულებინა, მაგრამ რუსეთმა თავი გამოიღო და ბისმარკი დასცხრა. რუსეთისა და საფრანგეთის დაზავების შიში რომ არა ჰქონდეს ბისმარკს, ვინ იცის რას არ იქმოდა ევროპაში. და რადგანაც ღარიბი გერმანია დიდ ხანს ვერ აიტანს ამოდენა ჯარის ყოლას და შენახვას, და ვიდრე საფრანგეთი და რუსეთი ასე ძლიერნი არიან — არც შეიძლება ჯარის შეცოტაება, ამიტომაც გერმანიისათვის აუცილებელი საჭიროებაა ერთისაც და მეორის დასუსტებაც. თვითო მათგანს ცალ-ცალკე კიდევ გაუბედავს რასმე ბისმარკი, ორივეს

ერთად-კი ძნელად თუ გაემკლავოს. ერთხელ, აწ განსვენებულიმა გამბეტამ სადღაცა სთქვა, რომ ელზას-ლოტარინგია (რომელიც ბისმარკმა საფრანგეთს ჩამოართვა) სისხლდაუღვრელად დაგვიბრუნდებაო. რის იმედით უნდა ეთქვა ეს გამბეტას? ან იმის იმედით, რომ გერმანია ისეთს ბარდებში გაეხმისო, რომ ელზას-ლოტარინგიისათვის ველარ მოიცლისო, ან იმის იმედით, რომ ჩვენ რაშიმე დავჭირდებით ბისმარკსა, ამ ელზას-ლოტარინგიას მოგვცემსო და გვეტყვისო, თქვენ „სუო“. ორივე ჭკუას ახლოა. ბისმარკისაგან ყველაფერი მოსალოდნელია. ან რატომ არ უნდა იყოს მოსალოდნელი, თუ აბაზს გასცემს და მანეთს მოიგებს.

ეკონომიური განუწყობელობა გერმანიაში, ადგილ-მამულის ვიწროობა, რომელიც ველარ იტევს მკვიდრთა სიმრავლეს, საყოველთაო სამხედრო ზეგარა, მძიმე გადასახადები, — ბევრს ნემენცს ერეკება თავის სამშობლოდამ. ჯერ შარშან, ერთის წლის განმავლობაში, ასორმოდათხუთმეტ ათას კაცზედ მეტი გახიზნულა გერმანიიდან და სხვა ქვეყნებს შეჰკედლებია. ჯერ ხომ ხალხი ეკარგება ამ სახით გერმანიას, და მერე თან რასაც ფულს და სხვა სიმდიდრეს გაიყოლებენ, ესეც ხომ დანაკლისია გერმანიისათვის. ამ გარემოებამ აიძულა ბისმარკი, სხვაგან, ევროპის გარეთ, დაიჭიროს ადამიანის ცხოვრებისათვის შესაფერი ქვეყნები და მეტი ხალხი გერმანიისა იქ დაასახლოს, ბინა აუჩინოს, და ამ სახით ისევ გერმანიის მფლობელობის ქვეშ ამყოფოს. საკოლონიო პოლიტიკა, რომელსაც ბისმარკმა ამ ბოლოს ხანებში ასე ხალისიანად ხელი მიჰყო. უფრო ამ გარემოებისაგან არის წარმომდგარი, ვიდრე ვაჭრობის მოედნის გაფართოებისათვის. ამ პოლიტიკამ ინგლისს ყურები ააცქვეტინა და ერთხანად კიდევ შეატაკა ინგლისი და გერმანია ერთმანეთს, მაგრამ საქმემ მშვიდობით ჩაიარა. ინგლისს, რომელიც სამართლიანად ზღვათამფლობელად იწოდება, არ უნდა ეჭაშნიკებოდეს გაძლიერება გერმანიისა ევროპის გარეთაც. ეხლა ინგლისს ევროპის გარეთ საკოლონიო პოლიტიკაში თითქმის მეტოქე არა ჰყავს, და გერმანიამ რომ იქ ფეხი მოიკიდოს, ვერაფრად იამება. რომ

ბისმარკი არც იქ იქცევა თავაზითა და რიდიითა, აშკარად დაანახვა ქვეყანას მაგალითი კაროლინის კუნძულების გამო. ისპანიას კინალამ იარაღი არ ააღებინა ხელში. რასაკვირველია. მკითხველი იკითხავს: ამდენს რომ იფხაჰნება ბისმარკი, ბოლოს როგორ გაატანოსო? მინამ ცოცხალია, ერთს ალიაქოთს კიდევ მოახდენს და მერე რაც იქნება. იქნება. ამას ყველანაირად ჰგარძნობენ.

ტფილისი, 26 თებერვალს, 1888 წ.

შინაური საქმეები გერმანიას მეტად ბევრი აქვს. ბისმარკი, როგორც გარეთ, ისეც შიგნით, მეტად დაუცხრომელი და დაუღალავია. ჩვენ, რასაკვირველია, დაწვრილებით არ გამოვუდგებით გერმანიის შინაურთა საქმეების აღნუსხვას. მაგას კარგა ხანი მოვუნდებოდით. ამისათვის არც დრო გვაქვს, არც მოცალობა და, სწორედ უნდა ვსთქვათ, არც საჭიროა ჩვენთვის ისე ვრცლად გამოკიდება, როგორც თითონ საქმის მრავალკეცობა ითხოვს. ჩვენთვის საკმაო იქნება დასახელება და ჩამოთვლა იმგვართა მოვლენათა, რომელთა სიმწვავე უფრო საგრძნობელია.

თუმცა გერმანია დღეს გაერთებულია, მაგრამ სამხრეთს გერმანიას ჯერ აქამომდე ეხამუშება უპირატესობა პრუსიისა გერმანიაში. ჩრდილო გერმანიის უძლიერესი წარმომადგენელი — პრუსია — დღეს თითქმის მარტოკა განაგებს გერმანიის საქმეს და მისი ბატონობა და მძლავრობა ბევრს უმძიმს. გარდა ამისა, ბევრგან გერმანიაში, და განსაკუთრებით ბავარიასა და ჰანოვერში, ჯერ-აქამომდე არა. აქვთ დავიწყებული, რომ ერთ დროს თვითმყოფელნი სახელმწიფონი ყოფილან. მომხრენი ამ თვითმყოფობისა „პარტიკულიარისტებად“ არიან წოდებულნი და თითონ მოძღვრება თვითმყოფობისა „პარტიკულარიზმად“ ცნობილია. ეს დასი პარტიკულარიზმებისა არც ისეთი ძლიერია, რომ ხელთ იგდოს სადავე

სახელმწიფო გამგეობისა, და არც ისე უძლური, რომ გერმანიის სახელმწიფო კაცმა დღეს ყური არ ათხოვოს. ერთი ნაწილი ამ დასისა ეგრეთწოდებულნი „ველფნი“ არიან, რომელთაც მოთავედა ჰყავთ ყოფილი მინისტრი ჰანოვერისა, სახელგანთქმული და მჭევრმეტყველი მეთაური დღევანდელის პარლამენტის კარგა მოზრდილი ნაწილისა, ვინდჰორსტი. ეს ველფნი და პარტიკულარისტები. საცა-კი და როდესაც-კი მოახელებენ ხოლმე პრუსიას, არა ჰზოგვენ არც შრომას, არც მეცადინეობას, რომ როგორმე შეაკვეცონ მეტად ფართოდ გადაშლილი ფრთები. თუკი ისეთი საქმე ჩამოვადება გერმანიის საერთო პარლამენტში, რომელიც ასე თუ ისე შეეხება ამ პარტიკულარისტების მოძღვრებას, და რომლიდაც ცოტად თუ ბევრად შეიძლება ხოლმე საამმოძღვრებოდ გამოიგლიჯოს რამე, მაშინვე დასი პარტიკულარისტებისა, ერთ ჯგუფად მოქმედნი, თავს გამოიღებენ და გულდაგულ იბრძვიან.

საფრანგეთისაგან ამ თხუთმეტი წლის წინათ ჩამორთმეული ელზას-ლოტარინგიაც ჯერ შორს არის გერმანიის ერთკულებზედ. იგი ისევ საფრანგეთისაჲს მიიზიდება სულით და გულით, და ეს ამბავი მით უფრო საგრძნობელია და დასავიქრებელი გერმანიისათვის, რომ ელზას-ლოტარინგია თითქმის კარია მტრის შემოსევისათვის საფრანგეთის მხრით.

გარდა ამ ტკივილებისა, რომლის მორჩენას ბევრს დროს და ზრუნვას ანდომებს ბისმარკი, მეტად ძლიერი დასია ეგრეთწოდებული „კრელიკალთა“ დასი, — რომელსაც ბისმარკი ხან ტყავს აძრობს და ხან დაუყვავებს ხოლმე. ეს დასი, კათოლიკეთა მოძღვრების დროშის ხელში მჭერელი — ვინდჰორსტის წინამძღოლობით, სარწმუნოების სახელით ებრძვის და ეწინააღმდეგება პროტესტანტულ პრუსიის ჰეგემონიას გერმანიაში. „მაისის კანონები“, რომლით ბისმარკმა პირდაპირი ომი გამოუცხადა ამ დასს, რადგანაც მით ყოველი ძალი და უფლება ჩამოართვა კლერიკალობას, შეიქმნენ დასაწყისად იმ ბრძოლისა, რომელიც „კულტურულ ბრძოლად“ ცნობილია. ამ პირდაპირ გამოცხადებულმა ომმა ყველას კათო-

ლიკეთა მოძღვრების მომხრეებს ერთად მოუყარა თავი, ერთ-კარგა მოზრდილ დასად შეაჯგუფა, და დღეს თუ ბისმარკი გერმანიის საერთო პარლამენტში თავის საწყენს ზოძრაობასა ჰხედავს, ამ დასის მადლობელი უნდა იყოს.

დღეს გერმანიაში არის ერთი მეტად ფხიანი დასი კიდევ, რომელსაც „თავისუფალ მოაზრეთა“ დასს ეძახიან და რომელსაც წინ უძღვის საქვეყნოდ გამოჩენილი და სახელგანთქმული მეცნიერი ვირხოვი. ეს დასი ყოველთვის წინააღმდეგია ბისმარკისა და ერთობ იმ პოლიტიკისა, რომელიც-კი „რკინისა და სისხლის“ სუნს აუშვებს ხოლმე. გაუპენტავად არა ჰრჩება ხოლმე ამ დასს არც ის შინაური პოლიტიკა ბისმარკისა, რომელიც „სახელმწიფო სოციალიზმად“ დღეს წოდებულია. არის კიდევ ერთი გამჭირაზი და მხნეობით აღჭურვილი დასი „სოციალ-დემოკრატებისა“, რომელიც დღედადღე ძლიერდება გერმანიაში და რომელიც ეგრეთწოდებულ მეოთხე წოდების, ესე იგი მუშათა საკეთილდღეოდ იბრძვის. ეს გაძლიერება მეტად არ მოეწონა ბისმარკს და ჯერ კიდევ 1878 წელს პარლამენტს მიაღებინა ეგრეთწოდებული „კანონი სოციალისტების თაობაზედ“ იმ განზრახვით, რომ ამ გაძლიერებას გზა შეუკრას. ეს კანონი, როგორც გვახსოვს, ხუთის წლით იყო მიღებული. სჩანს ამ კანონებმაც ვერა გააწყვეს-რა, რადგანაც 1884 წ. ბისმარკმა მოითხოვა, რომ ორის წლით კიდევ განაგრძეთ მაგ კანონების მოქმედებაო; მაშინ განაგრძობა ამ კანონებისა მიიღეს 183 ხმის უმეტესობით წინააღმდეგ 158 ხმისა. ამ ხმათა რიცხვიდამ აშკარადა ჰსჩანს, რომ სოციალისტთა საწინააღმდეგოდ ბისმარკს ძლიერი ჯარი არა ჰყოლია. ამ ორი წლის ვადაც მალე გადის და ბისმარკი, რასაკვირველია, ხელახლად ნდომულობს ხსენებულ კანონთა მოქმედების განგრძობასა.

როცა ამ კანონზედ ხელახლად სჯას დაიწყებენ, მაშინ ბურთი და მოედანი, ესე იგი პარლამენტი გამოაჩენს, — მომხრეობამ ამ დასისამ იკლო გერმანიაში, თუ იმატა. ეს მით უფრო საყურადღებოა, რომ ამ დასის მეტნაკლებობაზედ

ბევრი შინაური ამბებია დამოკიდებული გერმანიაში და ეგ შინაური ამბები მით უფრო მწვაენი და საფრთხილონი არიან, რომ ეკონომიურ განწყობილების საძირკველს ეხებიან.

• •

ტფილისი, 27 თებერვალი, 1886 წ.

ბისმარკი არაფერს არ ერიდება, რომ სოციალობას გერმანიაში აბრუ გაუტეხოს. ვერც მოძღვრება სოციალობისა შეუწყნარებია და ვერც უარ-უყვია. ვერ შეუწყნარებია იმიტომ, რომ დღევანდელს დღეს დაჰპატრონებია მარტო შემძლებელი, სულ თავისკენ მოუთლია, ზედ დასჯდომია და მაგრად ჩაუკიდნია ხელი. წყობა დღევანდელის დღისა, წარმომდგარი 1848 წლის რევოლუციისაგან, ეგრეთწოდებული „ბუჩქუთათა“ წყობაა. ეს მესამე წოდებად ცნობილი ნაწილი ერისა, რომელიც დღეს განაგებს თითქმის ყველგან შინაურ, თუ საგარეო საქმეებს სახელმწიფოებისას, მოძრავის თავნისა და შეძლების პატრონების ნაწილია.

საცა კი მიიხედავთ, ყველგან ეგენი არიან: ქვეყნის გამგებლობას იკითხავთ — ეგენი არიან, კანონმდებლობას, მრეწველობას, ვაჭრობას, — სულ ყველგან ეგენი არიან ობსავით მოკიდებულნი, და რაც საიდან გამორჩომაა — არავითარს შემთხვევას არ ჰკარგავენ, რომ არ გამორჩნენ. რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში ბევრნი გულნაკლულად რჩებიან. აი ეს გულნაკლულნი, რომელსაც მეოთხე წოდებას ეძახიან, მუშა ხალხია, რიცხვით მრავალი, და იგი შეადგენს დღეს სოციალობის რაზმსა და დღევანდელს სატკივარსაც გერმანიისას.

ამ სახით, აშკარაა, ბისმარკს რატომ ვერ შეუწყნარებია მოძღვრება ამ მეოთხის წოდებისა და ან უარ ვერ უყვია ერთის მხრით შეძლება და ფული, მეორეს მხრით მარჯვენა და ჯანი. ორგანვე ძალაა და წყლული ორგანითვე სტკივა. თუმცა ბისმარკს გული პირველთათვის უფრო უცემს, მაგრამ

მეორისაც კი ეფიქრება. იფიქრა, იფიქრა და სთქვა: ეს ორი ძლიერი ნაწილი ერთმანეთს ასე ფიცხად დასჯახებიან, — მოდი, პირველებსაც ჩავატრი ცოტაოდნად ფრთებსა და მეორეებსაც ხელში ჩავიგდებ და ჩავითრევო. იფიქრა და მოიგონა ეგრეთ-წოდებული „სახელმწიფო სოციალიზმი“. ამით ორი კურდღელისა კი არა, სამისა ერთად დაჭერა მოიწადინა. ჯერ ერთი, რომ „ბურჟუაზიას“, მეტად გაძლიერებულს და თითქმის სახელმწიფოს მფლობელს, მართლა-და შეკრეჭა უნდა, თორემ მეტად თამამობს და საჭიროა დიდი სახსარი ძლიერებისა პატარად შეაკვეცოს; მეორე მხრით, მუშათა გულს მოიგებს, რაკი სახელმწიფო ჩაიგდებს ხელში გამორჩომის წყაროს და მაშა-შადამე თითონ სახელმწიფო აუჩენს მუშებს საქმესა; და მესამეს მხრით — რაც გამორჩომა იქნება, სახელმწიფოს ერგება. რა თქმა უნდა, ეს „სახელმწიფო სოციალიზმი“ მარტო დიდს და ზორბა საქმეებს მიჰმართავ. ჯერ დაიწყო იქილამ, რომ რკინისგზები რად უნდა იყოსო კერძო კაცთა ხელში; მიჰყო ხელი რკინისგზების გამოხსნას კერძო კაცთაგან სახელმწიფო; თამბაქოს კეთების, მზადების და ალბ-მიცემობის საქმე სახელმწიფოსათვის უფრო უპრიანიო, ვიდრე კერძო კაცთათვის და შემოიღო თამბაქოს მონოპოლია, და დღეს ზომ არაყის მონოპოლიაც შემოაქვს სახელმწიფოს სასარგებლოდ; სახელმწიფომ თვით უნდა ჰხადოს, გადაწმინდოს და ჰყიდოს არაყი. ცხადია, რომ ყოველს ამას გაძლოლა უნდა, ცხადია რომ ყოველს ამას აუარებელი ხელი, ესე იგი მუშა მოუწოდება, და აი სად არის ის ფონი, რომელიც ახრჩობს. რაკი მუშები ლუკმაპურის საშოვრად სახელმწიფოს მაყურებელნი იქნებიან, რაკი სახელმწიფო იქნება მათთვის საქმის ამჩენელი, საქმის პატრონი და ამ გზით სარჩო-საბადებლის მომწვედელი, მაშინ მუშები, ამრიგად სახელმწიფოსაგან დავალებულნი, ძალაუვნებურად სახელმწიფოს დაემორჩილებიან, მოემხრობიან, და ამ გზით სოციალობას რაზმი თუ სრულად არ დაეშლება, შეუთხელდება მაინც. გარდა ამისა, აგრე ყურდაჭერილნი მუშები ყოველთვის საფრთხელად ეყოლება სახელმ-

წიფოს, თუ ვინიცობაა ოდესმე რომელიმე წოდებამ ერისამ
კადნიერის ხმით გალობა დაიწყო.

ეს ამბავი უგრძნეს ბისმარკსა და ამ ნიადაგზედ დიდი
ჯახა-ჯუხია აზრებისა. ატეხილი გერმანიის დღევანდელს სა-
ერთო პარლამენტში. დღეს მოედანზედ გაგდებული ბურთი —
სასმელების მონოპოლიაა და ვნახოთ, პარლამენტი როგორ და
რას იტყვის.

ყოვლად უშიშარმა ბისმარკმა, იმ პოლიტიკის ძალით, რომ
ყველაფერი სახელმწიფოსაგან უნდა წარმომდინარებდესო და
ყველაფერი მასვე უნდა მიერთმეოდეს და შეეწირებოდესო,
ერთი საოცარი ამბავი მოახდინა ამ ბოლოს დროს. ეს ამბავი
პოლიაკთა განდევნაა პრუსიის საზღვრებიდან; 100 მილიონი
რუბლი გამოითხოვა, რომ არამცთუ დროებით მოსულნი პო-
ლიაკები განდევნოს, არამედ პრუსიისავე ქვეშევრდომნი და
მკვიდრნი მოსახლენი პოჭნანისა აჰყაროს, მათგან მამულები
ძალაუნებურად შეისყიდოს და ნემენცებს დაუბრუნოს. ამბო-
ბენ, ამ ყოვლად საოცარს საქციელს სარჩულად უდევს საგა-
რეო პოლიტიკა, რომლის ქსელიც ინგლისის ყოფილმა მინის-
ტრმა სალუსბერიმ გააბაო.

ალმოსავლეთის შინაური ვითარება
(1886—1889)

აზია წინათ და ეხლა

ტფილისი, 16 დეკემბერი, 1889 წ.

აზია, რომელიც ერთს დროს მამამთავარი იყო ცივილიზაციისა, და რომელსაც დღესაც ევროპის მეცნიერნი ცივილიზაციის აკვანად ჰხადიან, დიდი ხანია ჩრდილშია მიმდგარი, და ეხლა თუ ვინმე ახსენებს, — ან იმისთვის, რომ როგორ და რა გზით გამოვწვოვო მისი ხელუხლები სიმდიდრეო, ან იმისთვის, რომ ხელთ იგდოს მისი რომელიმე მხარე და ყურმოჭრილ ყმად იყმოს იმ მხარის მემკვიდრენი, ისევ — რასაკვირველია — გამოსაწოებლად და მოსაწველად. მეცნიერებით, ხელოვნებით, ხელოსნობით შეჭურვილმა და ძლევამოსილმა ევროპამ პირში ჩაღა გამოავლო ამ მოხუცს ქვეყანას, რომელიც ერთს დროს მთელის ქვეყნის ბედის წარმატებას სათავეში ედგა, და ეხლა იმ ქვეყნის შვილობა, სად პირველ ფეხი აიდგა ცივილიზაციამ და საიდანაც მისი შუქი მთელს ცასა-ქვეშეთს პირველ მოეფინა, სამარცხვინოდ მიაჩნიათ უფრო, ვიდრე სასახელოდ. ეხლა აზიელობა უფრო საბიაბრუო სახელია, ვიდრე თავმოსაწონებელი.

ესეც უნდა მომხდარიყო. ისტორია და წარმატება იმისი-კი არ არის, ვინც მარტო თავის-თავის აკვარგიანობას შეჰხარის, ვინც მარტო დღევანდლობას — ავია თუ კარგი — ჰკმარობს, ვითარცა ხელშეუვალს რასმე ანდერძს მამა-პაპე-

ულს, არამედ იმისია, ვინც მას არა ჰკმარობს — რაც დღეს არის, და ვისაც დღევანდელობა მარტო ხიდად მიუჩნევია ხელისათვის და არა ბინად, საცა კაცმა თავი უნდა შეიკეტოს, როგორც სამუდამო სადგურში, სამუდამოდ გულზე ხელ-და-საკრებად და მოსასვენებლად. ტყუილად-კი არა სთქვა ტურგენიევმა, რომ ეს ქვეყანა ტაძარი-კი არ არის, საცა კაცი უნდა ჰლოცულობდეს, არამედ სახელოსნოა, საცა უნდა ირჯებოდეს და ჰმუშაობდესო.

ისტორია და წარმატება — მარჯვესი, გამარჯვესი, მხნესი და მერმისისათვის მებრძოლის კუთვნილია. ამისთანად აღმოჩნდა ევროპიელი, და ბურთი და მოედანიც იმას დაჩა. იგია დღეს გამგებელი ქვეყნიერობისა, იგია დღეს ქვეყნის უღლის მწვეველი და იგივეა ქვეყნის სიკეთის მკრეფავი და პატრონიცა. ამა ქვეყნის მადლის თაფლსა მარტო ევროპიელია იღებს ქვეყნის სკისაგან, რომელსაც ხან იქით უბრუნებს პირს, ხან აქეთ, იმისდა მიხედვით, როგორც და საითაც უჯობს, რადგანაც ამისათვის ბარც ხელში აქვს და ნიჩაბიც, ესე იგი, მეცნიერება და მხნეობა, ჭკუა და ხელი. ამ მეცნიერებასა და მხნეობას, ამ ჭკუასა და ხელს ამოქმედებს დაუღალავი წყურვილი ხეალის უკეთესობისა და მწვევი უკმარობა დღევანდელობისა. ამ ორ გრძნობათაგან წარმოსდგება ის ძლევამოსილი წინმსვლელობა, ის დიადი წარმატება, რომელიც ყარამანსავით ყაფის მთას მხრებზედ დაიყენებს, რომ ქვეშ ჯარმა მშვიდობით და უწყინარად გაიაროს.

რამ დაჰმართა ეს ამბავი აზიას? რამ დაუხუთა მუხლი მსვლელობისა და ერთს დროს წინმავალი ქვეყანა, ეხლა ასე უკან რამ დააყენა? იმან თუ — რომ თავისი საკუთარი ძარღვები დააწყდა, თავისი საკუთარი საგზალი წინმსვლელობისათვის შემოაყლდა, თუ სხვა რამ მიზეზმა მოსჭრა სულიერი და ხორციელი მუხლი, — ამის გამოძიებას ჩვენ არ შევუდგებით. ეს-კი აშკარაა, რომ მისი წარმატება შესდგა, შეჩერდა. და აზია დღევანდელს დღეს ანგარიშში მოსატანი არ არის, როცა ქვეყნის წინმსვლელობაზე ლაპარაკობთ. ამასთან აზიის უბედურება ის იყო, რომ ეს შედგომა, შეჩერება, თითქო

ვერ იგრძნო, ვერ იცნო, — პირიქით, რაცა ჰქონდა, სასულიერო თუ საზოგადოებრივ, იმას დასჯერდა და თავმოწონებული შეჰხაროდა, თითქო იმაზე უკეთესი სხვა აღარა ეგულებათ — რაო ქვეყნიერობაზედ. ამით კმაყოფილმა თავი ცალკე შეიკეტა და გარედან აღარ მიიკარა არც ამაყვავებელი შუქი მზისა, არც გამაცოცხლებელი სიო. ამ ყოფაში ჩავარდა ჩინეთი, მისი მიმყოფი იაპონია, რომელთაც არავინ აღარ მიიკარეს და ამისათვის მაგარი ზღუდე შემოავლეს თავის არემარეს. თითქმის ამ ტყუილს თავმოწონებასა და კმაყოფილებას მიეცა სპარსეთიცა, საცა სასულიერო წოდებამ მოსლემინებისამ შეჰკრა და შეჰბოჭა გონება და გული მთელის ერისა და თვალები აუბა იმდენად, რომ თავისზედ უკეთესს სხვას არავის ჰხადიდა.

დღეს, ესე ნებიერად და ტყუილ თავმოწონებით ყოფნა შეიკრყა თითქმის მთელს აზიაში. აზიამ თვალდათვალ დაინახა უპირატესობა ევროპისა, იგრძნო, რომ ევროპა გაცილებით წინ წასულია, უფრო მდიდარია, უფრო ბედნიერია, უფრო ბევრის სიკეთისა და მადლის მპყრობელია, უფრო ძალოვანი და ღონიერია, და აქამომდე დაკეტილი კარი თავისის ქვეყნებისა ცოტად თუ ბევრად გაუღო ევროპას, რომ იქაურმა მზემ თავისი შუქი ცოტად თუ ბევრად აქაც მოაწვდინოს. ასე იქცევა დღეს ჩინეთიცა, იგი ჩინეთი, რომელიც ყველა სხვა ქვეყნებზე უფრო ძლიერ ეურჩებოდა ევროპიდან შუქის შემოსევას და მოფენას და სადაც დღესაც ეს ახალი მიმართულება შიშითა და კრძალვით ფეხს იკიდებს ცოტ-ცოტად და ფრთხილად, რადგანაც იქაური ერის უფროს-ერთობა მაინც ურჩობს და ჰთაკილობს სხვისაგან ჭკუის სწავლებას, სხვის ცივილიზაციას, სხვის ავკარგიანობას.

იაპონია ამ მხრით უფრო გაბედულად ირჯება. მისი ახალი ხელმწიფე დიდი მომხრეა ევროპის განათლებისა და ჰლამის დაუცხრომელად — ყოველისფერი, ნამეტნავად მმართველობა და გამგებლობა ქვეყნისა, ევროპის წესსა და რიგს შეუფეროს. დღეს იაპონიას ბევრი ევროპიულად განათლებული, ევროპაშივე სწავლამიღებული ახალგაზრდობა ჰყავს. შინაც დიდად მოცადინენი არიან სწავლისა და განათლებისათვის. მწერლობა,

ცოტად თუ ბევრად, ფრთასხმულია და გავრცელებული, და ვინ იცის, — იქნება იაპონიამ პირველი მესვეურობა გაუწიოს აზიას ევროპის ცივილიზაციის ზედმოქმედების ქვეშ წარსამატებლად და განთიადმა განათლებისამ თავისი სხივოსანი შუქი პირველ იქიდან მოჰფინოს მთელს აზიასაცა. ამბობენ, იაპონელი ამისათვის არც ნიჭს არის მოკლებული და არც უნარსაო.

არც სპარსეთი დარჩა უიმისოდ, რომ ევროპის ცივილიზაციისთვის კარი არ გაედო. ეხლანდელის შაჰის მეფობის დროს, ბევრს ძველს ჩვეულებას, რომელიც სულსა და ხორცს სპარსეთისას ასე თუ ისე ჰხუთავდა, კბილი მოეჭრა. შაჰმა, რომელმაც რამდენჯერმე მოიარა ევროპა, ბევრს რასმეზე აახილა თვალი და დაინახა თავის ქვეყანაში ბევრი უმსგავსობა და შეუფერებლობა. იგი სცდილობს ბევრი რამ ძველი განსდევნოს, ბევრი რამ ახალი შემოიღოს. ამისათვის იგი თურმე არც იმის წინაშე უკუდგებაო, რომ თავისი ნება-უფლება შეიზუთოს, თუ ამას მოითხოვს ქვეყნის სიკეთე და ბედნიერება. ამ ახალს მოძრაობაზე სპარსეთისაზედ უფრო ვრცლად საჭიროა საუბარი და ამიტომაც შემდეგისათვის გადავსდეთ.

დღევანდელი სპარსეთი

ტფილისი, 9 დეკემბერი, 1889 წ.

სპარსეთსაო, — ამბობს ერთი კორესპონდენტი რუსეთის გაზეთისა, — ჩვენში ისე უყურებენ, ვითომც იმოდენად უღონო და უძლური იყოს, რომ საკმაოა კაცმა-კი მოინდომოს და 24 საათში მიწასთან გაასწორობსო. ჩვენა გვეგონიაო, რომ სპარსეთი ყოვლის უარის უთქმელად ჩვენს ნებაზედ ივლის, თუ რომ ზოგიერთი ბოროტი მანქანები და ინგლისის ფულები იქ ჩვენ ხელს არ გვიმლიდეს და საქმეს არ გვიფუჭებდესო. კორესპონდენტის აზრით, ყოველივე ეს შეცდომაა ჩვენის მხრითაო. იმიტომ რომ სპარსეთიც, სხვათაებრ, დღეს იღვიძებს და სცდილობს თავის-თავი იმდენად გამოაკეთოს, რომ საკუთარს ფეხზედ დაჰდგეს და საკუთარის ავკარგიანობით გაძლიერდესო.

კორესპონდენტისავე სიტყვით, დღევანდელი სპარსეთი ის სპარსეთი არ არის, რაც აქამომდე იყო. დღეს სპარსეთში იქაური სასულიერო წოდება, რომელიც აქამომდე მარტო გუნდრუქს უკმევდა ყველაფერს სპარსულს და უკადრისად იხსენიებდა და სხვას ყოველს, რაც სპარსული არ იყო, ცოტად თითონაც გამოღიზილდა და დაინახა, რომ თუმცა ევროპა ურჯულო ქვეყანაა, მაგრამ იქ ბევრი იმისთანა წესი და რიგია, რომელსაც კაცმა ცხვირის მაღლა აწევით გვერდს არ უნდა გაუაროს, პირიქით. უნდა დინჯის თვალთ დაუკვირდეს და აწონ-დაწონვით მოსჩხრიკოს, — რა არის იქიდან კარგი მისაღები და შემოსატანი და რა არის უარსაყოფელი და განსადევნი. ეს, რასაკვირველია, თითო-ოროლა კაცს სასულიერო წოდებისას მიეწერება და არა ბევრს მათგანს, მაგრამ ამ თითო-ოროლას არსებობა

სპარსეთში „დროთა ნიშნად“ უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც იარა სპარსეთისა ამ სასულიერო წოდების გაუტეხლობა და კერპობა იყო დღეს-აქამომდე. ამ წოდებას იქამდე შეეხუთნა იქაურობა, იქამდე გაებაწრა, რომ თვითონ შაჰიც, რომელიც ჩვენ ყოვლადშემძლებელი გვგონია სპარსეთში, ეკრძალებოდა უფროსობა თურმე ამ სასულიერო წოდებას ასე, რომ მინამ გაჰბედავდა რასმე, ჯერ ამ წოდებისათვის უნდა ანგარიში გაეწია, და მისი ნებართვა თუ არა, მისი უარი მაინც არა ჰქონოდა. ესლა, რაკი თითონ ამ წოდებაში უგრძნიათ; რომ უწინდელი ყოფა სპარსეთისა თავს არ დაიჭერსო, აშკარაა კედელი გაუტეხელობისა და კერპობისა უკვე გარღვეულა და ახალის შემოსევისათვის გზა ცოტად თუ ბევრად გახსნილა სპარსეთში.

კორესპოდენტი ამბობს, რომ სპარსელებ შორის ესლა ბევრს იმისთანას ჰნახავთ, რომელნიც ყოფილან ევროპაში არამცთუ მარტო სავაჭროდ და საქონლის მოსატანად, არამედ გასანათლებლად და სასწავლებლად. ბევრია თურმე იმისთანა: ახალგაზრდა კაცი, რომ ევროპაში მაღალ სასწავლებელში სადმე ესწავლოს, სწავლა შეესრულებინოს, და დღეს სპარსეთში ჰმოქმედებდეს მის გამოსადვიებლად და გამოსაკეთებლად. ამათი მამულიშვილობა, ამათი სიყვარული თავისის ქვეყნისა უფრო წინდახედულია, უფრო ცნობიერებით და გაგებით მოსილია, ვიდრე ძველის აღთქმის კაცებისაო. ესენი აღარ იქადიან, რომ სპარსეთი მარგალიტია სავსებისა და სისრულისა: ტყუილად თავს არ იწონებენ, რომ ამათზე უკეთესი, ბედნიერი და შემძლებელი ერი და ქვეყანა სხვა არსად იყოს დედამიწის ზურგზედა, პირიქით, ბევრს ნაკლსა ჰხედვენ და ქვეყნის სიყვარულით აღფრთოვანებულნი იძახიან: თანდათან და ნელნელა სპარსეთი დაეწევა ევროპას, როგორც რუსეთი დაეწიაო ზოგნი, თავის ქვეყნისავე სიყვარულით გაფიცებულნი, იქამდინაც-კი მიდიან, რომ ამტკიცებენ, დაგვაცალეთ ერთი, ზოგიერთი ხარიხები, რომელიც სვლას გვიშლიან და გვაბრკოლებენ, თავიდან მოვიშოროთ, და მაშინ ჰნახავთო, რომ სპარსეთიც საბაბითი ადგილს დაიჭერს სხვათა განათლებულთა ერთა შორისო.

დღეს საზღვარგარეთ იბეჭდება თურმე ბროშიურები სპარ-

სულად და ამ ბროშიურებში სულ იმას ჰქადაგობენ თუ, — როგორ და რა გზით უნდა გამოკეთდეს დღევანდელი უკმარი ყოფა-ცხოვრება სპარსეთისა. ზოგი ამბობს, რომ საერო სწავლა-განათლება უნდა გაძლიერდესო, ზოგი იძახის — კანონებს გადასინჯვა უნდა, ამ სფეროში საჭიროა შესაფერი რეფორმებიო, და ზოგი სცდილობს სახსარი რამ იპოვოს სამშობლო ქვეყნის მრეწველობის გასაძლიერებლად და ეკონომიურ შეძლების ასაყვავებლად. სიტყვით, საქმით, თუ წერით, ევროპაში განათლებულნი ყმაწვილნი კაცნი სპარსეთისანი იღვწიან შინა და გარეთ, რომ გამოაფხიზლონ აწ მთვლემარე სამშობლო ქვეყანა და ფეხზედ წამოაყენონ საკეთილდღეო მოქმედებისათვის. ამათმა ღვაწლმა ამაოდ არ ჩაიარა, როგორც გვარწმუნებს ხსენებული კორესპონდენტი. საზოგადოებაში ფეხი შესდგა ამათმა მოძღვრებამ და იმდენად იმოქმედა, რომ ძველის წესის გაუტეხელნი და შეუპოვარნი კაცნიც-კი ცოტად თუ ბევრად მოარჯულა და მოინადირაო. ამაების ზედმოქმედების გამო, თითონ სახელმწიფო საქმეთა ძველნი კაცნი, კერპად ურჩნი და მოძულენი ყოველ იმისა, რაც კი სპარსული არ არის, დღეს თავის შვილებს ფრანგულს მაინც ასწავლიანო, რომ ამ ენის ცოდნით განათლებულებთან მარაქაში გაერიონო. კორესპონდენტს თეირანში ერთი მოლა უნახავს, რომელიც შიშისა და კრძალვისაგან მალულად სწავლობს თურმე ერთის ევროპიელისაგან ფრანგულს ენას, და ერთმა ფრანგმა მასწავლებელმა დამარწმუნაო, რომ ამ ჟამად ფრანგულს ვასწავლი პატარა ქალს ერთის დიდის კაცისას, რომელსაც დიდის ხარისხის ადგილი უჭირავს სახელმწიფოშიო.

არამცთუ შინაგანად კეთდება თურმე სპარსეთის ყოფა-ცხოვრება, გარეგანს ცხოვრებასაც დაეტყო, — ამბობს კორესპონდენტი, — ახალის მოძრაობის ელფერიო. წინათ ძალიან სასტიკად სდევნიდნენ ერთის ჩვეულების დარღვევას, რომელიც იმაში მდგომარეობდა, რომ თუ ქუჩაში ვისმე შაპის ცოლები შეხვდებოდა, მაშინვე უნდა გაქცეულიყო და ან სახლსა. ან სხვის ეზოში, ან ქუჩის ყურეში სადმე უნდა მიმალულიყო, რომ არამც და არამც თვალი არ მიეკარებინა. ეხლა ეს ჩვეულებ-

ბა გააუქმესო. შაჰის ცოლები ეხლა თავისუფლად სეირნობენ ეტლებით ქალაქში, და თუმცა ისევ ჩადრებსა ჰხმარობენო, მაგრამ აღარც ის კრძალვავა, აღარც ის შიში, რომლის გამოც ყოველი მათი შემხვედრელი უნდა გაქცეულიყო და სადმე მიმალულიყო. ეხლა შაჰი რომ ევროპიდან დაბრუნდა და ამისათვის დიდის ყოფითა და ამბით მისაგებებელი პროცესია გაჰმართეს, სხვებთა შორის პროცესიაში შაჰის ცოლებიც იყვნენო.

ყოველს ამას ისიც დაურთევით, რომ თითონ ეხლანდელი ხელმწიფე სპარსეთისა მომხრეა ცოტად თუ ბევრად ამ ახალის მოძრაობისა და იქნება თვით ამ მოძრაობის მიზეზიც თითონ იგივე იყოს, და მაშინ ცხადად დასაჯერია, რომ სპარსეთი თავის ახალი ბედის განთიადის ხანაშია.

რაც შეეხება სპარსეთის ეკონომიურს ვითარებას, ამ მხრით იგი ვერ იტყვის ჯერ, რომ ჩემით ვმოქმედობ და ჩემით გზა გამაქვსო. უწესოება, თვითნებობა მოხელეობისა, დაუდგრომელობა კანონებისა, ძლიერის წინ უენობა და უსარჩლობა უღონოსი, რა თქმა უნდა ძლიერ აბრკოლებს ამ მხრით წარმატებას. კორესპონდენტი ამბობს, რომ რაკი იქაურნი მკვიდრნი დარწმუნებულნი არ არიან, რომ ჩემი ქონება ჩემია და არა ჩემზე ძლიერისა და გავლენიანისაო, შიშით არამცთუ ამოქმედებენ ამ ქონებას, ჰმალვენ კიდევ და არ აჩენენო. მე ერთი მდიდარი სოცდაგარი ვიციო, ამბობს კორესპონდენტი, რომელსაც დიდი შეძლება აქვს, მაგრამ დამალული აქვსო და თითონაც თითქმის ძონძებით დაიარება, რომ არა შემამჩნიონ-რა და არ წამართონო. ამ ყოფაში ძნელია, ძნელი-კი არა, შეუძლებელია რაიმე ეკონომიური წარმატება. ეს უცვნიათ და უგრძვნიათ სპარსეთში და დღეს ამაზედ თვალახილულ შაჰს მოუწადინებია ამ მხრით როგორმე გამოაკეთოს საქმე.

თეირანიდან ატყობინებენ გაზეთს „Neue Freie Presse“-ს, რომ სპარსეთში დადგა ხანა დიდის რეფორმებისაო. უკანასკნელად შაჰის ევროპაში ყოფნამ მოიტანა ეს ქვეყნის სასარგებლო ნაყოფი თურმე. ინგლისის გაზეთს „Times“-ს კიდევ სწერენ სტამბოლიდან, ნასრ-ედდინ შაჰს უბრძანებია თავის მინისტრებისათვის — შეადგინონ კომისია სამინისტროებში

მოსამსახურე კაცთაგან და შეისწავლონ კანონები საფრანგეთისა, ინგლისისა, გერმანიისა და ოსმალეთისა, რომ იქიდან ამოიღონ ყოველივე ის, რაც გამოადგება სპარსეთს საკეთილოდ. თუ ამისათვის საჭირო იქნება, რომ ზოგიერთი ჩემი ნება-უფლება დაეთმო, უბრძანებია შაჰს, მე უკან არ დავდგებიო და უავთმობო, ოღონდ ამით ჩემს ქვეყანას სიკეთე და ბედნიერება მიენიჭოსო.

ჩვენა გვგონია, რომ ამ დიდს განზრახვას ნასრ-ედინ შაჰისას არა-რა დაუშლის განხორციელებს. ჩვენ, რაც შეგვეძლო გაზეთის მოკლე წერილით, ვაუწყეთ ჩვენს მკითხველებს, რომ თვით სპარსეთის საზოგადოებას საკმაო ღონე აქვს მხარი მისცეს განზრახულს რეფორმებს. ნასრედინ-შაჰი ბევრს მეშველს იპოვის თავის ქვეყნის განათლებულ ახალგაზრდობაში, რომ ეს თავისი დიდი და სახელგასათქმელი განზრახვა საქმედ გადააქციოს. რამდენად მომწიფებულია ეს საქმე, იქიდანაც სჩანს, რომ ამას არ უარობენ თვით სასულიერო წოდების კაცნი, რომელნიც ამისთანაებში ყველაზე ურჩნი, კერპნი და მოურაჯულე ბელნი არიან სპარსეთში. მაგალითებრ, კორესპონდენტი მოგვითხრობს, რომ ერთს ძალიან სახელგანთქმულს მოლას თეირანში ჰკითხესო: განა შესაწყნარია შარიათი გაუქმდეს და ურჯულოთა კანონები შემოვიდესო. მოლას უპასუხნია, რომ მე მაგისი წინააღმდეგი არა ვარო, თუ თითონ შაჰი ფეშქაშების აღებას აღარ იკადრებს, ფეშქაშების აღების ნებას არ მისცემს თავის მოხელეებს, ჯამაგირებს შეუხუთავად და თავის დროზე დაურიგებს მოხელეებს და მხედრობას, და გააუქმებს ერის გამათხსირებელს იჯარით ძლევას თანამედრობისაო.

აი სადამდე გავლიძებულია დღეს სპარსეთი მისაღებად ყოველის ახალის კეთილისა, რომ თვით მოლებიც-კი ჰღალადებენ ამასა. მართალია, იქნება ეს კორესპონდენტისაგან ნაჩვენები მაგალითი ერთი იყოს, ან ორი, მაგრამ რაკი ამას ამბობს რეფორმების თაობაზედ სპარსელი სასულიერო კაცი, სჩანს თვით ხალხსა და ქვეყანაში ეს წყურვილი განახლებისა და რეფორმებისა კარგა ფეხმოკიდებულია.

მაჰმადიანთა გაერთიანების საკითხი

I

ტფილისი, 15 სექტემბერი, 1886 წ

მუსლმანები, მაჰმადის რჯულის მადიდებელნი, კარგა ბლომა ნაწილს შეადგენენ კაცობრიობისას ქვეყანაზედ. ოს-მალეთი და სპარსეთი ორი თვალსაჩინო სახელმწიფოა მაჰმადის რჯულისა, რომელთაც მთელი მაჰმადიანობა შეჰყურებს, როგორც მაჰმადის მოძღვრებისა და დროშის მფარველსა. აზიაში ეს ორი სახელმწიფო მოსაზღვრენი არიან. ამათ რომ ერთმანეთზე ჰქონდეთ მხარი გადამბული, როგორც ერთმორწმუნეთა, მაჰმადის რჯულს უფრო მტკიცე ზღუდე ექნებოდა და პოლიტიკური არსებობაც მაჰმადიანთა სახელმწიფოთა ძალას მოიცემდა. ხოლო უბედურება მათი იმაშია, რომ თუმცა ეგ ორივე სახელმწიფო მაჰმადიანები არიან, მაგრამ დიდი ხანია დარღვეულან და ერთმანეთს განშორებია, რადგანაც სხვადასხვა მოძღვრებას მაჰმადიანობისას აღიარებენ. ეს რელიგიური განხეთქილება ისეთი ძლიერია მათ შორის, ამისაგან დაბადებული ძულება იმოდენად დიდია, რომ სპარსელებს, მაგალითად, რჯულის წესად აქვთ დადებული საჯაროდ შეურაცხჳონ და საგინებელ ჰქმნან წმინდანი ოსმალოსანი, და ოსმალთაც იმოდენად ათვალწუნებული ჰყავთ სპარსელებს, რომ „აჯამებს“ ეძახიან, ნიშნად ზიზლისა და ძულებისა.

ამის მიზეზი, როგორც მოგახსენეთ, სხვადასხვა მოძღვრებაა ერთისა და იმავე მაჰმადის რჯულისა. მაჰმადიანობა ორ დიდ მოძღვრებად არის განაწილებული: ერთი მოძღვრება ში-

იტისა და მეორე სუნნიტისა *. პირველის მოძღვრებისანი არიან სპარსელნი, მეორისა — ოსმალონი და მასთან მთელი მაჰმადიანობა აფრიკისა, სირიისა, არაბეთისა და სათათრეთისა.

ამ განყოფილებამ და დარღვეულობამ მეტად შეაბრკოლა მაჰმადიანობა. ერთმანეთის ცილობამ, არა ჩემი მოძღვრებაა ჭეშმარიტი, არა ჩემიო, აბრუ გაუტეხა მაჰმადიანობას მით უფრო, რომ არც ერთი მხარე არა ჰზოგავდა მეორეს ავად ხსენების გზაზედ. შორსმხედველთა უკეთესთა მაჰმადიანთა დიდი ხანია იგრძნეს, რომ ამისთანა განხეთქილება ერთმორწმუნეთა შორის არც ერთს მხარეს კეთილს არ დააყრის და თვით მაჰმადიანობასაც ძირს მოუთხრის. ამ მიზეზით მაჰმადიანთა მოწინავე წარმომადგენელთა შორის ჩაისახა აზრი რჯულის ხელახლად გაერთებისა. ამ 150 წლის წინად გამოჩენილმა ყაენმა სპარსეთისამ ნადირ-შაჰმა ამ აზრით დაუწყო ლაპარაკი ოსმალეთსა და შეერთებისათვის თვისი პირობანი წარუდგინა, მაგრამ ეს საქმე რაღაც მიზეზით მაშინ დაბრკოლდა. ნადირ-შაჰის უწინაც, ოსმალეთის სულთანი სელიმ პირველი და სახელოვანი ვეზირი სულეიმან სულთანისა სოკოლი-ფაშა ნატურულობდენ, რომ ეს შეერთება მომხდარიყო. თუმცა არც სელიმ სულთანის, არც სოკოლი-ფაშის და არც ნადირ-შაჰის დროს ეს აზრი ვერ განხორციელდა, მაგრამ ეხლა-კი აშკარად სჩანს, რომ ეს აზრი უქმად არ დარჩენილა. დღეს ამ აზრს ბევრი მომხრე მოუპოვებია როგორც სპარსეთსა, ისეც ოსმალეთში და ჰლამის განხორციელებას. ეს მით უფრო საიმედოა დღეს, რომ ამ აზრისათვის მოქმედობენ მეტად წარჩინებულნი და ძლიერნი კაცნი ორისავე სახელმწიფოსანი. სპარსეთის, ესე იგი შიიტებისა მხრით, ეს აზრი თავს უდვია უფროს ულემს ხორასნისას აბულ-ჰასან-მირზას, ბიძაშვილს სპარსეთის შაჰის ნასრედინისას, და სუნნიტების მხრით თითონ სულთანს

* უმოთავრესი მიზეზი განსხვავებისა ის არის, რომ შიიტებს სწამთ მაჰმადის შემკვიდრედ მისი სიძე — მეოთხე ხალიფა ალი ბენაბუ-თალები და სუნნიტები-კი ამას უარჰყოფენ.

აბდულ-ჰამიდს, რომელიც სამაჰმადიანოში ხალიფად ითვლება, ესე იგი მაჰმადის მოადგილედ ქვეყანაზე.

რადგანაც ჩვენი მოსაზღვრენი თითქმის სულ მაჰმადიანები არიან, ამიტომ მეტი არ იქნება ჩვენთვის, რომ ამ დიდის აზრის მოძრაობას, რომელიც სულ სხვა მერმისს უქადის მაჰმადიანობას, ყური ვადევნოთ და მისი ვითარება დაწვრილებით შევიტყოთ. შემდეგს ნომერში ვაუწყებთ მკითხველებს მასა, — თუ რა ღონეა მიღებული დღევანდელ მეთაურთაგან ამ აზრის განხორციელებისათვის.

II

ტფილისი, 16 სექტემბერი, 1886 წ.

ჩვენ გუშინ დავპირდით მკითხველებს, რომ ვაუწყებთ, — რა ღონეა მიღებული მაჰმადიანთა გაერთების მეთაურთაგან თვისის აზრის განსახორციელებლად. აი ამ საგანზედ რა შევიტყუთ ერთის გაზეთის კორესპონდენტისაგან.

ამას წინათ თეირანში გაეგზავნა სულთანს აბდულ-ჰამიდს ნუსრეთი-ფაშა, მოციქულად საპოლიტიკო მინდობილობით.

ეს მოციქულობა ვერას გახდა და ამით ხელახლად დარწმუნდა სულთანი, რომ მინამ რელიგიური განხეთქილება ჰსუფევს სპარსთა და ოსმალთა შორის, მინამ შიიტობა და სუნიტობა არღვევს მაჰმადიანობას, ძნელი საფიქრებელია რაიმე მტკიცე, საიმედო და ხანგრძლივი პოლიტიკური კავშირი დაიდვას ამ ორ სახელმწიფოთა შორის.

ამ ამბავმა მით უფრო ძლიერ იმოქმედა სულთანზე, რომ ავით სულთანი წინათაც შეერთების მომხრე იყო და ამას გარდა დიდი პატივისმცემელიც არის სპარსებისა. სულთანმა ზედმიწევნით იცის თურმე სპარსეთის ლიტერატურა და მწიგნობრობა: მას ოსტატად ჰყოლია პატარაობისას გამოჩენილი მწერალი ეხლანდელის სპარსეთისა მირზა-ნაჰაბი. მეტისმეტად უყვარს თურმე სულთანსა და მოსწონს სახელგანთქმულნი პო-

ეტები სპარსეთისა — ჰაფინი, საადი და ფერდუსი. ამ სახელოვან მწერალთა მომდევართ ღღევანდელს მწერლებსაც სპარსეთისას დიდის პატივით და თანაგრძნობით შეჰხარის თურმე. გარდა ამისა, რომ სულთანს გული თანაგრძნობით მიდრეკილი აღესპარსეთისაკენ და სპარსეთის სახელოვანთა კაცთა პატივისმცემელია, ყოველ მხრიდან მოსდის ამბავი, რომ თითონ სპარსნიც შორს არ არიან შეერთების აზრზედ. ოსმალს მეცნიერს ტაკედინ-ფაშას, ღღეს ბაღდადის გენერალ-გუბერნატორს, მოუხსენებია სულთანისათვის, რომ ეხლა შიიტთა უღმრთობა (სამღვდელოება) ისეთის მტრობით აღარ ეკიდება სუნიტების მოძღვრებას, როგორც უწინ. მუნიფ-ფაშამ, ეხლანდელმა სწავლა-განათლების მინისტრმა, მოახსენა სულთანს, რომ ტაკედინის მოხსენებას ჰმოწმობენ სუნიტების უღმრთობა, რომელნიც სპარსეთში სცხოვრობენო. თვითონ ხალხშიაც გაწელდა და შესუსტდა მტრობა შიიტთა და სუნიტთა შორისო. შეიპ-ულ-ისლამმა და სხვათა წარჩინებულთა და ხარისხოვანთა უღმრთა დაარწმუნეს სულთანი, რომ შიიტთა უღმრთობა, მაჰმადის საფლავის სალოცავად სტამბოლზედ მიმავალნი, სცდილობენ ჩვენთან დაახლოვებასა და სიხარულით ჰლაპარაკობენ შიიტებისა და სუნიტების შეერთებაზედაო!

ყოველ ამან უფრო წაუხალისა სულთანს სურვილი სუნიტების და შიიტების შეერთებისა. ეხლა, გაზეთების სიტყვით, სულთანი შესდგომია კიდევ მოიპოვოს ღონე, რომ დარღვეული მაჰმადიანობა ერთს გაერთებულს რჯულს ქვეშ შეაერთოს.

ამ სამის თვის წინადაო, — იწერება ერთის გაზეთის კორესპონდენტი 30-ს აგვისტოდამ, — სტამბოლს მოვიდა სულთან ულ-ულუმში, ებულ-ჰასან-მირზა, ბიძაშვილი სპარსეთის შაჰისა ნასრედინისა. ამ პრინცმა რჯულთმსახურებას შესწირა თავი და ზორასანში უფროსი უღმრთობა. შიიტებს შორის ძალიან სახელოვანქმულია, როგორც რჯულის მცოდნე კაცი და დიდად პატივცემულია. ებულ-ჰასანი თანამოაზრეა სულთანისა. მისმა მალაჰმა შთამომავლობამ და მეცნიერობის სახელმა ილდიზის (სულთანის სრა-სასახლეა) კარი გაუღო პრინცსა. სულთანმა ორჯერ-სამჯერ ინახულა ჰასანი და ამ ნახვის შედეგი ის იყო, რომ სულთანმა ებულ-ჰასან-მირზას და ერთს სუნიტთა მეცნიერს მიანდო შეადგინონ პროექტი სარელიგიო-საპოლიტიკო ხელშეკრულებისა,

რომელიც უნდა დაიდგას სუნიტებისა და შიიტების წარჩინებულთა უღმთა შორის და დამტკიცებულ იქნას ოსმალთა და სპარსთა მთავრობისაგან... რამდენად გულმოდგინედ მოეკიდა სულთანი ამ საქმეს — ეს იქილამა სჩანს, რომ ამ დროს, როცა ოსმალეთი პოლიტიკურად ასე გაჭირვებულია, სულთანმა ამ ხელშეკრულობის დამწერ კომისიის წევრად დანიშნა და ამაზედ მოაციდინა იუსტიციის მინისტრი ჯევედტ-ფაშა, კაცი სხვაფრივად ყველაზედ მეტად ხერხიანი და გამოსადეგი ეხლანდელ სამინისტროსათვის. ჯევედტ-ფაშა, უწინ უღმელ ყოფილი, უცილობელად ყველაზედ მეტი მეცნიერი მაჰმადიანია ახლანდელ დროში. იგი ისტორიკოსია, ფილოლოგი, რჯულის მცოდნე და ასტრონომი. თვითოფელ ამ მეცნიერებაზედ სამაგალითო თხზულება დაუწერია. ამ კომისიის სამი კრება უკვე ჰქონია სპარსეთის პრინცის სადგომში, რომელიც სულთანს მისთვის დაუთმოა თავის სასახლეში. რაზედ დამდგარა ხსენებული კომისია — ჯერ ეს საიდუმლოა.

აღსრულებდა ეს ხელახლად გაღვიძებული აზრი შეერთებისა, თუ არა, — ამას დრო გამოაჩენს. ჩვენ ეხლა მარტო ეს შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ ეს აზრი მართლა დიდი აზრია და იმოდენის შემძლებელი, რომ მაჰმადიანობას ფეხზედ დააყენებს, აბრუსა და სახელს აღუდგენს და დიდ ძალს შესძენს სამერმისოდ, თუ დამწყებთა და მეთაურთა სურვილისამებრ განხორციელდა. ხოლო ძნელ საიმედო კია, რომ იგი განხეთქილება, რომელიც დღეს მაჰმადიანთა შორის ჰსუფევს სუნიტობისა და შიიტობის გამო, მარტო უღემების ხელისმოწერამ ხელშეკრულობაზე და ოსმალ-სპარსთა მთავრობის დამტკიცებამ — გააუქმოს და მოსპოს. საფიქრებელია, რომ თვით ეგ ხელშეკრულობა შეიქმნას ახალ განხეთქილების მიზეზად და მაჰმადიანობა გაჰყოს უნიონისტებად და არა-უნიონისტებად. იმისთანა საქმეში, როგორც რელიგიაა, სარწმუნოებაა, რჯულია, რასაკვირველია — უღემობას, სამღვდელოებას, მთავრობას — ბევრი რამ შეუძლიან, მაგრამ ყველაფერი კი არა. საქმე თითონ ერია, ნამეტნავად მაჰმადის მადიდებელი ერი, რომელიც ჩვეულია — სახელმწიფო წყობილება, პოლიტიკა, და ერთობ ყველაფერი ქვეყნიერობაზედ, მარტო სარწმუნოებას დაუმორჩილოს, ქვეშ დაუყენოს და ანაცვალოს.

მეჩოპა და აღმოსავლეთი

(1886 — 1898)

ბალკანეთის საქმეები

ტფილისი, მარტის 17, 1886 წ.

ხელახლად აირია, როგორცა სჩანს, ბალკანის ნახევარკუნძულის საქმე და მაშასადამე იმ ვეშაპმა, რომელსაც აღმოსავლეთის საქმე ჰქვია, ხელახლად დაალო პირი და თავისი საშინელი ეშვები ლამის გამოაჩინოს დიპლომატიების საფრთხლად და დიდთა სახელმწიფოთა დასაფიქრებლად. დასაფიქრებლად იმიტომ ვამბობთ, რომ, ვიმეორებთ, დიდთა სახელმწიფოთა თუმცა ამ საქმისათვის მადა გაღვიძებული აქვთ, მაგრამ ჯერ მზად არ არიან. ჯერ სულ იმის ქსელია ევროპაში გაბმული თუ, — ვინ ვის მიეკედლება, ვინ ვის მიემხრობა, თუ ვინიცო-ბაა აღმოსავლეთის ალიაქოთი ასტყდა. დიპლომატიის მეძებრები ჯერ ამისათვის დარბიან იმ დიდს სანადიროზედ, რომელსაც ევროპას ეძახიან, და ვიდრე ის მეძებრები ყოველს ბუჩქს პოლიტიკისას დასუნავდნენ, ჩვენ ყურადღება მივაქციოთ დღევანდელს მიზეზს არევ-დარევისას და გამოვიკვლიოთ, — იგი მიზეზი მართლა ცალ-ცალკე კაცის ჯიუტობასა და ახირებაზეა დამოკიდებული, როგორც გაზეთები გვარწმუნებენ, თუ მაგ მიზეზს უფრო ღრმა ძირი აქვს?

ერთის მხრით ვხედავთ სერბიას, რომელმაც უსისხლოდ არ დაუთმო ბოლგარიას გაძლიერებულიყო აღმოსავლეთ-რუმელიის შემოერთებით, მეორეს მხრით — ბოლგარიას, რომელსაც

მემკვიდრეობითი გენერალ-გუბერნატორობა უნდა თავისის მთავრისა აღმოსავლეთ-რუმელიაში და არა ვადითი, მესამეს მხრით — პატარა საბერძნეთსა, რომელიც წინ ასდგომია თითქმის მთელს ევროპას და ამბობს: თუ მეც ჩემი არ მარგუნეთო, მე არაფერს დავზოგავო, და მინამ ხელში ხმაღს ძალით არ გადამიტეხთო, დიდი და პატარა თოფქვეშ დავდგებით და ომში ბედსა ვცდითო.

სერბიის და ბოლგარიის ომსა — კოროლს მილანს და მის მინისტრს გარაშანინს აბრალეზდნენ, ბოლგარიის რუმელიასთან გაერთებას — მთავარს ალექსანდრეს და მის მინისტრს კარაველოვს, და საბერძნეთის ურჩობას — მთავარმინისტრს საბერძნეთისას დელიანისს. ჩვენის ფიქრით, საქმე ეგრე არ არის. აქ ყოველნი ესენი ჰადრაკის კაცებსა ჰგვანან, რომელთაც საკუთარი ქინი კი არ ამოქმედებს, არამედ ძლიერი ხელი ცხოვრებისა, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ბუნებითი ძალი ცხოვრების თვითმცველობისა.

ბოლგარიას, რომელმაც თავდაპირველ აშალა ეს საქმე, ჩრდილოეთით რუმინია უდევს; სამხრეთით აღმოსავლეთ-რუმელია, ოსმალეთი და მერე საბერძნეთი; აღმოსავლეთით შავი ზღვა, და დასავლეთით სერბია და მერე ბოსნია-ჰერცეგოვინა, რომელიც ავსტრო-ვენგარიამ დაიჭირა და ამ სახით შუა ჩაუდგა სერბიასა და ჩერნოგორიასა, ერთისა და იმავე შთამომავლობის ერსა. სერბია, ბოლგარია და საბერძნეთი თითქმის ტოლები იყვნენ სივრცით, ღონიფ და შეძლებითა, მინამ ბოლგარია აღმოსავლეთ რუმელიას შემოიერთებდა. ცხადია, რაკი ბოლგარიამ აღმოსავლეთ-რუმელია შემოიერთა, თითქმის ერთი-ორად გადიდდა, ერთი-ორად იმატა. ეს კიდევ არაფერი. საქმე ის არის, რომ ამით სტამბოლს კარგა მანძილზედ დაუახლოვდა...

რაზედ უნდა იყოს დამყარებული ამ პაწია სახელმწიფოების იმედი? ეგ იმაზედ, რომ დიდთა სახელმწიფოთა ერთმანეთის შური არასგზით არც ერთს მათგანს არ დააჭერინებს სტამბოლსა... ზოლო ეს ვიცით, რომ ვინც სტამბოლს დაიჭერს, ბატონიც ის იქნება ბალკანის ნახევარკუნძულზედ. ამ სახით და ამის გამო არავის არ უნდა ეუცხოს, რომ ისეთი ხელმოკლე სახელმწი-

ფონი, როგორიც არის სერბია, ბოლგარია და საბერძნეთი, ჩრდილოეთ-სამხრეთ-დასავლეთიდან მომდგარნი ოსმალეთ-ზედ, ცდილობდნენ აქეთ-იქით გაწევ-გამოწევას და სანატრელ მერმისს, თვითთელი მათგანი მარტო თავისაკენ ითლიდეს, მარტო თავისთვის გამოელოდეს.

რასაკვირველია, «არ ვინ იცის, რა გამოვა რისაგან», მაგრამ ეს აზრი ძირეული აზრია სამივე პაწია სახელმწიფოსი, მით უფრო, რომ გაწევ-გამოწევა დღესაც შესაძლებელია, რადგანაც პირველი ამისი მაგალითი ასეთის გამარჯვებით ბოლგარიაში აჩვენა ყველას. ბოლგარია მართლა გაძლიერდა აღმოსავლეთ-რუმელიის შემოერთებით, გაძლიერდა ბოლგარია და უღელი ბალკანის ნახევარკუნძულის სასწორისა გადიხარა ბოლგარიისაკენ. დღეს ბოლგარია, გაერთებული რუმელიასთან, ღონიერია ყოველისფრით სერბიაზედაც ცალკე და საბერძნეთზედაც.

დიდთა სახელმწიფოთა ერთმანეთის შური დიდი საბუთია, რომ ხსენებული იმედი იქონიონ წერილთა სახელმწიფოთა, რომელთა მონაქერებიც დღესაც ოსმალის ხელშია და რომელნიც გარს შემოხვევიან ოსმალეთსა. სერბიას დავიწყებული არა აქვს, რომ ერთს დროს ძლიერი სახელმწიფო ყოფილა, დუშანის იმპერია გულიდამ არა აქვს ამოღებული; ბოლგარიაც კი მოზრდილი სამეფო იყო, ვიდრე ბოლოს მოუღებდა ოსმალს; საბერძნეთსაც ახსოვს თავის დიდება, თავისი ბიზანტია...

პოლიტიკაში ყოველთვის ძალა აღმართსა ჰხნავს. ბოლგარია, როგორცა ვსთქვით, გაღონიერდა, გეოგრაფიული მდებარეობა შესწევს სერბიისაკენ გაიწიოს, ოსმალეთისაკენ ქვევით ჩაიწიოს და საბერძნეთს მიადგეს. ამას ზედ დაუმატეთ, რომ ერნი სერბიისა, ბოლგარიისა და სამხრეთ-დასავლეთ ოსმალეთისა ერთისა და იმავე შთამომავლობისანი არიან, მამასადამე შთამომავლობითი მიმზიდველობაც ძალია შემაერთებელი, და მაშინ ცხადი იქნება, — რად ამოიღო მოძმე ერზედ ხმალი სერბიამა? იმიტომ ამოიღო, რომ გაძლიერებულს ბოლგარიას ბურთი და მოედანი ერთმანეთის მიმზიდველობისა და საერთოდ მერმისისა — მარტოსა ჰრჩება და დღევანდელს დღესაც სერბიისათვის მუქარად ეტუზება. ძმობა ძმობაა, მაგრამ კაცი ისეა შექმნილი, რომ ჯერ

თავო და თავოო, მერე ცოლო და შვილოო. ამიტომაც სერბია თხოულობდა, მეც იმოდენა შემმატეთ, რაც ბოლგარიას შეემატაო და ხმასაც არ ამოვიღებო. ევროპამ ეს არა ჰქმნა, და მეტი რა გზა იყო, სერბიამ ხმალს ხელი გაიკრა.

საბერძნეთიც ამასვე იძახის დღეს და იგი, კაცით, ფულით, ქონებით — ილევა, ყელამდი ვალში შედის და ამბობს: უსისხლოდ ვერ ავიტან ბოლგარიის გაძლიერებასა: ვინ იცის, იქნება გაღონიერებულს ბოლგარიას სული ხორცში აღარ დაეტიოს და მაშინ ერთ ლუკმაც არ ვეყოფი ბოლგარიასაო და... ვერ ვენაცვლები ბოლგარიის ძლიერობასა. თუ «მარჯვენას მოგვჭრის ევროპა, — უთქვამს მთავარმინისტრს საბერძნეთისას, — მარცხენითა ვცდით ჩვენს ბედსაო»; ან ჩვენც გაგვაძლიერეთ იმოდენად, რამოდენად გაძლიერდა ბოლგარიაო, — იძახიან სერბიელებსავით ბერძნები, — ან ხმალს ქარქაშში არ ჩავაგებთო. ერთნაირად რომ გაძლიერდნენ დღეს ეს სამი ცხოვრების თვითმცველობისათვის საპოლიტიკო მოედანზედ დაყენებულნი პაწია სახელმწიფონი, მაშინ ერთმანეთის უპირატესობა მერმისისათვის — მერმისისავე საქმე იქნება და არა დღევანდელისა, როგორც დღეს არის ბალკანის ნახევარკუნძულზედ, თუ საქმე მარტო ბოლგარეთ-რუმელიის გაერთებით გათავდა.

აი მიზეზი ყბადაღებულის სერბიის თავგამოდებისა ძმასთან საომრად, აი მიზეზი საბერძნეთის თავგაწირულობისა, ბოლგარიის წყურვილისა, რომ გაძლიერებულ იყოს რუმელიას შემოერთებით, და მაგ შემოერთების ნიშნად გენერალ-გუბერნატორობა აღმოსავლეთ-რუმელიისა ბოლგარიის მთავარს ჰქონდეს მემკვიდრეობით და არა ვადით. ჩვენ ვხედავთ, რომ აქ ცალკე კაცი არაფერს შუაშია; თვით ცხოვრების შინაგანი ძალი და ძარღვი მოძრაობს და სძრავს ცალკე კაცსაც ამისა თუ იმის მოქმედებისათვის. ჩვენ, რასაკვირველია, ამ სამში არც ერთს სახელმწიფოს ვერ ვუკიფინებთ...

აშლილობა კრიტის კუნძულზე

ტფილისი, 1 ნოემბერი, 1889 წ.

კრიტის კუნძულის აშლილობამ წინააღმდეგ ოსმალეთისა, რომელიც დიდი ხანია ჰფლობს ამ ბერძენთა ქვეყანას, ჰლამის ერთი ანთებული მუგუზალი კიდეც წაუმატოს უმისოდაც ომის ცეცხლისაგან შიშში მყოფს ევროპას. ეს კუნძული დიდი ხანია მტკივნეულობს ოსმალეთისაგან, რომელიც მართლა რომ ავად ეპყრობა და ვერ უვლის იქაურ მკვიდრთა ქრისტიანეთა ისე, როგორც ამას ითხოვს ამ მკვიდრთა კაცობრიული საჭიროება, კაცობრიული მოთხოვნილება. ქრისტიანენი, რომელნიც დამორჩილებულს ხალხს წარმოადგენენ, და მაჰმადიანები, რომელნიც მბრძანებლად არიან, ვერა ჰრიგდებიან ერთმანეთში და ამის გამო თითქმის ყოველთვის ავის თვალით უყურებენ ერთმანეთს და კრიტის კუნძულს თვალი საბერძნეთისაკენ უჭირავს.

ის აზრი, რომ მკვიდრნი მისნი სისხლითა და ხორციით ეკუთვნიან საბერძნეთის ერსა და სრულიად უცხონი არიან ოსმალთათვის, რა თქმა უნდა დიდ პატივსადებ საბუთს აძლევს გულისა საბერძნეთისაკენ იქონიონ. ესეთი მიმართულება კრიტელთა სურვილისა ახალი ამბავი არ არის არც ევროპისათვის საზოგადოდ და არც საბერძნეთისათვის ცალკე.

გრძნობა სამართლიანობისა, რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში კრიტელთა მხარეზედ არის და ამ მომხრეობას თხოულობს თვით ჭეშმარიტი და განწმენდილი ზნეობაც, მაგრამ რას იზამთ, როცა ევროპის პოლიტიკაში არც სამართლიანობას, არც ზნეობას კუთვნილი ადგილი არ უჭირავს და ყოველივე გამორჩენასა

და ანგარიშს ექვემდებარება. მტრობა, ჯაბრი, ცილობა და ხარბობა, რომელიც ღღეს ამოქმედებს პოლიტიკას სხვადასხვა სახელმწიფოსას, სვე-ბედს დაჩაგრულის კრიტიკას ჰზუთავს, აბორკილებს და ხელიდამ არ აცლის ოსმალეთს, რომელიც — რაკი ესეა—ყურსაც არ იბერტყავს, რომ კარგის გამგეობით და პატრონობით კრიტიკელებსაც შეღავათი მიეცეს ადამიანურად სულის ბრუნებისა, ადამიანურად ცხოვრებისა, მათის ეროვნულ ღირსების დაუჩაგვრელად და შეუხუთველად.

დიდი ხანია კრიტიკ ჰდღუს და ჰტოკავს, რომ ეს შეღავათი მოიპოვოს, ბევრჯერ აშლია იგი ოსმალეთს ამისათვის, ბევრჯერ შეუშინებია ევროპა, რომ იქიდან წამოსულმა ნაპერწკალმა ცეცხლი არ წაუკიდოს იმ ჩალაბულაში გახვეულ საქმეს, რომელსაც აღმოსავლეთის საქმე ჰქვიან და რომელიც იმისთანა თვისებისაა, რომ შემძლებელია მთელი ევროპა, ერთმანეთს დააჯახოს. ხანგრძლივმა ცდამ, ხანგრძლივმა თავისგაწირვამ კრიტელნი მიაღწია ეგრეთწოდებულ ხალეპის კონვენციამდე, რომელიც შესდგა 1879 წელს. ამ კონვენციის ძალით, ოსმალეთს—ცოტა არ იყოს—თვითნებობა ჩამოერთვა და შეეზუთა, მაგალითებრ, ორი-მესამედი საბაჟო შემოსავალი იქავ კრიტიკათვის უნდა დაეგდო გზების საკეთებლად, სკოლების გასამართავად და სხვა იქაურ მკვიდრთათვის საჭირო საქმეთა გაძღოლისათვის, მოსამართლენი თვით იქაურ მკვიდრთაგანნი უნდა ყოფილიყვნენ იქაურთავე ამორჩევითა. ამ ბოლო ხანებში ოსმალთმ ამეებს ყური აღარ ათხოვა, საბაჟო ფული სრულად გაზიდა და არჩევანებშიაც ხელი შეაპარა თავის გუბერნატორების დახმარებით. ამნაირმა საქციელმა აამღვრია მთელი კუნძული და მისთა მკვიდრთა ხელი ხმალს იკრეს თავის დარღვეულ სამართლიანობის აღსადგენად, ასე რომ რამდენიმე შემთხვევაც იყო ომისა კრიტელთა და ოსმალთა ჯარს შორის. ღღეს, ვსთქვათ, ხელდახელ დაჯახებისა აღარაფერი ისმის, მაგრამ მშვიდობიანობა მაინც ჩამოვარდნილი არ არის კუნძულზედ. კრიტელნი მაინც იღვწიან თავის ეროვნულის ღირსების დასაცავად და პატარა საბერძნეთს შესდგომიან, შენნი ვართ, მიგვიღე და შეგვივრდომეო.

საბერძნეთს ძალიან სწყურობს კრიტის შემოერთება, მაგრამ ევროპის დაუკითხავად ეს ვერ გაუბედნია. რაკი ევროპაზედ მიდგება საქმე, აქ ნაძირალი გრძნობანი ევროპის პოლიტიკისა თავს წამოჰყოფენ და საბერძნეთს ის დაემართება, რაც კოზაკს, როცა აქლემები წაიკიდებიან. ეს კარგად იცის საბერძნეთმა და ჰფრთხილობს — სამართლიანმა სურვილმა თავის შვილთა შემოერთებისამ უდრო-უდროოდ არ წაიტყუოს და მით არ ააწეწინოს ეგრეთწოდებული აღმოსავლეთის საქმე, რომელშიაც ყველას, როგორც თაფლში, თავისი ხელი ურევია. თვით ევროპაც შიშობს ამ აწეწვას, რადგანაც ჯერ აღმოსავლეთის საქმის ასე თუ ისე გადაწყვეტისათვის მზად არ არის. აი მიზეზი, რის გამოც კრიტის საქმე ჯერ-ხანად არც ჰოა და არც არა, და ამ ჰო-არაობაში მოგებული რჩება მარტო ბრალიანი ოსმალეთი და უბრალო კრიტი კი იჩაგრება.

ახლო აღმოსავლეთი და ინგლისის დღევანდელი პოლიტიკა

ტფილისი, 14 ნოემბერი, 1895 წ.

შუაგული, შუანასკვი ეგრეთწოდებულ აღმოსავლეთის საქმისა — ოსმალეთია, სხვა ყოველი წვრილმანი ძაფია, ამ დიდ ნასკვში მოქცეული და ჩართული. ეს ყველამ კარგად იცის. დღევანდელის პოლიტიკის ტკივილიც დღეს სწორედ ეგ არის.

ყველამ ისიც იცის, რომ ოსმალეთი ერთს იმისთანა საჭმელსა ჰგავს, რომელიც მეტად გემრიელია და ამასთანავე მეტად მაწყინარიც. ამიტომაც ერთის მხრით იგი სანდომია და მეორეს მხრით საშიშარი. ყველას მოეხსენება, რომ თვითოეული დიდი სახელმწიფო ევროპისა, და იმისთანა პატარაებიც, როგორც საბერძნეთია და ბალკანეთის სამეფონი, ამ გემრიელს კერძს დიდი ხანია თავს დასტრიალებენ, როგორც სევანი მძოვრს, და ყველას კლანჭი გაწვდილი აქვს — კარგი ნაჭერი ხელთ იგდოს, და თუ დღეს აქამომდე მსუნაგობას და ხარბობას პოლიტიკისას კლანჭი არ გამოუკრავს, ეგ იმას უნდა მივაწეროთ, რომ ყველა უფროთხის ამ გზით გაბედოს რამე. საკმარისია ერთმა რომელმამე ხელი გაიწვდინოს მსუქანის ნაჭრის ხელში ჩასაგდებად, მაშინვე აირევა მონასტერი, დიდი-პატარა ერთმანეთს დაეჯახება და მაშინ ვინ იცის, ვინ წინა და ვინ უკან. აი საშიშარი მხარე ამ ეგრეთწოდებულ აღმოსავლეთის საქმისა. ეს მხარეა მისი ღონეც და უღონობაც.

ყველანი დარწმუნებულნი არიან და საბუთიანის შიშით შეპყრობილნი, რომ თუ ერთი რამ დაინძრა იმ შენობისა, რომელსაც აღმოსავლეთის საქმეს ეძახიან, არამცთუ თმა ყალხზე შეუ-

დგება ევროპის პოლიტიკას, არამედ ყველა ხმაღზედ ხელს წაივლებს და ტყვია-წამალიდა, თოფ-ზარბაზანიდა შეიქმნება მოციქულად ერთმანეთზედ სასიკვდილოდ მისეულ სახელმწიფოთა შორის. ამიტომაც დღეს ყველას ენაზედ მარტო ეს აკერია: შეტოვდა იგი შენობა, თუ არა? საშიშარი აღმოსავლეთის საქმე წამოდგა ფეხზე და მთელის თავის ტანით გამოეჭიმა ქვეყანას, თუ არა? მოვიდა დრო ოსმალეთის დარღვევისა და ევროპიდან განდევნისა თუ არა?

დიპლომატია ამის პასუხს ჯერ სამალავში ჰმალავს. ყური კი რომ დავუგდოთ ამ ყბედად ცნობილს დიპლომატიას, აქედამ ჰოც გამოდის და არაცა. არც საკვირველია ეს ორჭოფი, ეს ორპირი მოქმედება დიპლომატიისა. იგი, მართალია, დაუზარებელი ყბედია, მაგრამ იმისთანა ყბედია, რომელიც დილიდამ საღამომდე უნდა ჰლაქლაქებდეს და მაინც არა სთქვას-რა და, რაც შეიძლება, სათქმელი ღრმად დაიმალოს გულში. ამისთანა უნარი დიპლომატიისა შემთხვევას აძლევს ჟურნალ-გაზეთობას კალმები აწრიბინოს და თავისებური ბილიკები დაჰქნას იმ სამალავის კარის გასაღებად, საცა დიპლომატია თავის გულისნადებს ინახავს.

ამ ჟურნალ-გაზეთობას რომ ვკითხოთ, ინგლისი ტყუილად ფახიფუხოვსო, ტყუილად შვრება, რომ აღმოსავლეთის საქმე აშალოს და აწეწოსო. დიდ შეცდომად და ცოდვად უთვლიან ინგლისს, რომ ამ გზაზედ გამოვიდა და გაბედულად იძახის: დროა ეს ძირგამოთხრილი შენობა დაირღვას, დაიქცესო, დროა ეს მძოვრი — ოსმალეთი — ევროპიდან განიდევნოს და სხვა ამისთანაო.

ჩვენის ფიქრით, ტყუილადა სცემენ კიუინას ინგლისსა. ინგლისის თავისს სვე-ბედის თავში იმისთანა კაცები ჰყოლია და დღესაც ჰყავს, რომ ისინი ისე ადვილად არ შესცდებიან, რომ ჩვენისთანა კაცებმა შეცდომა გაუსწორონ. ინგლისმა კარგად იცის, რას მოქმედობს და რას ეტანება. იგი ისე არ წაადგება სახტომს, რომ ჯერ ათასჯერ არ გადაზომოს და სახტომი თავისს ღონეს არ შეუწონოს. ინგლისმა კარგად იცის, რა ლუკმაა ოსმალეთი, და რა ხარბი და მსუნაგია ყოველი სახელმწიფო,

როცა ამისთანა ლუკმაზე შივარდება ხოლმე საქმე. ეს დაუძინებელი სიხარბე და მსუნაგობა იმისთანა ძალმომრევე თვისებისა და ბუნებისა არის, რომ რაკი აღვირი დაბლუჯა და გაიწია, არ მოერიდება, რომ გუშინდელი მტერი დღეს კაცმა მოყვარად გაიხადოს და გუშინდელი მოყვარე მტრად.

ამისი მაგალითი ბევრია და, სხვათა შორის, ავსტრო-უნგრეთია. განა დიდი ხანია მას აქეთ, რაც ინგლისმა ავსტრო-უნგრეთს მწყრალად და გაბედულად შესძახა: ხელები შორსო! და დღეს, როცა აღმოსავლეთის საქმე ცოტად თუ ბევრად აიშალა, რას ვხედავთ? ავსტრია მიეკედლა თითქმის ინგლისს და ინგლისმაც თითქმის გულში ჩაიკრა. ან დასაჯერებელი იყო ამ ცოტა ხნის წინედ, რომ იტალია და ავსტრია სადმე ფეხს ერთად გადასდგამდნენ? მართალია, ორნივე ესენი წევრნი იყვნენ სამთა კავშირისა, მაგრამ ერთმანეთზე დიდი ხანია გული აყრილი ჰქონდათ, და თუ ამათ აერთებდა რამ, ეს გამარჯვებულის და გაძლიერებულის გერმანიის ძალმომრეობა იყო. მაინცადამაინც სამთა კავშირს საკუთარ საქმის გარეითად, სხვაგან ყოველგან ეს ორნივე სახელმწიფონი ერთმანეთს მტრულის თვალთ უყურებდნენ. და ესლა რას ვხედავთ დღევანდელ აწეწილ აღმოსავლეთის საქმის გამო? ორნივე ერთად იღვწიან ინგლისის სამხროდ. ან თითონ გერმანია აიღეთ. დღეს-აქამომდე იფიქრებდა განა ვინმე, რომ ავსტრიას და იტალიას იგი ხელს გაუხსნიდა ცალკე მოქმედებისათვის, როგორც ამას დღესა ვხედავთ? სადღაა დღეს ის ძალ-ღონე სამთა კავშირისა, როცა გერმანია ორს თავისს მოკავშირეს ეუბნება აღმოსავლეთის საქმის გამო, თქვენ როგორც ვნებავთ, ისე მოიქეცით და მე-კი დრომდე არც იქით გავიწევ, არც აქეთ. მოვუცდი, დრო და ჟამი რას იტყვისო და ისე მოვიქცევით.

ამაების მაყურებლისათვის განა საკმაო არ არის ეს ხელდახელი მაგალითები—დასარწმუნებლად, რომ ინგლისს კარგად გამოხატული აქვს თვალწინ იგი გზა, რომელზედაც ასე გაბედულად ამ ბოლოს დროს გამოვიდა, და იგი საგანი, რომელსაც ეტანება მისალწევად და რომელსაც ინგლისი ჯერ კარგა დიდ ხანს გულიდამ ვერ ამოიღებს უიმისოდ, რომ დიდს

საფრხესა და განსაცდელში არ ჩაადგოს თავისი ძალ-ღონე და ძლიერება როგორც შინ, ისე გარეთ.

ჯერ მინამ საქმე ისე მიდის, როგორც ხსენებული მაგალითები ნიშნობლივ გვისახავენ, ვერავისგან ვერ ითქმის, რომ ინგლისი ამაოდ ირჯება. არავის საბუთი არა აქვს სთქვას, რომ დიდ-ბრიტანიას დავთრები აერია და კოჭი აღჩუხედ არ უჯდება. ჯერ-კი აღჩუა და მერე ვნახოთ, რა იქნება. ტყუილად აჰაჭვებიან ზოგიერთი გაზეთები და ამტკიცებენ, რომ ინგლისს მარცხი მოსდისო, ლამის მარტოდმარტო დარჩეს პოლიტიკის მოედანზედაო და მაშინ უღონობისაგან ხმას ჩაიწყვეტსო. არავინ იცის, როგორ გავა და გამოვა ერთმანეთში ევროპა, ვინ ვის მიეკედლება, ვინ ვის გაუწვდის ხელსა და სამველად მოიწვევს, თუ ოსმალეთის საქმე აიშალა. ეს კი კარგად იცის ინგლისმა და სხვამაც, რომ აღმოსავლეთის, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, საქმე ოსმალეთისა, — იმისთანა რამ არის, რომ თუ აიშალა, ყველას თავისი საკუთარი ტკივილი, ცალკე თავში საცემი საქმე აუჩნდება და ეს უეჭველი გარემოება ბევრს მეგობარს ერთმანეთში გაჰყრის და ბევრს მტრებს ერთმანეთში დაამოყვრებს, დაამეგობრებს.

დღეს აღმოსავლეთის საქმე იმ ზანაშია, რომ ზოგი, ვინც მზად არ არის, ან თავის-თავს უღონოდა სცნობს, სცდილობს ეს მწვავე და მრავალ სატკივარის ამშლელი საქმე როგორმე დრომდე ჩააფუჩეჩოს, დააძინოს, და ზოგი-კი, ვისაც იმედი აქვს მოედნიდამ ბურთის გატანისა, იღვწის, რომ ამ საქმეზე ფეხი აიდგას და მით იძულებულ ჰყოს ევროპა — თვისი სახელმწიფოები ერთმანეთში სხვარიგად შეჰყრას და სხვაგვარი დამოკიდებულება აუჩინოს. ამ უკანასკნელს გზას ადგილს ინგლისი.

ოსმალეთის არეულობა და მვროკა

ტფილისი, 19 ნოემბერი, 1895 წ.

საოცარი მდგომარეობაა დღევანდელის პოლიტიკისა ევროპაში. ვინც გუშინ ოსმალეთის განდევნას ევროპიდან და მის დანაწილებას ნდომულობდა და ამისათვის არც ჯვარს და არც ფულს არ ჰზოგავდა, დღეს იგი მაგრად სდგას იმაზე, რომ ამ მხრით ოსმალეთს ხელი არავინ შეახოს, და ვინც გუშინ ესარჩლებოდა ოსმალს და თავგამოდებული იბრძოდა და სისხლსა ჰღვრიდა, იგი დღეს სულ სხვა საგალობელსა ჰგალობს. გარდა ამისა, საითაც-კი მიიხედავთ, ყველგან იმახიან, — ეს ოსმალეთის არეულობა არავითარს შიშს არ მოასწავებსო. იტალიის მეფე ჰუმბერტი, ინგლისის, საფრანგეთის და ავსტრო-უნგრეთის მინისტრები, საცა-კი შემთხვევა აქვთ, სულ იმას ჰლაღებენ, რომ გულს წინათვე ნუ გაიხეთქთ, ყველაფერი მშვიდობიანად და უტყვიანოდ, უსაოფზარბაზნოდ ჩაივლისო, ღმერთმა ჰქმნას ეგრე მოხდეს, ყველა კაცთმოყვარე ადამიანი ამას ინატრებს.

ხოლო ამ მშვიდობიანობის ღაღადებასთან ერთად არც ის ამბები იმაღავს თავს, რომ ოსმალეთში ხოცვა-ჟლეტა და უფრო უარესს მოეღიან. ეს მოლოდინია მიზეზი, თუ დიპლომატები მშვილდსა ჰმალვენ და ისარს-კი ისვრიან, — ყოველის მხრით ისმის, რომ ყველგან დიდს მზადებაში არიან, ხმალსა ჰლესვენ და მშვიდობიანობას-კი გვარწმუნებენ. ინგლისი, იტალია, ავსტრო-ვენგრია და იქნება სხვანიცა იმას ჰცდილობენ — თავიანთი ფლოტები იმ ფეხზე დააყენონ, რომ საცა და როცა დასჭირდეს, თოფ-ზარბაზნსაც ხმა ამოაღებინონ.

მართალია, დიპლომატიკაში და პოლიტიკაში ტყუილს ფახი-ფუხს და მუქარას ხშირად თავისი ადგილი აქვს ხოლმე სხვის გულის გასახეთქად, ხოლო აქ საკითხავი ის არის: საომარს ხომალდებს რომ აძლიერებენ, ფლოტს რომ საომარ ფეხზე აყენებენ, ვინ ვის უხეთქავს გულსა? ნიშანში ვინ არის ამოღებული? არა გვგონია, რომ ნიშანში ოსმალთა იყოს ამოღებული, რადგანაც იგი უამისოდაც გულგახეთქილია დღევანდელის ამბების გამო და უძლური — ვისმე აურზაური გაუწიოს. ერთი მკვახედ და გადაწყვეტილად შეთვლილი სარჩიელი და იმისი ჯანი! იგი კრინტსაც არ დასძრავს და ყურმოჭრილ ყმასავით დაემორჩილება რიხიან სიტყვას ევროპისას. ხოლო სად არის და რად გვიანდება ეს რიხიანი სიტყვა?

აქაც იგივე უცნაური ამბავია. არ არის დღეს ევროპაში არც ერთი დიდი სახელმწიფო, რომ თავმოწონებით არ იძახოდეს თავისის დიპლომატების პირითა, ევროპის სახელმწიფოთა შორის სრული თანხმობა არისო; თვითოეული დიდი სახელმწიფო იმ აზრზე სდგასო, რომ ურთიერთის თანხმობით და ყველამ ერთად იმოქმედოს ოსმალეთის შესახებო. ამას პფიცულობენ ყველანი, მაგრამ ფიცი გვწამს და ბოლო გვაკვირვებს. თუ ევრეა, მამ საქმე რალაზეა? რალად იელიტება ამოდენა ქრისტიანე სული და არა-ქრისტიანე? რალას ელიან? საქმე დღედადღე მწვავდება, სისხლის ღვრა ძლიერდება, არეულობა ჰმატულობს, აღრევა და ერთმანეთზე წევა ამოღებულის ხმლით, დღეს თუ ერთმანეთის დამოუკიდებლად, დაქსაქსულად, ცალ-ცალკე მოქმედობს, — ხვალ, ხვალ-ზევით მოსალოდნელია ერთს უშველებელ, გაერთებულ ცეცხლად გადაიქცეს და მოეკიდოს მთელს ოსმალეთსა, და მაშინ ხომ ძალდი პატრონს ველარ იცნობს. სად არის ეგ თანხმობა ევროპისა? სად არის ის კაცთმოყვარეობა, რომელზედაც ასე უყვართ ხოლმე დაბჯინება პოლიტიკოსებს და დიპლომატებს და რომელიც მართლა რომ დედაბოძია იმისთანა ჩაგრულ ერისათვის, როგორიც საწყალი სომხები არიან დღეს ოსმალეთში? ნუთუ ერთი ერი — სომხები მეორეს — ოსმალს უნდა მიეცეს შესაჭმელად, აქაო-და თქვენ ცოტანი ხართ და ჩვენ ბევრნიო, და

განათლებული ევროპა-კი უყურებდეს ამ უსამართლობას და იმით იწონებდეს თავს, რომ ჩვენ ყოჩაღად ვართ, ერთს პირზე ვდგევართ, საერთოდ და განუყოფელად გვსურს ვიმოქმედოთო. თქმა და ქმნა ერთი და იგივე არ არის, შუა დიდი მანძილია.

სად არის ეგ საერთო და განუყოფელი მოქმედება? მაძლარი მშიერს წვრილად უფხვნიდაო, სწორედ ეს არის. საქმე ას არის, რომ ეგ თანხმობა და ერთობილად მოქმედება ყინულზე დაწერილი თამასუქია, ჯერ-ხანად ხელი-ხელთ საგოგმანებელი. ოსმალეთის საქმე რთულ ინტერესების ამბავია. ზოგს დიდს სახელმწიფოს იმისთანა საკუთარი ინტერესები აქვს აქა, რომ არასგზით სხვა სახელმწიფონი ამას არ დაჰყვებიან და სხვა სახელმწიფოებს იგი არ დაეთანხმება. აი სად არის ჰირი დღევანდელის პოლიტიკისა. აი სად არის მისი ნასკვი, ჯერ ძნელად გამოსახსნელი. თუმცა ევროპა გვეფიცება, მაგრამ შეჰველია ჯერ იგი ერთს აზრზე არ დამდგარა. შეჰველია, გარეთ ერთხ ჰლაპარაკობს და შინ-კი, ფარდებს უკან, სულ სხვას ჰფიქრობს და სხვარგად არის საქმე. ესე რომ არ იყოს, განა დასაჯერებელია, რომ მთელი ევროპა ერთს აზრზე იდგეს, — როგორც გვარწმუნებენ, — ერთსა და იმავეს ეტანებოდეს, და ოსმალთა კი გაუუჯიათდეს და ღობე-ყურეს ედებოდეს. ევროპა მართლა რომ ერთის რისამე მოწადინებული იყოს, განა ოსმალთა გაუძლებდა, განა იგი ასე გააჭიანურებდა საქმეს და თვალის დახამხამების უმაღლ არ აუსრულებდა ერთობით გაძლიერებულს სურვილს? ოსმალეთს რა შეუძლიან მთელის ევროპის წინაშე? აკი ვამბობთ: ერთი რიხიანი სიტყვა ევროპისა და მაშინვე ენა მუცელში ჩაუვარდება ოსმალეთს შიშითა. საქმე ის არის, რომ დიდთა სახელმწიფოთა შორის არც ერთობილი აზრია და არც ერთობილი სურვილი. აქ ზოგიერთს ეჩო უჭირავს ხელში და ჰლამის თავისაკენ მოითაღოს.

ოსმალეთის სომეხთა განუჩივრება

ტფილისი, 19 დეკემბერი, 1895 წ.

ყველა იძახის, რომ სომეხთა საქმე მიწყნარდა და ვითომც სამშვიდობოზედაც გავიდაო. ცალკე ზომ ამას იძახიან, ცალკე ისიც ისმის, რომ სომეხებს მაინც სდევნიან და ჟლეტენ. დღე არ გავა, რომ დეპეშა არ მოვიდეს, აი აქ თუ იქ ამდენი სომეხი დააწიოყეს, აიკლეს ამდენი ამოხოცეს, ამდენი დაღუპეს. რა თქმა უნდა, არც მეორე მხარე რჩება უიმისოდ, რომ სომეხთაც არ შესწამოს ამისთანავე მოქმედება, მითამ-და წინააღმდეგ ოსმალთა, და მით არ ამართლოს იგი უღმობელი საქმენი, რომელსაც ოსმალი სჩადიან.

ვინ ვისა სდევნის, ვინ ვისა ჰკლავს და იკლავს, ვინ სტყუის და ვინ მართალია იქ, სადაც ერთის მხრით ძალია და მეორეს მხრით უღონობა,—ეს ყველამ აშკარად იცის, ამას ყველა აშკარად ჰხედავს, მაგრამ ზოგიერთა ჟურნალ-გაზეთების კალმის წრიპინისაგან სჩანს, რომ ბევრი განგებ თვალეზზე ხელებს იფარებს, არა დავინახო რაო, ან დანახულს ჰმაღლავს და იმაზე აჰყუტს თვალეზს, რაც ესიზმრება სხვადასხვა შინაურ მიზეზის გამო, რომელთაც არავითარი კავშირი არა აქვთ მათთან, რაც მართალია და რაცა სძრავს ადამიანის გულს ამ შემთხვევაში.

აშკარაა, სომეხების საქმე და ერთობ ოსმალეთისაც განგებ ირევა, აცა — წყალი იქნება როგორმე აიმღვრეს, რომ ბადე კარგად მოხვდესო. ამასობაში ძლიერისაგან სუსტი იჩაგრება თუ არა, ამისი დარდი და ნალველი არავისა აქვს, ამისთვის თავი არავისა სტკივა იმოდენად, რომ ნასკვი დღევანდელის ტკივილისა აქ გამოინასკვოს და ღვაწლი ქვეყნისა ამ ნასკვიბ

გამოხსნაზე დაიხარჯოს, როგორც სამართალი და კაცთმოყვარეობა ითხოვს.

ჩვენ სრულებით არა გვწამს, რომ რომელიმე სახელმწიფო აქ მარტო სომხების ბედის გასწორებას გულდადებით ეტანებოდეს და მარტო ამისთვის იღვწოდეს. სომეხთა საქმე, ასეთის ბუკისა და ნალართი ატეხილი, აქ უნდა იგულვებოდეს, ჩვენის ფიქრით, იმოდენად, რამოდენადაც იგი სამსახურს გაუწევს თვითოეულის ცალკე სახელმწიფოს თავმოყვარეობას და ხარბს წყურვილსა, რომ მე ჩემი ვირგუნოო. ყველას თავისი ანგარიში აქვს და სომეხთა საქმე მარტო მიზეზია ანგარიშების აშლისა და დაკთრების არევ-დარევისა.

რა თქმა უნდა, ეს აწეწილი საქმე ისე არ ჩაივლის, რომ თავგანწირულ სომხებს ოსმალეთში ცოტა რამ სიკეთე არ დაეყაროს, მაგრამ ეს ცოტა რამ ძალიან ცოტა რამ იქნება და სომხებს ნათალსაც იმ წამებისას ვერ უზღავს, რაც მათ გამოიარეს, რასაც იგინი ასე თუ ისე სამართლიანად ელოდნენ და რისთვისაც ასე საქებურად და სამაგალითოდ თავი გაიწირეს. ამას უშლის იგი მიუღწევლობა, იგი ცილობა, იგი ხარბობა, იგი დაუძინებელი მეთუ-შენაობა, რომელიც ასე ძლიერ მოქმედებს სახელმწიფოთა შორის ყოველს საპოლიტიკო საქმეში. ავიღოთ თუნდა მაგალითად მეორე, სტაციონერების ამბავი. რა მოხდა აქ იმისთანა, რომ კაცმა თავი იდიდოს და ამაზე ცილობა დაიწყოს, თვით საქმე დაივიწყოს და ამას გამოეკიდოს. სულთანს ნება ჩამოართვეს, რომ დარდანელის გზით მეორე წყობა ხომალდებისა შეეშვა. აქაც-კი იმაზე დაიწყეს ცილობა, — არა ეს საქმე მე მოვახერხე და არა მეო და ამიტომაც გვირგვინი გამარჯვებისა, ქება-დიდება მე მეკუთვნისო; ხოლო რა არგო ამ ხომალდებმა სომხების საქმეს და ერთობ იმ მწვავეს გარემოებას, რომელიც ღდეს ასე ამძიმებს ევროპას? ამაზე არავინ დარდობს, თითქო ამ საკითხს აქ ადგილი არა აქვს, თითქო თავიდათავი საგანი ასეთის ფართიფურობით ატეხილის ალიაქოთისა ის იყო, — ვინ ვის აჯობებდა, ვინ გაიტანდა სვეს გამარჯვებისას სულთანის წინაშე.

თუ მართლა იმაზე შესდგა ეგ სტაციონერების საქმე, რა-ზედაც დღეს შეუყენებიათ, იმისი ფასი გროშია. აბა, ომის მოლოდინით შეშინებული გული ევროპისა რას გამარჯვება იქი-დამ, რომ ეს სახელმწიფო დაიდგამს გვირგვინს გამარჯვები-სას ამ შემთხვევაში, თუ ის. ვის რად უნდა, ან რის მაქნისია ლაპარაკი იმაზე თუ, — თავმოსაწონებლად ვინ გაიხდის ამ ჩა-ლის ფასს სტაციონერების საქმეს მაშინ, როდესაც სისხლი ადამიანისა ორ-ტოტად იღვრება და ამას შველა უნდა. ან რა თავმოსაწონებელია ამნაირი უქმი გამარჯვება. ეგ ხომ სიტყვის ბანზე აგდებაა და სხვა არაფერი. ვინ არ იცის, რომ რაკი საქმე სიტყვის ბანზე აგდებაზე მიდგება, ვერაფერი ნუგეშია, ვერა-ფერი ნიშანია თითონ საქმის ბოლოში გატანისათვის. თუ ეს სიტყვის ბანზე აგდებაა დარჩათ „სანაცვლოდ მის იმედისა დიდისა“ — ვერ ითქმის, რომ ევროპის სახელმწიფოებს სო-მეხთა საქმეში ალჩუ უჯდებოდეთ. რასაკვირველია, უნუგეშო-ბის მიზეზი აქ ერთმანეთის ჯიბრია და ერთმანეთის მეტოქობა. სხვაგვარი ქადილი და ღალადება, ჯერ-ხანად მაინც, ყინულზე დაწერილი თამასუქია, და ვისაც საქმის დაყოვნების მიზეზი ჰსურს შეიტყოს, აქ, ამ ჯიბრსა და მეტოქობაში უნდა ეძიოს. ეს აზრი არა ერთხელ გამოგვითქვამს და ვგონებთ, რომ ამ აზრს ახალი საბუთი მოეცა ამ სტაციონერების გამო ატეხილ ცილო-ბისაგან.

განა აქედამ აშკარად არა სჩანს, რომ სახელმწიფოებს სო-მეხთა საქმე ისე არ ამძიმებთ, როგორც სხვა რაღაცა გულში დამალული? თორემ რა დროსია ამ ცილობისათვის კაცმა თავი-სი ჰკუთ და გონება მოაცდინოს და ამისათვის გაცხარებით თა-ვი გამოიღოს.

კრიტიკის ახალი აზოლილოგია და ოსმალეთის საკითხი

წერილი პირველი

ტფილისი, 10 თებერვალი, 1897 წ.

ნუთუ თვალწინ დაგვიდგა დასაწყისი ოსმალეთის დასასრულისა? ასეთი საკითხი ყოველს კაცს მოსდის ფიქრად, როცა ამბად მოდის კრიტიკის კუნძულის გამო ატეხილი ალიაქოთი. რა ჰქმნა ისეთი საბერძნეთმა, რომ ევროპა მუქარით და საყვედურით თითს უქნევს. იელიტება ტყუილ-უბრალოდ კრისტიანი ხალხი, ლამის სულის ამოხდამდე მივიდეს კუნძული კრიტიკისა, ლამის ერთმანეთი შესჭამონ იქ დატყვევებულმა ბერძენმა და დამპყრობელმა ოსმალომ, ევროპა-კი არამცთუ ხელს არ სძრავს, თავის რიხიანს ხვას არ იღებს, არამედ გამოსულა და მუქარით ეუბნება პატარა საბერძნეთს: შენც სუ და მეც სუო.

დიპლომატიისა არ ვიცით, —რა უძევს წინ, რომ ასე იქცევა. საბერძნეთის მოქმედება-კი ადვილად ასახსნელია, საიდან მოდის და სად მიდის. ქვეყნის გული თანაგრძნობით უნდა უყუარებდეს ამ პაწია საბერძნეთის თავგამოდებას და გაბედულობას. კრიტელნი ბერძნების სისხლხორცნი არიან, მათი ერთმორწმუნენი და ოსმალთაგან მოწყვეტილნი თავისს მოძმეთაგან, მისგან დევნულნი და ჩაგრულნი. ბევრს კრიტელს ვაჟკაცს დაუდვია თავი საბერძნეთისათვის როგორც თავის სამშობლო ქვეყნისათვის, ბევრს დაუღვრია თავისი სისხლი, მტლად დაუდვია თავისი სიცოცხლე საბერძნეთის განთავისუფლებისა-

თვის, ბევრს სულის დაღევის დროს ომში უძახნია: გაუმარჯოს საბერძნეთსაო და ამის ნატვრით დაუღევია სული! ნუთუ საბერძნეთს საყვედური უნდა შეეთვალოს ვისგანმე, რომ იგი დღეს თვისთა მოძმეთა სიყვარულით აღფრთოვანებულა, გამოუღვია თავი იმათის ხსნისათვის, გამოსულა და იძახის: პატარა ვარ, მაგრამ გული დიდი მაქვს ძმათა საშველად, ჩემი იარაღი, ჩემი თოფი და ზარბაზანი ჩემი სიმართლეა, სიმართლე ერთის სისხლხორცობისა, ერთსარწმუნოებისა სიმართლე ჩაგრულთა და წვალებულთა ძმათათვის გულმტკიცეწებლობისა და თავდადებისაო.

მართლა-და, რა იმისთანა დანაშაულობაა, რომ კაცმა თავისი ძმა, ტყვედქმნილი, ძალით წართმეული, მოტაცებული, სულის ამოხდომამდე მიღწეული, — იძიოს, რომ ისევ თავისთან იყოლოს, შეიერდომოს, შეიერთოს, ძმას ძმურად მიეშველოს, შეეწიოს. გრძნობა ადამიანობისა, ქრისტიანობისა, მაღალზნეობისა—სხვა რა არის, თუ არ გულისტკივილი ყველასათვის საერთოდ და ძმათათვის განსაკუთრებით. აი ეს, სწორედ ეს გრძნობაა ის ღონე უღონოსი, ის შემძლებელობა შეუძლებელისა, რომელიც სასწაულს აქმნევენებს ზოლმე ადამიანს და რომლის საოცარი მაგალითები ძლევაგამოსილობისა არა ერთი და ორია ისტორიაში.

ჩვენის ფიქრით, პირველი მიზეზი და საბუთი იმ თავგამოდებისა, რომელიც დღეს საბერძნეთმა გამოიჩინა, ამაშია და ამაშივეა მისი იმედი და სასოება. ეს იმედი და სასოება უნდა გაორკეცდეს და გაძლიერდეს იმ საზრისით, რომ ქვეყანა ამ შემთხვევაში საბერძნეთისაკენ უნდა იყოს, თუ მართო მუცლისათვის ზრუნვას არ მოუკლავს უმაღლესნი სულთასწრაფვანი ადამიანობისა, კაცთმოყვარეობისა, ქრისტიანობისა.

დიპლომატია, რასაკვირველია, სულ სხვა თვალთ უყურებს საბერძნეთის, ამ პაწია და უღონო სამეფოს, გაბედულობას. უკვირს, საბერძნეთი როგორ ჰბედავს და ჯიუტობს და არ ემორჩილება ევროპასაო. დავიჯეროთო, იძახიან დიპლომატები, აქ არავინ იყოს იმისთანა, რომ საბერძნეთს ერთს აწვეთებდეს ყურში და პირად-კი სულ სხვას გაიძახოდესო?

თუ ესეა, აშკარაა — ის, ვინც არის, ღონეც უნდა შესწევდეს, ზურგი მეტად მაგარი უნდა ჰქონდეს, თორემ საბერძნეთი არც ისეთი უპატრონოა და წინდაუხედავი, რომ თვით უღონო — უღონოსავე სიტყვას და ქადილს აჰყვეს და თავისი სვებელი დიდს განსაცდელში ჩააგდოს. აშკარაა, აქ ისეთი წამქეზებული უნდა ჰყვანდეს, რომ მისის იმედით და უეჭველის დაპირებით საბერძნეთმა გაბედოს ის, რაც უკვე ეგრე თამამად გაბედა.

თქმა არ უნდა, ეხლანდელი სულთაძვრა საბერძნეთის ერისა, მისი ზნემაღალი მოვალეობა თავის სამშობლოსა და მოძმეთა წინაშე — შეექმნებოდა ზოგიერთს სახელმწიფოს იმედად, რომ, იქნება, ამით აღმოსავლეთის საქმემ მთელ თავისს სიგრძე-სიგანეზე იფეთქოს და ევროპა აირ-დაირიოს, გამეგობრებულნი ერთმანეთს გადაამტეროს, მტერნი დაამოყვროს და ამ სახით საცა წვრილია, იქ გაწყდეს ძაფი ეხლანდელის კავშირობისა. აღრეც გვითქვამს და ეხლაც ვიმეორებთ, აღმოსავლეთის საქმე იმისთანა საბძელია, — თუ ცეცხლი წაეკიდა. ყველა თავისის საკუთარის ხელების თბობას დაიწყებს, ყველას თავისი საკუთარი სატკივარი გაუჩნდება, ყველა ეცდება თავისაკენ მოითალოს, რაც მოსათლელია. რაკი სახელმწიფოთა „მე“ გაიღვიძებს, ოსმალთაგან დატოვებულს სამკვიდროს განაწილების მადაც თავისს გაუმძღვარ პირს დაალებს, და მოდიოთ, ყველა პირდაღებული გააძღეთ ისე, რომ მეტი არავინ ინდომოს და ამ ნდომით ჯელი ხმაღს არ იკრას სიხარბითა, იმისდა მიუხედავად, ბედი და შემთხვევა ხელს შეუწყობს თუ არა.

აი, დიპლომატიის შიში რაში მდგომარეობს. იგი ფრთხილობს, რომ ამ პაწია საბერძნეთმა არ ააფეთქოს აღმოსავლეთის საქმე და თოფ-ზარბაზანმა არ გაიხმაუროს თავისის საშინელის ხმით იქ, საცა დღეს მარტო დიპლომატების ენა ტყუილუბრალოდ ჰლაქლაქებს.

ამ სახით, უეჭველია, რომ დღეს ევროპაში ერთის მხრით აღმოსავლეთის საქმის ატეხა ჰსურთ და, მეორეს მხრით, — მისი ჩაფუჩიჩება. აშკარაა, თვითოეული მხარე ისე იქცევა, როგორც უჯობს, და საკვირველი არ არის, რომ საბერძნეთს

მოიმედე წამქეზებელი ჰყვანდეს და ზურგთ უკან მაგრად ჰქონდეს დაჰერილი საქმე. ეს, რასაკვირველია, საბერძნეთის ტრფიალებით კი არ მოსდის წამქეზებელს, თუ იგი სადმეა: იმას თავისის პოლიტიკის ნასკვის გამოხსნა სწადიან, გაჭირვებისაგან გამოსვლა, ერთის სიტყვით თავისი ინტერესები ამოქმედებს და, როგორც ეტყობა, ჯერ-ხანად ალჩუ უჯდება. არც მეორე მხარეა ოსმალის ტრფიალებით გატაცებული. ყველამ კარგად იცის, რომ დღენი ოსმალს ხელმწიფობისა ევროპაში დათვლილია, დღეს არა, ხვალე იგი დადნება, ვითარცა შარშანდელი თოვლი. ხოლო სამკვიდროს გასანაწილებლად და გასაყოფად მზად არ არიან და სცდილობენ ეს საქმე გასჭიმონ იქამდე, ვიდრე შესაძლო იქნება რიხით და ზარით მივიდნენ და თავისი ნაწილი უკლებლივ მოიჭრან ოსმალთაგან დაშთენილ სამკვიდროსაგან.

ამისთანა „პო და არა“ ერთსა და იმავე დროს ევროპის სახელმწიფოთა შორის — საბერძნეთს, ჩვენის ფიქრით, ხელს უნდა უმართავდეს. დიპლომატია, როგორც, კარგათ გაწურთვნილი მეძებარი, ამ „პოსა და არას“ კვალსა, უეჭველია, უნდა აჰყვეს და ამის უკან დევნას მოახმაროს თავისი ღრო და ჭკუა. მოულოდნელი არ არის, რომ მინამ დიპლომატია ამაებით გართული იქნება, საბერძნეთმა აიღოს და კრიტიკის კუნძული დაიჭიროს და ამით გათავდეს საქმე ჯერ-ხანად. ამისთანა წაჯექუჯუჯექობა იყო, როცა ინგლისმა არც აცხელა და არც აცივა, აიღო და ეგვიპტეში დასკუპდა მთელის ევროპის წინააღმდეგ; ევროპამ პროტესტი გამოუცხადა და დაჩუმდა. ავსტრო-ვენგარიამ დაიჭირა ჰერცოგოვინა და ბოსნია, კიდევ წინააღმდეგ მთელის ევროპის განაჩენისა; ეს შერჩა ავსტრო-ვენგარიას და ევროპამ პროტესტი გამოუცხადა და დაჩუმდა. ბოლგარეთსაც ბევრი თითი უქნიეს, მაგრამ აიღო და რუმელია დაიჭირა, აქაც ევროპამ პროტესტი გამოაცხადა და დაჩუმდა. რასაკვირველია, რომ საბერძნეთმაც დაიჭიროს კრიტიკა და ევროპამ კიდევ თავისი პროტესტი გამოაცხადოს და დაჩუმდეს.

ესე გათავდება კრიტიკისა და საბერძნეთის საქმე, ან თუ კრიტიკს სრულ ავტონომიას მისცემენ, — ამით მაინც იგი იარა,

რომელიც ევროპის ტანს აჩნეული აქვს აღმოსავლეთის საქმის სახით არ გამართლდება; მოსურნე აღმოსავლეთის საქმის აწეწვისა არ მოისვენებს. თუ კრიტს და საბერძნეთს დააჩუმებენ, ახლა მაკედონიაში წაუყიდებენ ცეცხლსა და ასე ივლიან, ვიდრე მოლოდინი ოსმალეთის განაწილებისა და გაყოფისა ერთმანეთს არ წაჰკიდებს აწ დამეგობრებულს სახელმწიფოებს და სხვა ზავ-კავშირობას არ ჩამოაგდებს ევროპაში ამის მეცადინეთა სასარგებლოდ. დასაწყისი ნამდვილის დასასრულისა ოსმალეთისათვის მაშინ იქნება.

წერილი მეორე

ტფილისი, 13 მარტი, 1897 წ.

მუქარა აღსრულდა. ეგრეთწოდებული „ბლოკადა“ განხორციელდა, ესე იგი, დიდთა სახელმწიფოთა შეჰკრეს კრიტის კუნძულის ნავთსადგურები და აღარ უშვებენ საბერძნეთის გემ-ხომალდებს აღარც იქით და აღარც აქეთ. დიდი ვაჟკაცობა არ უნდოდა, რომ თითქმის მთელს ევროპას ასე დაეჩაგრა პაწია საბერძნეთი, და არცა გვეგონია, რომ ეს ამბავი დიდი თავმოსაწონებელი და სასახელო იყოს იმ დიდ კრებულისათვის, რომლის თვითოეულს წევრს ცალკე საბერძნეთი ყლაპადაც არ ეყოფა, როგორც ვეშაპს ბუზი.

ეხლა საკითხავი ეს არის: გათავდა ამით ის საშიშარი. და განსაცდელიანი საქმე რომელსაც აღმოსავლეთის საქმე ჰქვია, თუ ეს „ბლოკადა“ რკუ და ეტლის თამაშია საპოლიტიკო ჭადრაკის ფიცარზე? შახია, თუ მათი? ჩვენა გვეგონია, რომ არც ერთია და არც მეორე. ეს მარტო დიპლომატიის ჩვეული ოსტატობაა: ნახეს, ირღვევა კედელი და ხელდახელ შეელეს სხვისა და თავის-თავის მოსატყუილებლად. დღევანდელი შიში და განსაცდელი ხვალისათვის გადასდეს და ეგ ხვალე, თითონაც კარგად იციან, შორს არ არის, ძალიან და ძალიან ახლოა. პაემანი ქარცეცხლის ატეხისა გადაიდვა, მაგრამ ცეცხლი მაინც არ დაიშრიტა, ისევ იმ თივაშია დამალული, რომელსაც

აღმოსავლეთის საქმეს ეძახიან, მხოლოდ ახალი ის არის ყოველ ამაში, რომ თუ სადმე გაჩნდა ცეცხლი, ეგრე ადვილად ველარავინ გააქრობს. მშვიდობის-მოყვარე დიპლომატიამ მარტო ეს შესძინა ქვეყანას, რომ თუ ამას იქით ატყდა რამე ოსმალეთის თაობაზე, უფრო მძვინვარე და უფრო საშინელი რამ მოხდება ევროპისათვის. და რომ ატყდება, ამაზე ეჭვი არავისა აქვს და, სხვათა შორის, თვით დღევანდელ დიპლომატიასაც, რომელიც იმის ცდაშია, ოლონდ დლეს-კი ნუო და ხვალემ თავისი იცოდესო, ოლონდ დლეს ჩვენს ხელში ნურა მოხდება რაო.

ჩააფუჩეჩეს საბერძნეთის საქმე, რომელიც სხვას არასფერს არა თხოულობს გარდა იმისა, რომ ჰკითხეთ თვით კრიტელებს, უნდათ თუ არა ჩემთან შემოერთებაო, და რასაც იტყვიან, ისე მოიქეცითო. რასაკვირველია, ძალა აღმართსა ჰხნავს და საბერძნეთსაც უთხრეს: ენა გრძელი გაქვს, მოიკნიტეო. ჯერ-ხანად იქნება ჩააჩუმონ კიდევ, მაგრამ როდემდის? ვთქვათ, მართლა ხმა გააკმენდინონ საბერძნეთსა, თუმცა ძნელად სადგირებელი-კია. მითამ ამით გათავდეს საქმე? მაკედონია? აქ კი ცოტა ასაფეთქი წამალია? ვინ უთავდებებს განცხრომილს დიპლომატიას, რომ კრიტის კუნძულზე ჩამქრალი ცეცხლი აქ, მაკედონიაში, არ იფეთქებს და მთელს ბალკანეთის კუნძულს ძირიდან თხემამდე არ შესძრავს. სერბია, ბოლგარია, რუმინია, ჩერნოგორია და თვით საბერძნეთიც, რომელნიც მემკვიდრეობას ოსმალეთისას სჩემობენ, ხომ დაერივნენ ერთმანეთში და ერთი ხათაბალა ასტეხეს. ახლა დიდნი სახელმწიფონი აიღეთ, რომელთაც თავისი საკუთარი ჭირბოროტი აქვთ აღმოსავლეთის საქმეში და ყველა კაი ლუკმის გამოთლას მოელის, და ადვილად წარმოსადგენია, რა ალიაქოთი და ვაი-ვაგლახი ასტყდება, თუ კრიტის კუნძულზე შემქვარტლულმა საქმემ — მაკედონიაში ნაპერწყალი გადის როლა.

კრიტის კუნძულის და საბერძნეთის თავგამოდებულმა საქმემ ცხადად დაანახვა ქვეყანას, რომ თუმცა დიდნი სახელმწიფონი, რომელთაც პირში კაპი ამოსდეს საბერძნეთს, პირად

ერთმანეთის სურვილით აღტკინებული არიან, მაგრამ გულში-
კი ზოგიერთნი მათგანი ამ თანხმობის ფარდას იქით რაღაცას
სცუღლუტობენ და ცეცხლის ჩაქრობა არ უნდათ. თუ ეხლა
საბერძნეთის გამო ერთმანეთს დაჰყვნენ და მოურიგდნენ, —
ეკ ჯერ კიდევ ბევრს არა ჰქონია, აქ დათმობილი, სხვაგან
იპოვის იმედს და მიზეზს მონასტრის არევ-დარევისა. და, ჩვენა
გვეგონია, არ არის შორს ის დრო-ჟამი, როცა ერთგან დაძინე-
ბული საქმე სხვაგან გაიღვიძებს უფრო საშინელის სახითა.
ეს „სხვაგანი“ მაკედონიაა. მაშინ ვნახოთ, დიპლომატიას რა
თავბრუ დაესხმის და როგორ დაიძვრენს თავს საშინელის
თოფ-ზარბაზნის ჭექა-ქუხილისაგან.

აღარ გვახსოვს, ვინა სთქვა, რომ აღმოსავლეთის საქმე
იმისთანა საქმეა, რომელსაც გაცვეთილი კბილი დიპლომატიი-
სა ვერ დაღეჭავსო. მართალიც არის. მხოლოდ წერილმანი საქ-
მენი შესაძლოა კანცლარიების გზით ასე თუ ისე გადასწყდე-
სო და ისტორია მხოლოდ ამისთანა საქმეს აძლევს ხოლმე
საცოხნავად დიპლომატიასა. ხოლო იქ, საცა საქმე შეეხება
სამსოფლიო ვითარებას, თითონ ისტორია სდებს თავისს სა-
მსოფლიოს განაჩენსავე, და ამ განაჩენს თითონვე წარმო-
სთქვამსო, სხვათა დაუხმარებლად, გარემოცული ჭექა-ქუხი-
ლითა, ვითარცა საბაოთ მამა სინაის მთიდანამო. აღმოსავლეთის
საქმე ერთი ამისთანა სამსოფლიო საქმეა და დიპლომატიას
სად შეუძლიან იგი გადასწყვიტოს!

ახლო აღმოსავლეთი და ხმელთაშუა-ზღვის გზების საკითხი

I

ტფილისი, 1 ნოემბერი, 1897 წ.

იყოს თუ არა ევროპაში ოსმალეთი? აი უმთავრესი ძარღვი აღმოსავლეთის საქმისა, რომელიც ეს ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხანია, რაც ევროპას არ აძინებს, არ ასვენებს და ერთერთმანეთის შურიტა და მტრობითა აქეთ-იქით ატოკებს და არყევს. ამას მოსდევს მეორე განსაკითხი, არა ნაკლებ მწვავე და რთული: ვთქვათ, არ იყოს, ვინ უნდა დაიჭიროს მისი ადგილი, ვინ უნდა გასწიოს მისი მაგიერობა, რადგანაც მაგიერობა მისი ევროპის ძალ-ღონეთა სასწორის უღელს ან აქეთ, ან იქით გადაჰხრის, იმისდა მიხედვით, ვინ რა ირგუნა დაცლილ სამკვიდროსაგან, ან ვინ ააფრიალა საკუთრად თვისი დროშა ბოსფორზე?

ეხლა ოსმალეთი თავის-თავად არ წარმოადგენს იმისთანა სახელმწიფოს, რომ მარტოდ და ცალკედ საშიშარი იყოს რომელიმე დიდ სახელმწიფოსათვის, თუ მარტოდმარტო გაემკლავებიან ერთმანეთსა. ბალკანეთის წვრილნი სახელმწიფონიც უშიშარ არიან ოსმალეთისაგან. თუმცა თითოეულ მათზე ოსმალეთი გაცილებით ძლიერია, მაგრამ არც ერთი დიდი სახელმწიფო აქ გზას არ მისცემს, არც ერთს ამ წვრილ სახელმწიფოს ოსმალს არ გაათელვინებენ, ოსმალს ლუკმად არ გაჰხდიან. მაგალითი ამისი — დღეს დამარცხებული საბერძნეთია. მაშ რა თავის ასატკივებელია: არის ევროპაში ოსმალს, თუ არა? ვის რას უნდა უშლიდეს?

ნასკვი საქმისა სწორედ აქ არის. ამ ნახევარ საუკუნეზე მეტ ხანში, — იყოს თუ არა ევროპაში ოსმალეთი, — მაჯლაჯუნასავით გულზედ აწევს ევროპასა და ვერასგზით ვერ აუცილებია. ამ ხანის განმავლობაში ბევრნაირად ფერი იცვალა თვითოეულის დიდ სახელმწიფოს პოლიტიკამ ამის შესახებ. რუსეთს სწამებენ, რომ ჯერ კიდევ პეტრე დიდმა ამოიღო ოსმალეთი ნიშანში, ხელი გაიწვდინა სტამბოლზედა, ამ გზით სვლა ანდერძად დაუდვა რუსეთსაო. ჩვენ არ ვიცით, რამოდენად მართალია ეს ანდერძადება, ხოლო-კი უნდა ვთქვათ, რომ ისტორიულმა ვითარებამ პეტრე დიდის აქეთ რუსეთის პოლიტიკა უფრო აშკარად მიჰმართა ოსმალეთის დაუძლურებაზე და არა ერთხელ და ორჯერ დაანახვა ოსმალეთს, რა ძლიერი მეტოქეა მისთვის რუსეთი. ევროპა, საფრანგეთისა და ინგლისის მეთაურობით, არა ერთხელ სადიპლომატიო გზით და ხან თოფ-იარაღით და ჯარით მიჰშველებია ოსმალეთს რუსეთის წინააღმდეგ. გავიხსენოთ ყირიმის ომები და ყოველივე ის ხლართი საქმისა, რომელსაც ინგლისი არა ჰზოგავდა, რომ რუსეთს სტამბოლში საქმე წაუხდინოს და წინ ფეხი არ გადაადგმევინოს. გავიხსენოთ თუნდ უკანასკნელი ომი ოსმალეთთან, საცა გამარჯვებული რუსეთი თვით სტამბოლის კარის წინ შეყენებულ იქმნა ევროპის დიპლომატიის ძალ-მომრეობითა. ამ სახით, ომის დროს ევროპა ხან ჯარითაც ჰშველოდა ოსმალეთსა და ყოველთვის-კი, ომია, თუ უომრობა, დიპლომატიურ ძალღონეს ზედ ალევდა რუსეთის წინააღმდეგ და ოსმალეთის სახეიროდ. ამ ნახევარ საუკუნის პოლიტიკის გზას რომ დავადგეთ, აშკარად აღმოჩნდება, ვინ იყო უკანასკნელ დრომდე ევროპაში მომხრე ევროპიდან ოსმალეთის განდევნისა და ვინ — ამისი ხელშემშლელი და ოსმალეთის მწემფარველი; რა თქმა უნდა, ამ უკანასკნელთ შორის თავიდათავი ინგლისი იყო.

ეხლა-კი რას ხედავთ? ინგლისმა თავი გამოიღო ოსმალეთის ევროპიდან განდევნისათვის და რუსეთი სარჩლს უწევს ოსმალეთსა. ერთისა და მეორის პოლიტიკამ პირი უკუღმა იბრუნა და ამდენის ხნის თავისს საკუთარს მეცადინეობას ზურგი

შეაქცია ერთმაცა და მეორემაც. საიდან უნდა წარმოდგარი-ყო ასეთი ძირეული ცვლილება? რა მოხდა იმისთანა ევროპაში?

ამისი პასუხი, ჩვენის ფიქრით, იმ ორ ბანაკს შუა იმაღავს თავს, რომელიც დღეს მთელს ევროპას თითქმის ორადა ჰყოფს და რომელიც აღარავისათვის საეჭვოა მას შემდეგ, რაც რუსეთმა და საფრანგეთმა კრონშტადტში და ტულონში დაა-ნახვეს ქვეყანას, და რაც უფრო უეჭველ შეიქმნა შემდეგ ჩვენის ხელმწიფე იმპერატორის საფრანგეთში მიბრძანებისა და პეტერბურგში საფრანგეთის პრეზიდენტის სტუმრობისა. საი-დამ სადაო, იკითხავთ? იქიდან, რომ ამ ორად გაყოფამ ძალ-ღონე ორის ბანაკისა გაათანასწორა, გაატოლა. პირველ შეხედ-ვით ეს გაათანასწორება ერთმანეთისათვის იმისთანა მუქარას აღარ წარმოადგენს, რომ ამის მიხედვით შეშლილიყო რამ ევროპაში. მაგრამ სიფრთხილეს თავი არა სტკივავ, ნათქვამია. ეს ორი მხარე, რამოდენადაც უფრო ტოლ-თანასწორნი არიან, იმოდენად უფრო ადვილად მოსალოდნელია განსაცდელი ერ-თისა და მეორისათვის, იმიტომ რომ, საკმაოა ევროპის აწეწი-ლობამ ან დიპლომატიურ ოსტატობამ ერთი რომელიმე ორ ბანაკ გარეთ დარჩენილი სახელმწიფო, თუნდ მეორეხარისხო-ვანი, ან ერთს ბანაკს მიუყენოს, ან მეორეს, და მით ერთი მეო-რეზე საგრძნობელად გააღონიეროს, გააძლიეროს ყოველ შემ-თხვევისათვის.

ვისგან უფროა მოსალოდნელი ამისთანა განსაცდელი? რასაკვირველია, ოსმალეთისაგან. ამ-შხრით სხვა არც ერთი სა-ხელმწიფოა ისე საგულვებელი, რეგორც ოსმალეთი. ცალკე საკუთარმა უღონობამ, რომელმაც მთელი ოსმალეთი ევროპის დიპლომატიას ხელში სათამაშოდ ჩაუგდო, ცალკე შინაურმა არევ-დარეულობამ და მოუხვენარობამ, ოსმალეთი იმ მდგომა-რეობაში ჩააყენა, რომ სხვის პირში მაყურებლადღა გაჰხადა. ამასთან, იმისთანა სახარბიელო ადგილები და საზღვრები უჭი-რავს, ისეთი მდებარეობა აქვს, რომ არ არის არც ერთი იმის-თანა დიდი სახელმწიფო, რომელსაც არ სწყუროდეს ძიძაობა მისი ხელთ იგდოს და მისი საბელი ყელისა თვით დაიჭიროს

სწორედ იმ განსაცდელის მოლოდინით, რომ სხვამ არ დაგვასწროს და არ მიიყენოსო.

თუმცა, როგორცა ვთქვით, ოსმალეთი თვითოეულ ცალკე დიდ სახელმწიფოსათვის საშიშარი არ არის, მაგრამ იმოდენად-კი ღონიერია, რომ ვინც გადიბირებს, იგი გააძლიეროს. ამის გამო, განა საკვირველია — ვიფიქროთ, რომ ამ ორის ბანაკის ძალოვნეთა გათანასწორებამ თვითოეული ცალკე იძულებული გახადა ოსმალეთი გადმოიბიროს იმის შიშით, რომ გაჭირვების დროს სხვამ არ ჩაიგდოს ხელში საშველად. ესეა, საკვირველი არც ის არის, რომ თვითოეული მხარე ეხლა ცალკე ჰყდილობს სტამბოლში და წელებზე ფეხს იდგამს, რომ ამ მხრით მეორეს საქმე დაასწროს და ოსმალეთი მოიმადლიეროს. მაშ რით უნდა აიხსნას ის უცნაური ამბავი, რომ დღეს გერმანია ასე ხელს აფარებს ოსმალეთსა და მისს მომადლიერებას ჰყდილობს? რა სტიკვა გერმანიას აღმოსავლეთის საქმეში? განა არ გვახსოვს ბისმარკის სიტყვა: „ჩვენ არა გვეწვის-რა აღმოსავლეთის საქმეში, ჩვენ ერთს ბრანდერბურგის ჯარისკაცსაც არ გამოვიმეტებთ მაგ საქმისათვისა“.

ჩვენ ამ საგანს კიდევ დაეუბრუნდებით შემდეგ და ვეცდებით პასუხი წინათ დაყენებული საკითხისა, ჩვენის შეძლებისამებრ, მეტის სავესებით გამოვარკვიოთ თვითოეულ სახელმწიფოს მოქმედების მიხედვით, თუ გარემოებამ არ დაგვიშალა.

II

ტფილისი, 6 ნოემბერი, 1897 წ.

რომ უკეთესად შევიგნოთ — ვინ რას ეძებს აღმოსავლეთის საქმეში და ვის რა ტკივილი აქვს, — ჯერ ყველაზე უწინარეს დიდ სახელმწიფოებს უნდა გავუსინჯოთ პოლიტიკის გზები. ყველამ იცის, რომ საფრანგეთი და ინგლისი დიდი ხანია ერთმანეთს გულდაუშვმიდებლად უყურებენ და ამ ბოლოს ხანებში თითქო ერთმანეთს უფრო აულურსდნენ, ვიდრე წინათ. იმ ერთმანეთის საპირისპირო საქმეთა გარდა, რომელიც ევროპის გარეთა აქვთ და რომელიც ექვემდებარება საახალშენო პოლი-

ტიკას, შიგ ევროპის სამხრეთით, ჩვენის ფიქრით, ერთი დიდი მიზეზია, რომელიც არც ერთს ხსენებულს სახელმწიფოს და არც მეორეს ერთმანეთთან ვერ ათავსებს, ვერ არიგებს. ჩვენა გვგონია, რომ ეს მიზეზი ხმელთაშუა ზღვაა. ეს ხმელთაშუა ზღვა გაჭიმულია სამხრეთ ევროპისა და ჩრდილო აფრიკის შუა და ამიტომაც ერთი მთელი თავისი გრძელი ნაპირი ევროპაში აქვს და მეორე აფრიკაში. ამ ნაპირის ერთი დიდი ნაწილი ევროპის მხრივ ეხება იტალიას და ოსმალეთსა, აფრიკის მხრივ მთელ ჩრდილო-აფრიკის საზღვარს, ბოლო აწყდება მცირე-აზიის ნაპირებს, და იქ, საცა თავდება ეგვიპტის საზღვარი აღმოსავლეთით.

სადაც ატლანტის ოკეანიდამ, რომელიც ინგლისს გარშემო არტყია და საფრანგეთს დასავლეთით ჩაერთვის, იქ ვიწრო წყლის გზაა ხმელთაშუა ზღვაში გამოსასვლელი ისპანიის სამხრეთით და მაროკოს. ჩრდილოეთით. და სწორედ ამ ვიწრო გასავალში ინგლისს უჭირავს თითქმის უძლეველი სიმაგრე ჰიბრალტარი, ასე რომ ხმელთაშუა ზღვაში ატლანტიკის ოკეანიდამ — როგორც ინგლისმა, ისეც საფრანგეთმა — ამ სიმაგრეს ცხვირწინ უნდა გამოუაროს. რა თქმა უნდა, ეს სიმაგრე კარგად მოწყობილია, შორმსროლელ უზარმაზარ ზარბაზნებითა. აბა ინგლისი ვის რა ხეირს დააყრის, თუ ვისიმე გამოშვება ატლანტიკის ოკეანიდამ ხმელთაშუა ზღვაში ჭკუაში არ დაუჯდა.

ამ სახით, ხმელთაშუა ზღვის სათავეში ინგლისია გამაგრებული და, მამასადამე, ბატონიცა. ხოლო ხმელთაშუა ზღვას წელიცა აქვს და ბოლოც. მარტო სათავე არაფრის მაქნისია. ზღვის არც მოწყვეტაა შესაძლებელი, არც საითმე გადაყვანა და გადაგდება. წელი, უფრო დიდი ნაწილი, იტალიასა და ოსმალეთს ჰხვდება, და ბოლო — ერთის მხრით — ჩრდილო-აღმოსავლეთით — ზედ ებჯინება ოსმალეთის სამფლობელოს — სირიას. ეს ევროპის მხრით. აფრიკის მხრით მთელი წელი გაწოლილია მთელ აფრიკის ჩრდილო ნაპირსა, ეგვიპტის აღმოსავლეთის საზღვრის დასასრულამდე. ამ აფრიკის ნაპირას არის მაროკო, ალჟირი, ტუნისი, ტრიპოლი და ეგვიპტე.

მინამ იტალია დანაწილებული იყო და წვრილ სახელმწიფოებად დაყოფილი, უღონოც იყო როგორც სამოყვროდ, ისე სამტროდ ვისიმე. ამის გამო იგი არავისაგან ანგარიშში ჩასადები არ იყო, როცა ხმელთაშუა ზღვისათვის საღერდელი სახარბიელოდ აეშლებოდა ვისიმე. ხოლო ოსმალეთი ძლიერი იყო დღევანდელზე მეტად და ხმელთაშუა ზღვის საქმეში მის ხმას ადგილი ჰქონდა ცოტად თუ ბევრად. რა თქმა უნდა, ინგლისსაც და საფრანგეთსაც სახეში უნდა ჰქონოდათ, რომ ძლიერებას ოსმალეთისას ბევრი არა დაჰკლებოდა—რა და მისის კლებით სხვა არ გაძლიერებულიყო. შიში ჰქონდათ რუსეთისა, რომ თუ ოსმალეთს მოაწვა, თან გაიტანს, გამოაპოვს შავ ზღვას და ხმელთაშუა ზღვაზე აგვეტუზება ეს დიდი სახელმწიფო, რომელსაც თავისით იმოდენა ღონე აქვს, რომ არამცთუ თვითოეულს ცალკე, იქნება ორივეს ერთადაც გაგვიძღვოსო.

სხვათა შორის, ეს იყო ერთი უდიდესი მიზეზი, რომ ყირიმის ომში ინგლისსა და საფრანგეთს ერთადა ვხედავთ წინააღმდეგ რუსეთისა. ამიტომაც ეს ომი გათავდა მით, რომ შავის ზღვის შემოსავალ-გამოსავალი გზა დაუკეტეს რუსეთსა. ამ მიზეზსვე უნდა მიეწეროს, რომ 1879 წლის ოსმალეთთან ომში გამარჯვებული რუსეთი სტამბოლის კარებთან შეაყენა ევროპამ, ინგლისის თაოსნობით და გერმანიის შემწეობით, და ოსმალეთსა ცალკე სან-სტეფანოში შეკრული პირობა რუსეთისა არ იყაბულეს, რადგანაც ეს პირობა ძალიან აუძლურებდა დამარცხებულს ოსმალეთს.

ევროპის სასურველი ის იყო, რომ ბოსფორზე, საცა დღეს ოსმალეთი ჰზის, არავინ ოსმალზე ძლიერმა ფეხი საკუთრივ არ მოიკიდოს და საკუთრივ არ ამართოს იქ თავისი დროშა. ერთმანეთის შური და მტრობა არავის ამის ნებას არ მისცემს უომრად და სისხლდაუღვრელად. ოსმალეთის მაგიერ აქ სხვისა, უფრო ძლიერის ყოფნა, მეტისმეტად შეჰხუთავდა ხმელთაშუა ზღვაზე თავისუფალს სიარულს, იმიტომ რომ ყველას თავისი ქონება თავისთვის უფრო უნდა გამოსაყენებლად, ვიდრე სხვისთვის. ეს ერთი. და მეორე — ვინ იცის, ვის რა შემთხვევა აიძულებს ოდესმე ეს გზა სხვას შეუკრას, თუ ღონე შესწევს

გარემოებათაგან მოვლინებულ სურვილსა. ეხლა უნდა ვიკითხოთ, — რა ხელსაყრელია ხმელთაშუა ზღვა ან რუსეთისათვის, ან ინგლისისათვის, ან საფრანგეთისათვის და ან თუნდ გერმანიისათვის, რომელმაც ამ უკანასკნელ დროს კარგა მოზრდილი ფლოტი გაიჩინა და, მაშასადამე, წყლის გზა საჭიროებად გაუხდა ევროპის გარეთ გასასვლელად. რა ხელსაყრელია, რომ ამის გულისთვის და ამის მიხედვით ევროპაში იწყნარებენ და ინახავენ იმისთანა სახელმწიფოს, როგორიც ოსმალეთია, რომელსაც სწამობენ ქრისტიანთა წეწვა-გლეჯას და უღმერთოდ ხოცვა-ელეტასა?

მეტისმეტი არ მოგვივა ვთქვათ, რომ იქნება ხმელთაშუა ზღვა ისე სახარბიელო არასდროს არ ყოფილა ევროპის დიდ სახელმწიფოთათვის, როგორც მას აქეთ, რაც სუეზის არხი გაიჭრა ეგვიპტის აღმოსავლეთით. მინამ ეს არხი არ იყო, ხმელთაშუა ზღვა, წამოსული დასავლეთიდან, სწვდებოდა მცირე აზიის და აფრიკის ხმელეთს და აქ თავდებოდა. ამ სახით, იგი ხმელთაშუა დაკეტილ ზღვას წარმოადგენდა, და თუ სახარბიელო იყო, მარტო მით, რომ მხოლოდ ევროპის სამხრეთსა და აფრიკის ჩრდილოს მისავალი გზა იყო. რაკი სუეზის არხი გაიჭრა, ხმელთაშუა ზღვა შეუერთდა მეწამულს ზღვას, რომელიც ეგვიპტისა და არაბეთის შუაზეა, და ეხლა ხომალდები და ცეცხლის გემები ამ არხით ხმელთაშუა ზღვიდან შედიან მეწამულ ზღვაში, აქედამ არაბეთის ზღვაში და არაბეთის ზღვიდან გადიან ინდოეთის ოკეანეში. ინდოეთის ოკეანე კიდევ იმისთანა სახომალდო დიდი შარაგზა არის აზიის სამხრეთით, რომელიც სწვდება ინდოეთს და ბევრს იმისთანა ადგილებს, საცა ევროპის დიდ სახელმწიფოებს, სახელდობრ ინგლისსა და საფრანგეთს, უშველებელი ახალშენები აქვთ უკვე დაჩემებული.

გარდა ამისა, იგი ოკეანე ერთადერთი უფრო მოკლე, უფრო ზამთარ-ზაფხულ გამოსაყენებელი გზაა ავსტრალიისა და აზიისა ევროპიდან. ამასაც მეტისმეტი სახარბიელო მნიშვნელობა აქვს ყოველ დიდ სახელმწიფოსათვის, ვითარცა დიდს გზას იმ უზარმაზარ აღებ-მიცემობისას, რომელიც დღეს ასულდგმუ-

ლებს ევროპასა. ინგლისი, საფრანგეთი და ამ უკანასკნელ ხანებში გერმანიაც იმოდენა სავაჭროს ამზადებს, რომ ევროპის ბაზარი ველარ იტევს და ჰსაჭიროებს გარეთ გატანას. უიმისოდ ევროპის ალებ-მიცელობას და მრეწველობას სული უნდა ამოხდეს, და აბა იფიქრეთ, — რა დღეში უნდა ჩაცვიფდნენ, რომ ის გზა ვისგანმე დაიკეტოს და ან ვისმე საკუთრივ ხელში ჩაუვარდეს იმოდენად, რომ საფიქრებელი იყოს ვისგანმე, თუ სრულიად დაკეტა არა, დაბრკოლება და წინ გადადგომა. ევროპას ამ გზით არამცთუ მარტო გააქვს თავისი საქონელი, არამედ ისიც შემოაქვს აზიიდან, ავსტრალიიდან, ამერიკიდან, აფრიკიდან, რაც თვით აკლია ცხოვრებისათვის.

აქედამ ცხადია, რა ძვირფასად მისაჩნევია ევროპის სახელმწიფოებისათვის ხმელთაშუა ზღვა, ნამეტნავად მას შემდეგ, რაც სუეზის არხმა შესაძლებელი გახადა ინდოეთის ოკეანეზე გასვლა ევროპიდან. არც ერთ სახელმწიფოსათვის ეს გზა ისე სანატრელი არ არის, როგორც საფრანგეთისა და ინგლისისათვის. ერთსაც და მეორესაც ევროპის გარეთ ისეთი დიდი ადგილები აქვთ დაპყრობილი, რომ ჯერ მათი ევროპიდან პატრონობა, მოვლა, მტერთაგან უშიშარ-ყოფნა, მეტისმეტად დიდ საქმედა ჰქმნას ხმელთაშუა ზღვაზე თავისუფლად და დაუბრკოლებლად სვლას. უამისობა ერთისა და მეორისათვის ყელზე მიბჯენილი გალესილი დანაა.

ჩვენა ვნახეთ, რომ სათავე ხმელთაშუა ზღვისა, ანუ უკეთესათ, ატლანტიკის ოკეანიდან შემოსავალი ვიწრო გზა — ინგლისს უჭირავს. ინგლისმა იმოდენად იოსტატა, რომ ხმელთაშუა ზღვიდან გასავალიც ხელთ იგდო, რაკი ეგვიპტეში ფეხი ჩასდგა და ამ სახით თავი და ბოლო ხმელთაშუა ზღვისათვით დაიჭირა. ეს ამბავი ვერაფრად იამათ, ნამეტნავად საფრანგეთსა, რომელიც, ვიდრე გერმანიისაგან დამარცხდებოდა, იმდენად აფრთხობდა ინგლისს, რომ ეს უკანასკნელი უსაფრანგეთოდ ბევრს ვერაფერს ჰსაქმობდა ეგვიპტეში მარტოდ და იძულებული იყო საფრანგეთის თანხმობით და თანდასწრებით ემოქმედნა და უიმისოდ ერთი ბიჯიც არ გადაედგამთელის თორმეტის წლის განმავლობაში, მას აქეთ, რაც გერ-

მანიასთან ომმა დააუძლურა საფრანგეთი და განამარტოვა, ინგლისს არ ეძინა, თავის საქმეს ჰჩარხავდა ეგვიპტეში იმ აზრით, რომ აქ თავიდან როგორმე მოიშოროს საფრანგეთი და მარტო თავისის გავლენის ქვეშ იყოლიოს ეგვიპტე და აქედამ სუეზის არხს გაუბატონდეს.

როცა ეგვიპტის პატრიოტმა არაბი - ფაშამ მოიწადინა ეგვიპტე დაიხსნას ევროპიელთ ხელიდან და თავისთავად ამყოფოს და ამისათვის აჯანყება მოახდინა, და მერე მახდო გამოვიდა და ეგვიპტის სამფლობელო სუდანი საომრად გაუხალა პატრონს, — ეგვიპტის საქმენი ძალიან აიწეწნენ, ამ აწეწილობამ ინგლისს ხელი შეუწყო და ეგვიპტეში ჯარებით ჩადგა, ვითომდა დასამშვიდებლად. ევროპამაც და თვით ოსმალეთმაც, რომელსაც ეგვიპტე ეკუთვნის, დასტური დასცა, მხოლოდ იმ პირობით, რომ დაშვიდების შემდეგ ინგლისმა ისევ გამოიყვანოს თავისი ჯარები.

იმ დღიდან ამ დღემდე ინგლისს არამცთუ ჯარები არ გამოჰყავს, უფრო მაგრა ებლაუჭება ეგვიპტეს და არავის მუქარა აინუნშიაც არ მოსდის. ან ვის უნდა შეუშინდეს? ოსმალთ, რომელსაც, ვითარცა ბატონს ეგვიპტისას, ეს სამფლობელო ხელიდან ეცლება, უღონოა ინგლისის წინაშე. საფრანგეთი, რომელსაც ყველაზედ მეტი ეწვის ეგვიპტის საქმეში, ხელს ვერ გამოიღებს, რადგანაც მაშინვე ინგლისი მიემხრობა გერმანიას და უღელს თანასწორობისას სამთა კავშირის სასარგებლოდ გადაჰხრის; გერმანია, რომლისათვისაც სასურველია ინდოეთის ოკეანეში გასასვლელი გზა, ვერ აეკვიატება ინგლისსა იმავე შიშით, რომ მაშინვე ორთა კავშირს მიუდგება. საქმე იმაშია, რომ ევროპაში ორთა კავშირს და სამთა კავშირს ერთმანეთში ისეთი დიდი საქმე აქვთ, რომ მის მიხედვით თვითონეული მათგანი ეგვიპტეზე ხელს აიღებს, ოღონდ ევროპაში საქმე გაისწოროს და მოიგოს. ინგლისსაც ესეთი მდგომარეობა ევროპისა ათამამებს ეგვიპტის საქმეში. თუ არ დავივიწყებთ, რომ ეგვიპტეს თავით აქვს ხმელთაშუა ზღვა და გვერდით ზღვა მეწამული, ცხადი იქნება, — რად არიან საფრანგეთი და ინგ-

ლისი ერთმანეთზე ალურსულნი ეგვიპტის გამო და რატომ დღეს ერთმანეთს მხარს არ აძლევენ აღმოსავლეთის საქმეში, რომლის თავი და ბოლო ოსმალეთია. რადგანაც ოსმალეთი პატრონია ეგვიპტისა და ინგლისი-კი ხელსა სჭიდებს ამ სხვის სამფლობელოს, აქედამ აშკარაა, ინგლისი უნდა ერჩოდეს ოსმალეთს და საფრანგეთი ესარჩლებოდეს, რომ ოსმალეთის სახელით, ვითარცა პატრონის სახელით, მეტი საბუთი იქონიოს ეგვიპტიდამ ინგლისის გამოსვლისათვის.

აქ ბევრი რამ სხვაც არის გამოსარკვევი. ეს შემდეგისათვის იყოს.

III

ტფილისი, 8 ნოემბერი, 1897 წ.

თუ ინგლისის გაბატონება ეგვიპტეში ჭკუაში არ უჯდებათ სხვა დიდ სახელმწიფოებს, და ინგლისს თვითოეულის სამღერავი და მუქარა აინუნშიაც არ მოსდის, რატომ დიდნი სახელმწიფონი ერთად არ მოიყრიან თავს და ერთად არ შეუტევენ ინგლისსა? — იკითხავს მკითხველი. ინგლისმა კარგად იცის, რომ, როგორც წყალი და ცეცხლი ერთად ვერ მოთავსდებიან, ისეც დიდნი სახელმწიფონიც, რომელთაგანიც ზოგნი ერთს ბანაკს ეკუთვნიან, ზოგნი მეორესა, და ბევრი და დიდი ანგარიშები აქვთ ერთმანეთში საშუალო და გასასწორებელი. ეს ისეთი მწვაფი შუღლია, რომ აქ ერთმანეთისათვის რაიმე დათმობა ნებაყოფლობით მოულოდნელია და უომრად და სისხლდაუღვრელად შეუძლებელი, ჯერ-ხანად მაინც. აბა საფრანგეთი და გერმანია ერთმანეთს როგორ დაუმშვიდდებიან ევროპაში იმოდენად, რომ ურთიერთს ხელი მისცენ ერთმანეთის სამოყვაროდ და სხვისათვის სამტროდ. მართალია, ამ ბოლოს ხანებში ზოგიერთი გაზეთები ჰღაღადებენ, — დროა თავგასულობას ინგლისისას, რომელიც ასე ჰრევს საქმეებს ევროპაში, თუ ევროპის გარეთ, ბოლო მოელოს და ერთიანმა შეტევამ დიდ სახელმწიფოებისამ ხმა გააკმედინოს და სახარბიელოდ გაწვდილი ხელები უკან წააღებინოსო, მაგრამ ინგლისი ყურსაც არ

იბლერტავს: იცის, რომ ეს ტყუილი და უქმი მუქარაა, რადგანაც მაგ ერთობილად შეტევისათვის საფუძველი დიდი ხანია დაურღვევია ნალმს დიდ სახელმწიფოების ერთმანეთის მტრობისას და შეუღლისას.

ვიდრე გარემოება ევროპისა ესეა, ინგლისს არავისი შიში არა აქვს. მართალია, იყო ერთი შემთხვევა, რომელმაც ერთად ამოქმედა გერმანია, საფრანგეთი და რუსეთი. ეს იყო მაშინ, როცა ეს სამი სახელმწიფო ერთად წაესარჩლა ჩინეთს — წინააღმდეგ იაპონიისა და მასთან ერთად ინგლისისა, მაგრამ გერმანიას აქ სხვა მუცლის ტკივილი ჰქონდა: უნდოდა გასამრჯელო რამ. დაეცინცლა დაძარცხებულ ჩინეთისათვის და დაციცნლა კიდევ ზოგიერთი ადგილი — სადგურად დიდ ოკეანეში მოარულ გერმანიის ხომალდებისათვის.

თუმცა დღეს გერმანიას გამორკვევით არ გამოუთქვამს არც სიტყვით, არც მოქმედებით, რას ჰფიქრობს ეგვიპტის გამო ინგლისზე, მაგრამ საფრანგეთი-კი თავს არ ანებებს ინგლისს, უნდა ეგვიპტიდამ ჯარები გამოიყვანო, და რუსეთიც მხარს აძლევს. ამ ორთა ძლიერთა სახელმწიფოთა ხმამ გამოადგოდა თვით ეგვიპტის პატრონი ოსმალეთი, რომელიც აქამდე თუმცა ტკივილითა ჰგრძნობდა, ინგლისი მჩაგრავსო, მაგრამ მოწიწებით და ხმადაბლად ძლიეს ჰბედავდა ზოგიერთს დროს მოაგონოს ინგლისს, რომ დროა ეგვიპტიდამ გააბრძანო შენი ჯარებიო. ხოლო მაშინ, როცა ორმა ძლიერმა სახელმწიფომ იგივე მოსთხოვა ინგლისს, ოსმალეთმაც ხმა მოიმატა და გაუთამამდა ინგლისსა და მით დაუახლოვდა რუსეთსა და საფრანგეთსა. ამ დღემდე ოსმალეთი, რუსეთის შიშით, ინგლისის დიპლომატიის ხელში იყო და ინგლისი, საითაც უნდოდა, თავს იქით უზამდა. წყალობა ინგლისისა თუმცა ძვირად უჯდებოდა ოსმალეთს და რიხიანად ხმას არ ალებინებდა ეგვიპტის თაობაზე, მაგრამ კიდევ ეს ყოფა უჯობდა, ვიდრე რუსეთის თავდასხმა და მისგან განადგურება. ტკივილი ეგვიპტისა მაინცდამაინც გულს ჩარჩენილი ჰქონდა და საფრანგეთის დიპლომატია ბევრსა სცდილობდა სტამბოლში, რომ ეს ტკივილი უფრო აუტკიოს და მით შეაფიცხოს ოსმალეთი წინააღმდეგ

ინგლისისა. ეს, როგორცა სჩანს, მოუხერხდა საფრანგეთსა, იქნება მით უფრო, რომ საფრანგეთს მომხრედ რუსეთი ჰყავს. ესეა თუ ისე, ეგვიპტის საქმემ ხმა ამოაღებინა ოსმალეთს წინააღმდეგ ინგლისისა და მით ოსმალეთი დააშორა ინგლისს და დაუახლოვა საფრანგეთს და მასთან გაუყრელს რუსეთსა.

ინგლისის დიპლომატიამ, რაკი ველარ გადმოიბირა ოსმალეთი, რომელიც ამ დღიდან სხვის გავლენის ქვე-ჩავარდა, ინგლისი შემოსწყრა. აბა, თუ ესეა, მე გიჩვენებო. მართლადაც უჩვენა: ჯერ ფეხზე წამოაყენა სომხების საქმე, რომელმაც შეაფიქრა ოსმალეთი და საქმეები ისე აუწეწა, რომ ამ აწეწვის მიხედვით პირდაპირ წინ დაუყენა ევროპას, რომ ოსმალეთს აღარ ედგომილება ევროპაში, მისი აღსასრული მოვიდა, იგი უნდა დაირღვეს და დანაწილდესო. რუსეთი ყველაზე უფრო მეტად წინ აღუდგა ამ ინგლისის სარჩიელსა და მისი წყალობით ოსმალეთი დღეს თავისს ადგილას ჰსუფევს. ამან რაკი ვერ გასჭრა, ინგლისს აბრალებენ, ვითომც კრიტის კუნძულზე არეულობა აუტეხაო და მერე საბერძნეთი წააქიზაო საომრად ოსმალეთთან. ამბობენ, რომ დღესაც, როცა ეს ომი გათავებულია და შერიგებაზეა ლაპარაკი, ინგლისი თავისის ჰო და არათი იმოდენად აბრკოლებს საქმეს, რომ არ იციან. როდის დაბოლოვდება შერიგების საქმე. ამ დაბრკოლებით იქნება, იმას მოელოდინება ინგლისი, რომ ამაში გართულმა ოსმალეთმა და სხვა სახელმწიფოებმა სხვა საქმეებისათვის არ მოიცალონ. ამასაც ამბობენ, რომ ყოველ ამის სამაგიეროდ ოსმალეთის ფადიშაჰმა ვითომ აუჯანყა ინგლისს მუსლემანობა ინდოეთისაო. აჯანყება კი მართალია, მაგრამ მიზეზი ოსმალეთია თუ არა, — ეს არ ვიცით. ხოლო ეს-კი უეჭველია, რომ დღეს ოსმალეთში ინგლისს აბრუ გატეხილი აქვს მთლად, და ცალ მხრით რუსეთი და საფრანგეთი და მეორეს მხრით გერმანია — ჰყდილობენ გავლენა ოსმალეთზე დაისაყუთონ. ამაში ჯერ, ჩვენის თიქრით, გამარჯვებულია რუსეთი და მერე არ ვიცით რა იქნება.

ახლო და შორი აღმოსავლეთის პოლიტიკის საკითხები

წერილი პირველი

ტფილისი, 24 იანვარი, 1898 წ.

მას აქეთ, რაც ბერძენთა და ოსმალთა შორის გათავდა
ოში და, ავად თუ კარგად, მეომარნი შეარიგა ერთმანეთს ევ-
როპამ, ყველას ეგონა, რომ ევროპის სახელმწიფონი, ნამეტნა-
ვად საფრანგეთი და მის გამო რუსეთი, ფეხზედ წამოაყენებენ
ეგვიპტის საქმეს. ეს ფეხზედ წამოყენება ეგვიპტის საქმისა
მარტო ინგლისისათვის არის არა-სასურველი და ფრიად გან-
საცდელიანი, იმიტომ რომ ინგლისი დღეს მარტო ჰბატონობს
ეგვიპტეში და დიდად ურჩობს ეს ბატონობა გაუზიაროს ვისმე.
ეგვიპტის საქმის წამოყენება-კი სწორედ იმისი მომასწავებე-
ლია, რომ ან ინგლისი უნდა გამოვიდეს ეგვიპტიდამ, ან რო-
გორმე დააკმაყოფილოს საფრანგეთი, რომელსაც საკუთარი
ინტერესები ნებას არ აძლევენ ეგვიპტეში პირველობა და
ჟუპირატესობა დაუთმოს ინგლისსა. ინგლისსა და საფრანგეთს
შორის ერთი უდიდესი მიზეზი უთანხმოებისა და უსიამოვნე-
ბისა ეგვიპტე არის. ამიტომ ყველანი მოელოდნენ, რომ რაკი
ევროპა მოიცლის და ეგრეთწოდებული აღმოსავლეთის საქმე,
ბერძნებისაგან ატეხილი, ევროპაში დაშოშმანდება, ეგვიპტის
საქმე გაიღვიძებსო. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა: ევროპას სხვა
სატიკივარი გაუჩნდა, ევროპამ ჩინეთისაკენ მიიხედა და ნასკვი
დღევანდელის პოლიტიკისა იქ შეიკრა.

ამ სახით, ახლო აღმოსავლეთის საქმე შორ აღმოსავლეთზე

მიიმატა. ევროპა ჰხედავს ჩინეთის სისუსტეს, „სწეულ კაცად“ ეხლა ჩინეთი გადაიქცა. რადგანაც მოსალოდნელია, რომ ეს უზარმაზარი შორ აღმოსავლეთის სახელმწიფო თვისმა სი-აუსტემ და უძლურებამ თან გადაიტანოს, ყველას უნდა წინათვე როგორმე ფეხმოსაკიდებელი ადგილი დაიჭიროს ჩინეთში, რომ როცა დრო მოვა, ახლო იყოს — დიდი ლუკმა თითონ მოითალოს და სხვამ არ დაასწროს. გერმანია, რუსეთი, საფრანგეთი, ინგლისი და იაპონია — ეხლა იმის ცდაში არიან, რომ, იქ, ჩინეთის საზღვრებზე, ზღვიდამ ჩინეთში შესავალი ადგილი ხელთ იგდონ ყოველ ანაზღეულად მოსალოდნელ შემთხვევისათვის. აბა უზარმაზარი, მაგრამ უღონო ჩინეთი რას გაუძლებს ამათს ზედმოსევას, და სხვა არა დარჩენიარა, რომ ყველას დღესვე საკმაო ლუკმა მიაწოდოს. სწორედ ესე იქცევა დღეს ჩინეთი, მაგრამ თუ აბრკოლებს რამ, ისევე ის, რომ ზედმისეულ სახელმწიფოებს ერთმანეთისათვის ჰშურთ ყოველივე, რასაც ძალამიხდილი ჩინეთი ძალაუვნებურად აწვდის. ოღონდ დამეხსენით და სხვას ნურას წაატანთ ხელსაო.

ამ შურმა და ცილობამ ეხლა ისე გააბა საქმე, რომ, არა გვეგონია, ევროპის სახელმწიფოებმა კარგა ხანსღა მოიცალონ ან ეგვიპტისათვის, ან ოსმალეთისა, და ერთობ ახლო აღმოსავლეთის საქმეებისათვის. აქ, ახლო აღმოსავლეთში, მარტო ერთი კრიტის კუნძულის საქმელაა ჯერ-ხანად ცოტაოდნად თავში საცემი. ევროპას ჯერ გუბერნატორად ვერავინ ამოურჩევია, თუმცა ამბობენ, რომ თითქმის გათავებულია, საბერძნეთის მეფის შვილი გიორგი იქნება კრიტის გუბერნატორად აღმორჩეულიო. ეს კრიტის კუნძულის საქმე ჯერ ამისთანა რასმე არ წარმოადგენს, რომ ამისის ფიქრით ევროპამ ისევე ევროპისაკენ მოიხედოს. ჩვენ აღრევაცა ვთქვით და ახლაც ვამბობთ, რომ თუმცა შიგ ევროპაში აღმოსავლეთის საქმე ჯერ არ გათავებულა და მიძინებულა, მაგრამ შესაძლოა უეცრად იფეთქოს და დიდი ცეცხლი ატყდეს. კიდევ ვიტყვით, კრიტის კუნძულის საქმე ისეთი არ არის, რომ ამის გამო ევროპა ერთმანეთს დაეჯახოს. ეგ წყლულია აღმოსავლეთის საქმისა, მაგრამ ისეთი წყლული, რომ ევროპის დიპ-

ლომატია ადვილად უპოვის მალამოს. სულ სხვა ამბავი იქნება, თუ ამ გაზაფხულზე მაკედონიაში არეულობა რამ წიხნდა. მაკედონიაში მოსალოდნელი ამბები ევროპის აღმოსავლეთის საქმეს წამოაყენებენ მთელის თავისის სიმწვავითა და, იქნება, საქმე იქამდე მივიდეს, რომ თოფიც გავარდეს და ზარბაზნ-მაც დაიჭყეს. მაშინ, თქმა არ უნდა, შორ-აღმოსავლეთის საქმე ახლო-აღმოსავლეთისად გადაიქცევა და ევროპა იძულებულ იქნება ჩინეთი მოასვენოს, ვიდრე ხელახლად იმისთვის მო-იცლიდეს.

ხოლო საკითხი ეს არის: ვინ ხერხიანობს დღეს ასე, რომ ევროპა შორ-აღმოსავლეთისაკენ გაისტუმრა, იქნება იმ ფიქ-რით, რომ ერთ-ერთს დიდ სახელმწიფოს იქ შორის შევატოპი-ნო, და აქ, ახლო, მე და ჩემმა მომხრეებმა მარტო გავიგდოთ ბურთი პოლიტიკის მოედანზედო? არც ეს არის უადგილო — ვიკითხოთ: ვინ არ ასვენებს საფრანგეთსა შინ, რომ იქნება ამ შინაურმა ამბებმა არ მოაცალოს იგი საგარეო საქმეთათვისაო და მე-კი ხელგაშლილი დაედოდეო? ეს დრეიფტის საქმე იმისთანა რა არის თავის-თავად, რომ ლამის საფრანგეთში ძმათა შორის სისხლი ჩამოაგდოს და ერთი ნახევარი საფრან-გეთისა მეორეს დააჯახოს ერთმანეთის საყელტად? მართა-ლია, თუ უდანაშაულოდ დასჯილია დრეიფტის, ამის გამო ხელახლად გადასინჯვა მისის საქმისა მართლმსაჯულების მო-ვალეობაა, მაგრამ მარტო ამ მხრით ეს საოცარი საქმე ასეთს განგაშს, ასეთს რყევას თითქმის მთელის საფრანგეთისას ვერ გამოიწვევდა. აქ რაღაცა იმაღავს თავს, აქ ვილასიკი ძლიერი ხელი ჰმუშაობს. გაუგებარია, რად არის ესე, რომ ერთის მხრით თითონ საფრანგეთის ბედის გამგებელი მთავრობა ამ გადა-სინჯვას ასე დაუინებით არა ჰნდომობს, და მეორეს მხრით იმისთანა გამოჩენილნი კაცნი, როგორც ზოლაა, არ ერიდებიან წყევა-კრულვას ერისას და დაუინებითვე თხოულობენ ხელ-მეორედ განკითხვას ვითომდა უდანაშაულოდ დასჯილისას. აქ მარტო დრეიფტის ბედია გათვალისწინებული, თუ იგი მარტო მიზეზია, რომ მის გამო საფრანგეთს შინ საქმე გაუშ-წარონ, შინ დიდი სატიკივარი აუჩინონ იმ იმედით, რომ საგა-

რეოდ ველარ მოიცლისო? ვისთვის არის საჭირო ასეთს მდგომარეობაში ჩაყენება საფრანგეთისა, — ძნელი გამოსაცნობია, და უფრო ძნელი გამოსაცნობია — რისთვის უნდათ, რომ საფრანგეთმა საგარეოდ ველარ მოიცალოს იმდენად მაინც, რამოდენადაც იგი სხვისთვის სახარბიელოა?

წერილი მეორე

ტფილისი, 31 იანვარი, 1898 წ.

დღევანდელ დიპლომატიისათვის ორი დიდი ნასკვია გამო-სახსნელი: ერთი შინ ევროპაში და მეორე შორ-აღმოსავლეთ-ში, ესე იგი, ჩინეთში. კრიტის კუნძული, რომელმაც გამოიწ-ვია ომი ოსმალთა და ბერძენთა შორის და რომელმაც კინაღამ ცეცხლი არ წაუკიდა მთელს ბალკანეთის ნახევარკუნძულს, ჯერ-აქამომდე დაწყნარებული არ არის. დიპლომატიამ ვერას-გზით ამ საქმეს ბოლო ვერ მოუღო. მან, მართალია, დაადგინა უკვე ავტონომია სსენებულ კუნძულისა და ამ მხრით ცოტად თუ ბევრად გამოიხსნა იგი სულთანის ხელიდამ, მაგრამ დღეს-აქამომდე ვერ მოუპოვა შესაფერი გენერალ-გუბერნატორი; რაკი გენერალ-გუბერნატორის კანდიდატობაზე მიდგა საქმე, იგი, ეგრეთწოდებული კონცერტი ევროპის სახელმწიფოებისა, შეირყა და თითქმის ირღვევა კიდევ.

რომ ბოლო მოეღოს ამისთანა მდგომარეობას კრიტის კუნ-ძულისას და აქედამ აღარაფრის შიში აღარ იყოს ევროპისა-თვის მოსალოდნელი, დროებით მაინც, რუსეთმა კრიტის კუნ-ძულის გენერალ-გუბერნატორად მოიწადინა საბერძნეთის მეფის შვილი გიორგი. ამ კანდიდატურას — საფრანგეთი, რო-გორც მომხრე რუსეთისა, მაშინვე დაჰყაბულდა, იტალიამაც წინააღმდეგობა არ გამოიჩინა, ინგლისმა თითქმის თავისი თან-ხმობა გამოაცხადა, მარტო ავსტრო-ვენგრია და ოსმალეთი წინააღუდგა. გერმანიამ, თუმცა არც ჰო სთქვა, არც არა, მაგ-რამ აშკარა კი იყო, რომ იგი ამ საქმეში უფრო ავსტრიისაკენ არის.

ეხლა ამბობენ გაზეთები, რომ გერმანიამაც უფრო ცხადად

გაიწია ავსტრიისაკენ და იტალიაც ისეთის თანაგრძნობით აღარ უყურებს საბერძნეთის მეფის შვილის გიორგის კანდიდატურას. ამ სახით, გამოდის, რომ კრიტის კუნძულის საქმეში ევროპა ისევ ორ ბანაკად გაიყო უწინდელებზე: ერთ მხრივ გერმანია, ავსტრო-ვენგარია და იტალია და მეორე მხრივ — რუსეთი და საფრანგეთი. გაზეთები ამბობენ, რომ თუ რუსეთის მიერ წამოყენებულმა კანდიდატურამ თავი ვერ დაიჭირა, რუსეთი ამ საქმეში აღარ გაერევაო, რადგანაც სხვაფრივ იმ ცეცხლის ჩაქრობა, რომელსაც მოასწავებს კრიტის კუნძულის მდგომარეობა, შეუძლებელიაო.

საბერძნეთის მეფის შვილის გიორგის გენერალ-გუბერნატორობას იმ მიზეზით ამჯობინებენ, რომ მისი დანიშვნა და სამუდამოდ დაწინარება კრიტის კუნძულისა ერთი იქნებაო. კრიტის კუნძულის მკვიდრნი თითქმის ოთხი-მეხუთედი ბერძნები არიან და სხვას ვის შეიშენევენ ისე კარგად და გულდანდობით, თუ არ საბერძნეთის მეფის შვილსაო. ესეთი საზრისი, რასაკვირველია, საბუთიანია. მაგრამ არც ამისი მოპირისპირენი არიან უსაბუთონი. ისინი ამბობენ, რომ თუ საბერძნეთის მეფის შვილი დანიშნა გენერალ-გუბერნატორად კრიტის კუნძულზე, კრიტი უფრო საბერძნეთისა იქნება, ვიდრე ოსმალეთისაო. ბერძნებმა რომ ომი ასტეხეს, მარტო იმისთვის, რომ კრიტის კუნძული წაართვან ოსმალეთს და თითონ დაიჩემონო. ოსმალეებმა ამ ომში გაიმარჯვეს და ბერძნები დამარცხდნენ, და ეხლა რომ იგი კუნძული ბერძნებმა დაიჩემონ, გამოვა, რომ დამარცხებულთ სასურველი არგუნეს და გამარჯვებული-კაცარიელზედ დასვესო. ეს რა სამართალიაო?

ვთქვათ, პოლიტიკაში სამართალი და სხვა ამისთანა მაღალ ფარდის სიტყვები ტყუილი რახუნია მოშლილ წისკილისა, მაგრამ როცა უნდათ, მიზეზ-მიზეზ დოს მარილი აკლიაო. და ამისთანა სიტყვებსაც ხელს მოსკიდებენ ხოლმე. მეორე საბუთი უფრო საგულისხმიერაო. ბერძნებმა რომ თავისი მეფის შვილი კრიტის კუნძულის მთავარმართებლად დასვან, ეს ხომ საბერძნეთის გაძლიერებას მოასწავებს ბალკანეთის წვრილ სახელმწიფოთა შორის, და რომ ეს ასე არ მოხდეს, ხომ თვი-

თოეული მათგანი, მაგალითებრ, სერბია, რუმინია, ბოლგარია, მოითხოვენ სამაგიეროსაო და მაშინ ხომ აირია დავთრები აღმოსავლეთის საქმისა და ოსმალეთის დანაწილების საშუაარი საქმე წინ აეტუზა ევროპასაო. რა ჰქმნას მაშინ ევროპამაო? რაკი ამ დანაწილებაზე მიდგება საქმე, ხომ ომი ასტყდა და საშინელი ომიცაო. როგორც ვხედავთ, ეს მეორე მიზეზი იმოდენად საბუთიანია, რომ არ უნდა გვიკვირდეს დღევანდელი სიფრთხილე ევროპისა და ასეთი დახანება და უთანხმოება მისთა სახელმწიფოთა კრიტის გენერალ-გუბერნატორის არჩევის საქმეში. აი იგი ერთი ნასკვი დღევანდელის პოლიტიკისა შინ ევროპაში, რომელმაც დღეს ევროპა ორ წინანდელ ბანაკადვე გაჰყო.

მეორე ნასკვი გამოინასკვა შორ-აღმოსავლეთში. გერმანიამ მიზეზი მოუღო ჩინეთს და ერთი კაი ნავთსადგური კიაო-ჩოუ ჩამოართვა. ინგლისმა ყურები აცქვიტა. შორი აღმოსავლეთი, საცა ინგლისს მთელი იმპერია ინდოეთისა უჭირავს და საიდამაც იხვევს მთელს თავის სიმდიდრესა და საცა ასეთი გაშლილი ბაზარი ჰქონდა თავისის უთვალავის საქონლისა, — მეტისმეტი სასურველი ლუქმაა ინგლისისათვის. აქ რომელისამე სხვა სახელმწიფოს გაძლიერება — დაუძლურებაა ინგლისისათვის, რომელიც დღევანდლამდე თითქმის მარტო ბატონობდა იქ. ბევრგვარად დატრიალდა ჩინეთში ინგლისი, რომ როგორმე ხელი შეუშალოს გერმანიას და ფეხი არ მოაკიდებინოს ჩინეთში. მაგრამ ყველა მეცადინეობამ უქმად ჩაუარა და ზღვიდამ ჩინეთში შესავალი კარი გაიღო გერმანიამ, ნავთსადგური კიაო-ჩოუ დაიჭირა და თავისი ხომალდები დააბინავა.

რაკი რუსეთმა დაინახა ასეთი ამბავი, ამანაც ხელი გაიწოდა მეორე ნავთსადგურზედ, რომელსაც პორტ-არტური ჰქვიან და რომელიც კაი მოზრდილი კარია ზღვიდამ ჩინეთში შესასვლელად. ინგლისი აქაც მიესია მთელის თავისის ხერხითა, რომ ჩინეთს არ დაათმობინოს არაფერი რუსეთისათვის, მაგრამ აქაც ვერა გახდა რა. მაშინ დიდის რიხით შეუტია ჩინეთს, თუ პორტ-არტურში რუსებს დააყენებენ, ნავთსადგური ტალიენვანი ღია იყოს საყოველთაო შესავალ-გასავალად ჩინეთ-

ში ზღვიდამაო. ეს ისეთის რიხით დაუდვა პირობად ინგლისმა: ჩინეთს, რომ თითქმის მუქარას მოასწავებდა. ვერც ამან გას-
ჭრა, როგორც ვხედავთ. რუსეთი თავისის ზომალდებით დაბი-
ნავდა პორტ-არტურში და არც ნავთსადგური ტალიენვანი
დასთმო საყოველთაო გზად ზღვიდამ ჩინეთში. ინგლისის მუქა-
რამ, სჩანს, ტყუილად ჩაიარა, რადგანაც, რაკი ველარას გახ-
და-რა, ამ ტალიენვანს ინგლისმა თავი დაანება, თითქო თავის-
დღეში არ ეხსენებინოსო. ჯერ ასეთმა ფახაფუხმა და მერე
ასე ამოძუებამ კულისამ ტალიენვანის გამო ააყაყანა მთელი
ინგლისი. გავლენიანი გაზეთი ინგლისისა „Times“-ი ამბობს,
რომ ჯერ სულ არ უნდა ეხსენებინათ ტალიენვანი, და რაკი
ახსენეს, ბოლომდე უნდა ჩვენს მთავრობას მიეყვანა საქმე.
თუნდ ამისთვის ომიც ატეხილიყო.

რამ გააგულიანა უძლური ჩინეთი, რომ არ შეუშინდა ინგ-
ლისს არც მაშინ, როცა კიაო-ჩოუ დაუთმო გერმანიას, არც
მაშინ, როცა პორტ-არტური მისცა რუსეთს? იმან, რომ აქ
კერძანია და რუსეთი ერთად იღვწიან და ერთმანეთსა ჰშვე-
ლიან. ვერც გერმანია შესდგამდა ფეხს კიაო-ჩოუში, ვერც
რუსეთი პორტ-არტურში, რომ ყოველივე ეს ადრევე მოლაპა-
რაკებული არ ჰქონოდათ ერთმანეთში და გათავებული.

ჩინეთს დღეს ფული უჭირს, რომ იაპონიის ვალი გადაიხა-
დოს. იაპონიას გირაოდ უჭირავს ერთი უწარჩინებულესი
ნავთსადგური ჩინეთისა, და მინამ ჩინეთი ვალს არ გადაიხდის,
იაპონიას ნება აქვს იმ ნავთსადგურის ჰერისა. ინგლისმა, რაკი
მუქარით ველარა გააწყო-რა, ეხლა ამ მხრით მოიწადინა თა-
ვისის წამხდარის საქმის გასწორება: მე გასესხებ ფულსა
იაპონიის ვალის მოსაშორებლადო. გაიბა ამაზე ლაპარაკი
ჩინეთსა და ინგლისს შორის. ინგლისს უნდოდა ხელში ჩავდება
ჩინეთისა, რაკი ფულს ასესხებდა და ამით მისს შინაურ საქ-
მეებში წილს დაიდებდა. თითქმის ეს საქმე თავდებოდა
ინგლისის სასარგებლოდ, მაგრამ აქაც რუსეთმა შეუშალა
ხელი. ეხლა გაზეთები გვატყობინებენ, რომ ჩინეთი ინგლისი-
საგან აღარა ჰსესხულობს, რადგანაც ფულს სესხად აძლევენ
ორნი სახელმწიფონი ერთად, რუსეთი და გერმანიაო.

რატომ არა სჩანს ყოველს ამაებში საფრანგეთი? აი საკითხი, რომელიც ყველას ენაზე მოადგება, როცა შორ-აღმოსავლეთის საქმეს ითვალისწინებს კაცი. ამისი პასუხი ის არის, რაც 24 იანვარს საფრანგეთის პალატაში უთქვამს დეკრეს. ჩინეთის საქმე დიდი საქმეაო, აქ ევროპის ინტერესები ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიანო. საფრანგეთის ინტერესები თხოულობენ — „აქ საქმე ისე დარჩეს, როგორც არისო“. არა გვგონია, ინგლისმა ამ პროგრამას .სულთ და გულთ ხელი არ მოაწეროს, იმიტომ რომ აქ შეუცვლელად საქმეების დარჩენა ისე სახიერო არავისათვის არ არის, როგორც ინგლისისათვის ჩვენ ისიც გვგონია, რომ აქ უნდა იმაღლდეს თავს მიზეზი იმ სიტყვებისა, რომლებითაც დეკრემ დაასრულა თავისი სიტყვა საფრანგეთის პალატაში: ქებით და მოწონებით მოიხსენა-რა ფრანგ-რუსთა კავშირი, სთქვა, — რომ ეს არ უნდა უშლიდეს საფრანგეთსა უგულთადესი კეთილგანწყობილება იქონიოს ინგლისთანაო. არც ეს უნდა დავივიწყოთ, რომ ეს დეკრეს სიტყვა გამოწვეულ იყო კომენის მიერ, რომელმაც უსაყვედურა საფრანგეთის მთავრობას, რომ იგი ხელს უწყობდა და ეხმარებოდა გერმანიას საბერძნეთის წინააღმდეგაო.

თუ ეს ასეა, უცნაურს რასმე წარმოადგენს ეს ორი, ერთმანეთზე შორი ნასკვი დღევანდელის პოლიტიკისა. ძნელია კაცმა გაუგოს თავი და ბოლო ამ მართლა-და უცნაურს ხლართულსა. ვინ ვისკენ არის ან სამტროდ ან სამეგობროდ — ძნელი გამოსაცნობია. საფრანგეთის პარლამენტში საჯაროდ ისაყვედურებდნენ, რომ საფრანგეთი ეხმარება გერმანიას საბერძნეთის წინააღმდეგა, მაშასადამე ეხმარება ახლო აღმოსავლეთის საქმეში და, თუ ეს მართალია, რა პასუხი უნდა მისცეს საფრანგეთმა რუსეთს, შორ-აღმოსავლეთში გერმანია და რუსეთი ერთად ჰმოქმედობენ ინგლისის წინააღმდეგ და საფრანგეთის ამაში გაჭაჭანებაც არ ისმის. ინგლისი მარტო იღვწის აქაც და იქაც რუსეთისა და გერმანიის წინააღმდეგ, საფრანგეთი იმავე დროს საჯაროდ იძახის, — რატომ არ უნდა ვიჭონიო უგულთადესი კეთილგანწყობილება ინგლისთანაო და ბევრი სხვა ამისთანა. ეს რა ამბავია? ეს ინგლისთან კეთილგანწყობი-

ლების ხსენება ნუთუ პასუხია საფრანგეთისა იმაზე, რომ შორ აღმოსავლეთის საქმეში გერმანია და ნამეტნავად რუსეთი უსაფრანგეთოდ მოქმედობენ? იქნება ევროპაში დიდი მზადებაა დასახვედრად დიდის რაიმე განსაცდელისა და, როგორც ყოველ მზადებაში, თავ-თავის ადგილას ჯერ არაფერია დალაგებული.

ჩვენ წინათაც გვითქვამს და ეხლაც განვიმეორებთ, რომ კრიტიკის კუნძულის საქმე და მაკედონიის დაუწყნარებლობა ფრიად საშიშია ევროპისათვის, იმიტომ რომ ერთიც და მეორეც შემძლებელია ფეხზე წამოაყენოს ეგრეთწოდებული ახლო აღმოსავლეთის საქმე მთელის თავისის სიგრძე-სიგანითა და მაშინ ევროპა სისხლდაუღვრელად, უომრად ვერ გადარჩება. ჯერ ეხლაც არის ნიშნები, რომ წელს გაზაფხულზე ერთ-ერთი ზემოხსენებული საქმე, ან ორიც ერთად, თავისას მოითხოვენ და იქნება ეს არის მიზეზი იმ უცნაურის ხლართულისა, რომელსაც დღევანდელი პოლიტიკა წარმოადგენს შესახებ კავშირ-ზავობისა ევროპის სახელმწიფოთა შორის.

წერილი მესამე

I

ტფილისი, 13 ნოემბერი, 1898 წ

ამ უკანასკნელ წლებში ევროპის დიდ სახელმწიფოთა ინტერესები თითქმის მიყრუვდა შიგ ევროპაში. ის ტკივილები, რომელიც აუჩინა საფრანგეთს გერმანიამ 1870 წ., ცოტად თუ ბევრად დაყუჩდა. დრო და ხანი დიდი წამალია ამისთანაებისათვის. საფრანგეთმა ვერც იმისთანა მომხრეები იშოვა, რომ მათის იმედით გამკლავებოდა გერმანიას და ჯავრი ამოეყარა, და ვერც მარტოკამ იგრძნო თავი ესოდენ ღონიერად, რომ სამაგიეროდ გადახდის სურვილი მოეკლა. მას აქეთ 28 წელიწადი გავიდა და ეს საკმაო ხანია — კაცს ყოველი ტკივილი თუ სრულიად არ დაავიწყოს, გაუნელოს მაინც. ამ მხრით ევროპის მშვიდობიანობას არავითარი შიში არა აქვს, ჯერხანად მაინც.

შიშს წარმოადგენდა მარტო ეგრეთწოდებული ახლო აღმოსავლეთის საქმე, შიშს საყოველთაოს. საგანი ამ ახლო აღმოსავლეთის საქმისა იყო შიგნით დაუწყობელი და გარეთ უღონო ოსმალეთი, რომლის ნაჰერ-ნაჰერ დაფლეთას ღლეყოველ ეტანებოდნენ ევროპის სახელმწიფონი, ღლეყოველ იმის მოლოდინში იყვნენ, — ღლესა თუ ზვალე სული უნდა ამოხდეს ამ სნეულს სახელმწიფოსაო და დიდი და პატარა ხელს იწვდიდა ამ დაბალ ღობისაკენ, იქნება მისის სამკვიდროსაგან მეც რამე ვირგუნო და გაყოფის დროს უწილოდ არ დავრჩეო. თვითოვეულის სიხარბემ, ერთმანეთის შურმა და მტრობამ ეს ადრე და მალე ანდერძაგებული ოსმალეთი გადაარჩინა დაფლეთისა და დანაწილებისგან. რაკი თვითოვეულმა ცალკე სახელმწიფომ ღაინახა, რომ მე იმ წილს არ დამანებებენ, რის სურვილიცა მაქვს, ღეე ეს ცოცხალ-მკვდარი სამფლობელო ფადიშაჰისა ასევე პატრონს ეჭიროსო. მართალია, ამ ბოლოს ხანებში კრიტის კუნძული კი ჩამოათალეს საბერძნეთზე გამარჯვებულს ოსმალეთსა, მაგრამ არც ერთს ღიდს სახელმწიფოს არ არგუნეს, თუმცა არც ერთს მათგანს ყელზე არ დაადგებოდა და ღიდის სიხარულით დააღებდა პირს ამ ნოყიერ ლუკმისათვის. აიღეს და ის კუნძული თითქმის ცალკე სახელმწიფოდ შეჰქმნეს, ისე კი, რომ სახელი ფადიშაჰისა იყოს და საზრავი კი თითქმის საბერძნეთისა.

თქმა არ უნდა, რომ შესაძლოა ტყვია-წამლის სუნმა კიდეც იჩინოს თავი შიგ ევროპაში ამავე ოსმალეთის მიზეზით, რადგანაც რიგზე მოდგა მაკედონიის საქმეც, საცა მშვიდობიანობის დარღვევის შიში მეტად ცხადია და ძალიან ადვილად მოსალოდნელი. მაკედონიაც იძვრის და ტოკავს უწესრიგობის გამო. იქაური ქრისტიანები ღღემუდამ ჰკანკალებენ თავისის სიცოცხლისა და ქონებისათვის მაჰმადიანთა შიშისა და მუქარისაგან. კრიტის ჩამორთმევის გამო გამწარებულნი და გაჯავრებულნი ოსმალნი, რომელნიც ღღეს-აქამომდე უამისოდაც აწიოკებდნენ იქაურ ქრისტიანებს, ღღეის ამას იქით უარესს იქმონენ: რბევას, დაწიოკებას, ზოცვა-ჟლეტას არ დაიშლიან, აი-

რევა ქვეყანა და არევს მთელს ბალკანეთსა, რადგანაც თვითო-ეულს ბალკანეთის სახელმწიფოს მაკედონიაში თავისი ინტერესები და ტკივილები აქვს. ესეთი ვითარება მაკედონიისა დიდს რეფორმებსა ჰთხოულობს, რომ იქაური ერი დაწყნარდეს და ყოველსავე მოსალოდნელს განსაცდელს მიზეზი მოვლენისა გაუქროს. ევროპის დიპლომატიას იმედი აქვს, რომ უსისხლოდ მოაგვარებს მაკედონიის საქმეს და ოსმალეთს იძულებულს ჰყოფს საჭირო და შესაფერი რეფორმები მოახდენინოს ხსენებულ ქვეყნის დასამშვიდებლად.

ამ სახით, შიგ ევროპაში საქმე ისე არსად არ არის ჯერ-ხანად გამწვავებული, რომ ხაზი და ლარი დღევანდელის პოლიტიკისა ამ საქმეების მიხედვით გაიზას. სულ სხვაა ევროპის გარეთ. რაც უკანასკნელ ხანებამდე დიდთა სახელმწიფოთათვის ოსმალეთი იყო ევროპაში, ეხლა აფრიკაა და ჩინეთი. აფრიკა თითქმის სრულიად გაინაწილეს. ინგლისმა დაიჭირა აქ დიდი ადგილი და ჩრდილოეთიდან სამხრეთამდე ჰლამის ხელთ იგდოს ეს ქვეყანა, საფრანგეთი იჭერს აღმოსავლეთიდან თითქმის დასავლეთამდე, გერმანიამაც წილი დაიდო, იტალიამაც, თუმცა ამ უკანასკნელის სიხარბეს კბილი მოსჭრა აზაშეთის ქვეყანამ და ადუზზე ომში კუდით ქვა ასროლინა. ამაების გამო ქსელი ევროპის დიდ სახელმწიფოთა ინტერესებისა აქ, აფრიკაში, გაიბა დღეს და, არავინ იცის, დაპირისპირება და შეჯახება ამ ინტერესებისა რას მოავლენს მერმისს. ფაშოდას ამბავს აქ ჯერ ბოლო და დასასრული შორს უჩანს, თუმცა დღეს ფაშოდაზე ხელი დააბანინა ინგლისმა საფრანგეთს და ცალიერ მუქარით დამარცხებული იქიდან გამოაძევა.

მართალია, ფაშოდა თავის-თავად დიდი არაფერია, ერთი რაღაც სოფლის მსგავსი უხეირო ქალაქია თეთრ ნილოსის კუნძულზე, მაგრამ დიდმნიშვნელობიანია, ვითარცა სადგური ჩრდილო-აფრიკიდან მიმავალისა სამხრეთისაკენ და აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. ნუ დავივიწყებთ, რომ საფრანგეთის ადგილები აფრიკაში აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ არის და ინგლისისა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ რომ ძაფი გააბათ ერთის მხრით და

მეორეს მხრით ჩრდილოეთიდან სამხრეთამდე, ძაფები ერთმანეთს გადაეჯვარება სწორედ ფაშოდაზე. აქედამ აშკარაა, რა ჭვირად უნდა უღირდეს ცალკე საფრანგეთსა და ცალკე ინგლისს ეგ რაღაც ფაშოდაა. უმაგისოდ აღმოსავლეთიდან ძნელი მისაწვდენია დასავლეთი, და ჩრდილოეთიდან სამხრეთი, და აქ ჩადგომა ერთისა და მეორისათვის არსებითი საჭიროებაა, რადგანაც ერთის აქ ყოფნა მეორისათვის გზის გადაღობვას და კრიჭაში ჩადგომას მოასწავებს. აქ, აფრიკაში, გერმანია ც მონაწილეა, და ამის გამო ერთის მხრით საფრანგეთთანა აქვს საქმე და მეორეს მხრით ინგლისთან. ვის არ ახსოვს, რა ყოფა დააწია გერმანიამ ინგლისს ტრანსვალის რესპუბლიკის გამო, რომელსაც ინგლისმა ხელი წაატანა და ჰლამოდა თავისად გამოყენებას. ამას წინათ-კი ამბობდნენ, გერმანია აფრიკაში მიემხრო ინგლისსაო და მხარს უჭერსო. ვინ იცის, მართალია ეს ამბავი, თუ ტყუილი, ხოლო დაუჯერებელი კი აქ არა არის რა.

ჩვენ თუ ყოველ ამ გარემოებას აქ ვიხსენიებთ — მარტო იმისთვის, რომ აღვნიშნოთ, — აფრიკაც შესაძლოა გახდეს მიზეზად შუღლისა და ჩხუბისა, რადგანაც ნიადაგი ამისათვის უკვე აშლილია და მომზადებული. აღარას ვიტყვით ეგვიპტისას, რომლის საქმეც დღესა თუ ხვალ უსათუოდ ფეხზე წამოდგება მთელის თავისის სიგრძე-სიგანითა და ჩაითრევს არა მარტო ინგლისსა და საფრანგეთს. ამ სახით, აფრიკის საქმეც დღეს ისეთი განსაცდელიანი საქმეა, რომ შეუძლიან სულ ახალი მტერ-მოყვრობა ჩამოაგდოს ევროპის დიდთა სახელმწიფოთა შორის.

მეორე განსაცდელიანი საქმე ჩინეთის საქმეა. ამაზე შემდეგს ნომერში მოვილაპარაკებთ.

II

ტფილისი, 16 ნოემბერი, 1898 წ.

ჩინეთის საქმე ხომ ყველაზე მეტად მიზეზიანი გახდა ქვეყნისათვის. რაკი შედარებით პატარა ქვეყანამ, იაპონიამ, დაამარცხა ეს უშველებელი ჩინეთი, ევროპის დიდთა სახელმწიფოებმა დაბალი ღირებულება დაინახა და ხარბი თვალი აიხილა,

თითქმის დაივიწყა თვით ევროპის საქმეები და მიესია დამარცხებულს ჩინეთს, რომ გამოჰგლიჯოს რამე. სურვილი ცოტად თუ ბევრად აისრულეს კიდეც, მაგრამ ფრანგები იტყვიან: მაღა ჭამაში მოსდის კაცსაო, და დიდნი სახელმწიფონი მას აღარ სჯერდებიან, რაც უკვე ხელთ იგდეს, კიდეც მეტი უნდათ. მხდალი და მართლა უღონო ჩინეთი დღეს ხელში სათამაშო ბურთად გაუხდათ.

ეს უბედური ჩინეთი, თუმცა ტანით და ხორციით ერთი რაღაც უზარმაზარი ვეშაპია, მაგრამ, ვისაც-კი არ ეზარება, ყველა ზედ მიჰსევია, ყურში ხელსა ჰკიდებს და ბავშვსავით ციბრუტივით ატრიალებს. აქაც რომ დიდთა სახელმწიფოთა შორის შური, მტრობა და სიხარბე არ იყოს, არც ერთს აწ ზედმისეულს სახელმწიფოს ცალკე არ გაუჭირდებოდა ეს უზარმაზარი, მაგრამ უღონო ქვეყანა ფეხქვეშ ამოედო და ამ ყოფით ზედ შესჯდომოდა სახელმწიფოთა ერთმანეთის ჯაბრი და ცილობა ინახავს დღეს ჩინეთს და იხსნის ამ უბედურობისაგან, როგორც დღეს-აქამომდე ინახავდა და იხსნიდა ოსმალეთსა.

აქ, ჩინეთში, უფრო დიდ განსაცდელიანი სარბიელია ევროპის დიდთა სახელმწიფოთა ინტერესებისა, ვიდრე აფრიკაში. თუ სხვაგან სადმე ევროპის გარეთ. ვაჭრობისათვის და საქონლის გასაღებისათვის ჩინეთი დიდს სახარბიელო ბაზარს წარმოადგენს ევროპისათვის, რომელმაც აღარ იცის — სად გაასაღოს თავისი აუარებელი სავაჭრო საქონელი და ამის-გამო იგი იძულებულია ან თავისი უთვალავი ფაბრიკები და ქარხნები გააუქმოს, ან გზა რაიმე აუჩინოს.

ამიტომაც ჩინეთი მეტისმეტად სანატრელია ხელში ჩასაგდებად, ამიტომაც აქ, ჩინეთში, უფრო მწვავედ მიდის საქმი ერთმანეთში მორიგებისა და მოთავსებისა, ვიდრე სხვაგან სადმე. ყველაზე მეტად გულნატკენობს აქ ინგლისი, რომელსაც დღეს-აქამომდე წინ აქ თითქმის არავინ ედგა და მარტოკა ბატონობდა. ესლა აქ ფეხი აიდგა რუსეთმა და გერმანიამ, საფრანგეთმაც გაიწიგ-გამოიწივა კარგა საგრძნობლად და ამ გა-

რემოებამ შეჰხუთა ინგლისის ინტერესები. ამის გამო ინგლისი ძალიან ამრეზილია საფრანგეთზე და ნამეტნავად რუსეთზე. არც გერმანიაა მისთვის უშიშარი, მაგრამ იგი გერმანიას ისე არ უფრთხის ჩინეთში, როგორც რუსეთს და მისს მომხრეს საფრანგეთსა. ამბობენ, ეს გასწრაფებული და გამალებული საომრად მზადება ინგლისისა — ჩინეთის მიზეზით უფროა გამოწვეული, ვიდრე სხვით რითიმეო. ინგლისის ახალშენთა მინისტრი ჩამბერლენი და ბევრნი წარჩინებულნი სახელმწიფო კაცნი, ბევრი ჟურნალ-გაზეთი, პირდაპირ იძახიან, ყოველ განსაცდელისათვის მზად ყოფას ვრჩეობთო, ვშიშობთ — განსაცდელი უეცრად კარზედ არ მოგვადგეს და თავდარიგს ეხლავ ვიჭერთო. საქმე ის არის, რომ განსაცდელს ჩინეთის საქმეებისაგან მოვლიან და ამას არა ჰმაღავენ.

ასე თუ ისე, ევროპის გარეთ გამონასკულმა საქმეებმა, ხმელეთზე ძლიერება, ცოტა არ იყოს, უკან დააყენა და რიხით ხმა ამოაღებინა ზღვაში ძლიერსა. ეს უეჭველი შედეგია დღევანდელთა საქმეთა ვითარებისა და გარემოებისა. ევროპის გარეთ მოქმედებისათვის — საომარი ზომალდები და გემები საჭირო. ევროპის სახელმწიფონი ვერ მიაწვდიან ხელს ვერც აფრიკას და ნამეტნავად ვერც ჩინეთს, თუ არ ზღვითა. მარტო რუსეთს შეუძლიან ხმელეთით მიიშველიოს ჯარი, თუ ჩინეთში ასტყდა რამე, ისიც მაშინ, როცა დიდი გზა ციმბირისა თავიდან ბოლომდე გაყვანილ იქმნება. ამას ერთი წელიწად-ნახევარი ხანი უნდაო და ამ წელიწად-ნახევარში ბევრი წყალი ჩაივლის. რუსეთს ერთი უპირატესობა კიდევ აქვს ინგლისის წინაშე: შესაძლოა ინგლისი იძულებულ იქმნას ხმელეთზე საომრად, თუ სახეში მივიღებთ ინგლისის სამფლობელოს ინდოეთში და ამ მხრით რუსეთის ზედმისევას. აჰ, რასაკვირველია, ხმელეთის ჯარის ძლიერება ანგარიშშია მისაღები და ამ მხრით მარტო რუსეთია მისთვის ყველაზე მეტად საფიქრებელი.

ზღვაში-კი ინგლისს ვერავენ გაუმაგრდება. არავინ არის ზღვაში ძლიერი ისე, როგორც ინგლისი, არავისა აქვს იმოდენი საომარი ზომალდები და გემები, არც ისე კარგად მოწყობი-

ლი ზღვის ჯარი ჰყავს, როგორც ინგლისს. აი ეს არის მიზეზი, რომ დღეს ინგლისი ასეთის რიხით და ქადილით გამოვიდა მოედანზე და თოფ-იარაღის ჩხარა-ჩხურით ლამის ყურები გამოუჭედოს ქვეყანას. ამ ზღვაში ძლიერებას უნდა უმაღლოდეს ინგლისი, რომ ფაშოდადამ გამოძევამ საფრანგეთისამ ასე მშვიდობით ჩაუარა იმისდა მიუხედავად, რომ საფრანგეთს გვერდთ უდგა ისეთი ძლიერი მომხრე, როგორიც რუსეთია. ტყუილად-კი არ იქადის ინგლისის მინისტრი ჩამბერლენი, რომ არავითარი კოალიცია ჩვენთვის საშიშარი არ არის ზღვაში: ძალა შესწევს ქადილსა, ეს აშკარაა.

ამ გარემოებისაგან, რომელმაც დღეს ასეთი მნიშვნელობა მისცა ზღვაში ძლიერსა, ინგლისი ყველაზე წინ წამოდგა, ინგლისი გაკადნიერდა და გათამამდა იმოდენად, რომ მუქარად შეექმნა ყველას. მისმა საომრად გაფიცებულმა მზადებამ მთელს დიპლომატიას ევროპისას ძილი დაუფრთხო, ააყაყანა და შიშით აქეთ-იქით მიახედა. თვით გერმანიის იმპერატორის ადრე და მალე დაბრუნებას მცირე აზიიდან ამ გარემოებას აბრალებენ. ამ უეცარმა ამბავმა — გუშინდელს მტერს, — ვინ იცის, — იქნება მტრობა დაავიწყებინოს და ინგლისის მომხრეობა ანატრებინოს. ყველაფერი შესაძლებელია: ძალა აღმართის მხვენლიაო, ნათქვამია. თვითოეულ სახელმწიფოს საქმეები ისე ჩახლართულია ერთმანეთში, რომ საკვირველი არ იქნება, საცა წვრილია, იქ გასწყდეს, და საცა არა გვეგონია — ნასკვის წვერმა იქ ამოჰყოს თავი გამოსახსნელად.

III

ტფილისი, 17 ნოემბერი, 1898 წ.

წინა წერილებიდან სჩანს, რომ ინგლისი დღეს იმ ძლევამოსილს ფეხზედა სდგას, რომ შესაძლოა ან მტერი მოყვრად გადაიქციოს შიშისაგან, ან მოყვარე მტრად — შურისა და ჯაბ-

რისაგან. პირველის შემთხვევის საბუთად საკმაოა გვასხოვდეს ერთი ქართული ანდაზა, რომ ხშირად ადამიანი იმისი მაყარია, საცა ბოლი მაღალია, და ამ ანდაზას ისეთი შესაფერი ადგილ- არსადა აქვს, როგორც პოლიტიკაში. რაც გინდა სთქვან, ღონე და ძალა იმისთანა რამ არის, რომ იმის კალთის დაჭერას ცხვირს ზევით არავინ იცილებს, თუ შესაძლებელია. ასეთია ეს წუთი- სოფელი. მეორე შემთხვევისათვის კი ამას ვიტყვით, რომ დიდ სახელმწიფოებს ეჯავრებათ, რომ ერთი მათგანი მეტისმეტად თავში გაიწევს ზოლმე და მბრძანებლობას იჩემებს, თუმცა თვითოეული ცალკე სულ ამ მბრძანებლობის ხელში ჩაგდებას ეპო- ტინება და ამის ნატვრაშია. რუსეთის შიშმა შეჰქმნა სამთა კავ- შირი, გერმანიის ამით გაზვიადებამ რუჟეთსა და საფრანგეთს ერთი პირი შეაკვრევინა. თუ მე არა, ნურც შენაო, აი თავი და ბოლო მბრძანებლობისათვის მომართულ პოლიტიკისა.

რა თქმა უნდა, არც ინგლისს ჩაუვლის მუქთად და ამაოდ დღევანდელი თოფ-იარაღის ჩხარა-ჩხური და რიხიანი ქაღი- ლი, — არავისი გვეშინიან და ყოველ განსაცდელისათვის სამ- ზადისში ვართო. ამ გარემოებამ ან საფრანგეთი, რუსეთი და გერმანია უნდა ერთად შეჰკრას ინგლისის საწინააღმდეგოდ, ან თითონ ინგლისი უნდა შეეკრას ვისმე. მეტისმეტად ძნელად დასაჯერებელია, რომ ან საფრანგეთმა, ან რუსეთმა ინგლის- თან ერთად საქმის დაჭერა რამ მოინდომონ. ამათი ინტერესე- ბი ერთმანეთში თითქმის მოუურიგებელია და მოუთავსებელი. მაშასადამე, სახეში უნდა ვიქონიოთ ერთის მხრით ინგლისი და მეორეს მხრით რუსეთი და საფრანგეთი. ამათ შუა — გარემოე- ბამ ჩააყენა გერმანია და ორივე მხარე გერმანიაზე მოახედა. ჯერ გერმანიას თავისი არ უთქვამს, საით გაიწევს, ვის მიემხ- რობა. ხოლო ეს კია, რომ გერმანია ერთი იმისთანა სახელმწი- ფოა დღეს, რომელსაც ინგლისი, როგორც აფრიკაში, ისეც ჩი- ნეთში — ადვილად მოურიგდება, ვიდრე სხვას.

ინგლისის მინისტრის ჩამბერლენის სიტყვა, ბირმინგამში თქმული, ამისი ცხადი მანიშნებელია. ჩვენა და გერმანიას არ- სად ისეთი მიზეზიანი და ცხარე ინტერესები არა გვაქვსო. სთქვა ჩამბერლენმა, რომ დაგვიშალოს ერთმანეთთან მოთავსე-

ბაო. მეტისმეტად შესანიშნავი ეს არის, რომ ჩამბერლენი ჩრდილო-ამერიკის შტატებთან ერთად საქმის დაჭერას თითქმის გათავებულ საქმედ ათვლის და ამასთან გერმანიასაც ფიანდაზებს უშლის ფეხთა ქვეშ. არ ვიცი, გერმანია როგორ მოექცევა ამ ფიანდაზებს, რომელსაც ასეთი წინადასწრებით ინგლისი ფეხქვეშ უშლის, ეს-კი გაკვრით გაისმა გაზეთებში, ვითომც ეს ორნი სახელმწიფო, გუშინ მტერი აფრიკაში, დღეს იქ ერთმანეთს მხარს აძლევენ თურმე. რასაკვირველია, ეს კიდევ იმას არ მოასწავებს, რომ გერმანია და ინგლისი ჩინეთშიაც, ან სხვაგან სადმე მაგრად გულს ჩაეკრან ერთმანეთს, მაგრამ იმისი მაგალითი კია, რომ ამ წუთისსოფელში ყველაფერი ცვალებადია და, მასასადამე, მოსალოდნელი.

იქნება იკითხონ, თუ დღევანდელის ცილობის ასე თუ ისე გადამწყვეტელი — ზღვაში ძლიერებაა, რა საჭიროა ინგლისისათვის გერმანია, რომელიც თითქმის ეხლა იჩენს საომარ ზომალდებს და გემებს და ამ მხრით არავითარს სახარბიელო დონეს არ წარმოადგენს. ჯერ ერთი ესა, რომ სულ არარაობას ცალ-უღელი ხარი სჯობიაო და გერმანია თუნდ ერთის ზომალდითაც მიეშველოს ინგლისს, ყელზე არ დაადგება. მერე ის იქონიეთ სახეში, რომ გერმანია ერთის მხრით რუსეთს გადაჰყურებს და მეორეს მხრით საფრანგეთსა, და ამისი მარტო ამრეზა ან ერთზე ან მეორეზე, — სხვას ნურას ვიტყვით, — დიდად შეაფერხებს საფრანგეთსა და რუსეთს ხმელეთზე და ამათს ძალონეს კბილს მოსჭრის საგარეოდ. შიგ ევროპაში ამრეზილი ასეთი ძლიერი სახელმწიფო, როგორიც გერმანიაა, ისე ხელგაშლით ვერ ამოქმედებს გარეთ ვერც რუსეთს, ვერც საფრანგეთსა, და ესეთი გარემოება დიდი რამ არის ინგლისისათვის, თუ იგი მართლა ამ ორ სახელმწიფოსათვის ემზადება გარეთ გასამკლავებლად.

საფრანგეთი ჰგრძნობს, რომ ესეთი ვითარება საქმეთა, იქნება, თავს მოეხვიოს, და რომ ძალიან არ გაუთამამდეს სადმე ინგლისი, დღეს იგიც სცდილობს გერმანიასთან. დაახლოებას. საფრანგეთი იძულებულია თვისი მტრობა, რომელიც აქამომდე გულში ჰქონდა გერმანიასთან, დავიწყებას მისცეს და შეუ-

რიგდეს გერმანიას. იმედი აქვთ, რომ გერმანიის იმპერატორი, რომელმაც არა ერთხელ ანიშნა ქვეყანას, რომ საფრანგეთთან შერიგებაზე შორს არ არის, გულმედიდობით არ მოექცევა საფრანგეთისაგან გამოწვდილს ხელს და უარის თქმით ხელახლად არ აუშლის აწ დაყუჩებულს იარაგს წარსულისას. რა თქმა უნდა, ელზას-ლორენის დაბრუნებას აქ ადგილი არ ექნება, ხოლო საფრანგეთი დღეს ინგლისისაგან ისე გამწვარებულია, ისეთს გარემოებაშია ჩაყენებული, რომ მეტი გზა არა აქვს, ელზას-ლორენის საქმეს უნდა გაუჩუმდეს, ოღონდ ინგლისს-კი მშვილდი ძირს დაადებინოს. თუ ესეა, ადგილი საფრანგებელია, რომ დღევანდელი მტერ-მოყვრობა, დღევანდელი კავშირ-ზავობა სულ ძირიანად დაირღვეს და ახალი ამბები დავინახოთ როგორც ევროპაში, ისეც გარეთ.

მართლა-და, თუ გერმანიამ და საფრანგეთმა ერთმანეთში საქმე გაისწორეს და ერთმანეთს მხარი მისცეს, ინგლისს სხვა არა დარჩება-რა, რომ ან დღემუდამ ამათის შიშქვეშ და ფერებაში იყოს, ან ამათ მიემხრას. რასაკვირველია, ეს უკანასკნელი უიმისოდ ვერ მოხდება, თუ ინგლისმა საფრანგეთის წინაშე თითი არ მოიკაკვა და მისს გამწვარებულს გულს კარგი წამალი არ დასდვა. ეს იმაზე იქნება დამოკიდებული — ვისი მტერ-მოყვრობა უფრო იაფად დაუჯდება, ვინ უფრო მისთვის საშიშარია საქვეყნო სარბიელზე, საფრანგეთი თუ სხვა ვინმე. ინგლისი არც გერმანიას გადაურჩება ისე, რომ თანხები რამ არ დაჰპირდეს და ხახა არ დაუღბოს. ევროპაში — გერმანიას, თუნდ საფრანგეთიც გაუმეგობრდეს, ბევრი რამა აქვს არამც-თუ სანატრელი, არამედ გასაფრთხილებელი. ეს საფრთხე რომ არ იყოს, გერმანია ასე წელეებზე ფეხს არ დაიდგამდა ჯარების დღემუდამ გაძლიერებისათვის და თვისს სახელმწიფოს ერთ უშველებელ ყაზარმად არ გადააქცევდა. მარტო საფრანგეთის შიში ასე არ დაამძიმებდა გერმანიას, როგორც სხვისა შიში.

ამ სახით, დღეს საქმე იმაზეა მიმდგარი, — საით და ვისკენ გაიწევეს გერმანია, რომელიც ორთავ მხარეთათვის მეტად სახარბიელოა და სანატრელი და რომელიც ამის გამო დღეს თავმოწონებული უნდა იყოს; ჩვენის ფიქრით, უნდა კი საითმე

გაიწიოს. ორწყალ-შუა მისი დგომა ჭკუაში ძნელად მოსასვლე-
ლია. არა გვეგონია, გერმანიამ ეს იშვიათი შემთხვევა თავისი
საკუთარის ლარისა და ხაზის გასატანად ხელიდამ გაუშვას და
თავისი საკუთარის გულნადებისათვის ასე თუ ისე არ გამოი-
ყენოს. უეჭველია, გერმანიას თან ნალოსავით აეთრევა ოსმალე-
თიც, საცა დღეს იმპერატორის ვილჰელმის სახელმწიფოს ასე-
თი ხმა და პატივი აქვს, როგორიც არავის სხვას. ადვილად გამო-
საცნობია, — რისთვის და ვისთვის ხელის გულზე გაუგორდა
თავმომწონე იმპერატორი ვილჰელმი ფადიშაჰსა ამ უკანასკ-
ნელ ხანებში, როცა ესტუმრა და პალესტინა მოიარა. არც ის
არის ძნელი გამოსარკვევი. ესე უეცრად რად გამოეჩქარა გერ-
მანიის იმპერატორი თავისი ქვეყნისაკენ და თავისი განზრ-
ხული მიმოვლა პალესტინაში ასე უცებ რად მოსპო შეუსრუ-
ლებლად. აშკარაა, მიზეზი ამისი იმ სახარბიელო და გამოსა-
ლოდნელ ყოფა-მდგომარეობაში უნდა ვეძიოთ, რომელშიაც
ჩააყენა გერმანია დღევანდელთა საქმეთა გარემოებამ და მოე-
დანზე დიდის ქადილით გამოსვლამ ინგლისისამ ხმლის ლესვი-
თა და თოფ-იარაღის ჩხარაჩხურითა.

მუზეთა ყოფა-ცხოვრების სქემა ევროპაში
(1886)

დღეათა სქემა
(1888)

მუშათა ყოფა-ცხოვრების საქმე ევროპაში

ტფილისი, 10 მარტი, 1886 წ.

დღეს ევროპაში სამი უმთავრესი სახელმწიფოა, — გერმანია, ინგლისი და საფრანგეთი, რომელთაც დროთა ვითარებამ თითქმის ერთნაირი შინაური საქმეები აუჩინა გადასაწყვეტად: და სამი სახელმწიფო კაცი, გერმანიაში — ბისმარკი, ინგლისში — გლადსტონი და საფრანგეთში — ფრეისინე, მოწოდებულნი არიან თავ-თავიანთ ერისაგან — ეს დროთა ვითარებისაგან წარმომდინარი საქმე, თითქმის ერთგვარი, ერთარსისა და ერთსახისა გადასწყვიტონ. ექვი არ არის, რომ ეს ერთი და იგივე საქმე ამ სამს სხვადასხვანაირ სახელმწიფოში ერთსა და იმავე გადაწყვეტილებას ვერ მოელოდინება. ზოლო თითონ გადაწყვეტილება ისე საინტერესო არ არის, როგორც ის საფუძველი, სისტემა, რომელსაც ამ შემთხვევაში თვითოეული მათგანი დაადგება. საქმე იმისთანა თვისებისაა, რომ უსათუოდ თეორია პრაქტიკით უნდა განახორციელონ, განყენებული ჯერი ცხოვრებაში გადმოიტანონ და საფუძვლად დაუდონ.

ეს საქმე — მუშათა ყოფა-ცხოვრების საქმეა. საფრანგეთში დეკაზვილის არეულობამ წამოაყენა ეს საქმე, ინგლისში — მუშათა აღრევამ დიდ ქალაქებში, და გერმანიაში — სოციალ-დემოკრატების გაძლიერებამ პარლამენტში.

დეკაზვილში (ქვა-ნახშირის მდიდარი მადნებია) პირი შეჰკრეს, თუ საფასურს არ მოგვიმატებენ და სამუშაო დღეს არ

შეგვიმოკლებენო, აღარ ვიმუშავებთო. საფრანგეთში მუშათა მომხრე დასი ძლიერია და ამ დასმა მუშებს სარჩლი გაუწია. ამა დასის წარმომადგენელნი არა ერთი და ორია ეხლანდელს საფრანგეთის პარლამენტში. ამიტომაც ეს დეკაზვილის საქმე უქმად არ ჩაუელის მთავარსმინისტრს ფრეისინეს და ეხლანდელს პარლამენტსა. ერთმაც და მეორემაც ან ჰო უნდა სთქვას, ან არა — მუშათა ყოფა-ცხოვრების განკარგების თაობაზედ. „არას“ თქმა შეუძლებელია და მთელი „ჰოს“ თქმაც ძნელია. ძნელია იმიტომ, რომ ეგრეთწოდებული „ბურჟუაზია“ ყალხზედ შესდგება და დღეს ამ ბურჟუაზიას დიდი ღონე აქვს და მნიშვნელობა სამინისტროს მტკიცედ ფეხზე დგომისა და დღეგრძელებისათვის. „არას“ თქმა კიდევ იმიტომ არის შეუძლებელი, რომ მუშების მოსარჩლე დასი, როგორც მთელს საფრანგეთსა, ისეც თითონ პარლამენტში — რიხიანი, ფხიანი და კარგა მოზდილი დასია. იმოდენად აქვს ამ დასს ყოველივე ეს თვისება, რომ შეუძლებელია ეხლანდელი სამინისტრო და პარლამენტი თავის მოძღვრებისაკენ არ გადმოხაროს. ამ სახით, საფრანგეთი მუშათა საქმეს საფუძვლად ამათს მოძღვრებას დაუდებს, ცოტად თუ ბევრად. ეს, ჩვენის ფიქრით, უეჭველია.

სულ სხვას საფუძველს იხმარებს ინგლისი, რომელსაც სახელმწიფო მოძღვრებად აღიარებული აქვს თვითმმართველობა ერისა და რომელსაც ეგ თვითმმართველობა ყოველის საზოგადოებრივის წყლულის წამლად მიაჩნია დღესაც. ეს ცხადია. ამ ბოლოს ხანებში ინგლისის პარლამენტის წევრმა ბ-ნმა დასონმა შეიტანა წინადადება, რომ სახელმწიფომ აუჩინოს უსაქმოდ დარჩენილ მუშათა — სახელმწიფო სამუშაო რამ. დიდი ბაასი ასტყდა ამაზედ და თვითმმართველობის დეპარტამენტის თავმჯდომარემ ჩამბერლენმა ამ ბაასში ყველაზედ მომეტებული მონაწილეობა მიიღო, და მისის სიტყვის ზედმოქმედებას აბრალევენ, რომ დასონმა თავისი წინადადება უკანვე წაიღო. ჩამბერლენმა იმაზედ დააფუძნა თავისი სიტყვა და რჩევა, რომ მუშათა უსაქმობისა და მათთვის სამუშაოს აღმოჩენა სჯობია თვითმმართველობის თაოსნობას მიენდოსო, თვითმმართველო-

ბა უკეთ მოუპოვებს მუშებს საქმესაო და უკეთ დასდებს წა-
მალსა დღევანდელს სატივარსაო. ეს სიტყვა როგორაც არ
უხდება თვით ჩამბერლენის მოძღვრებას, რომელიც დიდი ხა-
ნია ჰქადაგებს, რომ მუშათა უნუგეშო ყოფა უმამულობიდან
წარმოსდგებაო; ამისი წამალი სოფლის მამულების წვრილ-
წვრილად განაწილება მუშათა შორისო. ჩამბერლენი დღესაც
ამ აზრს ადგია, და თუ პარლამენტში ეს არ უხსენებია, უსა-
თუოდ თვითმმართველობის იმედით, რომელიც, დღეს იქნება
აუ ზვალე, ამ მხრით თაოსნობას იკისრებს. ამ სახით, ინგლისი
მუშათა საქმეს საფუძვლად დაუდებს თვის საყვარელს მოძღ-
ვრებას, ესე იგი თვითმმართველობის ყოვლადშემძლებლობას.
ეგევე წამალი დღეს გლადსტონს ხელთ უპყრია ირლანდიის
დასაკმაყოფილებლად და მის სატივარის მოსარჩენად.

სულ სხვა საფუძველს ადგია ბისმარკი. მისის აზრით, ყოვე-
ლივე — სახელმწიფოს ძლიერს ხელში უნდა იყოსო, ყოველივე
მის ინტერესებს უნდა ქვეშ ამოუდგესო. სახელმწიფო ინ-
ტერესი ითხოვს — მუშათა ხალხი მის ხელთ იყოს და ყოველ-
თვის მისი შემყურებელიო და სახელმწიფო მონოპოლიები მო-
იგონა, თუმცა მარცხი მოუვიდა ამაებში, როგორც ამ უკანას-
კნელ დროს გვაუწყებენ გაზეთები არაყისა და სპირტის მონო-
პოლიის თაობაზედ. სახელმწიფო ინტერესი ითხოვსო, რომ
პოლიაკები პოზნანში არ იყვნენო და გაიყვანა ის შემადრწუ-
ნებელი კანონი პოლიაკების განდევნისა, მამა-პაპეულ მამულე-
ბიდან ძალად აყრისა და გაძევებისა...

ამ სამის თეორიისაგან რომელი დაიჭერს თავს ევროპაში.
ევროპის შინაურს ცხოვრებაში, — ამას დრო გამოაჩენს. ჩვენ
აქ მთელს ევროპას ვახსენებთ იმიტომ — რომ ამ შემთხვევაში
ერთის ცდა მეორისათვის ჰქვია, და ამ საბუთით გამარჯვება
სამში ერთის თეორიისა მეტად საინტერესო უნდა იყოს ყვე-
ლასათვის.

დედათა საქმე

ტფილისი, 12 დეკემბერი, 1888 წ.

დედათა საქმე, რომელიც ჩვენში მონათლულია ქალების საქმედ, დღითიდღე წინ მიდის განათლებულს ქვეყნებში, დღითიდღე მომხრეებსა ჰპოულობს, ძლიერდება და კუთვნილს ადგილს იჭერს ადამიანის ცხოვრებაში. დედათა მხნეობა, მართლიანის უფლების მოპოვებაზედ მიმართული, აღარა ჰრჩება „ხმად მლაღადებელად უდაბნოსა შინა“ და დღე თითქმის ისე არ გადის, რომ სადმე — რასაკვირველია, განათლებულს ქვეყნებში — ცოტად თუ ბევრად დედათა საქმე ფეხს არ იმაგრებდეს და ცხოვრების სარბიელზედ ცოტ-ცოტაობით მაინც ადგილს არ იპყრობდეს შემდეგის წარმატებისათვის. დედათა სქესმა კაცობრიობის უკეთესთა წარმომადგენელთა თაოსნობით, ღვაწლით და გარჯით უკვე დაიმტკიცა უფლება უმაღლესის სწავლისა და განათლების მიღებისა და ესლა მარტო ბრმანი და თვალახვეულნიღა ეურჩებიან ამ უფლებას. დედათა სქესმა დაიპყრა ამასთანავე ზოგიერთს სფერაში უფლება სახელმწიფო, თუ საზოგადო სამსახურისა და თუმცა აქ ბევრი რამ კიდევ დარჩენია დასაპყრობად, მაგრამ ეს პირველდაწყებითი ბიჯიც უმნიშვნელო არ არის შემდეგისათვის. იგი უსამართლობა, რომელიც დღეს აქამომდე დედათა სქესს, ამ ნახევარს მთელის კაცობრიობისას, საძიძაოდამ და სამზარეულოდამ გარეთ არ უშვებდა და ამათ გარე არავითარს საქმეში მონაწილედ არა ხდიდა, ასე რომ ლუკმაპურის საშოვარის გზასაც არ აძლევდა, ღიდხანს ველარ გაუძლებს ერთხელ ფეხადგმულს მოძრაობას.

რომ უფრო დიდი ავალა მისცენ ამ მოძრაობას და დედათა სქესს მისი სამართლიანი აღვილი მიეზომოს კაცთა ცხოვრებაში, დედათა საქმე ამ ბოლოს ხანებში იმაზედ მიიმართა, რომ ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში და კანონმდებლობაში ხმა მიანიჭოს დედათაცა, როგორც მამაკაცთა აქვსთ მინიჭებული. ამ მხრით ამერიკამ ჯერ-ხანად ყველა ქვეყნებს წინ გაუსწრო და აქ დღეს არამცთუ ვისმე ეხამუშება, რომ მოხელეთა და ქვეყნის საქმეთა გამგებელთა საარჩევნოდ მამაკაცებთან ერთად დედათაც კენჭი იჭონიონ, არამედ თითონ დედანიც-კი რომ ამორჩეულ იქმნან თუნდ რესპუბლიკის პრეზიდენტადაც, არავინ გაიკვირებს და იოცებს.

ამ ხანებში ამერიკის ქალაქში, რომელსაც ბოსტონი ჰქვია, ქალაქის გამგეობის არჩევანები იყო. თუმცა როგორც აქ, ისე სხვაგანაც ამერიკაში, დედათა აქვსთ უფლება არჩევანში მონაწილეობისა, მაგრამ დღეს-აქამომდე დედანი ამ უფლებას ბევრს არაფერს დასდევდნენ და არ ერეოდნენ არჩევანებში. ეხლა-კი, ამ ბოლოს არჩევანებში, თითქმის ყველანი მოსულან და დედათა კენჭის წყალობით დემოკრატები, რომელთაც აქამომდე ხელთ ეპყრათ გამგეობა ქალაქისა, დამარცხებულან და რესპუბლიკელებს გაუმარჯვნიათ. 22.000 დედაკაცი ჩაწერილა, საარჩევანოდ მოსული. ამათ თავისი საკუთარი კომიტეტი ჰქონიათ „ასთა დედათა“. ამ „ასთა დედათა“ კომიტეტს ისე ხერხიანად წაუყვანია არჩევანის საქმე, რომ სწავლა-განათლების საბჭოში და ქალაქის გამგეობაში სულ თავისი მომხრე რესპუბლიკანელები გამოუჩნევიან.

თუმცა ევროპაში ესე საქმეში გამოყენებული უფლება დედათა სქესისა თითქმის არსად მაგალითს არ წარმოგვიდგენს, მაგრამ დედათა სანუგეშოდ უნდა ვსთქვათ, რომ აქაც-კი არჩევანის საქმეში აზრი მათკენ არის გადახრილი და ლამის დღესა თუ ხვალ საქმიताც განხორციელდეს. კონსერვატორთა მკეთური სალუსბერი, რომელიც დღეს მთავარმინისტრია ინგლისში, მომხრეა იმისი, რომ დედათა მიენიჭოთ საარჩევანო უფლება. ამას წინათ ლორდი სალუსბერი ყოფილა შოტლანდიაში, ეს მომხრეობა გამოუცხადებია და ყველანი გაუოცებია.

რადგანაც კონსერვატორთა მეთაურისაგან არავინ არ მოელოდა დედათა უფლებისათვის გამოსარჩლებას. ედინბურგში უთქვამს, რომ მე ჩემ თავად არ ვეურჩები ამ მხრით დედათა ემანსიპაციასა და „შორს არ არის ის დრო, როცა დედათაც ექნებათ ხმა ამორჩევისა, როცა ისინიც მიიღებენ მონაწილეობას როგორც ჩვენი ქვეყნის საპოლიტიკო საქმეთა მსვლელობასა და მიმართულებაში, ისეც საპოლიტიკო კაცთა ამორჩევაშიო“ ამისათვის არავითარს დაბრკოლებას არა ჰხედავს მთავარმინისტრი ინგლისისა.

თუ კონსერვატორთა მეთაური ასე ძლეულა დედათა საქმის სამართლიანობითა და ასეთის აზრით გამსჭვალულა ამ საქმის სასარგებლოდ და გასამარჯვებლად, სხვას ვისღა არა აქვს საბუთი სთქვას, რომ შორს არ არის ის დრო, როცა დედათა საქმე თავისას გაიტანს და ეს მთელი ნახევარი სქესი კაცობრიობისა მოწვეულ იქნება წუთისოფლის სუფრაზედ თავისის კუთვნილის ადგილის დასაჭერად. რაკი დედანი კანონმდებლობაში ხმას მოიპოვებენ მისთა მომხრე კაცთა წარმომადგენლობით და ქვეყნის საქმისა გამგებლობის ამორჩევაშიაც მონაწილენი იქნებიან, ამ გზით დიდს ზედმოქმედებას იქონიებენ თვით კანონებზედ, რომელნიც დღეს სჩაგვრენ და ჰხუთვენ დედათა სამართლიანს უფლებას. ამ ზედმოქმედების სიმძიმის ქვეშ შეიცვლებიან ის კანონები და დედათა საქმე წარიმატებს იმოედნად, რამოდენაც შესაძლოა თვით ამ საქმის ბუნებისაგან, იმიტომ რომ განგებ მოგონილი ბორკილი აღარ შეუშლის ფეხს, ამ ბორკილისაგან დახსნილი იქნება და მარტო თავის ბუნებაზედლა დამოკიდებული.

ინგლის-ირლანდიის ურთიერთობის გარშემო

(1886—1889)

ირლანდიისათვის ცალკე პარლამენტის მიმნიჭებელ პროექტში გლადსტონმა ერთი იმისთანა მუხლი შეიტანა, რომელიც არ ეშესაბამებოდა ლიბერალების დედააზრსა და მოძღვრებას და რომელიც, პირველ შეხედვით, აკვირვებს კაცსა. გასაკვირველი ეგ მუხლი მით უფრო არის, რომ იგი შეიტანა პროექტში იმისთანა წმინდა სისხლის ლიბერალმა, როგორიც გლადსტონია. ეს ამბავი მეტად აოცებდა ყველას და ვერავის ვერ აეხსნა. იგი მუხლი იმაში მდგომარეობს, რომ ირლანდიელთ ეძლევა საკუთარი ცალკე პარლამენტი დუბლინში და საერთო ინგლისის პარლამენტიდამ კი დათხოვნილი უნდა იყვნენ. ამ სახით, ირლანდიას თავის საკუთართა საქმეთა წარმოებაში სრული უფლება და ნება მიენიჭებათ და საერთო საიმპერიო საქმეების წარმართვაში კი ხმის ნება არ ექნებათ. აქ როგორღაც თავი ბოლოს არ ებმის. საერთო საიმპერიო ხარჯის გაწერაში, სამხედრო საქმის მოწყობილობაში, საკოლონიო პოლიტიკაში და სხვა ამისთანა საყოველთაო საქმეში ირლანდია მოვალე იქნება დაემორჩილოს საერთო ინგლისის პარლამენტსა, საცა არც ერთი წარმომადგენელი და მოსარჩლე არ ეყოლება. იმისთანა ქვეყანაში, როგორიც ინგლისია, საცა არავითარი მოვალეობა, მკვიდრთათვის დადგენილი, მკვიდრთა დაუქითხავად შესაძლებელი არ არის, ეს საერთო პარლამენტიდამ გამოკლება ირლანდიელთა — ჭეშმარიტის ლიბერალობის წინააღმდეგია. გამოჩენილი რადიკალი ჩამბერლენი სწორედ ამ მუხლის გამო გადუღდა გლადსტონსა და სწორედ ამ მხრით იწუნებდა მის დიდებულს პროექტსა.

ყურადღების ღირსია აიხსნას, — რა მიზეზით და რა საბუთით თითქო უარ-ჰყო ამ შემთხვევაში ჰეშმარიტი დედაზრი ჰეშმარიტის ლიბერალობისა იმისთანა უანგარო და ლიბერალობისათვის თავდადებულმა კაცმა, როგორიც გლადსტონია.

მოგეხსენებათ, ინგლისსა ჰმართავს ორი დიდი დასი, ვიგებისა და ტორიებისა. ინგლისის სვე-ბედის გამგებელი და მმართველი პარლამენტი, რომელშიაც ინგლისის ერს თავისი წარმომადგენელნი ჰყავს არჩევანითა. ეს ორი უდიდესი დასი, რომელთაც ხელთ უჰყრია თითქმის მთელის ინგლისის სვე-ბედის წარმომადგენლობა, ერთი მეორეს ებრძვის ხოლმე იმ ანგარიშით, რომ პარლამენტში ერთმა მეორეზედ მეტი მომხრე იყოლიოს, ერთმა მეორეზედ მომეტებულად თავისი კაცები დასხას. ინგლისის ერი ამ დასების მოძღვრების მიხედვით თითქმის ორ თანასწორ ბანაკად არის გაყოფილი და ამიტომაც ძნელად მოხდება ხოლმე პარლამენტში ან ერთისა და ან მეორის დასის მომხრეებმა იმდენი კაცი გაგზავნონ თვისდა წარმომადგენლად, რომ რიცხვი ერთისა გაცილებით სჭარბობდეს მეორესა. პარლამენტი თითქმის ყოველთვის ისეა შემდგარი, რომ ერთი დასი მეორეს ცოტათითა სჭარბობს. ამისთანა გარემოებაში, — პარლამენტში, თუ მესამე რაიმე დასია, თუნდ რიცხვით თვითოეულს ზემოხსენებულს დიდს დასზედ მცირეცა, ვისაც ეს მესამე დასი მიემხრობა, იგი მხარე დასძლევს ხოლმე, და ასე გამოდის, რომ ინგლისის სვე-ბედი იმ მესამეს, რიცხვით მცირე დასზეა დამოკიდებული. ამისთანა დასი დღეს ეგრეთწოდებული პარნელის დასია ინგლისის პარლამენტში, ესე იგი ირლანდიელთა დასი, რომელსაც სულ მნ კაცი ჰყავს. ირლანდიელნი, როგორც მოგეხსენებათ, ინგლისისაგან ძალიან გულნატკენები არიან და, რა თქმა უნდა, ყოველს საქმეში, რაც გინდა ინგლისისათვის საკეთილო იყოს, ან ხელს შეუშლიან ხოლმე, რადგანაც წინააღმდეგ დასს მიუდგებიან ან მიემხრობიან, და უმისოდ კი არა, რომ ირლანდიისათვის არა რაიმე არ დათმობინონ. ერთმა დასმა, ვიგებისამ თუ ტორიებისამ, რაც უნდა ახალი საკეთილო და ინგლისის სახეირო კანონი და საქმე შეიტანოს პარლამენტში დასამტკიცებლად, თუ პარნელისტები

როგორმე არ გადმოიბირა, იმედი უნდა დაჰკარგოს კანონის გაყვანისა. ეს გარემოება მით უფრო საფრთხილოა და საფიქრებელი, რომ 86 კაცი ირლანდიელი ინგლისის პარლამენტში ისე მოქმედებენ პარნელის ბრძანებისამებრ, როგორც ერთი კაცი.

გარდა მაგისა, ესეც უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ რომელს დასსაც უნდა ეჭიროს სამინისტრო, ვიგები იქნებიან, თუ ტორიები, ინგლისში ისეთი შეურყეველი ჩვეულებაა, რომ თუ სამინისტროს კანონი და პროექტი არ მოუწონა პარლამენტმა და არ დაუმტყიცა, უნდა გადადგეს და სამინისტრო მეორე დასს დაუთმოს. ამ სახით გამოდის, რომ ინგლისის მინისტრის დამყენებელი და დამთხოვნელი თითქმის პარნელია, რომელიც ამისათვის თავის 86 ირლანდიელს დიდის ოსტატობითა ხმარობს. ამისი ცხადი მაგალითი ამას წინათ იყო, როცა გლადსტონი იძულებული გახდა გადამდგარიყო მინისტრობიდან და სალუსბერისათვის დაეთმო მინისტრობა, და თითონ სალუსბერიც ამა ბოლო დროს გადადგა მინისტრობიდან და კვლავ მთავარმინისტრობა დაუთმო გლადსტონსა იმავე პარნელის მიზეზითა.

რა თქმა უნდა, ამისთანა ყოფას ვერ შეიშვნივდა დიდი ინგლისი; რა თქმა უნდა, ინგლისის უკეთესნი და შორმჭერეტელნი კაცნი თავისის ქვეყნის სვე-ბედსა ასე ადვილად არ გახდიან სათამაშოდ 86 კაცის ხელში. აი იგი მიზეზი, აი იგი საბუთი, რომლის ძალითაც დიდმა გლადსტონმა, მოისურვა რა მიაღწიოს ირლანდიას საკუთარი პარლამენტი, საჭიროდ სცნა საერთო საიმპერიო პარლამენტში ხმა და წარმომადგენლობა აღარ მიეცა.

რადიკალი ჩამბერლენი, როგორცა ვსთქვით, წინააღუდგა უფრო ამ მხრით გლადსტონის პროექტსა, რადგანაც ამ პროექტმა მითამ მარტო დღევანდელს საჭიროებას ათაყვანა დედა-აზრი ლიბერალობისა. ამ მხრით, ჩამბერლენი, ჩვენის ფიქრით, გასამტყუნარი არ არის, და თითონ გლადსტონიც ბოლოს დროს დაჰყვა ჩამბერლენის აზრსა და გამოაცხადა, რომ ირლანდიელებს შეიძლება მიენიჭოს უფლება იყოლიონ საერთო საიმპერიო პარლამენტში თავისი წარმომადგენელნი, მხოლოდ იმ შემთხვევაში კი, როცა პარლამენტში გასარჩევი საქმე ირლან-

დიასაც შეეხებაო. ჩამბერლენი მაინც აღარ მიემხრო გლადსტონს. საკვირველი ეს არის, რომ გამოჩენილი რადიკალი ჩამბერლენი დღეს გლადსტონს გადუდგა და ცალკე დასის მოთავედ კი არ შეიქმნა, არამედ მიუდგა ზომიერს ლიბერალს გარტინგტონს და ზომიერს კონსერვატორს სალუსბერის. ეს ცეცხლისა და წყლის ერთად შეყრა ყველას უკვირს და ჰფიქრობენ, რომ ჩამბერლენის, გარტინგტონის და სალუსბერის ერთმანეთთან მოთავსება ცხადი ნიშანია მისი, რომ დღეს ინგლისში გლადსტონს ებრძვიან დედააზრთა სახელით კი არა, არამედ პატივმოყვარეობა და ანგარიში კერძო პირთა. გარტინგტონმა ერთს კრებაზედ გამოაცხადა კიდევ, რომ თუ ვინიცობაა გლადსტონს ფეხი მოუსხლტა, მე ჩემის მეგობრებით (ჩამბერლენით და სალუსბერით?) ვიკისრებ სამინისტროს შედგენასაო. შესაძლებელია ესეც მოხდეს; ხოლო გლადსტონი დარჩება მინისტრად, თუ არ დარჩება, მისი სახელი იმოდენის დიდებით შეიმოსება, რომ კაცობრიობას ყოველთვის თავმოსაწონებლად ეხსომება.

ტფილისი, 19 მაისი, 1886 წ.

გლადსტონის პროექტი ირლანდიის პარლამენტის გამო თანდათან მომხრეებსა ჰპოულობს, რაც დრო გადის უფრო თანდათან ეჩვევა ინგლისის ერი მის დედააზრსა, და ის შიში, რომელიც პირველ ხანებში გამოიწვია ამ პროექტმა, თანდათან ნელდება და ჰქრება. დღეს თითქმის იმედიცა აქვთ, რომ პარლამენტი მიიღებს მაგ პროექტსაო, და თუ ეს გამართლდა, 1886 წელი იქნება მოწამედ ერთის უდიდესის აზრის ძლევამოსილობისა ქვეყნიერობაზედ. საქმე იმაშია, რომ ორმა ურთიერთის წინააღმდეგმა აზრმა ამ პროექტზედ უნდა გადატეხოს თავისი ზმალი და ამ გადატეხას თავისი ძალ-ღონე მთლად უნდა შეაღლიოს. ამ ორმა აზრმა თითქმის ორად გაჰყო მთელი ინგლისი; ერთი ნაწილი ერთსა ჰქადაგობს და ერთის სახელით იბრძვის და მეორე — მეორის სახელითა. ერთი მხარე იძახის, სამართალია ძალაო და მეორე — ძალაა სამართალიო. ასე დაყენებული საქმე მარტო ინგლისს კი არ შეეხება, არამედ მთელს ქვეყნიერობასა, მთელს კაცობრიობას, რომლის სვე-ბედი თითქმის იმაზეა დამოკიდებული თუ, — ამ ორში რომელი აზრი გაიმარჯვებს და რომელი დაედება საფუძვლად კაცთა ცხოვრებასა და კაცთა ერთმანეთში მოთავსებასა.

გლადსტონის პროექტი წარმომდინარებს იმ დედააზრიდამ, რომ სამართალია ძალა, რომ ყველაფერში, ყველგან კაცმა წინ სამართალი უნდა გაიმძღვაროს და ყოველს თვის მოქმედებას, ერთმანეთში განწყობას და მოთავსებას სამართალი უნდა სათავედა ჰქონდესო. ღობე, მარტო იმ მიზეზით, რომ დაბალია,

არას დროს არ უნდა გადალაზულ იქმნასო, ყველასა აქვს ღვთის ნიჭი არსებობისა და ამ ნიჭისაგან არავინ არ უნდა იყოსო გამოკლებული მარტო იმ მიზეზით, რომ მე ღონიერი ვარ და ის კი უძლურიო. აქ შუამავალი, მოციქული, მარტო სიმართლე და სამართალი უნდა იყოსო და არა რა სხვა რამე.

გლადსტონის წინააღმდეგი დასი, რომელსაც წინ უძღვის სალუსბერი, იმ მოძღვრებაზეა დამყარებული, რომ საცა ძალაა, იქ სამართალს ხმა და ხელი არა აქვსო. რადგანაც ირლანდია ჩვენ იაზრად აგვჩენიაო, მის მოსარჩენად თავს რაზედ ვიტყვებითო? ავიღოთ და როგორც ხორცმეტი ამოვჭრათ და გადავადლოთო. ხომ ინგლისს ერთ ლუკმადაც არ ეყოფაო!.. თუ ამ სიტყვებით არა, ამ აზრით მაინც მოქმედობს კონსერვატორების მოთავე სალუსბერი. მან პირდაპირ გამოაცხადა ერთს კრებაზედ, რომ მარტო ძალადობა და მუშტია ამ საქმიდამ ჩვენი მსხნელიო და, თუ გაჰყრდა, ავიღოთ და მთელი ირლანდია თავისის ქვეყნიდამ ავყაროთ და კანადაში გადავასახლოთო. ამისთანა ბარბაროსულმა სიტყვამ ვერაფერი სამსახური გაუწია ამის მთქმელსა ასე, რომ ამის გამო ათვალწუნებულმა და ძრახვით განკითხულმა სალუსბერიმ იგრძნო სიბოროტე თავისავე სიტყვისა და იძულებულ შეიქმნა გამოეცხადებინა გაზეთებში, რომ ეგ არ მითქვამსო. მეორე თანამოზიარე სალუსბერისა და მასთან მინისტრად ნამყოფი ჩერჩილი პირდაპირ და მოურიდებლად გაიძახის, რომ ინგლისის ერმა უომრად არ უნდა შეიწყნაროს გლადსტონის პროექტი, თუ ვინიცობა პარლამენტმა იგი მიიღო და დაამტკიცაო. გამოდის, რომ ჩერჩილი ძმათა შორის სისხლის ღვრასაც არ ერიდება, ოღონდ-კი გლადსტონის სამართლიანს და კაცთმოყვარულს დედააზრს გამარჯვება არ დარჩესო.

ამისთანა წინდაუხედავმა ქცევამ, თუ სიტყვამ კონსერვატორებისამ ბევრი ავნო თვით კონსერვატორებს და ბევრს აუხილა თვალი სასარგებლოდ გლადსტონის პროექტისა. ესეა თუ ისე, დღევანდელს გამწვავებულს ბრძოლას ინგლისში საქვეყნო მნიშვნელობა აქვს. ამიტომ ამ ბრძოლის შედეგს დიდის ზოუთმენლობით და ნატვრით მოელის ყოველი კაცი. რა თქმა

უნდა, ყოველის გონიერის კაცის გული გლადსტონისაკენ უფრო მიიზიდება და სულით და გულით ნატრულობს მის გამარჯვებასა. საკვირველიც არ არის: გლადსტონი იძახის, რომ სამართალმა და კაცთმოყვარეობამ უნდა განაგოს ქვეყნიერობაო და მისნი წინააღმდეგნი კი ჰყვირიან: მუშტი უნდა იყოს ქვეყნის გამგებელიო. ერთი ნუგეშის-მცემელია და მეორე კეტისა. ამ ორში ერთის ამორჩევას დიდი ღარი და ხაზი არ უნდა.

ტფილისი, 20 ივნისი, 1886 წ.

„ყოფნა, თუ არ ყოფნა“-ო, წარმოსთქვა ერთხელ შექსპირის ჰამლეტმა, როცა საქმის ვითარებამ ორში ერთი დაუყენა წინ ამოსარჩევად. გავა დღეს გლადსტონის პროექტი ირლანდიის შესახებ, თუ არ გავაო? — ამბობს ეხლა მთელის ქვეყნიერობის განათლებული ნაწილი, რაკი იგი პროექტი წარუდგა ინგლისის ერს განსაკითხავად. დღეს ინგლისი წარმოადგენს დიდებულ სახეს ერისას, რომელსაც თვალწინ უდევს ერთი დიდი საქმე გადასაწყვეტად. ეგ იმისთანა საქმეა, რომლის სამართლიანად და მართლმსჯელობით გადაწყვეტა ამ სახელოვანს მეცხრამეტე საუკუნეს ერთს უკეთესს სხივს შარავანდედისას კიდევ მოუმატებს უტყუარის ისტორიის წინაშე და მის გვირგვინს სახელოვანებისას ერთს უკეთესს აღმასს კიდევ შესძენს მერმისში თავმოსაწონებლად. უეჭველია, თითონ დედაზრი გლადსტონის წინადადებისა, დღეს იქნება თუ ხვალე, უსათუოდ გაიმარჯვებს, იმიტომ რომ სათავედ, როგორც ბევრჯერ გვითქვამს, სიმართლე და კაცთმოყვარეობა აქვს. ამ ორ ქვაკუთხედს ადამიანის მშვიდობიანობისას და ბედნიერებისას ვერაფერი ვერ დასძლევს, ვერაფერი ვერ გადაელობება, და ადრე თუ გვიან თავის გზას იპოვის და თავის ადგილს დაიჭერს კაცობრიობის ცხოვრებაში კაცთა საბედნიეროდ.

დღეს მთელის განათლებულის ქვეყნიერობის თვალი ინგლისის ერზეა მიქცეული მარტო იმისათვის, რომ შეიტყონ, ინგლისის ერი იმოდენად ღონიერია თუ არა, რომ ეს მძიმე ცხოვრების საქვაკუთხედო საგანი დღესვე ასწიოს, მიიტანოს

და თავის ცხოვრებას დაუდოს საფუძვლად. ინგლისის უდიდებულესს მამულიშვილს გლადსტონს სწამს, რომ მერმისი მისკენ იქნება, ხოლო თავისის საყვარელის ერის სასახელოდ სწყურია, რომ ეგ მომხრეობა დღესვე აღიაროს ინგლისის ერმა და მით დაუმტკიცოს ქვეყანას, რომ იგი დღესაც ღირსია დიდებულის ერის სახელწოდებისა. წყურვილი პატიოსანია, მაღალბუნებიანი და კეთილშობილური. სამოცდათექვსმეტის წლის მოხუცი თვით იწვის და იდაგვის მტერთა მოკიდებულ ცეცხლისაგან, ოღონდ კი თავის ერს დიდების სახელი მოუპოვოს ქვეყნის წინაშე. მსხვერპლი მის მიერ დიდია, ამ ხნოვანობაში მაინც, მაგრამ დიდია თვით საქმეც, რომელსაც საწირავად და მტლედ დაუდვა ამ სახელოვანმა მოხუცმა თავისი საკუთარი მშვიდობიანობა, დაივიწყა საკუთარი თავი და სასროლელ ნიშნად დაუსვა ათასწიარ ნაძირალს მეტოქობასა, რომელსაც ცილისწამება ისრად დაუჭერია ხელში და თავგასულობა — მშვილდადა. საბუთი მიუძღოდა გლადსტონს ეთქვა ის, რაც მან წარმოსთქვა ლეიჩესტერში, როცა ათი ათასი კაცი მიეგება დიდი ზარიტა და ზემიტა ამ დიდებულს კაცს რკინისზგის სადგურზედ. „მეო, — სთქვა გლადსტონმა, — ორი რამ უნდა შევნიშნო: ერთი ის, რომ ორმოცდაათოთხმეტი წელიწადია რაც საზოგადო სარბიელზედ ვმოქმედობო და თავისდღეში ესეთი ძლიერი მოძრაობა და საქმიანობა ერისა არ მიწახავსო, როგორსაც დღესა ვხედავო, და მეორე ის, რომ თვალი მთელის ქვეყნიერობისა თავის-დღეში ესეთის ძლიერის ყურადღებით არ მოქცეულა ჩვენზედა, როგორც დღესაო. არამცთუ მარტო ბრიტანიის ერი, არამედ მთელის განათლებულის ქვეყნიერობის ერნიც ცხოველის ინტერესით შემოგვცქერია ჩვენ და ჩვენს დღევანდელს საქმესაო. თუ დღეს ჩვენი ერი ირლანდიის სასარგებლოდ იტყვის თავის სიტყვას, და ამედიცა მაქვს — რომ იტყვის, მაშინ თვით მთელი ქვეყანა მოილხენს და გაიხარებსო“.

გაიმარჯვებს თუ არა გლადსტონი ამ სიბერის დროს, — ეს დღევანდელის დღის ინტერესია. ხოლო ეს კი ვიცით, რომ უქანასკნელთა დღეთა თვისთა ღიდის შარავანდედითა ჰმოსავს.

ღმერთმა დიდ ხანს აცოცხლოს, მაგრამ ყველა სიკვდილის
 შვილია და დღეს გაიმარჯვებს თუ დამარცხდება გლადსტონი,
 მაინც დიდებით ჩავა საფლავში, და მადლიერს შთამომავლო-
 ბას, რომელიც მისგან დათესილს მომკის თავის დროზედ, მა-
 ინც უტყუარი საბუთი ექნება სთქვას:

დღენი ამისნი ემსგავსნენ
 ჩასვენებულსა ბრწყინვით მზეს,
 მის შუქი თუმცა გვინათებს,
 მარამ ველარ ვსჭვრეტთ მის სახეს!

ირლანდიის ნატურის განხორციელებისათვის ირლანდიის
ერს ორი სხვადასხვა გზა აქვს ამორჩეული. ერთი დასი მონატ-
რულთა იძახის, რომ კანონიერს საპარლამენტო გზას დავად-
გეთო და ამ გზით მშვიდობიანად, სისხლდაუღვრელად ავიხ-
დინოთ ჩვენი გულითადი ნატურაო. ამ გზას დაადგა სახელო-
ვანი პარნელი თვისის დასითა. მეორენი იძახიან, რომ
ინგლისის ერთან ჩვენ მშვიდობიანის გზით, ლაპარაკით და
მორიგებით ვერას გავხდებითო, და თუნდაც გავხდეთ, ეგ გზა
დიდს ხანს, დიდს ხარჯს და დიდს მეცადინეობას თხოულობსო
და მინამღე ჩვენ ჩვენი დაგვემართებაო! ვიდრე გლადსტონი
დამარცხდებოდა და იმედი იყო, რომ სამშვიდობო გზით
ირლანდია თავისას მიიღებს, დასი პარნელისა დიდად გაძ-
ლიერდა და დიდძალი მომხრე მოიპოვა ირლანდიაში. ყოველ-
სავე ძალმომრეობითს მოქმედებას, რომლითაც ირლანდიე-
ლებმა ჩააფიქრეს ინგლისის იმპერიის ბედის გამგენი, ირლან-
დიელებმა თავი დაანებეს და, გლადსტონის პროექტით დაი-
მედებულებმა, კარგა ხანი მშვიდობიანის ლოდინით გაატარეს.
ხოლო რაკი გლადსტონი თავისის პროექტით დამარცხდა,
მეორე დასმა, მშვიდობიანის გზის უარმყოფელმა, თავი იჩინა
და გლადსტონის დამარცხებაში ერთი საბუთი კვლავ მიი-
პოვა ირლანდიის ერის მითამ დასარწმუნებლად, რომ იმ
მშვიდობიანის გზით ინგლისის ერისაგან არა გამოვა-რაო.
თუმცა დღეს კეთილგონიერი და შორსმჭვრეტელი პარნელი
კვლავ ჰქადაგებს მშვიდობიანად იყავითო, აკაცობას, წვასა და

ხოცვას დაეხსენითო, ეხლა წაგებული ჩვენი საქმე დღესა თუ ხვალ კვლავ მოიგებაო, მაგრამ არც წინააღმდეგი დასია გულ-ხელდაკრეფილი და მაინც თავისას იძახის.

ამ სახით, დღედადღე ძლიერდება და ჰმატულობს ეს მეორე დასი როგორც თვით ირლანდიაში, ისეც ამერიკაში, საცა ირლანდიელები ბლომად არიან და ისეთისავე გულმოდგინებით და თავგანწირვით ეკიდებიან შორიდან თავის ქვეყნის საქმეებს, როგორც შიგ ირლანდიაში. ამერიკიდან იწერებიან, რომ ნიუ-იორკში ეხლახან კრება ჰქონიათ ფენიებისა, ირლანდიელებს. იმ კრებას დასწრებია ყველასაგან ცნობილი წინამძღვარი ფენიებისა ოდონოვან როსი. ხალხი მისდგომია და უთხოვია, — შენი აზრი შეგვატყობინე ირლანდიის საქმის თაობაზედაო. მას უპასუხნია: „როგორც ეტყობა, ტყუილმა ხელახლად აჯობა მართალსა. პატიოსანნი კაცნი, რომელნიც ჰქადაგებდნენ სასარგებლოდ ირლანდიისა, დღეს დამარცხებულნი არიან, მაგრამ ეს ყოველთვის ასე არ იქნება, ირლანდია თავისას მიიღებს და დიდ ხანსაც არ მოუწოდება ამისი ლოდინი. გლადსტონს უნდოდა დაეხსნა ირლანდია მშვიდობიანად და აუშფოთებლად, ხოლო საქმე ვერ მოუშარჯვდა. მე მგონია და ვიცი კიდევ, რომ ირლანდიაში ყოველ ადგილას, და უფრო მეტად ამერიკაში, ფენიებთან შორის მოიპოვებიან ბევრნი იმისთანა კაცნი, რომელნიც კეთილად დააბოლოვებენ საქმეს. მე დარწმუნებული ვარ, რომ ამერიკელები თანაგრძნობით მიეგებებიან ამისთანა ამბავს. ხელახლად განვიმეორებ, რომ ირლანდიის დახსნისათვის დიდი გმირული მეცადინეობაა საჭირო. აი ჩემი აზრი ირლანდიის საქმეთა თაობაზედაო“, — სთქვა თურმე ბოლოს როსმა.

თუ ირლანდიამ მართლა გული დააჯერა, რომ წესიერის გზით ირლანდიას სატიკვარი არ მოუტრეხება, ოდონოვან როსის დასი იმოდენად გაძლიერდება, რომ სალუსბერის სამინისტროს ბევრს თავში საცემს საქმეს აუტეხს და არასგზით მოსვენებას არ მისცემს. იქნება ასეთი გარემოება გაუხარდეს კიდევ სალუსბერის სამინისტროს ერთის მხრით. თუ როს-

სის დასმა თავისი აურზაურები დაიწყო, მაგას ინგლისის კონსერვატორები ხელზედ დაიხვევენ და იტყვიან: მოდი და ძალას ნუ იხმარებ ამისთანა ხალხზედაო, მოდი და ძალით ნუ დააჩუმებო. მაშინ სალუსბერს გარეგანი მიზეზი მაინც ექნება, რომ მის მიერ დაქადებული ძალა დასატანებელი კანონები შეიტანოს ირლანდიაში და ქვეყნის წინაშე თავი იმართლოს, სხვა გზა არ იყო. მეორეს მხრით-კი ეს გარემოება მეტად ხელ-ფეხს შეუკრავს სალუსბერის სამინისტროს. საგარეო საქმეთა პოლიტიკაში ეს გარემოება ყოველს ბიჯზედ წინ გადაელობება, დროს და მოცალებას წაართმევს, ღონეს გაუფანტავს, და ის მედგარი საგარეო პოლიტიკა, რომელიც სალუსბერს და მისს დასს თავის ვალდებულ საგნად მიაჩნია, უკან ჩამოდება.

ესეთი ორწყალ-შუა დგომა სალუსბერის სამინისტროსი ბევრს კარგს არას მოასწავებს სალუსბერისათვის. სალუსბერის სამინისტრო დღესაც, დაბადებისვე უმაღლეს, ბეწვზედ ჰკიდია. დისიდენტი ლიბერალები რომ ჩამოეცალნენ, იმავ დღეს სალუსბერის სამინისტროს ბოლო მოეღება. ესლა ეგ დისიდენტები აღარა ჰმალვენ, რომ ჩვენ გლადსტონს გადევდექითო მარტო ირლანდიის თვითმმართველობის გამო, ეგ თვითმმართველობა ჩვენ არ გვინდოდაო. სხვა საგნების გამო კი, როცა გლადსტონს და მისს დასს იერიშის მიტანა მოუხდება სალუსბერის სამინისტროზედ, ადვილად საფიქრებელია, რომ ეგ დისიდენტთა ლიბერალების დასი გლადსტონს მიემხრობა და მაშინ სალუსბერის სამინისტროს აღსასრულის დღეც მოვა. ეს კარგად იცის სალუსბერიმ. იგი კარგად ჰგრძნობს წინათვე, რომ ადვილად შესაძლებელია ამისთანა საქმე დაემართოს. ამიტომაც სალუსბერს ძალიან უნდოდა, რომ მაგ დასის წინამძღვარს გარტინგტონს მის სამინისტროში მონაწილეობა მიეღო. რაკი მონაწილეობას მიიღებდა, ეგ გარემოება იმისი თავდები იქნებოდა, რომ დასი გარტინგტონისა ძალაუფლებურად იძულებულ გახდებოდა სამინისტროსათვის მხარი მიეცა, რადგანაც სამინისტროს დაცვა და თავის-თავის დაცვა ამ შემთხვევაში ერთი იქნებოდა. ხოლო გარტინგტონმა უარი შეუთვალა და მინის-

ტრობა არ მოინდომა. აშკარაა, გარტინგტონს არა ჰსურვებია ხელ-ფეხი 'მეექრა თავისის დასისათვის; აშკარაა, სდომებია დახსნილ იყოს სამერმისოდ ყოველ მოვალეობისაგან, რომ თავისუფლად დახედეს იმ საქმეთა, რომელნიც, ინგლისის ცხოვრების მიხედვით, სალუსბერი იძულებულ იქნება დროთა მიმავლობაში წარმოუდგინოს პარლამენტსა განსაკითხავად.

ყოველივე ეს გარემოება ძალიან უნდა აღონებდეს სალუსბერის სამინისტროს იმ დროს, როცა ერთის მხრით ირლანდია ასე ხმამაღლად ჰლაღადებს, და მეორეს მხრით საგარეო საქმეთა პოლიტიკა ასე აშლილი და აწეწილია არა-სასარგებლოდ ინგლისისა.

ჩვენ მკითხველებს მოეხსენებათ, რომ დღევანდელ ინგლისის შინაურ პოლიტიკას ორად ჰყოფს ერთი დიდი ხნის საქმე, რომელსაც ირლანდიის საქმეს ეძახიან. ერთის მხრით სათავეში სდგას დაუღალავი მოხუცი გლადსტონი ლიბერალთა დასითა და მეორეს მხრით ეხლანდელი სამინისტრო სალუსბერისა კონსერვატორებითურთ და იმ ლიბერალებითურთ, რომელნიც გლადსტონის დასს გადაუდგნენ ირლანდიის საქმის გამო და მიემხრნენ სალუსბერის დასსა. გლადსტონის დასი ჰთხოვლობს, რომ ირლანდიელებს თვითმმართველობა მიეცეს და სალუსბერისა-კი ამას ეურჩება, და ეს ორი-სამი წელიწადია მთელი ინგლისის ყურადღება ამ ორ დასთა შორის კამათობაზედ არის მიქცეული. თვითოეული დასი სცდილობს თავისა სურვილი გაიყვანოს და დღეს, რადგანაც უფლება გამგებისა სალუსბერის დასის ხელშია, რა თქმა უნდა, ეს დასი თავის სურვილისამებრ განაგებს ირლანდიის საქმესა. იგი ღონისძიებანი, რომელნიც აწ ხმარებულნი არიან სალუსბერის სამინისტროსაგან და რომელნიც ძალმომრეობას უფრო მოასწავებენ, ვიდრე სამართლიანს კანონსა, გულს უმღვრევენ როგორც თვით ირლანდიელებს, ისეც იმ კარგა მოზრდილს ნაწილს ინგლისის ერისას, რომლის წარმომადგენელი გლადსტონის დასია. ირლანდიის საქმეს თვით ირლანდიაშიაცა ჰყავს თავდადებული მომხრენი, რომელნიც, როგორც პარლამენტში, ისეც პარლამენტ გარეთ, ჰსცდილობენ ირლანდიის მწვავეს საქმეს ირლანდიელთა სურვილისამებრ ბოლო მოეღოს.

ამათ შორის ყველაზედ უფრო გავლენიანი და სახელოვანი კაცი დღეს პარნელია, რომელთანაც ძალიან დაახლოვებულია როგორც გლადსტონი, ისეც მისის დასის გამოჩენილნი კაცნი.

მას აქეთ, რაც ირლანდიის საქმის გამო დანიშნულმა საერთო არჩევანმა ჩააყენა პარლამენტში მომეტებული ნაწილი კონსერვატორთა დასის კაცნი, და მით გლადსტონი, მაშინდელი მთავარმინისტრი ინგლისისა, იძულებულ გახდა დასთხოვნოდა სამინისტროს და დაეთმო მთავარმინისტრობა სალუსბერისათვის, ირლანდიის საქმე დღითიდღე მეტს თანაგრძნობას ჰპოულობდა ინგლისის ერში. დამარცხებული დასი გლადსტონისა თავს არა ჰზოგავდა და დღეიდან ჰქადაგობდა თავის მოძღვრებას ირლანდიის გამო და იმედს არ ჰკარგავდა, რომ დღეს იქნება თუ ხვალე, ინგლისის ერი გაიგებს, საით უფროა სიმართლე, შორსგამჭვრეტელობა, და მიემხრობა გლადსტონს. ამ იმედს საბუთები მიეცა; მრავალგვარი მიტინგები და ცალკე არჩევნები, რომლის მეოხებითაც ინგლისის ერი თავის სურვილს აცხადებდა, უფროს-ერთს შემთხვევაში გლადსტონის მომხრეობას იჩენდნენ.

ამ გარემოებამ ძალიან დააფიქრა კონსერვატორები და უეცრად კონსერვატორთა გაზეთს Times-ში გამოტყვრა, რომ ვითომ პარნელი და, მაშასადამე, მისი მომხრენი, თავისი მოწონებითა და ქებით აქეზებდნენ კაცისკვლას ირლანდიაშიო. 1882 წ. ირლანდიაში მოჰკლეს სტატს-სეკრეტარი კავენდიში და მისი თანამემწე ბორკი. Times-ი ამბობდა, ვითომ პარნელს მოსწონებოდეს ეს ამბავი და მკვლელთათვის ქება შეეთვალოს წერილით. Times-მა ამის დასამტკიცებლად დაჰბეჭდა წერილი, ვითომც პარნელისგან მიწერილი. რასაკვირველია, ეს ამბავი სახელს უტეხდა როგორც თითონ პარნელსა, ისეც მის მიერ მოძღვრებულ საქმესა, და ამ სახელგატეხილს კაცს და მის საქმეს მთლად გაუგრილდებოდნენ ინგლისელები, თუ ეს გამართლდებოდა. ამ გზით ევენებოდა თვით ირლანდიის საქმესა, მის ამტეხელს გლადსტონსა და მის დასსა, რადგანაც კაცისკვლით წარმართული საქმე ყველასათვის თავზარდამცემია.

და შეუწყნარებელი და თვით ამის მომქმედნი კაცნიც შესაზარელი არიან.

პარნელმა მაშინვე გამოაცხადა, რომ ყოველივე ეგ ტყუილია და თითონ წერილებიც, Times-ში დაბეჭდილი, ყალბი წერილებია, სხვისი დაწერილია და არა ჩემით. პარნელმა და ირლანდიის საქმის მომხრეებმა მაშინვე სთხოვეს მთავრობას — პარლამენტის კომისია დაინიშნოს ამ წერილების ამბის გამოსაძიებლად, მაგრამ სალუსბერის მორჩილმა უფროსერთმა ნაწილმა პარლამენტისამ ეს არა ჰქმნა, თითქმის წელიწადზე მეტი ხანი გაიყვანა და მხოლოდ მას შემდეგ მთავრობამ დაპნიშნა სამსჯავრო კომისია. ამ კომისიამ ეხლაჲან გაათავა საქმე და გამოჩნდა, რომ წერილი, რომელსაც Times-ი აბრალედა პარნელს, ამ გაზეთს უყიდნია ვიღაც პიგოტისაგან. ეს პიგოტი გაიტყუებინა პარნელის ვეჭილმა და დღეს სასამართლოს ხელში აქვს პიგოტის მიერ დაწერილი განცხადება, რომ Times-ში დაბეჭდილი წერილი ტყუილია, მე შევთხზე და მევე მივამსგავსე პარნელის ხელსაო. ამბობენ, ეს პროცესი გაზეთს Times-ს ნახევარ მილიონად დაუჯდაო.

ხოლო საქმე ის-კი არ არის, ვის რამდენად დაუჯდა ეს უცნაური საქმე, საქმე ის არის, რომ ამისთანა საძაგელი ამბავი თავზედ დაატყდა მთელს კონსერვატოროთა დასსა, რომელიც პარნელის პროცესისაგან მოელოდა თვის გაძლიერებას და მოწინააღმდეგეთა პირქვე დამხობასა.

როცა ბრალმდებელმა 14 თებერვალს სასამართლოს წინაშე გამოაცხადა, რომ მე მომივიდა წერილი პიგოტისა და იგი აცხადებს, რომ მე შევადგინე ტყუილი წერილი პარნელის სახელობითაო, მაშინ ადგა ვეჭილი პარნელისა და სთქვა: „უმორჩილესად ვთხოვ ყოვლად უპატივცემულებს მსაჯულებს, ხელი შეუწყონ მართლმსაჯულებას გამოამხილოს იღუპალი ზვანჯები და ინტრიგები. შეუწოდებარ ხელის დაფარება იქნება, თუ მართალს დამნაშავეებს ღონე მიეცემათ სასამართლოს ხელიდამ გაუძვრნენო“. ეხლა საქმე იმაზეა მიმდგარი, რომ ცხადად დამტკიცდეს Times-ისა და პიგოტის სიყალბის ურთიერთობა, და აგრეთვე ურთიერთობა ამ სი-

ყალბისა და მის დიდებულების მინისტრებისა. ამ გზით უნდა გამომზილდეს საქვეყნოდ ის საზიზღარი შეთქმულება, რომელიც განსაკუთრებით იმისათვის არის მოგონილი, რომ აენონ პარნელსა და მასთან ერთად ირლანდიის საქმესაცაო“.

ყოველ ამასთან ისიც გამოჩნდა, რომ პიგოტი სადღაც გააპარეს და გადაჰკარგეს. ეს მით უფრო გულს უმღერევს და სწყინს ინგლისის ერსა, რომ სამი კაცი ჰყოლია პიგოტს მთავრობის მიერ ჩუმად მიჩენილი. რომ არსად არ დაემალოს სამართალსა.

ამ პიგოტის უეცრად გაქრობაზედ პარნელის ვეჟილმა სთქვა: „არ ვიცი, გაზეთი Times-ი რას იტყვის, რომ პიგოტი ასე უეცრად გაჰქრა და ჩვენის მხრით-კი ამას ვიტყვით, რომ მოვითხოვთ ამ გამოძიებას თავისი გზა და დასასრული მიეცეს, რადგანაც პიგოტის ზურგთ უკან სხვაც ბევრია აფარებულიო“.

ამ სახით გამოდის, რომ კონსერვატორები არაფერს ავზნებობას არ ჰთაკილობდნენ, ოღონდ-კი საქმე წაეხდინათ ირლანდიელებისა და ლიბერალებისათვის. ბოლოს ისე მოუხდათ წადილი და დანაპირები, რომ სხვისათვის გათხრილს ორღოში თვითონვე ტყაპატყუპით ჩასცვიდნენ. ეს ამბავი უქმად არ ჩაუვლის სალუსბერის სამინისტროს. გლადსტონელნი პირველ შემთხვევაშივე პარლამენტში მოითხოვენ ამის პასუხს და არავინ იცის, რით გათავდება ეს აბრუგატეხილობა ეხლანდელი სამინისტროსი. ადვილად საფიქრებელია, საქმე იქამდე მივიდეს, რომ ეხლანდელი პარლამენტი დათხოვნილ იქმნას, ახალი საერთო არჩევანები დაინიშნოს და ამ მხრით ეკითხოს ინგლისის ერს, რას ჰფიქრობს ამისთანა საქმეთა მსვლელობაზედ დავისი მომხრეობა სურს, გლადსტონისა, თუ სალუსბერის დასისა.

ჩვენ ის საოცარი და საზიზღარი ამბავი, რომელიც პარნელის პროცესმა გამოაქვეყნა, ისეთის მნიშვნელობისა გვგონია, რომ იგი ანდერძს აუტეგბს სალუსბერს და მის მომხრეებსა. ბევრი ხანი არ გაივლის და ლიბერალთა დასი მიწვეულ იქნება ინგლისის საქმეთა გამგეობისათვის და სახელოვანს მოხუცს გლადსტონს ისევ მთავარმინისტრის ტახტზედ ვნახავთ ინგლის-

ში. თუ ეს მოხდა, მაშინ პოლიტიკამ მთელის ევროპისამ ამ შე-
მთხვევას უნდა შეუფეროს თავისი ავკარგიანობა და მიმართუ-
ლება, რადგანაც ინგლისი იმ მდგომარეობაშია დაყენებული
ორად გაყოფილ ევროპის შორის, რომ ამ ორ ნაწილში ის და-
იჭერს ხელში ევროპის საქმეთა მსვლელობის სადავეს, რო-
მელსაც ინგლისი მიემხრობა; და რას და ვის ემხრობა გლად-
სტონი და მისი თანამოაზრენი, ეგ ხომ წინათვე ყველამ კარ-
გად იცის.

საუკანებეთის საჰმეთა ზმსახმზ

(1886—1895)

ტფილისი, 19 ივლისი, 1886 წ.

საფრანგეთი დღეს-აქამომდე გასტირის მშვენიერს ელზას-ლოტარინგიას, რომელიც წაართვა მას გამარჯვებულმა მტერმა. თითონ ელზას-ლოტარინგიაც შემოჰბლავის და შემოსტირის თავის აღრინდელს მამულს — საფრანგეთსა, რომელსაც იგი ძალმომრეობით მოაშორეს და რომლისათვისაც ელზას-ლოტარინგიას ბევრი ჭირი და ლხინი გაუზიარებია და თავისი უკეთესნი შვილნი შეუწირავს საფრანგეთის დიდებულ დღეებისათვის. არა ერთი და ორი ბრწყინვალე ფურცელია საფრანგეთის ისტორიისა შემკული და შარავანდედით მოსილი ელზას-ლოტარინგიის შვილთა სახელითა, ღვაწლითა და თავგანწირულობითა. ამიტომაც მას აქეთ, რაც საფრანგეთი დამარცხდა პრუსიისაგან, არ არის ერთი ფრანსიელიც, რომ სამაგიეროს გადახდას, ჯავრის ამოყრას არა ჰფიქრობდეს. რომ საქმე ამა-ნაშედ მიდგეს, დიდი და პატარა თოფქვეშ დადგება საფრანგეთში, ყოველისფერს გაიმეტებს, არ დაჰზოგავს არც ქონებას, არც სიცოცხლეს, ოღონდ-კი დიდის ხნის ჯავრი როგორმე ამოიყაროს, დიდის ხნის წყლული როგორმე გაიმთელოს. მას აქეთ ეს თექვსმეტი წელიწადია და საფრანგეთს ერთი დღეც ისე არ გაუტარებია, რომ ამ ჯავრის ამოყრისათვის არ ეზრუნოს და შურისძიების დღისთვის მზადებაში არა ყოფილიყოს. აუარებელი ფული შეაღია ამ საქმეს, აუარებელი ხარ-

1 ჯი მოახმარა, და საფრანგეთში, რომელიც ერთმანეთის მო-
წინააღმდეგე დასებით დაბზარულია, — ერთსაც ხმა არ ამო-
ულია, ერთსაც არ წაუყვედრებია მთავრობისათვის, ამას
რისთვისა იქმთო, რაღა ჰლუპავთ ამოდენა სიმდიდრესა, ერის
• ოფლითა და ჯაფით მონაგარსაო?..

განსვენებული გამბეტა იტყოდა ხოლმე: „ჯავრის ამოყრა
ყოველთვის გულში უნდა ვიქონიოთ და ენით-კი არასდროს არ
უნდა წარმოვსთქვათო“. აქამდე გულში ზომ ჰქონდა ყოველს
ფრანსიელს ეს მისი სანატრელი სურვილი, ხოლო დღეს-კი ენი-
10 თაც აღარ ჰმალავს, დღეს ამას საქვეყნოდ ჰლაღადებენ, საქვეყ-
ნოდ გაიძახიან. საფრანგეთის პოეტი დერულელი, გამოჩენილი
მამულისმოყვარე შვილი, იწვევს საფრანგეთს ხმალი ქარქაში-
დამ ამოიღოს და თავისი დამარცხებული სახელი კვლავ ძლე-
ვით შეჰმოსოს. „მართალიაო, — ამბობს იგი, — გერმანიკ და
• საფრანგეთი ერთმანეთს უნდა დაუახლოვდნენო, მაგრამ ხიდი-
კი დაახლოვებისათვის თოფ-იარაღით უნდა გაიდოსო. მთელი
თხუთმეტი წელიწადი ისე ვართ, თითქო გერმანიის ვასალები
ვიყვენეთო. დამარცხებულის საფრანგეთის და გამარჯვებულის
პრუსიის შორის დღეს რა მოქმედობსო? ერთის მხრით დღე-
15 ზმუდამი მუქარაა, მეორეს მხრით განუწყვეტელი თმობა და
უღონობის სირცხვილის ჭამაა. სულელობაა, კაცმა თავის ერს,
თავის ქვეყანას დაუმალოს ბალანსი გაუპატიურებისა, რიცხვი
მუხლთა დრეკისა! ომს სამაგიეროს გადახდისას რომ მარტო
პატიოსნება და ინტერესები ითხოვდეს, მაშინაც არ უნდა მო-
15 ვერიდნეთ, ხოლო მაგისტანა ომი ზომ სიმართლის ომიც არის.
როგორ დავსთმოთ და როგორ დავტოვოთ მტრის ხელში მილი-
ონ ნახევარი ჩვენი თანამემამულენი, რომელნიც გამოგვგლი-
ჯეს ჩვენ უსამართლობის გულქვაობითაო!“

ამას მარტო დერულელი არ ამბობს; ამას ჰფიქრობს და
20 გულში ატარებს მთელი დღევანდელი საფრანგეთი. თითონ
მთავრობის კაცნიც, რომელნიც ამაებში მუდამ ფრთხილნი და
მორიდებულნი არიან, აღარ ჰმალვენ საფრანგეთის გულითაღს
წადილსა. ეხლანდელმა საფრანგეთის სამხედრო მინისტრმა
25 ბულანჟემ, რომელიც დღევანდლამდე არც კი იცოდნენ ვინ

არის, იმით გაიკეთა სახელი და საფრანგეთის ერის საყვარელ კაცად გადიქცა, რომ საცა-კი შემთხვევა ჰქონია, ყველგან ასე თუ ისე ეს წყურვილი საფრანგეთისა გამოუთქვამს. დღეს ამ მინისტრს შეჰხარის მთელი საფრანგეთი, დღეს ამ მინისტრისაგან მოელის, რომ საფრანგეთის გამარჯვებულს მტერს არ შერჩება გამარჯვება, და დამარცხებული საფრანგეთი კვლავ მოიპოვებს ჩამორთმეულს სახელს და დაკარგულს დიდებასა.

ეს ამბები ტყვისასვით გულს სცემია ყოველთვის თვალახილებულს ბისმარკსა. თქმა არ უნდა, რომ ამისთანა მოძრაობა საფრანგეთში ტყუილს ფახაფუხს არ მოასწავებს. ეგ რომ ეგრე იყოს, ბისმარკი ყურსაც არ გაიბერტყდა. ეხლა-კი დიდს საგონებელშია ჩავარდნილი და ეს უტყუარი ნიშანია, რომ საქმე სახუმარი არ არის.

მართლა საფრანგეთს ძალაც შესწევს ქადილისა, თუ არა? ამის პასუხს ხვალ წარმოვუდგენთ მკითხველსა.

* *

ტფილისი, 21 ივლისი, 1886 წ.

ჩვენს მკითხველებს უკვე მოეხსენებათ, რომ ამას წინათ საფრანგეთში დაიბეჭდა ერთი წიგნი, სახელად „*Avant la bataille*“ (ომის წინათ). ეს წიგნი ჯერ სამხედრო მინისტრს ბულანჟეს მიაწერეს და მერე-კი სთქვეს, იქნება იმის დაწერილი არ იყოს, მაგრამ რომ სამხედრო სამინისტროს დაკითხვით და მონაწილეობით არის დაბეჭდილი, ამას-კი ეჭვი არა აქვსო. ასეა თუ ისე, ამ წიგნმა დიდი ალიაქოთი ასტეხა, ნამეტნავად გერმანიაში. გერმანიამ ყურები აცქვიტა, ამისთანა რიხიანი და ფხიანი ლაპარაკი დიდი ხანია არ გაგვიგონია საფრანგეთისაგანო და დღეს ეს რა ამბავიაო! საკვირველიც არ არის: ჯერ სახელი გაუსინჯეთ ამ წიგნსა და მერე შიგ ჩაიხედეთ და მაშინ დარწმუნდებით, რომ გერმანიას საბუთი ჰქონდა შეფუცხუებულიყო. საფრანგეთში ერთი საზოგადოებაა შემდგარი,

რომელსაც ჰქვია: „კავშირი მამულისშვილთა“. ეს ზემოხსენებული წიგნი ქებით იხსენიებს ამ საზოგადოებას და ეუბნება, დიდი სამსახური გაუწიეთ საფრანგეთსაო მით, რომ დიდს ნაწილს საფრანგეთის ერისას გაულვიძეთ ომის სურვილი და აუფროთოვანეთ მიძინებული სასოებაო. „ზოგს ეგონა კიდევცა, — ეუბნება მათ იგი წიგნი, — რომ წყლული დროთა ზედმოქმედებამ გაამთელაო, რომ საფრანგეთს, ორის პროვინციის დამპარგველს, ტკივილი დაუყუჩდაო. თქვენ ხელახლად აშაღეთ იგი წყლული, უფრო გაადიდეთ და ზედ გახურობული რკინა დაადეთო“.

აშკარაა, ამისთანა წიგნი, მერე თუ მართლა საფრანგეთის მთავრობის მონაწილეობით არის დაწერილი, დიდს საფიქრებელს მისცემდა ბისმარკსა. ხოლო ეს წიგნი მარტო ამით არ არის შესანიშნავი. ბისმარკს მარტო ეს ცარიელი სიტყვები გულში ერთს ძარღვსაც არ აუტოკებდა. თუ რომ ამ სიტყვებს თან ძალაც არ მოსდევდეს. ეს წიგნი ამტკიცებს, რომ ღღეს მხედრობა საფრანგეთისა ყოველისფრით, განწყობილობით, აგებულებით, თუ საომარის ზნით — გაცილებით წინ არას გერმანიის მხედრობაზედაო. ღღეს საფრანგეთს 2.025.253 ჯარისკაცი ჰყავს, კარგად გაწყობილი, კარგად გაწურთვნილი და მომზადებულიო. თუ ამას მიემატნენ ის მეოჭარნიც, რომელნიც ომების დროს მთავრობას ხელთა ჰყავს გამოსაწვევად, მაშინ ერთი უშველებელი რიცხვი გამოდის, სახელდობრ 4.108.655 კაცი, ესე იგი მთელი მეხუთედი ნაწილი მამაკაცთა და მეათედი მთელის საფრანგეთის მკვიდრთა.

გამოდის, რომ რესპუბლიკას ღღეს ოთხჯერ მეტი ჯარი ჰყავს, ვიდრე იმპერიას ჰყვანდა პრუსიასთან ომის დროს ამ თხუთმეტ-თექვსმეტის წლის წინათ. ამ ჯარზედ იხარჯება ყოველწლივ 529.318.425 ფრანკი, სახელდობრ მეექვსედი ნაწილი მთელის სახელმწიფოს შემოსავალისა. დასათვლელადაც ძნელია, რამოდენა ფულიც დაჰხარჯვია საფრანგეთს საომრად სამზადისში. თოთხმეტს წელიწადში მარტო არტილერიისათვის მოუხმარებია 1.240 მილიონი, თოფხანებში ხუთი მილიონი თოფია თურმე დამზადებული და ექვსი ათასი ზარბაზანი.

საფრანგეთის ზარბაზნები, ბანკის სისტემისა, მთელმა ევროპამ ყველაზედ უმჯობესად იცნა და ყველა სახელმწიფოს ზარბაზნებზედ მალლა დააყენა. 600 მილიონზედ მეტი ფული შეაღია საფრანგეთმა, რომ ციხე-სიმაგრენი გააწყოს ყოველგვარის საომარის ოსტატობითა და ხელოვნებითა. მარტო ერთი სიმაგრეებით გამართული ბანაკი ტულს ახლო დაუჯდა 58 მილიონი, 250 მილიონი მოახმარა ჯარის ტან და ფეხსაცმელსა; 42 მილიონი დაჰხარჯა ჰაერში მატარებელთა და ტრედის ფოსტის გასამართავად და მოსაწყობად.

250 მილიონი ზღვის ჯარის შენახვა უჯდება ყოველწლივ. 384 სხვადასხვაგვარისა და აგებულობის ხომალდი აქვს დღეს მზადა. კაცი რომ ამ ხარჯსა და სამზადისს უყურობს, ჰკვირობს, თუ რა სულიერი და ხორციელი ძალ-ღონე უნდა ჰქონდეს საფრანგეთსა, რომ ამოდენა სიმძიმეს იტანს, ამოდენა ხარჯს უძღვება უღრტვინველად და უსაყვედუროდ.

აი რით აფრთხობს და მოსვენებას არ აძლევს საფრანგეთი თავის მეზობელს გერმანიას, რომელმაც კარგად იცის, ვისთვის არის ყოველი ეს სამზადისი. აი რის იმედით ასე თამამად ჰლაპარაკობს დღეს საფრანგეთში დიდი თუ პატარა სამაგიეროს გადახდაზედ, ჯავრის ამოყრაზედ. აი რა მიზეზით ეკრძალება ბისმარკი დღევანდელს სამხედრო მინისტრს ბულანეეს, რომელიც, როგორც ეტყობა, ცდილობს მაგ სამაგიეროს გადახდაზედ დაამყაროს თვისი სახელი, და თვისი სამსახური და მამულისშვილობა გერმანიაზედ ძლევამოსილ გალაშქრებით დაამტკიცოს.

პრეზიდენტისა და მთავრობის შეხვედრა საფრანგეთში და მისი საზოგადოებრივი მიზნები

ტფილისი, 13 იანვარი, 1895 წ.

ყველაზე უდიდესი ამბავი ამ ბოლო ხანებისა ის არის, რომ პრეზიდენტი საფრანგეთის რესპუბლიკისა კაზიმირ პერიე სამსახურიდამ გადადგა. ამ მოულოდნელმა ამბავმა ელვასავით მოირბინა მთელი ქვეყანა და ბევრგან ჩააფიქრა სხვადასხვა სახელმწიფოების ბედის გამგებელნი და, რა თქმა უნდა, ყველგან ჰკითხულობენ, რამ აიძულა ეს თავი საფრანგეთის ერისა, რომ ასე მოიქცაო. მიზეზი გადადგომისა თითონ კაზიმირ პერიემ ახსნა. პრეზიდენტის სახელს საკმაო პატივისცემით არ ექცევიანო, უპატიურად ეკიდებიან ჟურნალ-გაზეთები და ცალკე პირნიო. მე რადგანაც საფრანგეთის ერის თავი ვარ, ეს უდიდესი ადგილი და თანამდებობა ნებას არ მაძლევს ჩემი ღირსება მევე დავიცვაო და ისინი-კი, ვინც მე პრეზიდენტად, ჩემდა უნებურად, ამირჩიეს, არავითარს სარჩლს არ მიწევენო.

ესეთი საბუთი სამსახურიდამ გადადგომისა არავინ მოუწონა კაზიმირ პერიეს და ყოველგან, საფრანგეთს აიღებთ, თუ სხვა ქვეყნებს, გადადგომილს პრეზიდენტს ამისათვის ჰკიცხვენ: შეშინდა ვითარცა მზღალი და გაიქცაო. კარგად მოიქცა კაზიმირ პერიე, თუ ცუდად, ჩვენ ამის გარჩევას არ გამოვუდგებით. ჩვენა გვგონია, დაუდგრომლობას და ხანმოკლეობას ერთობ საფრანგეთის საქმეთა მმართველობისას სხვა, სულ სხვა მიზეზი უნდა ჰქონდეს, და იმისთანა საბუთები, როგორც კაზიმირ პერიე ამბობს, ან იმისთანა, რომლის გამოც მთელი სამინისტრო მისი სამსახურს დაეთხოვა, ისარია, რომლის მშვილ-

დი-კი დამალულია საფრანგეთის ღღევანდელ შინაურ საქმეთა ავკარგიანობაში.

რომელიც გნებავთ სახელმწიფოს ცხოვრება აიღეთ, ყველგან ერთს აუცილებელს ამბავს შეხვდებით. ხან სახელმწიფოს იმისთანა ხანა დაუდგება, რომ სარწმუნოების საგნები უპირატესს ადგილს იჭერენ ერის და სახელმწიფოს ცხოვრებაში და ეს საგნები შეიქმნება ხოლმე მიზეზად ერის განხეთქილებისა, დასებად დაყოფისა და დასების ერთმანეთთან ბრძოლისა; მაშინ ჭკუა და გონება ერისა უპირატესად ამ საგნების წრეში ტრიალებს და მოქმედობს. ხან იმისთანა დრო და ჟამი მოდის, რომ სახელმწიფო და საქვეყნო საქმეთა გამგეობისათვის ერი მეტს მონაწილეობას ჰთხოულობს, პოლიტიკურ უფლებათა განფართოება უსაჭიროესს საგნად კეთდება და მაშინ იგი თავისის ჭკუის, გონების ძალ-ღონეს უპირატესად ამაზე ჰხმარობს. ხან იმისთანა ხანა დადგება ხოლმე, რომ გარემოება ცხოვრებისა ჰღადადებს ეკონომიურ ცვლილებათათვის და მაშინ საგნები ეკონომიურნი მიიზიდვენ ხოლმე მთელს ძალღონეს ერისას და ამ საგნების მოედანზე ბანაკებად დაეწყობიან ხოლმე საქმეთა მოქმედნი კაცნი, იბრძვიან და კამათობენ, ვიდრე უღონიერესი თავისას გაიტანს, ან სხვა უფრო მწვავე საგანი გაჩნდება საბრძოლველად.

დღეს თითქმის მთელს ევროპაში და განსაკუთრებით საფრანგეთში სწორედ ეკონომიურ წესწყობილების ცვლილებათა საჭიროების ხანაა. აი იგი მშვილდი, რომლის ისარის ტყორცნას ვერ უძლებს ხოლმე ვერც ერთი სამინისტრო საფრანგეთში და რომელსაც საქმე ზოგჯერ იქამდე მიჰყავს, რომ სამინისტროს დაცემას პრეზიდენტის დაცემაც თან მოსდევს. დღეს ტყუილად-კი არა ჰქადულობს გამარჯვებას საფრანგეთში ეგრეთწოდებული დასი სოციალისტებისა პრეზიდენტის გადადგომის გამო. იტყვი, ამ დასის წარმომადგენელნი საფრანგეთის პარლამენტში ცოტანი არიანო და როგორ დაგიჯეროთ, რომ ძლევამოსილობა ამათ დარჩენოდა.

საქმე იმაშია, რომ დღეს საჭიროება ეკონომიურ ცვლილებისა საკმაოდ გავრცელებულია საფრანგეთში. რადიკალებს ნულარ ვიტყვით, თვით ოპორტუნისტების, მონარქისტების და კლერიკალების შორისაც-კი დღეს იპოვნით იმისთანა კაცებს, რომელნიც ამ ცვლილებას ჰქადაგებენ და სხვებს ეცილებიან, რომ მშრომელს და გამრჯელს ხალხს უკეთესი დღე მიანიჭონ, მის საჭიროებას და კეთილდღეობას როგორმე მიეშველნენ, და არა შემთხვევას არა ჰკარგავენ, რომ თავისის მოქმედების საგნად არ აღუთქვან ერს რაიმე ეკონომიური ცვლილება მისდა საკეთილდღეოდ. უნუგეშოდ ყოფნა და ძალზე გაჭირვებული ცხოვრება მშრომელის და გამრჯელის ხალხისა ამ ცვლილებას ჰღადადებს იმოდენად ხმამაღლა, რომ თვით დაწინაურებულნი წარმომადგენელნი ეგრეთწოდებულ ბურჟუაზიისა — მონარქისტებია, თუ რესპუბლიკელნი — ჰგრძნობენ, — რა ჭეშქარილის ღრუბელი იკრებება ამ მხრით საფრანგეთის თავზე საერთოდ და ბურჟუაზიაზე საკუთრივ.

ეს უნუგეშოდ დარჩენილი მშრომელი და გამრჯელი ხალხი გულმოდგინე მომხრეა რესპუბლიკისა, მაგრამ ამასთან გულნატკენიცა, რომ ამ რესპუბლიკამ არ გაუმართლა იმედები. ამათის ფიქრით, პირველი და უაღრესი საგანი რესპუბლიკის მმართველობისა უნდა ყოფილიყო კეთილდღეობა ერისა, უნდა მშრომელისათვის საშრომი გაეჩინა და ამით მუშაკაცისათვის სახსარი მიეცა — ჯეროვანი გასამრჯელო მიეღო, რომ ადამიანურად ეცხოვრა; თითონ რესპუბლიკას უნდა გაეჩინა ფაბრიკები და ქარხნები ან სხვა რაიმე საქმე, რომ მოჭარბებულ რიცხვს მუშაკაცისას სამუშაო ჰქონოდა, კარგად მოეწყო იქ მუშაკაცის ბედი, რომ სხვებისათვის მაგალითი ყოფილიყო; უნდა სამუშაო დღე შეემოკლებინა და გაეჩინა რაზედ ნაკლებ არ უნდა მისცემოდა ფასი მუშაობისა, მოხუცნი, დაშავებულნი, საპყარნი, კვრივ-ობოლნი შეევერდომა, და მუშაკაცის მოზარდის თაობისათვის კარი გაეხსნა სწავლისა, გონების გახსნისა და რაიმე ხელობის ცოდნისა.

ეს თითქმის დიდსა და პატარას ენაზე აკერია დღეს საფრანგეთში, მაგრამ ამას ეურჩება დიდი უმრავლესობა ბურჟუა-

ზიისა, რომელის ხელიდამ დღეს-აქამომდე მმართველობა საფრანგეთისა ვერ გამოსულა, და რომელსაც მუშაკაცის ყელის საბელისა ხელიდამ გაშვება ზარალის მომასწავებლად მიაჩნია. ბურჟუაზია, როგორც შემძლებელი ნაწილი ერისა, დიდძალოვანია არჩევანებში. რესპუბლიკის დაარსების დღიდან დღევანდლამდე არც ერთი არჩევანი პარლამენტის დეპუტატებისა ისე არ გათავებულია, რომ უფროს-ერთობა ბურჟუაზიას არ დარჩენოდა პარლამენტსა და სენატში.

რადგანაც პარლამენტის უფროს-ერთობის დაგვარად შესდგება ხოლმე ჩვეულებისამებრ სამინისტრო, — ადვილად მისახვედრია, რად მოხდება ხოლმე ისე, რომ მმართველობას საფრანგეთისას ყოველთვის ბურჟუაზიის მომხრეობა ეტყობა და ეკონომიური ცვლილება მუშაკაცთა სასარგებლოდ ბრკოლდება.

პარლამენტი, უფროს-ერთად ბურჟუაზიისაგან შემდგარი, კშველის ხოლმე თავისს მომხრე სამინისტროს, მაგრამ როცა ჰხედავს, რომ საჭიროება ერისა ხმამალა ჰლაღადებს, და ამ ლაღადებას შიში მოსდევს, — მაშინ იძულებულ ჰხდის სამინისტრო გადასდგეს და სხვა კაცებს დაუთმოს მმართველობა ქვეყნისა. რასაკვირველია, ისევ უფრო ბურჟუაზიის მომხრენი არიან ხოლმე ამ შემთხვევაშიც, მაგრამ, რაც უნდა იყოს, ცვლა კაცებისა ცოტა ხნობით მაინც დააამებს ხოლმე ტკივილს ერისას იმ იმედით, რომ იქნება ახალ კაცთ ახალი რამ მოგვიტანონო. ამ ცდასა და ლოდიწში ცოტა თუ ბევრი დრო გადის, და ბოლოს, როცა ერი ჰხედავს, რომ ამათგანაც არა გამოდნა-რა, ისევ ხელახლად ჰლაღადებს, ამ ლაღადს მოჰყვება ხოლმე ისევ ის ცვლა მინისტრებისა, ისევ ის იმედების გამტყუნება, ისევ ის ლაღადი, ჩივილი და ტკივილი. აი, ჩვენის ფიქრით, მიზეზი იმისი, რომ საფრანგეთში არც ერთი სამინისტრო დიდ ხანს ვერა სძლებს, რადგანაც ცვლა მინისტრებისა არ მოასწავებს ხოლმე ცვლას სამმართველო სისტემისას, როგორც, მაგალითებრ, ინგლისში, და თითქმის წარმოადგენს ხოლმე საქმის გაღადებას შემდეგისათვის.

კაზიმირ პერიე, მისი პირველი მინისტრი, და უფროს-ერთი სხვა მისი მინისტრებიც, შეწამებულ არიან, რომ ბურჟუაზიის მხარე უჭირავთ და ეკონომიურ ცვლილებას ეურჩებიანო. ბურჟუაზიის პარლამენტმა, მათმა მომხრემ, იგრძნო აწ დადგება ერისა და ძველს ჩვეულებას თავისას დაადგა: პრეზიდენტს და სამინისტროს მიზეზი მისცა გადადგომისა, როგორც სჩანს იმ იმედით, რომ თუმცა ეხლა ამით მაგიერ სხვანი დადგებიანო, მაგრამ ის სხვანიც ჩვენები იქნებიანო, ხალხს ეს მმართველობის გამოცვლა დააწყნარებს რამდენსამე ხანსა და მერე რაც იქნება, ის იყოსო.

ეგრე სვლა სახელმწიფო საქმეთა შეუძლებელია. თუ საფრანგეთის სამინისტრო და რესპუბლიკის პრეზიდენტი გულახდილად და მედგრად არ დაადგა ეკონომიურ ცვლილებათა გზას და ამ მხრით გამწვავებული ტკივილი საფრანგეთისა არ განჰყურნა, იგი დიდ ხანს თავს ვერ დაიჭერს და მისი ბედი და ხანგრძლივობა ყოველთვის ბეწვზე ეკიდება. ესეც-კი საფიქრებელია, რომ ვაი თუ ძაფი მოთმინებისა გაუწყდეს თითონ ერსა და ერთი ასეთი ალიაქოთი ასტეხოს, რომ თავ-ბედისა ველარა გაიგონ-რა.

* *

ტფილისი, 17 იანვარი, 1895 წ.

ჩვენს წინა მეთაურში გამოვთქვით, რომ პრეზიდენტის და უფრო ხშირად სამინისტროების დაუდგრომელობას და ხანმოკლეობას საფრანგეთში მიზეზად ისა აქვს, რომ პარლამენტი და სენატი — ეს უმთავრესნი გამგებელნი საქმისანი — იძულებულ არიან წაჯექ-უკუჯექობით იმოქმედონ, ერთი ფეხი რომ წინ გადადგან, მეორე უსათუოდ უკან. ეს წაჯექ-უკუჯექობა ძალაუნებურად თავს იჩენს ხოლმე ყველგან — პრეზიდენტს ირჩევენ, თუ სამინისტროს.

პარლამენტი და სენატი დღეს იმისთანა ელემენტებისაგან არის შემდგარი, რომ ვერსად წაუვა ორწყალ-შუა ღგომას,

გულით რომ ერთი უნდოდეს — პირი მეორე მხრისაკენ უნდა ეჭიროს. დღევანდელს საბრძოლველს მოედანზე ცალმხრივ ბურჟუაზია სდგას, რომელსაც შესწევს დღევანდელი ეკონომიური წესწყობილება, — და მეორეს მხრივ ამ წესწყობილების მომდურავნი და ეკონომიურ ცვლილებათა მომხრენი. პარლამენტი და სენატი ამათ შუა ჰტოკავს და ვერ გაუბედნია ან მთლად ერთისაკენ გაიწიოს, ან მეორისაკენ. პარლამენტის და სენატის სული და გული დღეს უფრო ბურჟუაზიისაკენ არის, მაგრამ ამასთან ისიც იციან, რომ ერის ცხოვრების ჯალადებასაც ანგარიში უნდა გაეწიოს. პირველნი გულით ვერ გაუმეტნიათ და მეორეს შიშით ყურს ვერ უყრუებენ.

ეს გარემოება ატოკებს მთელს ეხლანდელს ყოფას მმართველობისას საფრანგეთში და ამიტომაც იგი საფუძველი, რომელზედაც სხვაგან საზოგადოდ ფეხი უნდა მოიკიდოს ხოლმე მმართველობამ, აქ, საფრანგეთში, მოლიპულია და უბრალო საბაბია ხოლმე საკმაო — ფეხი მოასხლეტინონ პრეზიდენტსაც და სამინისტროსაც. ესევე გარემოება წაჯექექუჯექობისა და ორწყალ-შუა დგომისა მიზეზია იმისი, რომ პარლამენტმა და სენატმა, როგორც ვთქვით, ერთი ფეხი რომ ერთისაკენ გადასდგას, იმავე წამს მეორისაკენ მეორე უნდა გადააბოტოს ხოლმე.

სწორედ ამისთანა მაგალითს დღესა ვხედავთ საფრანგეთში. პარლამენტმა თავისს პრეზიდენტად ამოირჩია ბრისსონი, კაცი რადიკალთა დასისა და მომხრე ეკონომიურ ცვლილებათა. გარდა ამისა, სამინისტროს დუპუისას, რომელიც თავით ფეხამდე ბურჟუაზიას ეკუთვნის, სარმა გამოჰკრა და ძირს დასცა. ამასთანავე საჭიროდ არ დაინახა საკმაოდ გამოსარჩლებოდა თვით რესპუბლიკის პრეზიდენტს კაზიმირ პერიეს, რომელიც იგივე ბურჟუაზიის კაცია და ურჩი ეკონომიურ ცვლილებისა და რომელიც ამის გამო გადადგა სამსახურიდან.

ყოველივე ამით დიდად აამა პარლამენტმა ერთს მხარეს, სასოება გაუძლიერა, იმედები გაუღვიძა და ლალადება მისი

დაადგუმა. ხოლო იმ ფიქრმა, რომ აგრე გასისწვრიება საქმისა ცუდს დღეს დაჰმართებს ბურჟუაზიას, რომელსაც უფროს-ერთობა პარლამენტისა ეკუთვნის სულით და გულით, იძულებული გაჰხადა პარლამენტი ამათქენაც მოეხედნა და ერთი ფეხი ამათქენაც გადაედგა: ზოგი რომ იმით, ზოგიც ჩვენაო. ამ სურვილმა, თუ წყურვილმა, თავი გაიტანა რესპუბლიკის პრეზიდენტის არჩევანში. კონგრესმა, რომელიც შესდგება ზოლმე პარლამენტისა და სენატის შეერთებულ კრებულისაგან, ამოირჩია ფელიქს ფორი.

თუ სახეში მივიღეთ, რომ ფელიქს ფორი ეხლანდელის წესწყობილებით გამდიდრებული კაცია, ნამინისტრალია აწ გადადგომილის სამინისტროსი და თავისის საპოლიტიკო აზრებით ეკუთვნის ეგრეთწოდებულ ზომიერ რესპუბლიკელთა დასსა, ადვილად მივხვდებით, რომ ეკონომიურ ცვლილებათათვის ერთის ფეხით წინ წადგომას ზედ მოჰყვა მეორე ფეხით უკუ-დგმა. ამ სახით, ხელახლად გამოცხადდა, რომ ეხლანდელ საფრანგეთის საქმეთა გამგებელთ ერთსა და იმავე დროს ჰოც უნდათ და არაც, როგორც აქამომდე.

იმ გარემოებაში, რომ რესპუბლიკის პრეზიდენტად ამორჩეულ იქმნა ფელიქს ფორი, ცხადად გამოიხატა, რომ საფრანგეთის საქმეთა გამგებელთ — პარლამენტს და სენატს — სულ არ ჰსურვებიათ ორწყალ-შუა დგომისაგან დაეხსნათ საფრანგეთის მმართველობა და ერთს რასმე გარკვეულს გზას დასდგომოდნენ, ან სულ ბურჟუაზიისაკენ გადასულიყვნენ, ან ეკონომიურ ცვლილებათა მომხრეებისაკენ. სამს შესაძლებელ საპრეზიდენტო კანდიდატთა შორის ერთი იყო ვალდეკ რუსსო, მეორე ფელიქს ფორი და მესამე ბრისსონი. ვალდეკ რუსსო გულითადი მომხრეა კაზიმირ პერიესი, მაშასადამე მის ბურჟუაზიულ პოლიტიკისა, და ცნობილია კონსერვატორად რეაქციონულ ფერისა. ბრისსონი რადიკალია და გულითადი მომხრე ყოველგვარ ცვლილებისა, და ფელიქს ფორი, როგორც ზომიერი კაცი, ამით შუა არის, არც ფლავია, არც ჩლავი, არც ჰოა და არც არა. რადგანაც ბურთი და მოედანი ამ შემთხვევაში ფელიქს ფორს დარჩა, კაცს, რომელიც არც საკმაოდ წინსვლას

უქადის საფრანგეთს, როგორც, მაგალითებრ, ბრისსონი, არც ძალიან უკან დახევას, როგორც ვალდეკ რუსსო, ცხადია, აქაც იგივე წაჯექ-უკუჯექობა გამოიჩინა პარლამენტმა და სენატმა, რასაც აქამდე იჩენდა. ფელიქს ფორი სწორედ იმისთანა კაცია, როგორის გუნებისაც დღეს პარლამენტი და სენატი საფრანგეთში. ამაზეა ნათქვამი: ყოველი მსგავსი მსგავსსა კშობსო.

რადგანაც ხსენებულ მიზეზთა გამო საფრანგეთის შინაურ საქმეთა გარემოება ნებას არ იძლევა ერთი გარკვეული პოლიტიკა იქონიოს საფრანგეთის მმართველობამ, ერთს რომელსავე გზას დაადგეს, ერთი განსაზღვრული მოედანი ამოირჩიოს სამოქმედოდ, ამიტომაც დიდად ძნელია ახალის სამინისტროს შედგენა ახალის პრეზიდენტისათვის. კაზიმირ პერიე სულ იმასა სცდილობდა, რომ რადიკალებისაყენ ერთი ფეხიც არ გადაედგა და უნდოდა ეს დასი მჭვარში როგორმე გაეხვია. ამაზე მოისხლიტა მან ფეხი, ამაზე წაიბორძიკა თვით მისმა სამინისტრომ. ახალმა პრეზიდენტმა ფელიქს ფორმა მითომ-და გაუწოდა ზელი რადიკალებს და მისი წვერი ლეონ ბურჟუა მიიწვია და სთხოვა — სამინისტრო შეადგინე შენის მეთაურობითაო. ლეონ ბურჟუამ ამის პასუხისათვის ვადა სთხოვა.

დღეს დებეშებით ვიცით, რომ ლეონ ბურჟუამ გამოუცხადა ახალს პრეზიდენტს, არ შემიძლიან და უარს ვამბობო. ესეც იმისი ნიშანია, რომ ეხლანდელი ელემენტები პარლამენტისა არ წარმოადგენს შემძლებლობას, რომ რამოდენადმე ერთგვარი სამინისტრო შეედგინა ლეონ ბურჟუას, ერთის გამოორკვეულის პროგრამისა. აშკარაა, წინდახედული კაცი არ ჩაიბამდა თავს იმისთანა სამინისტროში, რომელსაც სხვა არა დარჩენია-რა, რომ ორწყალ-შუა დგომასა და წაჯექ-უკუჯექობაში სახელი და თავი გაიფუჭოს.

ჩვენის ფიქრით, ახალი პრეზიდენტი რესპუბლიკისა იძულებულ უნდა იქმნას ან პარლამენტი დაითხოვოს, ახალი არჩევანები მის დებუტატებისა დანიშნოს და ამ გზით დაე-

კითხოს საფრანგეთის ერს, ან იმისთანა საშუალნი კაცნი მიიწვიოს სამინისტროში, რომელთაგანაც არც ჰოს იმედი იქნება, არც არასი, და რომელთა დღეგრძელობაც დღეებით იქნება დასათვლელი. თუ ამ უკანასკნელს გზას დაადგა ახალი პრეზიდენტი ან ნებით, ან უნებურად, საეჭვოა, რომ საფრანგეთის ერმა დიდ ხანს ითმინოს ამისთანა ამბები.

უზენაესი სასულიერო

(1877—1889)

ქალების არჩევნების უფლება და ინგლისის პარლამენტი

ათმა წელიწადმა გაიარა მას აქეთ, რაც ქალებმა პირველად არჩევანის უფლება ითხოვეს ინგლისის პარლამენტში. მაშინ ეს თხოვნა ჯონ სტუარტ მილმა შეიტანა ლონდონის პალატაში. არზაზედ 1500 კაცს ეწერა ხელი.

მას აქეთ ეს საქმე არამცთუ არ შემწყდარა, არამედ საკვირველად გაძლიერდა, სიმტკიცე და სიბეჯითე მოემატა, უფრო გავრცელდა და თითქმის მთელს საზოგადოებას მოედო. ეს გარემოება მით უფროა საკვირველი, რომ ამ ათის წლის განმავლობაში ქალებს ყოველწლივ შეჰქონდათ პარლამენტში ერთი და იგივე თხოვნა და პარლამენტი ყოველწლივ ერთსა და იმავე უარს ეუბნებოდა. აბა ვის არ გაუგრილდებოდა გული და ვინ არ დაჰკარგავდა სასოებას? მაგრამ ლონდონის ქალებმა კარგად იციან, რომ ინგლისში ყოველგვარი ცვლილება შეუძლებელია, თუ ამ ცვლილებამ საზოგადოების აზრი არ მიიზიდა და არ დაიყოლია. საზოგადოების აზრის გამოცვლა და დაყოლიება, თუ თქვენც იტყვით მკითხველო, ადვილი საქმე არ არის და ჩქარა არ მოხერხდება. საზოგადოება არამცთუ მარტო იმისთანა მძიმე საქმეში, როგორც ქალთათვის საპოლიტიკო უფლების მინიჭებაა, არამედ მცირე საქმეშიაც ძნელად ჰსთმობს ჩვეულებრივს, გათელილს გზას და დიდის ჭოჭმანებით გამოდის ახალზედ. ბევრს ტანჯვას და ვაი-ვაგლახს გამოივლის ახალი აზრის მქადაგებელი, ბევრს

რისხვას და შეჩვენებას განიცდის, ვიდრე დაიყოლიებს საზოგადოებას და ჩააგონებს თავის საკუთარ რწმენას. ახალის აზრისა და რწმენის მიმდევარს დიდი სიმტკიცე ხასიათისა და დიდი სასოება გამარჯვებისა უნდა ჰქონდეს, რომ გული არ გაუგრილდეს და ხელიდამ არ გაუშვას მის მიერ დაწყებული საქმე. ამგვარი სიმტკიცე და სასოება ინგლისის ქალებმა გამოიჩინეს ამ ათის წლის განმავლობაში. იგინი წერაბეჭდვით და ლაპარაკით განუწყვეტლად ქადაგობდნენ და, თუმცა პარლამენტი უარს ჰყოფდა მათ თხოვნას, ამ ქადაგებას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ეხლა მათ თხოვნას, რომელიც ბ რ ა ი ტ ი ს ხელით წარუდგინეს პარლამენტს, 430.000 პირს უწერია ხელი, მაშინ როდესაც ათის წლის წინათ 1.500 კაცს ეწერა ხელი.

აი რაში მდგომარეობს ქალების გულისტკივილი ამ შემთხვევაში.

5 თიბათვეს (24 მაისს) ქალების დეპუტაცია მივიდა მინისტრ ნორტკოტთან და თხოვნა წარუდგინა. ეზორტის ქალმა უთხრა, რომ ბევრგან უმთავრესი ნაწილი მამულ-დედულისა ქალების საკუთრებაა და ადგილობრივთა მოხელეთა ამორჩევისათვის კენჭი აქვსთ მინიჭებულიო, დეპუტატების ამორჩევისათვის კი არა აქვთო უფლება. ეს უსამართლობააო და ამიტომ გთხოვთ პარლამენტში ჩვენ მოგვემხროთ, როდესაც ჩვენი თხოვნა განირჩევაო.

ნორტკოტმა უპასუხა:

„საქმე რომ მარტო დედააზრზედ იყოს მიგდებული, მაშინ, რასაკვირველია, ქალებსაც უნდა ჰქონდეთ იგივე უფლება, როგორიც კაცებსა აქვთ. ხოლო ამ შემთხვევაში საქმე სხვაფრივ უნდა გაიშინჯოს. ჯერ უნდა გამოვიკვლიოთ, თუ რა შედეგი ექმნება ამ ცვლილებას, რომელსაც თხოულობთ, და მერე — კაი დრო შეგირჩევიათ თუ არა მაგ თხოვნის წარმოსადგენად და გასარჩევად. პირველ შეხედვით მართლა უსამართლობაა, რომ ქალებს არჩევანში არა აქვსთ მონაწილეობა, როდესაც

იგინი იმავე ხარჯს იხდიან სახელმწიფოს წინაშე, როგორსაც კაცები. იმ არზაში, რომელიც ეხლა პარლამენტშია შეტანილი, მოხსენებულია, რომ ქალებს არჩევანის უფლება ყველა იმ შემთხვევაში უნდა მიეცეთ, რა შემთხვევაშიაც კაცებს ეძლევათ, გარდა ქმრიანის ქალებისა. ეს უკანასკნელი პირობა შესანიშნავია და კარგი დაკვირვება და შესწავლა უნდა, რომ კაცმა მოიაზროს მისი ყოველგვარი შედეგი. უნდა მოგახსენოთ, რომ უდროოდ დროს დაიწყეთ ეს საქმე. მე იმ პირთა აზრისა არ გახლავარ, რომელნიც ამბობენ, რომ ქალებს კენჭის ხმარება ხეირიანად არ შეუძლიანთო. მაგრამ, როგორც წინათ მოგახსენეთ, პარლამენტი, ვიდრე თქვენ თხოვნას აგისრულებთ, კარგა უნდა დააკვირდეს და შეისწავლოს ყოველივე ის, რაც თქვენ მიერ თხოვნილს ცვლილებას შეუდგება“.

ქალებს რომ ეგ სურვილი აუსრულდეს, რა შედეგი ექნება? ქალთათვის არჩევანის უფლების მინიჭება მავნებელია თუ საკეთილო? ამ კითხვის ვრცელი პასუხი მოკლე მიმოხილვაში, რასაკვირველია, შეუძლებელია და ცალკე წერილის ღირსია. აქ მხოლოდ მოგახსენებთ, თუ რა ითქვა იმ კითხვის შესახებ ლონდონის პარლამენტში.

ნ თიბათვეს, როდესაც ამ საგანზედ ბაასი გაიმართა, პარლამენტში ახალი არა თქმულა რა. რაც ათის წლის განმავლობაში თქმულა ქალების უფლების წინააღმდეგ, ყველა ის განიმეორეს ეხლაც. ხელმეორედ დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ქალებს რომ არჩევანის უფლება მიეცეთო — ოჯახობა დაირღვევო, ქალებს სინაზე დაეკარგებათო, კაცებისაგან რაინდულს პატივისცემას დაჰკარგვენო, საზოგადოებრივი ზნეობა დაეცემაო და სხვა. ეს რაინდული პატივისცემა, ერთის დეპუტატის სიტყვით, იმაში მდგომარეობს, რომ კაცები უკეთესს ადგილს ქალებს უთმობენ ყველგან, საცა კი ერთმანეთს შეხვდებიანო, ღლესასწაული იქნება, თუ დიდი რამ თამაშაო. ეს პატივისცემა უპირატესობააო ქალებისათვის და თუ ამ

უბირატესობის დაკარგვა არა ჰსურთო, არჩევანის უფლებისა-
გან ხელი უნდა აიღონო!

გარდა ამისა, კიდევ სხვა ბევრი უცნაური საბუთი მოიყ-
ვანეს ქალების თხოვნის წინააღმდეგ. მაგალითებრ, დეპუტატმა
ჰენბერიმ სთქვა, რომ თუ უქმრო ქალებს მივეცით კენ-
ჭიო, მაშინ არა ქალი არ გათხოვდებაო, არჩევანის უფლება
გაუთხოვრობის ჯილდო იქნებაო. ამავე დეპუტატმა სთქვა,
სხვათა შორის, შემდეგი: „თუმცა ქალები ჭკუა-გონებით კა-
ცებს არ დაუვარდებიან, მაგრამ მათის მოქმედების ასპარეზი
სულ სხვა არის. ამის გარდა, სად უნდა შეისწავლონ ქალებმა
ის საპოლიტიკო საგნები, რომელთა თაობაზედაც კენჭი ჩამოი-
ტარება ხოლმე. ორში ერთი: ან ხალხში უნდა გამოვიდნენ
და საპოლიტიკო ყრილობებში მონაწილეობა მიიღონ, ან არა-და
ახალი საპოლიტიკო მოძღვრები გამოჩნდებიან, რომელნიც
ფეხს შესდგმენ ოჯახობაში, რომ ჩვენ ქალებს პოლიტიკა ას-
წავლონ. ისიც უნდა აღვიაროთ, რომ საზოგადო საქმეებში
მომეტებული მნიშვნელობა თანდათან ძალას ეძლევა. ამ
შემთხვევაში რა შემწეობას უნდა მოველოდეთ ქალთაგან.
გულის სისუსტის პოლიტიკას ისეც დიდი გავლენა აქვს ამჟა-
მად და წინადადების მიღების შემდეგ ხომ უფრო გაძლიერ-
დება“. აქ უფ. ჰენბერი იმ მოძრაობაზედ ამბობს, უსათუოდ,
რომელიც ომის წინააღმდეგ არის მიმართული. ეს გულშემატ-
კივარი პოლიტიკა უფ. ჰენბერს ქალურ საქმედ უცვნიან!

მეორე დეპუტატმა კი სთქვა, რომ თუ ქალებს არჩევანის
უფლება მივეცითო, დიდად მავნებელი იქნებაო, და აი რად.
თუ ქალები პირდაპირს მონაწილეობას მიიღებენ არჩევანში
(უსათუოდ ასეც იქნება), მაშინ ოჯახობის ლაზათი დაიკარ-
გებაო; და თუ შინიდან გარეთ არ გამოვლენო, მაშინ უცო-
ღანარნი დარჩებიანო. ამ შემთხვევით—სამღვდელოება ისარ-
გებლებსო და ქალების შემწეობით არჩევანზედ გავლენას
იქონიებსო.

ყველა ამ პირთა უპასუხა დეპუტატმა ფორსაიტმა,
რომელმაც სთქვა შემდეგი:

„რაც უნდა სთქვან, მაინც არც ერთი საქმე იმდენად წინ არ წამდგარა, როგორც ქალების არჩევანის უფლების საქმეა წამდგარი. თუმცა ხსენებული წინადადება ქალებს არ დაიხსნის ყოვლის მწუხარებისაგან, მაგრამ იმას ხომ მიაწივებს, რასაც თხოულობენ. ტყუილი თქმა არის, ვითომ ეს წინადადება კმრიანის ქალების განთავისუფლებასაც მოასწავებსო *.

რაც შეეხება მას, ვითომ ახალნი მოძღვრები პოლიტიკისა გაჩნდებიანო, ეს აზრიც უსაფუძვლოა: ვითომ რა დაუშლით ქალებს იკითხონ ჟურნალ-გაზეთები, წიგნები და სხვა, ე. ი. იმავე გზით ისწავლონ პოლიტიკა, რა გზითაც კაცები სწავლობენ. ეჭვი არ არის, რომ ქალები ისე გონივრულად მოიხმარებენ არჩევანის უფლებას, როგორც ამომრჩეველნი კაცები“.

გარდა ამისა, ფორსაიტმა სთქვა, რომ ქალები არჩევანის უფლებას იმიტომ კი არა თხოულობენო, რომ ქალები არიანო, არამედ იმიტომ, რომ საკუთრება აქვსთ და სახელმწიფოს წინაშე ხარჯს იხდიანო. ინგლისში ყველა მამულის პატრონთა შორის ქალები მეშვიდე ნაწილს შეადგენენო, ყველა ხარჯს იხდიან და დეპუტატის ამორჩევის უფლება კი არა აქვთო. ამის გამართლება არავის არ შეუძლიანო. მე დარწმუნებული ვარო, სთქვა ფორსაიტმა, რომ დრო მოვა, როდესაც ამ წინადადების წინააღმდეგთა სათაეილოდ გაუხდებათ თავისი ცრუმორწმუნობა, როგორც სათაეილოდ გაუხდათ მათ, რომელნიც ამტკიცებდნენ, რომ ქალებს განათლება არ უნდა მიეცეთო.

* არჩევანის უფლება ინგლისში, როგორც მოგეხსენებათ, ქონებაზედ არის დამყარებული. ვისაც საკუთრება არა აქვს, არც ეს უფლება აქვს მიანიჭებული. ინგლისში კმრიან ქალს არავითარი საკუთრება არა აქვს. ყოველი მისი ქონება კმარს ეკუთვნის. გასათხოვარ ქალს კი აქვს უფლება იქონიოს ყოველგვარი საკუთრება. მაინც ინგლისში გასათხოვარი ქალი უფრო თავისუფალია, ვიდრე კმრიანი. ბრაიტის წინადადებაში მარტო უკმრო ქალები არიან ხსენებულნი, რადგანაც იმათ აქვთ საკუთრება, მაშასადამე არჩევანის უფლებაც უნდა ჰქონდეთო, როგორც კაცებს. მაგრამ ბევრს ეშინიან, ეს კანონი რომ დაედოთ, ვაი თუ შემდეგ კმრიანმა ქალებმაც იგივე მოინდომონო. — აი ამაზედ ამბობს ფორსაიტი.

ბოლოს წამოდგა ბ რ ა ი ტ ი და სთქვა: „ადრე თუ გვიან პარლამენტი იძულებული იქნება კენჭი ჟუაროს ჩემს წინადადებას, რადგანაც ამ წინადადებას მომხრე ემატება თანდათან. გარდა ამისა, უნდა მოგახსენოთ, რომ პარლამენტი ხეირიანად ვერც-კი დასდებს ქალების შესახებ კანონს, თუ მათ პირდაპირი წარმომადგენელი არ ეყოლებათ პარლამენტში“.

[1877 წ.]

პოლიაქტის განდევნა პრუსიიდან

ტფილისი, 18 იანვარს, 1886 წ.

გერმანიის პარლამენტმა დაიწყო თავისი მოქმედება. ყოველი გერმანელი გულის ფანტაზიით მოელოდებოდა დასაწყისსა. ყველამ წინასწარ იცოდა, — აწინდელი პარლამენტი წინანდლებს არ ეგვანება და ისე არ ჩაივლის, რომ გერმანიის ისტორიაში, დიად ისტორიაში, ღრმა ხნული და კვალი არ დააჩნიოს. ყველა წინათვე დარწმუნებული იყო, რომ ეხლანდელი პარლამენტი დიდს რიხსა და ფხას გამოიჩენს და ყოველთვის ძლევამოსილი „რკინის კანცლერი“ ბისმარკი და ერის წარმომადგენელნი ერთმანეთს თავგამომეტებით გაემქლავენბიან.

მიზეზი ამისთანა მოლოდინისა და იმედებისა არის ერთი შინაური საქმე გერმანიისა, რომელიც უშიშარმა და თამამმა ბისმარკმა კისრად იღვა, აღსრულებაში მოიყვანა და ამითი შეაძრწუნა მთელი განათლებული გერმანია. ეს საქმე არის პოლიაკთა განდევნა პრუსიიდან. ჯერ მინამ პარლამენტი მოქმედებას დაიწყო, ხმა დადიოდა, რომ პირველ კრებაზედვე ერის წარმომადგენელნი ამ მწვავე საქმეს გულფიცხად მოეკიდებიანო და ამ საქმეში უომრად ბისმარკს ბურთსა და მოედანს არ დაუთმობენო.

3-ს იანვარს, იმათებურად 15-ს, შეიყარა პარლამენტი, დარბაზი პალატისა გაიჭედა აუარებელის ხალხითა, მაყურებელთა რიცხვი უთვალავი იყო. არ დაესწრნენ მხოლოდ წევრნი ეგრეთწოდებულის „მოკავშირეთა რჩევისა“, რომელთაც ამას წინათ გამოაცხადეს, რომ პოლიაკების საქმე მარტო

პრუსიის საქმეა და ჩვენ ხელი არა გვაქვსო. ამათი არ-მოსვლა პარლამენტში ისე შესანიშნავი არ არის, — საოცარი ის არის, რომ ყველა მოელოდა ბისმარკის მობრძანებას და იგი არ მოვიდა. გაოცებულნი ამ მოულოდნელის ამბისა გამო ერთმანეთსა ჰკითხავდნენ მიზეზსა, მიზეზი არავინ იცოდა გულდაჯერებით, თქმა და გადათქმა კი ბევრი იყო თურმე.

წამოდგა პოლიაკთა დეპუტატი ი ა ე ჯ ე ვ ს კ ი და სხვათა შორის ჰსთქვა, რომ ამ ასის წლის წინათ იუბილეის დღესასწაულობის დღეს მამულიდამ გამოდევნილებმა და ბერლინს შემოხიზნულებმა საფრანგეთელებმა ამოსჭრეს მედალი დიდის კურფიურსტის სახელობაზედ, რადგანაც დიდი კურფიურსტი სამაგალითო კაცი ბრძანდებოდა, როგორც უცხოთა შემწყნარებელიო. ეს შარშანდელი წელიც დიდის იმპერატორის იუბილეის წელიწადი იყო, იგივე დიდებული დღესასწაულობა მოხდა, მაგრამ მედალი ვეღარ ამოიჭრა. ან რათ უნდა ამოჭრილიყო: შეწყნარების მაგიერ, პრუსიის საზღვართაგან განიღვენენ ათასობით უცხოთა სახელმწიფოთა ქვეშევრდომნი. დიდ ხანს ილაპარაკა თურმე ამ დეპუტატმა და ამხილა ბისმარკი. ვ ი ნ დ ჰ ო რ ს ტ მ ა ი ა ე ჯ ე ვ ს კ ი ს მიმართ სრული თანაგრძნობა გამოაცხადა და მეტად სუსხიანი სიტყვები იხმარა, ვის მიმართაც ჯერ იყო.

ლი ბ კ ნ ე ხ ტ მ ა საოცარის მჭევრმეტყველობით ილაპარაკა და სხვათა შორის სთქვა: იმა საბუთის გაქარწყლება, რომელიც ამ ბარბაროსებურის ქცევის გასამართლებლად მოჰყავთ, სულ უკანასკნელის ადვოკატისათვისაც ადვილი საქმეა. ამისთანა საბუთებით მოედანზედ გამოსვლა სირცხვილია. განა სახელმწიფო ბისმარკის მოწყალებით არსებობსო? არა, მისი ძალ-ღონე თითონ ერია. სახელმწიფო ბისმარკზედ უფრო ძლიერიო. უცხოთა ქვეშევრდომთა განდევნას ჩვენ სულ სხვა თვალთ ვუყურებთ. ჩვენი თვალი — თვალია კულტურისა, კაცთმოყვარებისა და უფრო უზენაესის პოლიტიკისა. ამბობენ, პოლიაკთა განდევნა საჭიროა, რომ ჩვენი ეროვნება თავი-

სის სიწმინდით დაცულ იქნასო. რაო? ცივილიზაციის სახელით ერთა შორის ღობეები უნდათ გამართონ! ეგ ბარბაროსობაა. ჩვენი ეროვნებური აღმატებულება, ჩვენი განათლება, ჩვენი კულტურა ვერ შეიწყნარებს მაგ უჯერო და უსამართლო ქცევასო.

ლობკენსტის მერმეთ ისევ ი ა ჟ ე ვ ს კ ი მ ილაპარაკა და ამტკიცებდა, რომ ჩვენი (ესე იგი პოლიაკების) კულტურა გერმანიისას არ ჩამოუვარდებოა, თუმცა ჩვენ იმისთანა დარი არა გვდგომია, როგორც გერმანიასო.

ბისმარკის მოსარჩლედ გამოვიდა დეპუტატი ჰელდორფი, დიდხანს ილაპარაკა პოლონობის და გერმანობის ისტორიულს ბრძოლაზე და მით გაათავა სიტყვა, რომ ბისმარკი იძულებული იყოთ გარემოებათა ძალდატანებით ეს მოეხდინაო. მემარჯულოთა დიდის ტაშისკვრით მიიღეს ეს სიტყვა და მემარცხულეთა კი ხმამალა პროტესტი გამოაცხადეს. ჰელდორფის უპასუხა ვინდჰორსტმა და სთქვა, რომ საძირკველი სამეფოსი სიმართლე არისო, და მხოლოდ სიმართლე და არა კანცლერი არის ზურგი გერმანიის იმპერიისაო. განდევნა უცხოთა სათაკილოა და უკადრისობაა გერმანელთათვის და კვლავ გეუბნებით: კაი შვილები კი ვიქნებით ჩვენთა დიდებულთა წინაპართა, თუ ამისთანა ქცევას ტაში ვუკარით!

მეორე დღეს ისევ ამ საგანზედ იყო უფრო გაცხარებული. უფრო სუსხიანი სჯა და ბაასი. ასეთი სიტყვები წარმოითქვა თურმე, რომ ევროპის ყურს დიდი ხანია არა ჰსმენია. ჩვენ ვეცდებით, თუ გარემოება ხელს შეგვიწყობს, ვრცლად მოვიხსენიოთ ყოველივე, რაც მოჰხდება გერმანიის პარლამენტში. დღევანდელი პარლამენტი გერმანიისა, როგორც ზემოხსენებულიდამ სჩანს, დიდად საყურადღებო იქნესა მთელის ქვეყნიერობისათვის. ამისთანა გაფიცებული, ფხიანი და რიხიანი პარლამენტი გერმანიას დიდი ხანია არ უნახავს.

ტფილისი, 18 იანვარი, 1886 წ.

მეორე დღესაც, ესე იგი ჩვენებურად 4-ს და იმათებურად 16-ს იანვარს, ისევ პოლიაკების განდევნის საქმეს არჩევდნენ პალატაში. ასეთი გაცხარებული ლაპარაკი ჩამოუვარდათ, ასე გაეზნენ ერთმანეთის კიცხვა-კილვაში, რომ დილიდამ სალამოს შვიდს საათზედ ძლივ დაიშალნენ. დარბაზი პალატისა გუშინდელებურად აივსო, წვერნი პალატისანი სულ მოსულიყვნენ, გარდა „მოკავშირეთა რჩევისა“. ხალხი, ქალი თუ კაცი, აუარებელი იყო მაყურებლად მოსული. ყველაფერს ეტყობოდა, რომ რაღაც დიდს საქმეს მოელიან. ჯერ მინამ პარლამენტის სჯა და ბაასი გაიმართებოდა, აქა-იქ კუთხეებში საშინელი ჟრიაშული მოისმოდა: სულ ყოველგან ამ განდევნის საქმეზედ ლაპარაკობდნენ. ყოველის ყურადღება იმან მიიქცია, რომ დღეს მომხრენი ბისმარკისანი უფრო ბლომად მოგროვდნენო. თითონ ბისმარკი არც ამ დღეს დაესწრო პარლამენტსა.

როცა თავმჯდომარემ მიიწვია ყველანი და დეპუტატი თავ-თავის ადგილას დასხდნენ, წამოდგა ბისმარკის მომხრე დეპუტატი რეინბაზენი, ცხარედ გამოესარჩლა ბისმარკსა და ვინდჰორსტს შესწამა, მამულის სიყვარული გაკლიათ. რიკერტმა ძალიან მეკახე სიტყვებით განჰკიცხა ბისმარკის მოქმედება, უფრო უარესად შეამკო რეინბაზენი და ჰელდორფი, რომელთაც გაჰბედეს და გამოესარჩლენ ამ უღმრთო მოქმედებასაო. პერიერმა ჰსთქვა, რომ ვერავინ ვერ გაკადნიერდება — ეს ამისთანა ჭკევა ბისმარკისა გულწრფელად მოიწონოსო და ამისათვის ჩემს ხმას, ჩემს კენჭს ბისმარკის წინააღმდეგ მოვიხმარებო. მშვენიერად ილაპარაკა თითონ ვინდჰორსტმა. ამან, სხვათა შორისა, სთქვა, რომ პრუსიის პალატა კი არა, ეს ჩვენი პარლამენტიცა ერთადერთი ადგილი, სადაც ამ საგანზედ სჯა და ბაასი უნდა იყოს და სადაც გერმანიამ ხმადალა უნდა წარმოსთქვას თავისი რწმენა და აზრი მთელის გერმანიის და ევროპის წინაშეო, უნდა წარმოსთქვას

ის, რაც მას სიმართლედ მიაჩნია, იმისდა მიუხედავად, რასაც დაქრთამული ჟურნალისტები ყბედობენო. თუ მთავრობას ეს არ უნდა, სჯობს დავიხუროთ ქულები და შინ წავიდეთო.

ყველაზე ბოლოს ილაპარაკა დეპუტატმა ბამბერგერმა. მისი სიტყვა სამაგალითოა მკვერმეტყველობისათვის, სხვა ამაზედ უმწვენიერესი, უბრწყინვალესი სიტყვა ბევრი არ გაუგონია თურმე გერმანიის პარლამენტსა. სიტყვა იყო გრძელი, დიდი დრო მოუწია, მაგრამ მთელი პარლამენტი, მომხრენი თუ მოკამათენი, ისე მიიზიდა, რომ ყველამ გულდადებით, სულგანაბრით მოისმინა. „მოვისმინე ყოველი ის, რაც დღეს აქ იყო თქმული, — დაიწყო ესე თურმე ბამბერგერმა, — მოვისმინე და გულზედ მომეშვა, ლოდი ამეხსნა გულიდამ. დღეს აქ თქმული სიტყვები განსწმენდენ ჰაერს გერმანიისას და ყველას დაარწმუნებენ, რომ იგი, რასაც ოფიციალური ხმები გაიძახიან, არ ეშესაბამება გერმანიის ერის რწმენასა. ამ საზიო, დღეს დიდი დღეა გერმანიისათვის: დღეს გერმანიამ უნდა აღიაროს ქვეყნიერობის წინაშე, რომ ხელმწიფობა, ბატონობა გერმანიაში სიმართლესა აქვს და კვლავაც ექნება; დღეს უნდა ესთქვათ, რომ ეროვნობა და კაცთმოყვარეობა ერთმანეთში მოსათავსებელია და არც ერთს, არც მეორეს ბარბაროსობასთან არავითარი დამოკიდებულება არა აქვს. თუ პარლამენტი დღეს ამას არ იტყვის, მაშ ღირსი არ არის, რომ კვლავ არსებობდესო“. სიტყვა ესე დიდის ტაშით მიიღო დიდმა უმრავლესობამ პარლამენტისამ, წინააღმდეგი პარტია კი გაუჩუმდა.

ჩვენ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მოკლედ მოვიყვანეთ პარლამენტში თქმული სიტყვები. სხვა გზა არა გვქონდა. ხოლო რაც მოვიყვანეთ, იქიდანაც აშკარაა კაცი მიხედეს, — თუ რა ძალიან გულამღვრეულია გერმანიის ერი ამ უცხოთა ქვეშევრდომთა განდევნის გამო. ზოგიერთ დეპუტატს დაახლოვებით ესეც უთქვამს: როცა ჩვენ გვარჩევდნენ ჩვენი ამომრჩეველნი და გვანდობდნენ გერმანიის სვე-ბედსა, გერმანიის პატიოსნებას და სახელს, გვითხრესო, თქვენ იცით როგორც ყოველს ამას უპატრონებო და მოუვლითო. უცხოთა ქვეშევრდომთა

განდევნის საქმე იმისთანა საქმეა, რომელიც ყოველს ამა ჩვენდამი დავედრებულს ასე თუ ისე შეეხებაო. რა პირითღა დავბრუნდებით შინ, რა პირითღა შევეყრებით ჩვენდა მრწმუნებელთ, თუ პარლამენტმა ესეთი ქცევა მოუწონა ბისმარკსაო? არ გვეტყვიანო, ჩრდილით რად დააბუნდევით ბრწყინვალე სახელი ჩვენის ქვეყნისაო?

არამცთუ გერმანიაშ, თითონ მთელმა ევროპამაც წუნა დაჰსდო ამისთანა შინაურ პოლიტიკას „რკინის კანცლერისას“. ყველა დღესაც განცვიფრებულია, — ამისთანა ჭკვიანმა სახელმწიფო კაცმა, როგორიც ბისმარკია, ესეთი ცხადი შეცდომა როგორ ჩაიდინაო. მაგრამ ყველამ ესეც იცის, რომ ბისმარკი, ეგრეთი ძლიერი და ღრმად გამსჭვრეტელი გარეშე საქმეებისა, შინაურ საქმეებში მეტად სუსტია და ხშირადაც თითქო ბრმა არისო. ესეა თუ ისე, დღეს ეს განდევნის საქმე კლდეა, რომელსაც ასე თუ ისე დაეჯახა ბედნიერი ხომალდი აქამომდე ძლევამოსილის ბისმარკისა. კლდე შეიმუსრება, თუ ხომალდი, დრო გამოაჩენს.

სამეგრელოს მთავრის კანდიდატობა ბოლგარეთში

ტფილისი, 17 დეკემბერი, 1886 წ.

ბოლგარიას მთავრად დღეს ორი კანდიდატია. ერთი თავადი ნიკოლოზ მეგრელიისა და მეორე პრინცი კობურგ-გოთისა. თავადი მეგრელიის ჰსურს რუსეთსა, და სულთანმა ოსმალეთისამ რაკი შეიტყო, რომ რუსეთის სურვილი ეს არისო, მაშინვე ინგლისისა და ავსტრო-ვენგრიის სამწუხაროდ მიემხრო ამ სურვილს და ოფიციალურად გამოაცხადა თავადის მეგრელიის კანდიდატობა. ესეთი განზრახვა თვისი აცნობა ყველა სახელმწიფოებს და თან მოიხსენია, რომ იმედი მაქვს ყველა სახელმწიფო თავის მომხრეობას არ მოაქლებს ამ კანდიდატობასა, მით უფრო, რომ თვით რუსეთსა ჰსურსო. გარდა ამისა, თვით ბოლგარიის რეგენტობას წარუდგინა თავადი მეგრელიისა, ვით ოფიციალურად მიღებული კანდიდატი ოსმალეთისა. დღეს თავად მეგრელიის კანდიდატობას მიმხრობია თვით გერმანია და ბოლგარიის რეგენტთა დეპუტაციისათვის ბერლინში პირდაპირ ურჩევიათ, სხვა გზა არა გაქვთ, უნდა რუსეთს აამოთ და თავადი მეგრელიისა ამოირჩიოთ ბოლგარიის მთავრადო. ამ სახით, დღეს ყველასათვის ცხადია, რომ თავად მეგრელიის კანდიდატობას მხარს აძლევენ რუსეთი, გერმანია და ოსმალეთი. ამავე დროს ავსტრო-ვენგრიამ წამოაყენა თავისი კანდიდატი პრინცი კობურგისა, თავისის ჯარის პორუჩიკი, და თუმცა ჰფიცულობს, რომ ამის კანდიდატობა თავში პირველად მე არ მომსვლია და თვით ბოლგარიის დეპუტაციამ, ჩემდა დაუკითხავად და ჩემდა უცნობლად, თითონა სთხოვა

პრინცს — ბოლგარიის მთავრის გვირგვინი მიეღო, მაგრამ ეხლა პრინცი კობურგისა ავსტრო-ვენგარიის და ინგლისის კანდიდატად არის აღიარებული.

ძნელი საფიქრებელია, რომ პრინც კობურგის კანდიდატობა გაიყვანონ, თუნდა იტალიაც მიიყენონ. ნიშნები და საბუთებია ვიფიქროთ, რომ ამ ბოლოს ხანებში გერმანია მეტად მოუტყუა რუსეთსა. თუ ეს ესრეა და ისიც ვიცით, რომ რუსეთმა უკვე მტკიცედ წარმოსთქვა თვისი უარი პრინც კობურგის კანდიდატობაზედ და ეს პრინცი არც ოსმალეთსა ჰსურს, მაშინ უეჭველია ამ კანდიდატობამ ჩაილულის წყალი უნდა დალიოს. ამბობენ, პრინც კობურგის კანდიდატობას... * და სულთანმა თავადი მეგრელიისა ოფიციალურად გამოაცხადა თავის კანდიდატად, როგორც რუსეთის მიერ მოწონებული, და მოწადინებული ბოლგარია დღეს ისეთს მდგომარეობაშია, ნამეტნავად მისი რეგენტობა, რომ სულთანის წყენას არ შეიძლება არ მოერიდნენ. სულთანი ოსმალეთისა ჯერ კიდევ ბოლგარიის მბრძანებელად და ბატონად ითვლება და ამიტომაც მასზედ ბევრი რამ არის დამოკიდებული. ამ მხრით ბოლგარია ეცდება ოსმალეთთან მაინც საქმე არ წაიხდინოს, როგორც წაიხდინეს რუსეთთან, და ესეთი ძლიერი და გავლენიანი სახელმწიფო შემოიწყრომეს.

პრინც კობურგ-გოთის კანდიდატობას ერთი სხვა მიზეზიც ამოხჩენია თითონ ბოლგარიის კონსტიტუციაში. პრინცი კობურგისა კათოლიკეთა სარწმუნოებისაა, მაშინ, როდესაც თითონ ბოლგარია მართლმადიდებელის სარწმუნოებას აღიარებს. 1879 წლის ტირნოვის კონსტიტუცია ამბობს, რომ ბოლგარიის მთავარი და მისნი შემდგომნი სხვა რჯულისა ვერ იქნებიან თუ არ მართლმადიდებელისანი (38 მუხლი, თავი IX). მართოპირველი მთავარი, ბოლგარიის სამთავრო ტახტისათვის ამორჩეული, თუ სხვა სარწმუნოებისაა, შესაძლოა იმავ სარწმუნოებაზედ დაჰრჩეს. პრინცი კობურგისა, ვითარცა კათოლიკე, ესე

* ამ ადგილას წერილს, ჩანს, აკლია,

იგი სხვა რჯულის მექონი, არ შეიძლება ამორჩეულ იქმნას, თუ რჯულს არ გამოიცვლის და მართლმადიდებლობას არ მიიღებსო. ამ შემთხვევაში ჯერ ან უნდა იგი მუხლი კონსტიტუციისა გაუქმდეს თავისი კანონიერის გზითა, ან პრინცი კობურგისა თავის სარწმუნოებას უნდა გადუღგესო. რამდენად მოსახერხებელია და შესაძლებელი ან ერთი, ან მეორე, მაგას დრო გამოაჩენს. ხოლო ეს კი ვიცი, რომ ამისთანა საბუთი ბევრიგად დაჰხლართავს პრინცი კობურგის კანდიდატობის საქმეს და უამისოდაც გაჰიანურებული საქმე ბოლგარიის მთავრის ამორჩევისა უფრო გაჰიანურდება; თავადი მეგრელიისა, სხვათა შორის, იმითაც არის წინ პრინცი კობურგზედ ამ შემთხვევაში, რომ მართლმადიდებელია და მის მთავრად ამორჩევას ეს მიზეზი წინ ვერ გადელდება.

ებრაელთა საკითხზე

არც ერთს ერს არ გამოუვლია იმდენი სატანჯველი და წამება, რამდენიც ებრაელთა ერს თავს გადაჰხედია. ამ ოდესმე დიდებულს და სახელგანთქმულს ერს ბედმა ხელიდამ გამოსხლიტა სამშობლო და თვითმოფელობა და განაბნია იგი მთელის დედამიწის ზურგზე, ჩაათესლა უცხო ქვეყნებში, სადაც ებრაელებს მოელოდა ყოველგვარი ტანჯვა და წვალება. აზიასა და ევროპაში, აფრიკასა და ამერიკაში, ყველგან ერთი და იგივე ბედი სდევნიდა უბედურს ერსა, რომელიც იბრძოდა და იბრძვის ყოველნაირის საშუალებით, რათა თავი დაიცვას და არ გახდეს მსხვერპლი ძულებისა და წამებისა. ამდენი ჰანია ეს ერი მოგზაურობს მთელს დედამიწის ზურგზე და ამ ხნის განმავლობაში არა ყოფილა ისეთი სატანჯველი, რომელიც ებრაელებს არ გამოეცადოს. აბა რომელი საბუთი არ უხმარიათ და ხელზე არ დაუხვევიათ ებრაელთა სადევნელად და საწვალელებად? არ მოიპოვება ისეთი ისტორიული უსამართლოება, რომელსაც ებრაელები არ დაეჩაგროს. სდევნიდნენ ებრაელებს — ვითარცა ერს, სდევნიდნენ — ვითარცა თავისებურისა და განსაკუთრებულის რჯულის მაღიარებელთ, სდევნიდნენ — ვითარცა უსამართლო ეკონომიურის წესწყობილების წარმომადგენელთ და სხვა ერთა ეკონომიურ მჩაგვრელებს. მდევნელები ხან ერთს საბუთს აძლევდნენ უპირატესობას, ხან მეორეს და არასოდეს არ დამცხრალა სიძულილი ებრაელთადმი.

ეხლაც-კი, როდესაც ეგოდენს ჰალადებენ კაცთმოყვარეობაზე, იმავე საბუთების ძალით სდევნიან იმათ იქაც-კი, სადაც თითქოს ადგილი არ უნდა ჰქონდეს სიძულილსა და და-

უნდობლობას. ეს რამდენი ხანია ევროპაში არსებობს ეგრეთ-
წოდებული ანტისემიტური, ესე იგი ებრაელთა მოწინააღმ-
დეგე მოძრაობა, რომელიც სცდილობს რაც შეიძლება მეტად
შეავიწროვოს და დაჩაგროს ებრაელნი. ნამეტნავად ავსტრი-
ასა და გერმანიაშია ძლიერი იგი მოძრაობა, ისეთ წრეშიაც კი,
რომლისაგანაც ნაკლებად მოსალოდნელი და საფიქრებელი
აყო. ჩვენ ვამბობთ ავსტრიისა და გერმანიის მწერლობისა
და განათლებულის საზოგადოების ერთს ნაწილზე. ზოგი გა-
ზეთი მუდმივ ებრაელთა წინააღმდეგ იბრძვის; სტუდენტე-
ბიც-კი, რომლებისაგანაც საფიქრებელიც არ უნდა იყოს
რომლისაშე ერისადმი სიძულელი, საქვეყნოდ ღალატებენ და
მოქმედებენ ებრაელთა წინააღმდეგ. ამას წინათ ვენაში აკურ-
თხეს ძეგლი გლაზერისა, იუსტიციის მინისტრად ნაყოფისა.
გლაზერი გვარტომობით ებრაელი ყოფილა და ამიტომაც,
როცა უნივერსიტეტის რექტორმა ფოკელმა დაიწყო ლაპა-
რაკი განსვენებულის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე, სტუ-
დენტებმა შეჰქმნეს ისეთი ხმაურობა, რომ უნივერსიტეტის
მთავრობა იძულებული გახდა შეეჩერებინა დღესასწაული.
სტუდენტები. გამოვიდნენ უნივერსიტეტის დარბაზიდან და,
როგორც აღმოჩნდა, უფროს-ერთი ანტისემიტურის მიმარ-
თულებისა ყოფილა, — ასე გასინჯეთ, ანტისემიტური გრძნო-
ბა არ დაცხრა არც მეცნიერების ტაძარში განსვენებულის
სახელის წინაშე. გარდა ამისა, ამას წინათ, როცა ასამართლებ-
დნენ შენერერს, ამ უკანასკნელის მომხრეებმა საქვეყნოდ
აღიარეს, შენერერს რომ ებრძანებინა ჩვენთვის, ებრაელებს
თავს დაეცით და ამოსწყვიტეთ, ჩვენ ხმაამოუღებელივ შე-
კასრულებდით იმის ბრძანებასაო.

ანტისემიტურს მოძრაობას ძალიან დაუფიქრებია გერმანიის
მმართველობაცა. ამასა ჰმოწმობენ ზოგიერთი გაზეთები, რო-
მელნიც ლაპარაკობენ ებრაელთა ყოფა-მდგომარეობაზე. ეს
გაზეთები ამბობენ, რომ სხვა ქვეყნებშიაც თანდათან ძლიერ-
დება ანტისემიტური მოძრაობაო. ამის მიზეზი ეროვნული
სიძულელი და რელიგიური ფანატიზმი-კი არ არის, არამედ
ეკონომიური ძლიერება ებრაელთა კაპიტალისტებისა, რომ-

ლების ხელში გროვდება აუარებელი სიმდიდრე საფრანგეთისა, გერმანიისა და სხვა სახელმწიფოებისაო. ამ გარემოებას არა მარტო ეკონომიური მნიშვნელობა აქვს, არამედ პოლიტიკურიცაო, და თუ ებრაელთა ეკონომიურს გაძლიერებას თავის დროზე არ შევებრძოლებით, კაპიტალი შეიქმნება ყველა სახელმწიფოებზე უფრო ძლიერი და საშიშიო. კაპიტალის ხელში მოიქცევა ბედი და უბედობა ერთა და მეფეთაო. ყველანი იმასა სჩივიან, რომ ანტისემიტური მიმართულება თანდათან უფრო და უფრო ძლიერდება, ნამეტნავად განათლებულს საზოგადოებაშიო.

რასაკვირველია, ეს გარემოება მეტად საფიქრებელია, რადგანაც განათლებულს საზოგადოებას დიდი გავლენა აქვს ევროპის ყოფა-ცხოვრებაზე. ამ ნაწილს საზოგადოებისას შეუძლიან თავისი კვალი დააჩნიოს ებრაელთა ბედსა და უბედობას.

[1886 წ.]

გმართველობის შეცვლა ბრაზილიაში

ტფილისი, 12 ნოემბერი, 1889 წ.

დებეშებმა ერთი თითქმის მოულოდნელი ამბავი მოგვითხანა, იმისთანა ამბავი, რომელსაც, მართალია, პირდაპირი დამოკიდებულება არა აქვს არც ევროპასთან, არც ევროპის პოლიტიკასთან, და ჩვენ ხომ არასგზით არ მოგვეყარება; თუმცა ესეა, მაგრამ ზოგიერთს შორეულს მნიშვნელობას მოკლებული არ არის იმისთვის, ვინც ჩვეულება ყოველ ცოტად თუ ბევრად დიდ საქმისაგან რაიმე გასაკვეთი გაიკვეთოს. ჩვენ ვამბობთ ბრაზილიაში მომხდარი ამბავისას. იქ მოჰხდა სისხლდაუღვრელი რევოლუცია, ჯერ-ხანად მაინც წყარო და მშვიდობიანი. მოხუცი იმპერატორი ღონ-პედრო მეორე გადააყენეს და ბრაზილია, აქამომდე იმპერიად ყოფილი, დღეს რესპუბლიკად გადააქციეს.

ყველამ შეიტყო დებეშების წყალობით ეს ამბავი, მაგრამ ეჩნება ყველამ არ იცოდეს, რა არის ეს ბრაზილია, სად არის და რა ისტორია მიუძღვის. ჩვენ დღევანდელის წერილით მოვიწადინეთ მოკლედ მოვუთხრათ ჩვენს მკითხველებს ამ ქვეყნის ვითარება და, ვგონებთ, მეტი არ იყოს თუ სხვაფრივ რა, საცოდნელად მაინც.

ბრაზილია არის ქვეყანა სამხრეთ-ამერიკაში და ამ სამხრეთ-ამერიკის ქვეყნებ შორის ყველაზედ დიდი ადგილი უჭირავს, როგორც სივრცით, ისეც მკვიდრთა რიცხვით. ერთის მხრით საზღვრად აქვს ატლანტიკის ზღვა, რომელიც თითქმის მთელს მის დასავლეთს ნაპირებს გარს არტყია. ჩრდილოეთით უდევს გვიანა, — ნაწილები კუთვნილი ინგლისისა, ნიდერლანდისა და საფრანგეთისა, და ვენეცუელა. აღმოსავლეთით — კოლუმბ-

ბია, პერუ, ბოლივია, პარაგვაი, ნაწილი არგენტინის შტატებისა, და სამხრეთით ურუგვაი. ბრაზილიასა ჰყავს მკვიდრნი თოთხმეტ მილიონამდე. თესლ-შთამომავლობით ზოგნი ევროპიელნი არიან, ადრითვე მოსულნი ევროპიდან, ზოგნი იქაურნი ძირეულნი მკვიდრნი, ზოგნი ზანგნი აფრიკისანი. 1872 წელს მკვიდრთა შორის თეთრნი იყვნენ ასში ოცდათვრამეტი სული, ზანგები — ასში ოცი სული. მას აქეთ 1886 წლამდე თეთრთა რიცხვმა იმატა და გაჰხდა ასში სამოცდაშვიდზე მეტი და ზანგებმა იკლეს, ასში ათზე და ცოტა მეტზე ჩამოჰხდნენ. ამ მატებას თეთრებისას იმას აბრალებენ, რომ ბრაზილიაში მრავალი იხიზნება ევროპიდან, ნამეტნავად იტალიიდან. 1886 წელს ბრაზილიას შეჰხიზნია სულ 25.791 სული, 1887 წელს — 54.390 და 1888 წელს — 131.268.

ბრაზილია აღმოაჩინეს 1499 წ., აღმოაჩინა ერთმა თანამგზავრმა სახელოვანის კოლუმბისამ. მას აქეთ, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე, ეს ბრაზილია ხან ისპანიელთ ეპირათ, ხან პორტუგალიელთა, მაგრამ ვერც ერთი და ვერც მეორე იმოღენად შემძლებელნი არ იყვნენ, რომ სურვილი თავისუფლად ცხოვრებისა, სამუდამოდ თუ არა, დიდის ხნობამანც ამოეკეთნათ ბრაზილიაში. ამ სურვილმა თავისი გაიტანა და 1822 წელს ბრაზილია განთავისუფლდა სხვისა ხელიდან და თავისი სვე-ბედი თვითვე ჩაიბარა, ცალკე დამოუკიდებელ იმპერიად გამოაცხადა თავი და იმპერატორად დასვა მემკვიდრე პორტუგალიის მეფისა დონ-პედრო I. ამ დონ-პედროს მმართველობამ ბევრი სამდურავი გამოიწვია, თუმცა 1824 წელს კონსტიტუციაც ჰქონდა ბრაზილიას მინიჭებული. ამ სამდურავმა ფეხი გაიდგა მკვიდრთა შორის და სურვილი ბრაზილიისა მიიხარა რესპუბლიკისაკენ. ამ რესპუბლიკის მომხრეთა დასს ფარუპილიასებს ეძახიან. დონ-პედრო I-მა შეიტყო რა ეს, მოიწადინა — როგორმე გაღვიძებული სურვილი რესპუბლიკის დაარსებისა მოესპო და შეეცადა თავისის ხელმწიფების უფლებანი უფრო გაეძლიერებინა და ამისათვის მოიწოდა მინისტრებად თავისის აზრის მომხრენი. ამან უფრო გაამწვავა საქმე, რომელიც 1831 წელს იქამდე მივიდა, რომ დონ-პედრო

1-მა მოიხადა გვირგვინი და გადასცა თავის შვილს, რომელიც მაშინ სულ ხუთის წლისა იყო და რომელიც ამ გზით გაიმპერატორდა დონ-პედრო II დ'ალკანტარაო-ს სახელით.

1840 წელს დონ-პედრო II, შვილი პირველისა, სრულწლოვანად გამოცხადებულ იქმნა. მას აქეთ იმპერატორად ბრაზილიისა ეს დონ-პედრო II იყო ამ ბოლოს დრომდე. დონ-პედრო II-ეს მეტად საყვარელისა და ტკბილი კაცის სახელი აქვს დავარდნილი. თითონ ბრაზილიაშიაც ძალიან კაი კაცის სახელი ჰქონდა და უყვარდათ კიდეც. იქნება ამ სიყვარულსაც ცოტად აუ ბევრად უნდა მივაწეროთ ის ამბავი, რომ დონ-პედრო ტახტიდამ გადმოაბრძანეს და ამასთანავე ყოველი ღონისძიება იხზარეს, რომ არც თითონ დონ-პედროს და აოც ძის სახლობას არავითარი უპატიურება არა მიაყენონ-რა, არასგზით არ ავ-ნონ-რა.

დონ-პედრო სწორედ ღირსიც იყო პატივისცემისა და სიყვარულისა. მის ხელში ძლიერ წინ წაიწია ბრაზილიამ. მოქალაქეობრივი და პოლიტიკური თავისუფლება ერისა, რამდენადაც შესაძლოა, სრული იყო. ერს თავის კანონმდებელად და ვამეებელად თავის მიერვე ამორჩეულნი წარმომადგენელნი ჰყვანდა. ერთი შესანიშნავი მუხლი ბრაზილიის კონსტიტუციისა ის იყო, რომ იმპერატორს შეეძლო არ დაემტკიცებინა წარმომადგენელთა განაჩენი, და თუ იგივე განაჩენი, ხელმეორედ წარმომადგენელთაგან გადასინჯული, ხელახლად წარედგინებოდა, იმპერატორს უფლება არა ჰქონდა უარეყო და უნდა უსათუოდ დაემტკიცებინა. თავისუფლება ქურნალ-გაზეთობისა და ერთობ მწერლობისა სრული იყო და ამის გამო ქურნალ-გაზეთობა და მწერლობა გაძლიერდა და განკარგდა. მარტო ერთს სატახტო ქალაქს რიო-დე-ჟანეიროში 80 ქურნალ-გაზეთი გამოდის, მთელს ბრაზილიაში 529 ქურნალ-გაზეთია, მაშინ როდესაც ამ თორმეტის წლის წინად სულ 271 იყო.

დონ-პედრო II დიდი მოყვარული იყო და დიდი მზრუნველი ერის განათლებისა. 1857 წელს სულ 2.595 სკოლა იყო და 70.000 შეგირდი და 1886 წელს-კი სკოლა 6.605-მდე ავიდა

და შევირდთა რიცხვი 214.670-მდე. რარიგი მოწადინე იყო სკოლების გამრავლებისა დონ-პედრო II, ეს შემდეგ ამბავისაგანაც სჩანს, როგორც გაზეთები იუწყებიან: როცა პარაგვაისთან ომს შემდეგ ბრაზილიის ერმა მოიწადინა ძეგლი დაეღა იმპერატორისათვის, დონ-პედრო II-მ ისურვა, რომ ძეგლისათვის მოგროვილ ფულით პირველდაწყებითი სკოლები დაემართათ.

არც გზები და სხვა სასარგებლო საქმენი დარჩნენ წარუმატებლად. რაც 1870 წელს რკინისგზები იყო — 1887 წლამდე ერთი-ათად მოემატა. წინათ თითქმის არაფრის გამსყიდავი ბრაზილია იმოდენად გაძლიერდა დონ-პედროს ხელში, რომ ამ ბოლოს ხანებში ყოველწლივ 700 მილიონის საქონელსა ჰყიდის გარეთ. რამოდენად აიწია მკვიდრთა სარჩო-საბადებელმა, რამოდენად იმატა მათმა ქონებამ — ეს, სხვათა შორის. შემდეგიდამაცა სჩანს. 1860 წელს პირველად დაარსებულ იქმნენ სასოფლო ბანკები. ათის წლის შემდეგ დაარსების დღიდან ამ ბანკებში მისაბარებლად და შესანახავად შეტანილ იქმნა მკვიდრთაგან თხუთმეტ მილიონამდე. გავიდა კიდევ ათი წელიწადი და ამ ფულმა აიწია ორმოცდახუთ მილიონამდე.

ყველაზედ უდიდესი საქმე დონ-პედროსი მოხობის მოსპობა იყო ბრაზილიაში. 1888 წელს, როცა დონ-პედრო ევროპაში იყო, მისმა ასულმა იზაბელამ, რომელიც მის მოადგილედ დარჩა, სრულად ამოჰკვეთა მონობა. 1871 წელს თითონ დონ-პედრომ დასდვა საფუძველი ამ განთავისუფლებისა. მაშინ გამოცხადებულ იქმნა კანონი, რომ თავისუფალ არიან ყველა ბავშვები, მონათაგან შთამომავალნი.

ეხლა ამბობენ, რომ პლანტატორები, სახელდობრ მონების პატრონები. შეიქმენ მიზეზი დონ-პედროს გადაყენებისათ. რაკი ხელიდამ გამოეცალათ მუქთა მუშა და რაკი ეხლა სხვისი ოფლითა და ამაგით ცხოვრება აღარ შეუძლიანთ, რა თქმა უნდა კაი გულით არ დაუწყებდნენ ყურებას იმპერატორს, რომელმაც იგინი გამოიმეტა და შესწირა ჰეშმარიტს კაცთმოყვარებას და ადამიანურ ღირსების აღდგენას. ეს გულნატკენი პლანტატორები მიჰმხრობიან თურმე რესპუბლიკის მსურველ-

თა, რომელთაც ფარუპილიასები ჰქვიანთ, და სამს ნოემბერს ბრაზილიის სატახტო ქალაქს რიო-დე-ჟანეიროში რევოლუცია მოუხდენიათ, უსისხლო, წყნარი და მშვიდობიანი, დონ-პედრო II დაუთხოვნიათ იმპერატორობისაგან და რესპუბლიკა დაუწესებიათ, ჯერ-ხანად მაინც.

მაინც მონარქიები როგორღაც ვერა ჰხეირობენ ამერიკაში და, თუ არა ეცდებით, ეს ბრაზილია ერთადერთი მონარქია იყო მთელს ამერიკაში.

სიტყვები

17. ი. ჭავჭავაძე. ტ. IX

სიტყვა ღვით ჩუბინაშვილის პატივსაცემად 18 სექტემბერს, 1881 წელს

ბატონო ღვით!

ყოველს ჩვენგანს სასიხარულოდ უნდა ჰქონდეს, რომ მოგვეცა შემთხვევა თავმოწონებით ვსთქვათ: „ღღეს ყმაწვილკაცობას ქართველობისას აქ ერთად თავი მოუყრია, რაია პატივისცემის თავის უხუცესს მოღვაწეს სალიტერატურო სარბიელზედ“. ის არის სასიხარულო ამ შემთხვევაში, რომ ღღეს თვითულის ჩვენგანის გული ერთს გრძნობაზედ არის ასხმული და ეგ გრძნობა ის პატივისცემაა, რომელსაც ყოველი მამულისშვილი გულში უნდა მოწიწებით ინახავდეს და სამართლიანად შესწირვიდეს ქვეყნისათვის გამრჯელსა და მოამაგესა. ღღეს სწორედ ამ გრძნობამ პატივისცემისამ საქვეყნოდ მშრომელისადმი შეგვყარა ჩვენ აქ. ეს უტყუარი ნიშანია მისი, რომ ჩვენს ცნობიერებითს ცხოვრებას ცოტად თუ ბევრად უმატნია, სულიერი ძალი ჩვენი პასაჟში შედის. ღმერთმა ჰქმნას, რომ ამგვარი გრძნობა დაუძინებელი იყოს ჩვენში ჯილდოდ და ნუგეშად ჩვენის ქვეყნის მოამაგისა. ამ სანუგეშო და სასიხარულო ამბის მიზეზი და პირველი მაგალითი ჩვენში თქვენა ბრძანდებით, ბატონო ღვით, თქვენ, რომელმანცა შეძლებისამებრ თქვენი სამსახური გაუწიეთ თქვენს სამშობლო ქვეყანასა და ღვაწლი დასდევით. ბევრს არას ვიტყვი, მე მხოლოდ ვახსენებ თქვენს ორ ღვაწლს სხვათა მრავალთა შორის: თქვენ ჩვენს სიტყვიერებას სამუდამო სალარო აუშენეთ, ჩვენის ჰკუთისა და

გულის მონაგარს, ჩვენ სულიერს განძს ბინა დაუდევით, თქვენ შეგვიდგინეთ ლექსიკონი, და შეგვიკრიბეთ ერთი საუკეთესო ბიბლიოთეკა. ამით სამართლიანი საბუთი მოგვეცით ხელში, რომ საქვეყნოდ თავი მოვიწონოთ ჩვენის ენისა და მწიგნობრობის სიმდიდრითა და ჩვენცა ვსთქვათ, რომ ჩვენც ოდესმე ვყოფილვართ, ჰკუთნით და გულით გვიცხოვრია. ღმერთმა ჰქმნას, რომ არც ერთი და არც მეორე ღვაწლი თქვენი არ დაეკარგოს საქართველოს, რომელიც თქვენ გიყვართ და რომელიც დღეს თავის გულითაღს პატივისცემას ჩვენის პირით მოგახსენებს.

**სიტყვა ილია ჭავჭავაძისა
ტფილისის ქართული სააღმკურანო ბანკის
წლიურ კრებაზე
20 მაისს, 1895 წელს.**

მე, ბატონებო, გუშინ და გუშინწინ ვერ დავესწარი კრებას ბანკისავე საჭირო საქმის გამო. გაზეთებიდან და კრების ოქმიდან შევიტყე, რომ გუშინწინ ჩემი ქება-დიდება მოგისმენიათ ერთის ორატორისაგან. რაც ამ ორატორს უნებებია ჩემი უკადრისად ხსენება, მე იმას ყურადღებას არ ვაქცევ. ზოლო თქმულა ერთი რამ ისეთი, რომელმაც შეაძრწუნა ჩემი მამულიშვილური გრძნობა და ეს არ შემოძლიან აღუნიშნავად დავტოვო. აქ ერთს ორატორს მეორეზედ უთქვამს: ეგ მოსული არისო და ჩვენთან არავითარი კავშირი არა აქვსო. მე არ ვახსენებ, ვის უთქვამს ეს: მე მთქმელთან საქმე არა მაქვს-რა. მე ვებრძვი აზრს და ამ აზრის გამოსარკვევად მარტო საჭიროა ვიცოდეთ ის კი არა, ვინა სთქვა, არამედ ის, ვის უთხრეს. ეს უთხრეს იმიერ ქართველს. როგორ? იმიერი ქართველი აქ, ჩვენს კრებაში, ამ ჩვენს საქართველოში—მოსულია, უცხოა და არა სახლიკაცი, არა სისხლ-ხორცი იმ დიდ ოჯახისა, რომელსაც საქართველო ჰქვიათ! არა ბატონებო!.. ყოველს ქართველს საქართველოს ნაწილისას,—გურული იქნება, მეგრელი, იმერელი, კახელი, თუ ქართლელი,—ჩვენის ერთიანის ოჯახის კარი ღია აქვს, რომ ჩვენს საერთო ჭირსა და ლხინში ძმური მონაწილეობა მიიღოს. ეს არამცთუ უფლებაა თვითეთლის ჩვენგანისა, უუწმინდესი მოვალეობაა. ძმობა და ერთობა ამა-

შია. ეგ ძმობა და ერთობა არის იგი კლდე, რომელზედაც უნდა აშენდეს დიდი სასახლე ჩვენის ცხოვრებისა.

ეს თითქმის ექვსი საუკუნეა მას აქეთ, რაც საქართველო დაირღვა, დანაწილდა. ეს ექვსი საუკუნეა მას აქეთ, რაც ჩვენი მამა-პაპანი, ჩვენნი უკეთესნი და უდიდესნი მამულისშვილნი, ჩვენი გენიოსები, ჩვენნი ვაჟკაცი და მეომარნი, ჩვენნი მსწავლულნი და მეცნიერნი, სისხლის ღვრით იღვწოდნენ, რომ მკვდრეთით აღედგინათ ჟამთა ვითარებისაგან დარღვეული და დამხობილი ძმობა და ერთობა. ამას შესწირეს თავისი სახელოვანი სიცოცხლე, თავისი სისხლით და ღვაწლით შეძლეს და აკურთხეს.

მთელმა თაობამ მეცხრამეტე საუკუნისამ ამას შეაღია თავისი პატიოსანი ძალ-ღონე, თავისი სისხლი და ხორცი, თავისი ნიჭი საქმისა და მეტყველებისა. აწ განსვენებულმა ჩვენმა მწერალმა ვახტანგ ორბელიანმა მთელის თავისის მხურვალე გულისძგერით აღთქმად დასდვა, ანდერძად დაგვიტოვა, რომ ძმობა და ერთობა კლდეა და ამაზედ ააშენეთ თქვენი ბედნიერებაო, ამაშია ჩვენი იმედი, ჩვენი სასოება.

დღეს სხვას გვეუბნებიან. დღეს უნდათ, ერთმა ნაწილმა საქართველოსამ მეორეს უთხრას: შენ ჩვენ შორის მოსული ხარო! სამართლიანი გულისწყრომა მამულისშვილობისა ამ აზრს ვერ მიიკარებს. მე ამით ვაცხადებ ჩემ მაგიერ და ჩემთა თანამოაზრეთა სახელით, რომ მამულისშვილურ გრძნობის წყველა-კრულვით ჩვენ ზურგი შეგვიქცევია ამ უკეთურ აზრისათვის. თქვენც მოგიწევთ, ასე მოიქცეთ. დეე ამ უკეთურმა აზრმა იქვე გაითხაროს თავისი საკადრისი სამარე და დამარბოს, სადაც დაიბადა და აკვანი დაიდგა.

ილია ჭავჭავაძის სიტყვის მოკლე ჩანაწერი
თავად-აზნაურობის კერძო თათბირზე
6 მარტს, 1905 წ.

„თავ. ი. გ. ჭავჭავაძეც ამტკიცებს, რომ მიზეზი გლეხკაცთა მოძრაობისა სულ სხვა გარემოებაში უნდა ვეძიოთ, და მოჰყავს რამდენიმე მაგალითი იმ უსამართლობისა, რომელიც მთავრობამ ჩაიდინა. „სახელმწიფოს ბევრი ადგილ-მამული აქვს, რომელიც მთავრობამ ჩვენს ქართველ გლეხს წაართვა, სხვა ტომის ხალხს მისცა და ზედ დაასახლაო. ქართველ გლეხისათვის მიწა არ არის, ხოლო ნემეცისთვის, ფრანგისთვის, რუსისთვის და სომხისთვის ბევრია. ბარიათინსკის დროს ჩვენ გვითხრეს, გლეხები გაანთავისუფლეთ, ადგილ-მამული მიეცით და ჩვენ ორი მილიონი დესეტინა გვაქვს და იმას მოგცემთო. ჩვენ მაშინ ჭკუა არა გვქონდა და ამაზედ არ დავთანხმდით. ეს იყო ჩვენი დიდი შეცდომა და ეხლა უნდა გავასწოროთ. ჩვენ უნდა მოვითხოვოთ მთავრობისაგან ეს ადგილები. ჩვენ ვიცით, რომ გლეხკაცი ვერსად ვერ წავა, როგორც რუსი და სხვა ტომის ხალხი სჩადის. ის მიჯაჭულია იმ მიწაზე, რომელიც მისი სისხლით არის მორწყული და ეს სისხლით მორწყული ადგილები ქართველ გლეხს უნდა მიეცეს და არა გადმოსახლებულებსაო. ჩვენს გლეხს ადგილი არა აქვს, რომ თონე ჩააგდოს, იმის ვეერდით კი გაშენდა გოლიცინი, სვეჩინი, ვარანცოვი და სხვა მრავალი სოფელი. სახელმწიფოს აქვს დიდი ადგილები შავი ზღვის ნაპირებზე, სადაც სხვა ტომის ხალხს ასახლებენ. თუ ვინიცობაა ჩვენი გლეხკაცი იქ არ წავა, მოგვცენ ჩვენ, თავად-აზნაურობას, ეს ადგილები, და აქ რაცა რამა გვაქვს გლეხკაცს მივცემთ, ჩვენ კი იქ წავალთო. ჩვენ უნდა მოვითხოვოთ ეს,

უნდა აეუხსნათ მთავრობას, რომ, თუ არ ამ გზით, გლეხკაცის მოძრაობას ვერც ძალა, ვერც მემამულეების მხრივ ყოველნაირი დათმობა, ვერაფერი ვერ შეაჩერებსო“. — „ბატონებო, — სთქვა ბოლოს ი. ჭავჭავაძემ, — ნუთუ ჩვენ არ შეგვიძლიან თამამად მოვითხოვოთ უბრალო, ბუნებრივი რამე, რომ ქართველის მიწა ქართველისთვის იყოს, ნუთუ ჩვენ არ შეგვიძლია მოვითხოვოთ, რომ კანონები, რომელიც ეხლა პეტერბურგში იწერება, აქვე ადგილობრივ იწერებოდეს, რადგან, რაც რუსისთვის სასარგებლოა, ის შეიძლება ქართველისთვის მაინც იყოს“.

წერილი რედაქციის მიმართ

ბატონო რედაქტორო!

გუშინდელს „ივერიაში“ (№20) დაბეჭდილია ვითომდა ჩემი ნალაპარაკები თავად-აზნაურთა კერძო თათბირზე და, სწორედ მოგახსენოთ, ჩემი ნათქვამი მე ძლივს ვიცანი. ბევრს სხვას რომ არას გამოვუდგე, საქმაოდ ვრაცხ მარტო ორი მაგალითი მოვიყვანო, რომელთა შორის ერთი ისეა გადმოცემული, რომ მისი გამგონი ან გიჟებში ჩამთვლის, ან მტყნარ სულელობაში ჩამომართმევს. აი ეს მაგალითი; თქვენი გაზეთი იუწყება, ვითომც მე მეთქვას: „სახელმწიფოს აქვს დიდი ადგილები შავი ზღვის პირას...“ „თუ ვინიცობაა ჩვენი გლეხი იქ არ წავა, მოგვცენ ჩვენ, თავად-აზნაურობას, ეს ადგილები და აქ რაცა გვაქვს გლეხკაც მივცემთ, ჩვენ კი იქ წავალთ“ (!)

ღმერთი-რჯული, — ჯერ ჭკუიდან არ შემცდარვარ, რომ ეგ პრტყელი და ყოვლად უმსგავსო სულელობა გამომეთქვა.

მე ეგ-კი არა ვთქვი, მე ეს მოვახსენე კრებას: მოგვცენ ქართველებს ჩვენგან წართმეული ჩვენი მიწა-წყალი, რომელიც ეხლა ხაზინასა აქვს დაჩემებული და რომელსაც ყველას ურიგებს, ქართველს გარდა, და მაშინ იქნება ზოგმა ჩვენგანმა დაუთმოს გლეხკაცს თავისი ადგილებიდან ზოგი რამ იმ პირობით, რომ სამაგიერო მიიღო ხაზინის მამულებში; ისიც შესაძლოა, — იმისთანა გლეხკაცნიც გამოჩნდნენ, რომ თვით მოინდომონ ჩვენის ქვეყნის სახაზინო მამულებში გადასახლება და დაბინავება, ოღონდ-კი საკმაო მიწა-წყალი აუჩინონ და ის მზრუნველობა გაუწიონ, რასაც უცხოელებს უწევდნენ, როცა ქართველის სისხლით მორწყულ მიწებს ურიგებდნენ. აი ჩემი აზრი.

თქვენც თვითონ, ბატონო რედაქტორო, მიხვდებით, — რომ ეს ჩემი აზრი, და თქვენის გაზეთის მიერ გადმოცემული, ერთი და იგივე არ არის და „შუა უზის დიდი ზღვარი“.

აი მეორე მაგალითიც, საცა ჩემი ნათქვამი აზრი თუმცა უმსგავსოდ გადასხვაფერებული არ არის ზემოხსენებულისა-მებრ, მაგრამ ისე შეკვეცილია და ბოლომოგლეჯილი, რომ თავისი ფერი აღარ შერჩენია. თქვენი გაზეთი იუწყება, — ვითომც მე ბოლოს მეთქვას: „ნუთუ ჩვენ არ შეგვიძლიან მოვითხოვოთ, რომ კანონები, რომელიც ეხლა პეტერბურგში იწერება (რა თქმა უნდა ჩვენი ქვეყნისთვის), აქვე ადგილობრივ იწერებოდესო“.

სასურველია, რასაკვირველია, რომ ჩვენის ქვეყნისათვის კანონები აქვე, ჩვენში, იწერებოდეს, მაგრამ მარტო ამით არა გვეშველება-რა. მე ვთქვი და კიდევ ყველგან ვიტყვი: „ჩვენის ქვეყნისათვის კანონები აქვე უნდა იწერებოდეს ჩვენის ქვეყნის მიერ არჩეულ წარმომადგენელთა კრებულისაგან“. აი ეს ხაზგასმული სიტყვები დაუმატეთ და ჩემი აზრი სავსებით გამოთქმული იქნება.

გთხოვთ, ბატონო რედაქტორო, ჩემი ეს წერილი დაბეჭდოთ და ნება მიბოძოთ გაგიბედოთ და ერთი სარჩიელი მოგახსენოთ. დღეს ისეთი დღეა, რომ თვითეულს სიტყვას დიდის

სიფრთხილით უნდა მოვექცეთ, და ვიდრე სხვისა თქმულს ბეჭდვით საჯაროდ განვიმეორებდეთ, ავწონ-დავწონოთ, რა თქმულა და როგორ თქმულა. დღეს ისეთი დროა, რომ თვითეული ჩვენგანი უნდა განკითხულ იყოს და პასუხის მგებელი ჩვენი ქვეყნის წინაშე თავისის სიტყვისა და საქმისაებრ და არა იმისებრ, რასაც სხვანი ან დაუდევრობით, ან წინდაუხედაობით თავზე მოახვევენ.

9 მარტი, 1905 წ.

ილია ჭავჭავაძე

နဲ့တော့?

ნ უ თ უ?

(პასუხად „მოგზაურის“ კორესპონდენციისა)

I

„ივერიის“ მკითხველთ უკვე მოეხსენებათ, რომ „მოგზაურში“ (№ 13) დაბეჭდილი იყო კორესპონდენცია, რომელსაც თუმცა სათაურად ჰქონდა „საგურამოს და ჭოპორტის საზოგადოება“, მაგრამ უფრო მე ვყავდი ნიშანში ამოღებული და ჩემი ადამიანური ღირსება.

ავტორი „მოგზაურის“ შემწეობით მე მაბრალებს, — ვითომც მხეცურ გულქვაობით და სამარცხვინო ავზნეობით ვეპყრობოდე საგურამოს გლეხკაცობას და ამისათვის ერთმანეთზე ცოტად თუ ბევრად შეუწყნარებელს ამბებს მოგვითხრობს ისეთის კადნიერებით, თითქო მართალია, და ისეთის გაზარებით, თითქო ოქროს მადანი უპოვიაო.

ეს კორესპონდენცია გადმობეჭდილ იქმნა „ივერიაში“ (№ 54) ამ დაბოლოვებით: „ნუთუ ეს აღმაშფოთებელი ამბავი მართალია? ნუთუ „გლაზის ნაამბობის“ ავტორს ასეთი დამოკიდებულება აქვს გლეხებთან? ჩვენ არ გვინდა დავიჯეროთ და გვირჩევნა ჯერჯერობით იმედი ვიქონაოთ, რომ თითონ თ. ილია ხმას ამოიღებს და კორესპონდენციის შინაარსის უსაფუძვლობას დაგვიმტკიცებსო“.

თუმცა ის ამბავი, რომ „ივერიაში“ ეს კორესპონდენცია მთლად გადმობეჭდა და იმით ზელი მოუმართა ავტორს გაევრ-

ცელებინა საძაგელი მოთხრობა, თავის-თავადაც ასე თუ ისე იკბინება, მაგრამ მე მაინც მადლობელი დავურჩი „ივერიის“ რედაქციას. რაც გინდ იყოს, ზემოაღნიშნული დოსტალური პირდაპირ გვანიშნებს, რომ „ივერია“ სიფრთხილით და წინდახედულად მოქცეულა, ბრმად არ აპყოლია ვიღაც ორს ასოს ქვეშ მიმალულ კორესპონდენტის ფეხის ხმას იქ, საცა ხელშეხებულია ადამიანის ღირსება, პატიოსნება, ერთის სიტყვით, ყოველივე ის, რაც პატივაუხდელ ადამიანის უძვირფასეს და ხელშეუხებელს კუთვნილებას შეადგენს.

მცირეოდენ განათლებამოცხებულ კაცს, მცირეოდენ საღის ჭკუის პატრონს კარგად მოეხსენება, რომ ყოველივე თავისის-თავის და პრესის პატივისმცემელი რედაქცია და თუნდ ყოველივე ცალკე კაცი ასე უნდა მოიქცეს ყოველს შემთხვევაში და, თუ სულ მთლად ზურგს არ შეაქცევს, ეპვი მაინც უნდა შეიტანოს იქ, საცა სხვის ადამიანურს ღირსებას, სინიდიის, წმიდათა-წმიდას შესაბაღალად და შესაგინებლად იმეტებენ.

ეს ანბანია ზნეობისა, ეს მისი პირველი და უკანასკნელი კანონია, მერე იმისთანა, რომელიც, რა თვალთაც გინდ შეხედოთ, ერთნაირად სავალდებულოა ყველასათვის, რა დასისა და რწმენის კაციც გინდ იყოს.

ეზღანდელი დრო და მასთან ერთად ყოველივე ცოტად თუ ბევრად გონებაგახსნილი კაცი და ქალი რომ ხმამაღლა ჰლაღადებს ხელშეუხებლობას ადამიანისას, განა მარტო პოლიტიკის მიერ ხელშეუხებლობა აქვთ სახეში, არამედ ყოველგვარი ხელშეუხებლობა და, სხვათა შორის, იგიც, როცა სამარცხვინო და სახელგასატეხ ბრალს რასმე სდებს ერთი მეორეს ტყუილისა და მართლის წინასწარ გამოუძიებლად და აუწონლად.

ბევრი კაცი, და იქნება იმისთანა უხეირო რედაქციაც, სადმე იყოს, კაცთა საუბედუროდ, რომელიც ძალზე იჭაჭება და ბუჟითა და ნალარით გაიძახის ამ შეუხებლობას ადამიანისას, მაგრამ ყოველ წარამარად მოტანტალე კორესპონდენტს სიხარულით კარს უღებს და ხელს უწყობს გამვლელი და გამო-

კლეი საერთოდ, და რედაქციის მიერ ნიშანში ამოღებული საკუთრივ, ლაფში ამოსვაროს თავიდან და ფეხამდე წინასწარ მოუკითხავად, — ვინ მტყუანია და ვინ მართალი.

ნუთუ ეს ამისთანა საქციელი ხელშეხება არ არის და ყველა ხელშეხებაზე უფრო საზიზღარი, უფრო შემადრწუნებელი და უფრო საშიშარი კაცის ერთმანეთობით ადამიანურ ცხოვრებისათვის. ნუთუ ეს არის იგი მადლცხებული თავისუფლება ბეჭდვისა, პრესისა, რომელსაც ასე სამართლიანად შეეხარით ღღეს დიდი და პატარა და ასე გულმხუტვალედ და თავდადებით ვეტანებით.

ეს ზომ, თავისუფლება-კი არა, ბოროტად ხმარებაა იმ გაპატონებულ ძალ-ღონისა, იმ ძლევამოსილ შემძლებლობისა, რომელიც პრესას სამართლიანად ხელთ უპყრია და რომლის მეოხებით ღღეს გვირგვინოსანნიც-კი ქედს იხრიან სასოებით და მოწიწებით.

ნუთუ ეს ამისთანა შემძლებლობა ბეჭდვის სხივმოსილ თავისუფლებისა რედაქციამ იმაზე უნდა ჩამოახდინოს, რომ კაცმა კაცი უთავბოლოდ გაჰპენტოს, კაცმა კაცს უთავბოლოდ სახელი შეულახოს, ნამუსის ქუდი მოჰხადოს და ლაფში გადაუვლოს. რედაქციის კალამი ნიჩაბი ზომ არ არის, რომ აილოს და ვინც არ ესიაშოვნება, ლაფი და ტალახი შეასხას ან თავისის ან სხვისა ხელით.

ზოგისათვის ამისთანა საქციელი პრესისა თუ მთლად არ არის შესაძლებელი, ცოტად თუ ბევრად შესაწყნარებელია მით, რომ პრესისაგან უსამართლოდ და უსაბუთოდ შებღალვილს ღონისძიება აქვს თავი იმართლოს ბეჭდვითვე. ბევრს ეს პრესის მეტზე-მეტის პატივისცემით მოსდის და არა იმისათვის, რომ ამისთანა უკადრისი საქციელი პრესისა არ ეხამუშებოდეს. ეხამუშება, სწყინს კიდევ, მაგრამ არ უნდა, რომ იმისთანა მზეს, როგორიც ღღეს პრესაა, ლაქები რამ ჰქონდეს და არ გაუქარწყლოს.

მეც დიდი პატივისცემელი ვარ პრესისა და ერთს ღროს, ვიდრე ჯანმრთელობა არ შემერყა და ნებას მაძლევდა, მეც ერთი ჩანჩალა ვიყავ მისი, მაგრამ იმისთანა პატივისცემელი-

კი არას დროს არ ყოფილვარ და არცა ვარ, რომ ყოველ წარმარად ბლაჯენას პრესის წმინდა სახელი ვუწოდო, ან პრესის ყოველივე საქციელი ვაქო და ვადიდო ბრმად და განუსჯელად. ბრმად თაყვანისცემა რისიმე, თუ ვისიმე, კერპთმსახურებაა და ყოველს მონობაზე უარესი და უკადრისი მონობაა.

პრესას, რომლის სამფლობელო მართალი და ჭეშმარიტებაა და რომელიც მარტო ამ ორთა წიაღში უნდა ატრიალებდეს და ამოქმედებდეს უკეთესთა ადამიანთა ჭკუაგონებას და უმაღლეს სულთა-სწრაფვას კაცობრიობისას გზას უკავადეს, განა ეპატიება უსამართლოდ გაბიაბრუება ადამიანისა მარტო იმ საზრისით, რომ, თუ აქ კაცი კაცს უსაფუძვლოდ ერჩის, იმედია, გაბიაბრუებული უსაბუთობას რჩოლისას დაგვიმტკიცებსო.

კიდევ ვიტყვი, რომ პირველდაწყებითი კანონი და მოძღვრება მთელის განათლებულის თუ გაუანათლებელ კაცობრიობისა ის არის, რომ ჯერ ბრალმდებელს უნდა დაასაბუთებინოთ ბრალდება იმოდენად, რომ დასაჯერი მაინც იყოს, და მას მერმეთ, დიად, მხოლოდ და მხოლოდ მას მერმეთ მოეკითხოს ბრალდებულს პასუხი. უამისოდ ბრალდებულთა სკამზე დასმა ადამიანისა პასუხის საგებლად წაწყმედაა, მიწასთან გასწორებაა, პირქვე დამხობაა იმ საკაცობრიო სამართლისა, მართლმსაჯულებისა, რომელზედაც აშენებულია მთელი ადამიანური ურთიერთობა, მთელი ადამიანური ყოფა-ცხოვრება.

ეს ყველაზე უწინარეს პრესამ, ვით სალარომ ადამიანის ჭკუა-გონებისამ, უნდა იცოდეს და თვითოეულს გაზეთს თუ ჟურნალს თავის დროშაზე დიდის ასოებით ეწეროს. ეს უნდა აუცილებლად კისრად იდოს პრესამ, ამას უნდა აქეთ-იქით გადაუხვევლად ემსახურებოდეს. ამას უნდა თავგამოდებით და უკანდაუხვევლად სდევნიდეს თითონ იგი ნაწილი პრესისა, რომელსაც ძირს არ დაუშვია ყოვლად პატიოსანი დროშა ბეჭდურის სიტყვისა. დიად, თვით პრესამ უნდა თავი გამოიღოს ამ შემთხვევაში, თუ სადმე მართლა ფეხადგმულია ცნობიერება და ჭკუასა და გონებას თავის ადგილი უჭირავს. თორემ აქ აღვირის მიშვება და სადავეს მიგდება კარის გაღებაა იმ ერთგვარ უწმინდურებისათვის, რომელსაც „შანტაჟს“ ეძახიან და

მაშინ ძალიან ვეღარ იცნობს პატრონსა: ერთი-ერთმანეთს შევეჯახებით, ერთი-ერთმანეთს თავს შევახლით, ერთი-ერთმანეთს დავჭამთ, მაშინ ტყეში მგელთან და აფთართან ცხოვრება უკეთესი და უფრო მოსვენებული იქნება, ვიდრე კაცთა შორის.

ნუთუ ეს სასურველია პრესისთვის, რომლის ჭეშმარიტი თავისუფლება მიჯნების განზე გადგმა კი არ არის ბოროტისა, არამედ მისი შეზღუდვა და შეხუტვა. დიდი მოვალეობა პრესისა, მისი ღვაწლი, გლეხისა და თავად-აზნაურის, ან ზღიდრისა და ღარიბის ერთმანეთზე მისევა კი არ არის, შუაყვაცობაა, შუა ჩადგომაა მათ შორის, მშვიდობიანობის ჩამოგდებაა, მოსარიგელის მორიგებაა, შესარიგებელის შერიგებაა იმისდა მიხედვით, — ვის რა ზნეობრივი და მოქალაქობრივი, ან ერობრივი სამართალი მიუძღვის ერთმანეთის წინაშე. ამას ითხოვს ადამიანობა, კაცური კაცობა და ერთობ იგი ჭეშმარიტი სიყვარული ადამიანისა, რომელიც, როგორც მზე, ყველას ერთად ანათებს, ყველას ერთად ათბობს და ყველას გამოუკლებელივ აწვდის ძალსა ცხოველმყოფლობისას, სიცოცხლის დაბადებისას, სიცოცხლის ზრდისას.

მართალია, გლეხკაცი და ღარიბი უფრო მეტად საზრუნველია, უფრო მეტად გაჭირვებული, ვიდრე თავადი, აზნაური, მღვდელი თუ ვაჭარი, მაგრამ განა აქედან ის გამოდის, რომ ყველა ესენი ადამიანები არ არიან? განა ცოდვაა, რომ ამათთვისაც ვიზრუნოთ და თავი შევიტკიოთ? რაკი ცხოვრებას და ისტორიას გლეხებთან ერთად ეგენიც გაუჩენია სამართლიანად თუ უსამართლოდ, განა შესაძლებელია ერთის კალმის მოსმით, თუნდ იმისთანა ძლიერისით, როგორიც დღეს „მოგზაურის“ რედაქციას ქვეყნის სასაცილოდ თავისი თავი ჰგონია, განა შესაძლებელია, ვამბობ, ისე ამოდენა ხალხი დედამიწის ზურგიდან წაიშალოს!

მართალია, თავად-აზნაურობამ, როგორც წოდებამ, როგორც ცალკე კრებულმა, დიდი ხანია თავისი დრო მოიჭამა. მაგრამ თავადს, აზნაურს, ვით ცალკე კაცს, ადამიანობა ხომ შერჩა და ვინ რას ემართლება, რომ დღეს კაცი ისე არ გაუვლის

გვერდით. თავადს თუ აზნაურს, — წიხლი არა ჰკრას, ან მისს ხსენებაზე ღორბლები არ წამოჰყაროს. ზოგიერთს ასე ჰგონია, რომ, თუ ესე არ მოიქცა, რეტროგრადობას დასწამებენ და ლიბერალობით თავს ვეღარ მოიწონებს, რადგანაც ჰემმარიტის ლიბერალობისა არა გაეგება-რა და მთელი მისი ლიბერალობა ამაზეა ჩამომხდარი და ამაზე შორს აღარ წასულა. ოღონდ წიხლი კი უთავაზოს, თავადია თუ აზნაური, და მიზეზს აღარავინ იკითხავს: ლიბერალობის გვირგვინი მზად არის. დიად, იყო ერთ დროს ამისთანა მიმართულება რუსეთში, მაგრამ დიდი ხანია ამ მიმართულების სუფრა ალაგდა და ჩვენი ლიბერალები დღევანდლამდე მის ნასუფრალოთ იკვებებიან, თითქო მას დღეს აქეთ თვალთახედვამ ადამიანისამ არ გაიწ-გამოიწია და უფრო დიდს მანძილს არ გადასწვდა ადამიანის ჰკუა და გონება.

თუ მართალი ხარ, თავი იმართლე ბექდვითვეო, ეს ადვილად სათქმელია და ზოგჯერ შეუძლებელი ასასრულებლად. მაგალითებრ, განა არ შემძლიან დავწერო და დასაბეჭდად წავიღო, რომ ერთმა გლეხმა მიაგმო, ვითომც რედაქტორი „მოგზაურისა“ ერთს ვიდაცის სახლში შესულა, ერთი მანეთი მოუპარავს და გაპარულა.

ნუთუ ის ყოვლად უსაბუთო, ყოვლად უგეშო ბრალდება უნდა დაბეჭდოს ან გაზეთმა, ან ჟურნალმა იმ იმედით, რომ თუ ეს ამბავი ტყუილია, ბრალდებული ამ ტყუილს დაამტკიცებსო.

განა აქ ტყუილის დამტკიცება შესაძლებელია? რით და რა გზით? სად არის გეში, სად არის საბუთი, რომ კაცმა ან ასე გახიოს, ან ისე გაფხრიწოს? აქ ცარიელ უარყოფის მეტი ხომ სხვა გზა და ღონე არ არის. რაკი დამტკიცებაზე მიდგა საქმე, უარყოფა განა დამტკიცებაა ბრალდების ტყუილისა? უარყოფა პატიოსან კაცისა და აშას კვრა ქურდისა ერთმანეთისაგან როგორ უნდა გაირჩეს ამისთანა შემთხვევაში?

ან ვისა აქვს იგი ადამიანის ღირსებისათვის უკადრისი მართლა-და უფლება, იგი ყოვლად შეუწყნარებელი და ადამიანობის შემაგინებელი ბატონობა, რომ კაცი პასუხის საგებლად მოედანზე გამოსჭიმოს, ვიდრე ბრალმდებს თავისი არ დაუსაბუ-

თეზია იმოდენად მაინც, რომ პირველ შეხედვით საბუთი—საბუთს ჰგვანდეს და არა ტყუილების გუდას.

იქნება ყოველივე ეს, რაც ზემოთ ვთქვი, ჩვენის კორესპონდენტისათვის მგლის თავზე სახარების. კითხვაც იყოს. მე ამ გაუბატონის დარდი არა მაქვს, რაკი ვიცი, რომ არა შეჯდამწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი. საქმე ის არის, რომ მკითხველმა გაითვალისწინოს,—პრესას რა ცეცხლში შეუძლიან ტყუილად დასწოს და დაჰბუგოს, ზნეობრივად სტანჯოს და აწამოს ადამიანი, თუ თავისს წმინდა დანიშნულებას უღალატა და ადამიანის ღირსების პირქვე დასამხოვლად, ადამიანის სახელის გასატეხად საბუთად მარტო ის იხმარა, დიად, მარტო ის, რომ კორესპონდენტი სწერს, ასე მიაბმესო.

სწორედ ამგვარად მომექცა ჩემზე ასე ძლიერ გაბოროტებული ავტორი: სამარცხვინო საქციელები დამწამა და საბუთად მარტო ის მოიყვანა, რომ ასე მიაბმო ერთს შემთხვევაში ერთმა გლეხმაო, მეორეში — მეორემაო, ზოგან თავისიც მოაქორა და ცალიერის სიტყვის მეტი სხვა არა გვანიშნა-რა. მართლა უამბო თუ არა ან ერთმა, ან მეორე გლეხმა, — ეგ მაღლა ზმერთმა იცოდეს და დაბლა თითონ ავტორის სინილისმა. ხოლო ნუთუ მბობა ვისიმე საერთოდ და გლეხისა ცალკე საბუთია, რომ შეუმოწმებლად კაცმა კაცი გასწიროს, ზნეობითად ჯვარს აცვას, ან შამფურზე ააგოს და სირცხვილის ნალევრალზე შესწვას.

განა გლეხკაცის ნამბობს კი კბილი არ უნდა გაესინჯოს, განა გამოძიება, განკითხვა, შიგ ჩახედვა და შემოწმება არა სჭირია და ისე სახტ-სალამად დასაჯერი და მისაღებია?

ვის არ მოეხსენება, რომ როგორც თავად-აზნაურობაში, ისეც გლეხკაცობაში ყველა ანგელოზი არ არის, ჩვენდა სამწუხაროდ: ტყუილი და ერთმანეთის ბეზლობა არ დაეფიცება თითო-ოროლა უნამუსო კაცს, თავადი იქნება, აზნაური თუ გლეხი.

ნამეტნავად ეხლანდელ დროში, როცა ასე გამწვავებულია საქმე წოდებათა შორის, ყოველივე ამბავი და ნამბობი ათასჯერ ასაწონია, ათასჯერ გასაზომია და ერთხელ ძლივად დასა-

ჯერებელი. თუ კაცი სინიდისა და ნამუსზე ხელაღებულია და ვისიმე ჯავრის ამოყრა გულს მოსწოლია, ადვილად მოახერხებს ათქმევინოს თავად-აზნაურს, თუ გლეხს, ავზნეობა და ავ. კაცობა ერთმანეთისა.

სრულიადაც არ გამიკვირდება, რომ იმავ თავდაუჰერელმა ავტორმა ხვალ არ დამწამოს შარაგზაზე ხალხის ძარცვა და ამის საბუთად ის არ მოიყვანოს, რომ ერთმა გლეხმა ასე მიაგმბო, და თუ გაჭირდა, ერთი ვინმე უნამუსო გლეხი, ანუ სხვა წოდების კაცი, პირში არ წამომიყენოს. მოდი აქ და თავი იმართლე, თუ უსაფუძვლობა ამისთანა ბრალისა თქვენზე მოაგდეს დასამტკიცებლად.

ხოლო მე საკუთრივ ღმერთმა მიბრალა და ამ შეძახევაში იმისთანა წინდაუხედავი და საზრისმოკლებული ბრალმდები მომივლინა, რომ ზოგან თითონვე თავისის ხელით ყელს იჭრის და ზოგან იმისთანა გარემოებას გვანიშნებს, რომლის ტყუილი და უსაფუძვლობა ადვილად დასამტკიცებელია და დასამოწმებელი თვალთა ხედვით და ხელშეხებით, თუ ასე ითქმის..

დიახ, ბატონებო, თუმცა ჩემს მხილებელს, ჩემს ბრალმდებელს სურვილი დიდი ჰქონია ჩემთვის სახელი გაეტეხნა და სირცხვილი ეჭმევია, მაგრამ საფანელი დაჰკლებია და ვერ მოუხერხებია. ვერ მოუხერხებია იმიტომ, რომ ტყუილსაც და ცილისწამებასაც ჰკუა და გონება სდომებია.

იგი იმისთანა ბრალეებსა მდებს, რომელთა გაქარწყლება ძალიან ადვილია, თუ კაცი გაირჯება და თვითოეულის ბრალის გარემოებას და ვითარებას ცოტაოდნად მაინც ჩაუკვირდება და ჰკუადასმით და გულმართლად განიკითხავს.

II

იგი სასახლო კორესპონდენცია, რომელმაც გამოიწვია ეს ჩემი წერილი, იმით იწყება, რომ საგურამოს საზოგადოების მცხოვრებლებმა ექვსს მარტს თავი მოიყარა და გადასწყვიტა: „ბოიკოტი გამოეცხადოს აქაურ მემამულეებს — ილია ჭავჭავა-

ძეს, გივი სტაროსელსკის და ტატო ციციშვილსაო“. ამათვისვე მიუბაძნია ჭოპორტის საზოგადოებასაც და აქ ვის გამოუცხადეს „ბოიკოტობა“, ჩვენი ავტორი, რა თქმა უნდა, ხმას არ იღებს.

რატომ? იქნება სხვა მეზამულე აღარ არის საგურამოს და ჭოპორტის საზოგადოებათა წრეში, საცა, ავტორის სიტყვით, 16 სოფელია. არა, ბატონებო, ბევრი სხვანიც არიან და ერთი ამ ჩვენს კეთილისმყოფელს ავტორს ვკითხოთ: იმ ბევრს სხვას რაღა დაჰმართეს? იმათ-კი გლეხობამ სალამ-ქალამი გაუგზავნა, ძღვენი მიართვა და მარტო ჩვენ სამნი შეგვრისხა?

პირდაპირი ანგარიშია, რომ ავტორი ასე მოქცეულიყო: ბევრს სხვაზე თვალები დაიბრმავა და მარტო ჩვენს სამზე ყურით აცქვიტა და თვალიც აახილა. ეგ იმიტომ, რომ ამ სამში ილია ჭავჭავაძეა, რომელიც თვალში ეკლავდა სჩრია და რომლის ჯავრი გულს მოსწოლია და არ ასვენებს.

საგურამოს და ჭოპორტის საზოგადოებათა წრეში რომ ილია ჭავჭავაძე სულაც არ ყოფილიყო, დარწმუნებული ვარ, ავტორს არავითარი ნაღველი არ ექნებოდა არც საგურამოს, არც ჭოპორტის გლეხთა საზოგადოებისა და არავითარი დარდი გლეხისა არ ააღაპარებდა.

განა მარტო ეს მაკმარა, რომ „ბოიკოტი“ გამოუცხადესო. დღევანდელ დღეს ვის არ შემთხვევია ეგ ამბავი და ამით ჭავჭავაძეს ბევრი არა წაუხდებოდა-რა. რომ უფრო გააძლიეროს ამ „ბოიკოტის“ მნიშვნელობა ჩემდა სამარცხვინოდ, ავტორი დიდის რიხით და პათოსით შემოგვძახის: „ასე გასინჯეთ, ი. ჭავჭავაძეს ჰყავდა (ვაი ჩემს შერცხვენას!) ერთი დედაბერი მეჭათმედ. იმის შვილის სახლს ცეცხლი წაუკიდეს, — რატომ დედაშენი არ ანებებს თავს მებატონესთან სამსახურსაო, და კაცი იძულებული იყო ძალით გამოეთრია გაჯიუტებული დედაბერიო“.

მართალია, დედაბერიც, როგორც ყველა სხვა მოჯამაგირეები, სულ მთლად დაითხოვეს, მაგრამ სხვა ყოველი, ამ ამბავთან ჩართული, ტყუილი და ურცხვი ლათაიებია თავზე ხელადებულ ადამიანისა.

ჯერ ერთი ის, რომ ეს ცეცხლის წაკიდება ცოცხალ-ცოცხალი ტყუილია და, როგორც მაცნობეს, ამისთანა ამბავი სრულებითაც არ მომხდარა, სახლიც ღმრთის მადლით არავისთვის არ გადაუწვავთ. მაშ რა ძალა დასდგომია ჩვენს ბედნიერს ავტორს, რომ ამისთანა აშკარა ტყუილი, რომ ამისთანა აშრობა უკადრნია და არ უთაკილნია! ამით ვითომ რა ჰსურვებია ეთქვა ჩვენს ბედნიერ ავტორს? ის რომ, რაკი ჭავჭავაძეს დედაბერიც არ დაუყენეს, — სჩანს რაოდენად გაუწილებია ჭავჭავაძეს გლეხკაცობა, რამოდენად შეუძლებია თავისი თავი, რომ მისდა სავნებელად გლეხკაცებმა თავისი მოძმეც არ დაინდეს.

ავტორს ისიც-კი ვერ გაუგია, რომ თუ დედაბერი გაჯიუტებულია და ჭავჭავაძესთან ყოფნა ურჩევია, ვიდრე შვილთან წასვლა, ეს ამბავი ჭავჭავაძისათვის უფრო ხელსაყრელია, ვიდრე ავტორისთვის. აგრეთვე ის ამბავიც, რომ გლეხკაცებს ვითომც ამ დედაბერის შვილისათვის სახლი გადაუწვავთო, გლეხთა ავკაცობას უფრო მოასწავებს, ვიდრე საბუთს „ბოიკოტის“ ასე თუ ისე გაძლიერებისას ჩემდა სამარცხვინოდ. აბა ამას ჭკუა არ უნდა, რომ კაცი აშკარა ტყუილს იგონებდეს და ამ ტყუილით თითონვე თავისის ხელით ყელს იჭრიდეს. კიდევ ვიტყვი: არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი.

ღმერთის მადლით და გლეხთა სასარგებლოდ, ეს სახლის გადაწვა, ეს საშინელი და ყოვლად შეუნდობარი ავკაცობა, ავტორისაგან მოგონილი ტყუილია, და გლეხობას რას ემართლება, რომ ასე სახელს უტეხავს, ასეთ ბრალში ჰხვევს.

ასეა თუ ისე, გლეხკაცობა ღღეს ყველას შემოსწყრა და მართალი და მტყუანი, ავი და კარგი თან გაიტანა. ეს სტიქიონურ მოძრაობასა ჰგავს და ამიტომაც საერთოდ შემოწყრომა და „ბოიკოტობა“ იმის მაჩვენებელი არ არის, ვინ ვის უყვარს, ვინ ვისა სძულს! ძულებას და სიყვარულს ამისთანა შემთხვევაში ადგილი არა აქვს. ამიტომაც საზოგადოება, რომელსაც ჭკუა და გონება შერჩენია და ცნობიერება გაპლვიძებია, მართლ იმას კი არ უნდა სჯერდებოდეს, — აი გლეხობა სხვასთან ერთად ამასაც შემოსწყრა, ამას „ბოიკოტობა“ გამოუცხადა, არამედ გულდამწვინებული გარჩევა უნდა, — ვინ ვის რას ემართლება,

ვინ ვის რას ერჩის, ვინ ვისზე სამართლიანად ხელს იწვდის. განა კაცთა ადამიანური ცხოვრება, ისტორია, პროგრესი და სხვა რაიმე სიკეთე შესაძლებელია, თუ ყოვლთ უწინარეს კაცთა ურთიერთობაში ისინი არ მოიკითხა, ამავების პასუხი არ იძია?

ამიტომაც მკითხველსა ვთხოვ ნება მიბოძოს მოვასხენო იგი ვითარება საქმისა, იგი გარემოება, რომელიც ასე თუ ისე ამ მხრივ შეუქსა ჰფენს კორესპონდენტის მიერ ხსენებულს „ბო-იკოტს“ ჩემდა მიმართ.

მე და ჩემი მეუღლე მემამულენი ვართ, არც მე და არც ჩემს მეუღლეს არც ერთი ნაყმევი, არც ერთი ხიზანი არა გვყავს, არამცთუ საგურამოს, არამედ მთელს დედამიწის ზურგზე. მართალია, მე საკუთრივ ცოტა თუ ბევრი ყმები მყავდა კახეთში, მაგრამ ყმათა განთავისუფლების პირველ ხანებშივე მთელი მათ მიერ ხმარებული საკომლო, სახლ-კარის მიდამო, მათი ზვედრი ვენახები, უსასყიდლოდ დაევუთმე და ხელში ეხებელ საკუთრებად დავუმტკიცე და ამით მოვსპე ყოველივე ბატონ-ყმური ნაშთი ჩემსა და ჩემთა ნაყმევთა შორის. ხიზნებიცა მყავდა თიანეთის მაზრაში. ხაზინა შემომევაჭრა მათ მიერ ხმარებულ მამულს და მე მარტო მაშინ მიეყიდე, როცა ჩემი ხიზნები სხვა, მათ მიერ არჩეულ და მოწონებულ სახელმწიფო მამულში გადავიყვანე და დავაბინავე თ. ლევან ჯანდიერის შემწეობით, რომელიც მაშინ მაზრის უფროსად იყო. ჩემმა მეუღლემაც გაყოფის დროს ისე გამოიწილადა მონაწილეთაგან მამული, რომ არც ერთი ხიზანი, არც ერთი ნაყმევი არ ირგუნა.

ამ სახით, ჩვენ ორს რაც მამულები გვაქვს, სულ თავისუფალი და დამოუკიდებელია სხვისაგან. მაშასადამე, მამულის გამო ჩვენ ვერაკაცი ვერც ნაყმეობით, ვერც ხიზნობით ვერას წაგვედავება, ვერას დაგვემღურება, თუ სადმე განკითხვა და სამართალია.

მართლაც, რა სიმართლე, რა საბუთი აქვს გლეხკაცს, რომელიც არც ხიზანია თქვენი, არც ნაყმევი, რომ თქვენს მამულზე ხელი გაიწოდოს მაშინ, როდესაც კერძო საკუთრება ჯერ კიდევ ქვაკუთხედად უდევს არამცთუ მთელს სახელმწიფოს

და საზოგადოებურ წყობას რუსეთისას, არამედ მთელს ცხოვრებას დაწინაურებულ ქვეყნებისას მთელ დედამიწის ზურგზე.

და თუ გლახაკობა დღეს თავისას მაინცდამაინც არ იშლის და კერძო საკუთრებას ხელს ატანს, ეს ცოტად თუ ბევრად შესაწყნარებელია იმით კი არა, რომ სამართალი რამ მიუძღოდეთ, არამედ იმით, რომ დღევანდელი მოძრაობა სოფლისა ცეცხლსავით მოედო მთელს საქართველოს და ყველა ნებით თუ უნებლიეთ თან წაიყოლია.

აქედამ ის არ გამოდის, რომ კაცმა დიდის მწუხარებით არ შეხედოს იმისთანა ამბავს, როცა კაცს სხვა საბუთი არ მიუძღვის იმის გარდა, რომ მე ცოტა მაქვს და შენ ბევრი და ამიტომ შენ უნდა წაგერთვას და მე მომერთვასო. აბა უკიდურეს სილატაკიდან უდიდეს სიმდიდრემდე რამდენი საფეხურიც, რამდენი კიბეა, რამდენი ერთმანეთზე მეტია, და მოდით და გააჩიოთ, რომელმა რომელი უნდა სწეწოს და ჰგლიჯოს მთელ ამ დიდს მანძილზე.

კერძო საკუთრება, სამართლიანად თუ უსამართლოდ, ჩვენ და საბედნიეროდ თუ საუბედუროდ, ჯერ კიდევ დიდ ხანს იქნება დიდს პატივში და მის სარბიელზე ძალმომრეობა, ერთმანეთზე მისევა, ვინც გინდ იყოს, იაფად არ დაუჯდება.

იქნება მე ვცდებოდე, მაგრამ ამაზე კი იმედია ყველა დამეთანხმება, რომ ეს დღევანდელი ამბავი დიდმიზეზიანი საგანია, დიდად გასათხიზლებელი, დიდფათერაქიანი. აქ საქმე იმაში კი არ არის, ვინ უფრო შორს გადახტება. ამ დღევანდელს ამბავს დიდის გულდადებით და ღრმად უნდა ჩაუკვირდეს ადამიანი, მთელი სიგრძე-სიგანე გაუზომოს, თავით ბოლომდე თვალწინ დაიყენოს.

ეს დიდ პასუხისგების საგანია და ამ პასუხისგების შიშქვეშ თვით გლახაკობის წინაშე, დღევანდელ მოძრაობას თავი იქით უნდა უბრუნოს კაცმა, საითკენაც ჯერ არს, და არა იქით, რომ ერთმანეთს მივესიოთ და ციხესიმაგრე ჩვენი ჩვენვე შიგნიდამ გავტეხოთ. ამას თხოულობს არამცთუ სიკეთე და ბედნიერება ჩვენის ქვეყნისა საერთოდ, არამედ გლახაკობისაც საკუთრივ.

III

ბოდიშს ვიხდი მკითხველის წინაშე, რომ ასე გავაჭიანურე ჩემი პასუხი და აქამოდღე, სწორედ რომ ვთქვა, არსებითად საპასუხო თითქმის არა ვთქვი-რა. რა ვქნა? დღევანდელი დღე ისეთი ცეცხლმოსაქიდებელი რამ არის, რომ ძნელია კაცმა თავი დაიჭიროს და მისს ამბებს გვერდი აუაროს, რაკი სიტყვა მოიტანს. ეგ ხომ ეგრეაო, მიბრძანებთ, მაგრამ ჩვენ პასუხი მაინც გვინდა და გვინდაო. გნებავთ და აი მეც მზადა ვარ.

შევუდგები რა ამ ფრიად უსიამოვნო ამბავს, ყოვლთ უწინარეს გთხოვთ ყურადღება მიაქციოთ მას, რომ ჩემი კეთილისმყოფელი ავტორი ოთხს ბრალსა მდებს, რომელთა შორის ერთი თითქმის კაცისკვლაა.

ერთი დანაშაული ჩემი თურმე ისა ყოფილა, რომ ერთს „ახალ-სოფელს“ გლესს უამბნია, ვითომც ჩემს კალოზე „ს ა ნ ა დ ე ლ ო“ ყანის ძნა მოუტანია მაშინ კი არა, როცა ჩემს მოურავს დაუვალებია, არამედ შეორე დილას ადრიანად, და მე უშვერის სიტყვით ლანძღვა დამიწყია და, რა თქმა უნდა, ჭყვიღ-ყვირილით მითქვამს: „ეხლავე ეგ ძნა იქვე ჩაიტანე, სადაც დაუდე, და როცა მოურავს დრო ექნება, ჩამოვა, ახლად გადმოითვლის და გაჰყოფსო“. გლესკაცსაც ძნა ისევ „სანადელო“ მიწაში ჩაუტანია.

მართალია, მე და ჩემს მეუღლეს საგურამოს მამულებში წილი გვიდევს, მაგრამ „ახალ-სოფელში“-კი არც ერთი მტკაველი მიწა არ გაგვაჩნია. იგი სოფელი მთლად ეკუთვნის თ-დ ზაალ გურამიშვილს, რომლის მამულ-დედულს აჰეკა განაგებს, რადგანაც პატრონი სნეულია, და იქ ერთი ნაყმევიც არამცთუ ჩვენ, თვით მამულის პატრონსაც არა ჰყავს. მაშასადამე, „ნადელი“, რომელიც ჩვეულებრივ ნიშნავს მარტო უსტავნოი გრამოტით საკომლოდ მიზომილ მიწას ნაყმევისას, სრულიად უალაგოდ ხსენებულა და კორესპონდენტისაგან განზრახ მოგონილი. რისთვის? ალბად იმისთვის, რომ უფრო მოჭირებულ ფერით შეღებოს თავისი ღვარძლიანი გულთნადები ჩემდა მობართ. აქ ავტორის ანგარიში აშკარაა და აი რატომ.

ნაყმევი — ნამსახური კაცია, ახლად მართლდაც სამარცხ-
ვინო უღლიდამ გამოშვებული. ამიტომაც უფრო გულშესატ-
კივარია, უფრო შესაბრალისი, როცა თავის ნაბატონარისაგან
იჩაგრება, და თვით ნაბატონარიც უფრო უღმრთო და უადა-
მიანო გამოდის თავის ნაყმევის წინაშე, ვიდრე წინაშე სხვა გა-
რეშე კაცისა.

ალბათ ეს ანგარიში ჰქონია ჩვენს ავტორს, თორემ რა მო-
საგონია, რა ჭკუაში მოსასვლელია ამისთანა ტყუილი, რა საჩ-
სენებელია „სანადელო ყანა“ იქ, საცა ნაყმევი და, მამასადამე,
„ნადელიც“ არ არის. მართალია, ამისთანა ტყუილის დაჭერაში
ბევრი არა ყრია—რა, მაგრამ, კაცმა კაცს რომ ხასიათი და ხარის-
ხი ზნეობისა შეუტყოს, ამისთანა საქციელიც სათვალავში ჩა-
საგდება სხვასთან ერთად და ეს სხვა არა ერთგან კიდევ
შეგვხვდება, ოღონდ მოთმინება ვიქონიოთ და ტყუილს ტყუი-
ლის კარამდე ვლიოთ.

უნდა გამოვტყდე, ჩვენის კორესპონდენტის სასიხარულოდ,
რომ იმ ოთხს ბრალთაგან, რომელსაც იგი მე მწამებს, მარტო
ამ ამბავს აცხია მართლის ნიშანწყალი, მაგრამ ეს ერთი ნამცე-
ცა მართალიც კი ისე ამოუვლია თავის გულის ზაფრაში, რომ
თავისი ნიშანწყალი დაუკარგავს, ტყუილს დიდ მანძილზე არ
ჩამორჩება და მოგვაგონებს ხავსს, რომელსაც წყალწაღებული
ეჭიდება ხოლმე, როცა მეტი გზა არა აქვს.

საქმე აი რაშია.

იმ ხუთ სოფელში, რომელნიც საგურამოს შეადგენენ, სულ
სახელმწიფო გლეხნი დგანან და იქა ჰხვენენ და სთესენ, საცა
მამულის პატრონს მოურიგდებიან. ამ სოფლებში დიდის ხნი-
დან დადებულია, რომ, ვინც ვის მამულს მოხნავს, მამულის
პატრონს მეოთხედი უნდა აძლიოს და თავისის ურმით მემამუ-
ლეს კალოზე მიუტანოს.

ამ მეოთხედის დათვლა-მიტანა, ათეულების ადგილობრი-
ვი შეფარდება და სხვა ამისთანა, მრავალბიზიანი საქმეა და
ხშირად ამ სარბიელზე ჩხუბი და დავიდარაბა მოსდით მოუ-
რავს და გლეხს ერთმანეთში. ნუ დავივიწყებთ იმ გარემოებას,
რომ ერთსა და იმავე მიწაში, ნამეტნავად თუ ცოტაოდნად

მოზრდილია. შესაძლოა თავიდან ბოლომდე ერთნაირი ძნა არ იყოს, ზშირად თავში კარგი, პურიანი ძნაა და სხვილი, შუა წელში, ან ბოლოში, აოდვილია, მომცდარია, პურნაკლებია, და ამის გამო ათეულები ხშირად ერთისა და იმავე ფარდისანი არ არიან ერთსა და იმავე მიწაში.

საკმაოა მარტო ეს გარემოება დავიყენოთ თვალწინ და მასთან ერთად ისიც, რომ ძნებს ცალ-ცალკე დადგმულ ათეულებით იყოფენ ერთმანეთთან შეფარდებით, საკმაოა-მეთქი ეს წარმოდგინოთ, რომ მიხვდეთ — რამდენი ხიფათი მოსდევს ამ მეოთხედობას, თუ მოურავი ან გლეხკაცი ერთმანეთს გადაეკიდებიან და ერთმანეთის ჯავრის ამოყრას მოიწადინებენ.

კიდევ ვიტყვი, რომ როგორც მოურავი, ისეც გლეხკაცი ყველა უმანკო მტრედი არ არის. ამიტომაც, თუ საქმე მიზეზიანია, ეშმაკობა და მოტყუება ორსავე მხრივ ადვილად მოსალოდნელია. ერთის მხრივ ამისთანა ამბების ასაცილებლად, რაოდენადაც შესაძლოა, მეორეს მხრით იმისათვის, რომ კაცმა იცოდეს, მოურავი ვის ყანიდან რას ჰგზავნის, ვის რამდენს ართმევს, ერთის სიტყვით, იმისათვის, რომ კაცმა იცოდეს, ვისგან რა შემოსდის, და მოურავსაც საბუთიანი ანგარიში ჩამოართვას, მე დავაწესე, რომ ზოურავმა თვითოეულ გლეხს იქავ, საცა მეოთხედს მიითვლის, ბარათი აძლიოს, ვისგან რა ერგო, და თითონაც დავთარში ჩაიწეროს, იქავ თავის თვალწინ ურემზე დაადებინოს, რომ ძნები არ შესცვალონ და ისე გამოისტუმროს. გლეხკაცი რომ კალოზე მეოთხედს მოიტანს, ძნის მიმღებს ხსენებული ბარათი უნდა ჩააბაროს და ამ ბარათით მიუთვალოს. მერე ეს ბარათები და მოურავის დავთარი ერთმანეთთან შემოწმებით უსწორებენ სიას მამულის პატრონს, რომელსაც ამით ღონისძიება ეძლევა თავისის შემოსავლის ანგარიში იქონიოს და მისი ავი და კარგი იცოდეს.

ეს წესი დიდი ხანია გამოცხადებული აქვს ყველა იმ გლეხს, რომელსაც ჩემთან ხვანათესვის საქმე დაუჭერია. დიდმა ნაწილმა გლეხკაცობამ ეს ნებაყოფლობითი წესი მომიწონა, — მტყუანი და მართალი ამით გაირჩევაო, და მიიღო კიდევ.

ხოლო ამ წესის დადგენა განა შესაძლოა ჩვენში ისე მომხ-

დარიყო იმ ცოტად თუ ბევრად მრავალრიცხოვან გლეხთა შორის, რომელნიც სახნავ-სათესად ჩვენს მამულს ეტანებიან, რომ შიგა-და-შიგ თითო-ოროლა კაცი არ გამოჩეულიყო და წესი არ დაერღვია, თუ ბოროტის განზრახვით არა, მოუთმენლობით მაინც, რომ არ დაუგვიანდეს და საქმე წინ წაიგდოს. ბევრი ვეცადე — ეს უბრალო და უმანკო წესი არავისთვის და-მერღვევინებინა, მაგრამ ვერარას გავხდი: წელიწადი ისე არ გაივლიდა, რომ შიგადაშიგ ხან ერთს გლეხს არ შეეშალა, ხან მეორეს. აჟ ყურის მოყრუება წესის სრულიად დაფუშვას მოასწავებდა. ბოლოს, სხვა გზა რომ არ იყო, დავემუქარე, — ვინც ჩემს მამულში სახნავ-სათესად შემოხვალთ და მეოთხედს უბარათოდ მომიტანთ, დადებულ ურემს უკან გავაბრუნებ-მეთქი.

ხსენებულ წესის დადგენის აქეთ სულ ორი შემთხვევა იყო, როცა იძულებულ ვიყავ მე ჩემი მექმნა და ეს მუქარა ცალიერ სიტყვად არ დარჩენილიყო. ერთი ამ ხუთისა თუ ექვსის წლის წინათ მოხდა, რომ უბარათოდ მოტანილი მეოთხედი უკანვე დაუვბრუნე, არ მახსოვს, წიწამურელს, თუ გურამიანთკარელს გლეხკაცს, და მას აქეთ მთელმა ხუთმა, თუ ექვსმა წელიწადმა ისე ჩაიარა, რომ არავის დაურღვევია. ხოლო შარშან, თუ შარშანწინ, ერთს გლეხს უბარათოდ მოეტანა ძნა.

აშკარაა, ან ხელახლად ჩემი მუქარა უნდა ამესრულებინა, რომ წესი წესად დარჩენილიყო, ან წესზე ხელი ამეღო, რადგანაც მაგალითი ამისთანა შემთხვევაში მოარულ ჭირზე უფრო ადვილად გადამდებია. რა თქმა უნდა, პირველი ღონისძიება ვირჩიე: გლეხს მუქარა ავუსრულე, უკანვე დაუვბრუნე, — მინამ ბარათს არ მომიტან, ძნას არ მივიღებ-მეთქი.

შესაძლოა, ამ წესის დამყარება იმად არა ღირდეს, რომ კაცმა კაცს ძნით დადებული ურემი უკან დაუბრუნოს, შესაძლოა ეს ამისთანა წესი ყოვლად გამოუსადეგარი, ყოვლად უაზროც იყოს, იქნება წესის ერთობ ჩამოგდება ქართველისათვის საჭიროც არ იყოს, რადგანაც ჩვენში ყველას, თავადია თუ გლეხი, ბერია თუ ერი, თვლა და ანგარიში ჭირივით ეჯავრება და ყელში ძვალსავით დაადგება ხოლმე, ნამეტნავად საცა და როცა არ უჯობს; ყოველივე ეს შესაძლოა და კისრადაც

მიღვია, მაგრამ ნუთუ ეს ამბავი, თუნდაც გლეხის მიერ ნამბობი, ისეთი რამ არის, რომ კაცმა კაცი გასაბიჯებლად გამოიმეტოს?

რაკი საქმე იმაზე მიმდგარა, რომ ავტორს სდომებდა ამისთანა ამბებით ფონს გასვლა, სჩანს საფანელი ძალიან დაჰკლებია და მე ისეთი ავი კაცი არა ვყოფილვარ, როგორც ჰსურვებია გამოვეყვანე, თორემ, მე იმის კეთილის გულის ამბავი რომ ვიცი, აბა რას დამზოგავდა.

ღმერთმა ჰქნას, თვითოეული ჩვენგანი და ჩვენთან ერთად თვით იმისთანა წმინდა წყლის კაცი, როგორიც კორესპონდენტია, ამისებრ დანაშაულის მეტს სხვას არას ჰგონობდეს წინაშე ადამიანისა საერთოდ და გლეხკაცისა საკუთრივ.

ალბად თითონ ავტორსაც უგრძნია, რომ აქ ხელჩასაკიდებელი მაგდენი არა არის-რა, — რომ ჩემს ამისთანა საქციელს რაც შეიძლება მეტის ავზნეობის ფერი მოსცხოს, აუღია და მოუჭორებია, ვითომ გლეხი მელანძლოს უშვერის სიტყვით. ჩემს ხანგრძლივ სიცოცხლეში, ამიერ-იმერეთის ქართველთ გარდა, ბევრ სხვადასხვა მიღეთის ხალხთან მქონია საქმე, ბევრი სომეხი, რუსი, თათარი, მეზაღებად, მწყემსებად, მოსამსახურეებად მყოლია. ზოგი ამათგანი ათი-ოცი წელიწადია რაც ჩემთან არის და აბა ერთი ვინმე წამომიყენეთ, რომ ჩემის პირისაგან ამოსული ლანძღვა-გინება ოდესმე გაეგონოთ და ისიც უშვერის სიტყვით, თუმცა იქნება ბევრჯელ გავჯავრებივარ და დამიტუქსავს კიდეც.

დღევანდელ დღეს ადვილად შესაძლებელია, რომ ერთი უნამუსო კაცი ვინმე იშოვოს ჩვენმა ნამუსიანმა კორესპონდენტმა და ჩემდა გასამტყუვნებლად პირში წამომიყენოს, მაგრამ ტყუილი მოწმე განა ისე ადვილად გაასაღებს თავის ნათქვამს, რომ გზა და კვალი ვეღარ ვუპოვოთ?

მართალია, ლანძღვა-გინებაც ხელშეხებაა ადამიანის ღირსებისა, მაგრამ არა იმ ზომისა, რომ საქმიანმა პრესამ ამის გამო ბუკი და ნაღარა დაჰკრას. ლანძღვა-გინება უმართებულო საქციელია და მართო მლანძღველის სიბრიყვეს მოასწავებს, ხოლო სიბრიყვე ავზნეობის ნიშანი კი არ არის, გაუზრდელობის,

გაუწურთვნელობის საქმეა. იმდენი დღეგრძელობა თქვენა გქონდეთ, რამდენი ქვეყანაზე ბრყვი და უზრდელი კაცი იყოს და ამასთან ყოვლად კარგი და პატიოსანი.

ალბად ესეც კარგად სცოდნია ჩვენს ბედნიერს ავტორს და, რომ უფრო გააძლიეროს ჩემი დანაშაული, მეოთხეელს უფრო მეტად აუშლვრიოს ჩემზე გული, გვარწმუნებს, ვითომც გლეხ-კაცს ჩემის საქციელის მიზეზით ძნა გაოხრებოდეს.

აქ თუ თითონ ავტორი არ ავალაპარაკეთ, სულელობას ნალაპარაკევისას არავინ დაიჯერებს. გლეხს ვითომც ავტორისათვის უთქვამს: „ძნა ისევ იქ ჩავიტანე (ესე იგი „სანადელო“ მიწაში), დავცალე ურემი და ველოდე ერთი დღე, მეორე დღე, მესამე, მაგრამ სად არის მოურავი. იქ ველოდე(?), მიწამ საქონელმა ძნა არ დაშალა და არ გაოხრაო“.

ის დალოცვილი გლეხი, რაკი იქ ელოდა, რადღა დააშლევინა და გაოხრებინა ძნა საქონელსა? თუ ჩემი მეოთხედი არ ენანებოდა, თავისს სამს მეოთხედს მაინც უპატრონებდა, რაკი იქ ყოფილა, ძნასთან. ეს ლოდინი, მინამ საქონელი ძნას გაუოხრებდა, რა სიტყვის მასალაა? იქ ელოდა და სეირს უყურებდა, საქონელი როგორ უოხრებდა ძნას, რადგანაც მარტო მაშინ გაუთავებია ლოდინი, როცა საქონელს ძნა გაუოხრებია.

აბა რა დასაჯერია ასეთი სულელური ამბავი! ვთქვათ, გლეხი გაბრიყვდა და ეს უამბო ავტორს, ან ამ ვაჟბატონმა, ან „მოგზაურმა“ ეს ცხადზე უცხადესი სულელობა როგორ დაიჯერეს და თავიანთ პირით მოჰფინეს მთელს საქართველოს. აი უჭკუო ტყუილს რა მოკლე ფეხები აქვს, აი საბოროტოდ აშლილს საღერღელს, დაჟინებულს და თავდაუჭერელ სურვილს ადამიანთა გაბიაბრუებისას სადამდუმ შესძლებია თვალის აბმა, ჭკუა-გონების დახშობა!

თუნდ ეგეც არ იყოს, განა არის საქართველოში სოფელი, რომ ან მამულის პატრონს, ან თითონ სოფელს არა ჰყავდეს მეველე, რომელიც, თუ მინდორში წანახედი სადმე, ვალდებულის ან თითონ უზლოს წანახედი პატრონს, ან უტყუარი გეში

მისცეს იმისი — თუ ვისს საქონელს წაუხდენია, და მერე ორ ქაცს უნდა გადააწყვეტინოს საზღაური.

თუ ის ძნის გაოხრება მართალია და აქ განზრახ ჩაკერებუ-
ლი არ არის, განა ძნის პატრონი შეარჩენდა ვისმე საზღაურს
და არ შეატყობინებდა ან მეველეს, ან მამულის პატრონს, რომ
წანახედი ასე თუ ისე დაებრუნებია. ვთქვათ, გლეხკაცმა სულ-
გრძელობა და კაცთმოყვარეობა გამოიჩინა და საზღაური აპა-
ტია დამნაშავეს, ხარბი და გულქვა მამულის პატრონი ხომ თა-
ვისას არ შეარჩენდა და, მაშასადამე, ხსენებულ გლეხის ძნის
გაოხრება შარშანდელ მეველეს შეტყობილი ექნება. აბა ეს
მითამდა გლეხკაცის გულშემატკივარი ვაჟბატონი წავიდეს და
მეველეს გამძჳკითხოს, მართლა გაუოხრა საქონელმა ძნა
არამტუთ იმ გლეხსა, რომელსაც ვითომ ეს ამბავი უამბნია,
არამედ სხვას ვისმე ახალ-სოფელში.

მეორე ბრალი, რომელსაც გლეხისათვის ვითომდა გულ-
დამწვარი კორესპონდენტი მე მწამებს, ის არის, ვითომც მე
ერთ სხვა მემამულესთან ერთად მთავრობას ჯარი ვთხოვე
„ბუნტის ჩასაქრობად“. ესეც მტკნარი ტყუილია ლილახანა-
წამხდარ ავტორისა, რომ მეტი არა ვთქვა-რა. აი აქაც რა თაღ-
ლითობაა ავტორის მხრით და რა მოუერიდებელი ტყუილია.

პირველ ხანებში, როცა გლეხთა მოძრაობამ საგურამოდ-
ნაც მოახწია, მე ავად ვიყავ და ტფილისილამ ფეხი ვერ გავდგი.
ზედიზედ ჩემი მოუტრავისაგან წერილი მომდიოდა *, მოჯამაგი-
რეები, მწყეღსები, პურისმცხობელი და სხვანი სულ გაგვიფან-
ტესო და გაგვირეკესო, ამოდენა ცხვარი, საქონელი, ცხენი და
ლორი **, ამოდენა სახლ-კარი, პური, ღვინო უპატრონოდ დაგვ-
რჩაო, ტყეს შეესივნენ და სოფლეურად სჩვენო.

ჯერ არ დავიჯერე. სწორედ მოგახსენოთ, არ მეგონა,
რომ საგურამოს გლეხკაცობა ასე გამოიმეტებდა, მაგრამ რა
გაეწყობა? რაკი ნიაღვარი მოსკდება და მოვარდება, მართალი
და მტყუანი თან მიაქვს. ყური მოვუყრუე მოწერილ ამბებს და

* გლეხებსავე ჩამოჰქონდათ მალულად.

** ყოველივე ესე კარგა ბლომად მყავს, ჩემის მხილებელის სამწუხაროდ.

ოთხ თუ ხუთიოდ დღეს გავუჩუმდი. მით უფრო, რომ სოფლის სასახლეში ერთი ნასწავლი მეფუტკრე რუსი მყავს, რუსეთში სოფლის სკოლის მასწავლებლად ყოფილი და იმისგან არა ვიცოდი-რა. ბოლოს ამისი ბარათიც მომივიდა. მწერდა: სასახლეში მარტო მე, მოურავი და მისი ცოლია დაერჩით. ეს ამოდენა საქონელი გომებში დამწყვდეულია უსმელ-უტემელი უპატრონობისა და უკაცურობის გამო, გულამღვრეულ გლეხკაცობის შიშით კარში ველარ გამოვსულვართო. თუ ასე იქნებაო და მალე არ მოგვეშველებით, მეტი გზა არ არის, აქაურობას თავი უნდა დაეანებო და ამოდენა ფუტკარი (ას ორმოცამდე სკაა) ღმრთის ანაბარად დავტოვოო. მოურავიც წასვლას აპარობსო.

მაშინ-კი ტფილისიდან კაცი გავგზავნე და მივწერე მოურავსაც და მეფუტკრესაც, ნუ შიშობთ, გლეხკაცი ისე არ გასულელდებიან, რომ კაცს დაუშავონ რამ, ავკაცობა რამ შეამთხვიონ. ერთი-ორიოდ დღე როგორმე უპატრონეთ მანდაურობას და მე ვეცდები მოჯამაგირეები აქ, ტფილისში, გიშოვოთ და მოგაშველოთ-მეთქი. ვიშოვე და გავუგზავნე კიდეც, მაგრამ გლეხკაცებს ესენიც დაეშინებინათ და გამოერეკნათ. აქეთ მოვდებ, იქით მივდებ და კაცი ველარ ვიშოვე მოჯამაგირედ გლეხკაცობის და ამ არეულობის შიშით.

რა უნდა მექნა? ნუთუ ამოდენა ქონება და საქონელი უნდა დამელუპნა, ან გლეხებს ამით რა შეემატებოდათ? ბოლოს, რომ ველარას გავხდი, მაზრის უფროსს დეპეშით ვთხოვე, შველა რამ გაგვიწიეთ-მეთქი. ღმერთმა უშველოს, მაშინვე სამი „სტრაჟნიკი“ გამოეგზავნა, — სასახლეს და კარ-მიდამოს უპატრონეთო. „სტრაჟნიკები“, რა თქმა უნდა, მე ჩემთან დავაყენე, მე ვასმევდი, მე ვაჭმევდი, ცხენებს მე ვუნახავდი და ერთი იმათგანი სოფელს არც-კი მიჰკარებია, არც ერთს ზათგანს გლეხკაცის წკირისათვისაც ხელი არ უხლია. როცა მოჯამაგირენი ვიშოვე, „სტრაჟნიკები“ მაშინვე დავითხოვე.

ნუთუ ჩვენმა გალადებულმა მხილებელმა ეს ამბავი ჩაიწვეთა ყურში და ბუზს აქლემი აშობინა თავის ახირებულ სურვილისამებრ იმ სახით, — ვითომც მე ჯარი მეთხოვოს და გურა-

მიანთკარს ჩამეყენებინოს. პირდაპირ ვამბობ: არც მითხოვნია და არც მოვითხოვ, თუ ჩვენის ავტორის და „მოგზაურის“ წყალობით ზედმოსევა ჩემზე გლეხისა არ მოხერხდა და ან ერთმა, ან მეორემ საქმე ისე არ გამიხადეს, რომ მათ მიერ მოსულს და ასისინებულს გლეხკაცობას მტრულად დავხვდე, რაკი, ჩემდა სამწუხაროდ, ჩემდა საუბედუროდ, სხვა გზა არ იქნება თავის გადარჩენისა. ეს უფლება თავის გადარჩენისა ბუნებამ ყოველ თვითთვეულ ცალკე ჭია-ლუასაც-კი მიანიჭა, და ნუთუ მარტო ჩემთვის ღმერთმა არ გამოიმეტა, რომ მით ასიამოვნოს ჯერ პირველ „მოგზაურს“ და მერე მის მიერ ხელაპყრობით მიღებულს ავტორს. შესაძლოა, საწადელმა თავბრუდასხმულ ადამიანისამ ამ ჭკუათამყოფელობამდე მიახწიოს, რომ მე ეს უფლება ჩამომართოს. მე-კი მაინც პირდაპირ ვიტყვი, მე ჯარი არც მითხოვნია და არც მოვითხოვ.

ამას იმიტომ-კი არ ვამბობ, რომ ჯარის მოწვევა ძალმომერების და ერთმანეთზე მისევის დასაწყენარებლად, რაკი სხვა გზა არ არის, სამარცხვინოდ რადმე მიმაჩნდეს; პირიქით, ბევრი ამისთანა ჭეშმარიტის გულით მოყვარეა გლეხისა, რომელსაც ჯარის მოწვევა ერთადერთ ღონისძიებად მიაჩნია, რომ გლეხკაცმა ჯარის შიშით ძალმომერება, ძარცვა-გლეჯა, ცეცხლწაკიდება და სხვა ამისთანა არა ჩაიდინოს-რა, რადგანაც მოვა დრო და ყველა ეს საზღაურად გაუხდება უამისოდაც მიწასთან გასწორებულს და წყალწაღებულ გლეხკაცობას. იმას აღარ ვიტყვით, რომ ამისთანა ცუდკაცობა და ავკაცობა ყოველს სასურველს მოძრაობას სახელს უტეხს და ამიტომაც ზოგს კაცს ორ წყალ შუა აჩერებსო.

იქნება ესეც იყოს, მაგრამ მე ამ მოძღვრების თანაზიარი არა ვარ, რადგანაც ჯარის შიშით შესაძლოა ბევრ ავთან ბევრი კარგიც შეფერხდეს. ბევრი კარგი თან გადაჰყვეს. თუნდ ეგეც არ იყოს, თუ მარტო კაცთმოყვარეობა და სულგრძელება არა, პირდაპირი ანგარიში თხოულობს, რომ კაცმა ჯარი არ მიიწვიოს აწ გულზემოსულ გლეხკაცობის დასაწყენარებლად, რადგანაც ხვალე, ასე იქნება თუ ისე, ამ გლეხობასთან მოგვიხდება

სულიერი და ხორციელი ცხოვრება. განა ეს მოსალოდნელია, განა ეს შესაძლებელია ჯარისაგან დაწოკებულ და აკლებულ გლეხკაცობის მხრით? კაცს ადამიანის ბუნებისა არაფერი არ უნდა გაეგებოდეს, რომ აქ ჰო სთქვას.

დავანებოთ ამასაც თავი და ეხლა სხვა მხრივ გავუსინჯოთ კბილი ამ ჩვენის მამუზღარის ბეზლობას. ვსთქვათ, კორესპონდენტის სიტყვისამებრ, მთავრობამ ჯარი გაგზავნა საგურამოში, სხვათა შორის ჩემის თხოვნითაც. რაკი ეს ჩემი თხოვნაც საბუთად დასდებია ჯარის გაგზავნას, ამ თხოვნას ხომ კვალი რამ უნდა დარჩენოდა ან მაზრის უფროსის, ან გუბერნატორის, ან მთავარმართებლის კანცელარიაში. ამისთანა არა-სახუმარად პასუხის საგებელი მძიმე საქმე, როგორც ერთობ ჯარის გაგზავნა და ჩაყენება სოფელში, განა შესაძლებელია ისე, რომ მიწერ-მოწერა არ გაემართათ და შიგ თხოვნა სხვისასთან ერთად ჩემიც არ დაესახელებინათ, ვითარცა მიზეზი?

კორესპონდენტმა რომ თავისზე მეტი სუნის ამღები მეძებრები არბეინოს საძებნელად, საგურამოს ჯარის ჩაყენების საქმეში ვერსად ვერ იპოვის ჩემის სახელის ხსენებასაც, რადგანაც ჯარი არავისათვის მითხოვნია არც სიტყვით, არც წერილით. თუ გაჭირდა, ამის ოფიციალურ მოწმობასაც წარმოვადგენ.

ვთქვათ კიდევ, რომ იმდენი შევიძელი და ჯარი გაგაგზავნინე. სამ-ოთხ დღეს შემდეგ ხომ ჯარი უკანვე წამოვიდა, თუმცა ხალხი დღეს-აქამომდინაც არ დაწყნარებულა და პირვანდელს ყოფაშია თითქმის. თუ ჯარის მიწვევა შევიძელ, ნუთუ იმას კი ვერ შევიძლებდი, რომ ჯარი იქვე დარჩენილიყო, მინამ გლეხკაცობა არ დაწყნარდებოდა, და ეგრე მალე უკან არ წამოსულიყო.

მაშ რად უნებებია ამ ჩვენს გახუნებულს ავტორს ამისთანა ტყუილის ხელდახელ გამოცხობა? მაღ, რომ კაცია და გუნებაო. ღმერთმა ესეთი კაცობა და ესეთი გუნება, თუ ბუნება, მშვიდობაში მოახმაროს ავტორს იმ ერთგვარ ჯგუფის სადღეგრძელოდ, რომელიც არავითარ საზიზღარ ცილისწამებას არ

ათაქილობს, ოღონდ-კი ჭუჭყი რამ მოსცხოს მისს არა-მასი-
მოფენებელს და არათანამოაზრეს.

მესამე ბრალი, სხვებზე არა ნაკლებ ტყუილი, ის არის, რომ „არც დიდებული ილია ჭავჭავაძე“ თურმე და არც სტაროსელსკი გლეხებს ნებას არ აძლევს ზეზე სადგომის აგებასაო. ამას კი ჩვენი პატიოსანი კორესპონდენტი თავისით ამბობს და არა სხვისა სიტყვით. სტაროსელსკისა არ ვიცო, და „დიდებული ილია ჭავჭავაძე“ კი არა-დიდებულს და ძალიან დანამცეცებულს ავტორს მოახსენებს, რომ საგურამოში გლეხთა საბინადრო ადგილები ერთი მტკაველიც არ ეკუთვნის არც ილია ჭავჭავაძეს, არც მის მეუღლეს და სულ სააპეკუნოშია და, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, მთლად სხვისი მამულია. მაშასადამე, სხვის მამულში რა ხელი მაქვს ან დავეშალო ვისმე, ან ნება ვაძლიო ან მიწურის გათხრისა, ან ზეზეურად სახლის აგებისა, ძალიან გულითაც რომ მინდოდეს.

ან აბა რა ხელსაყრელია, რა სახეიროა ვისთვისმე, — გლეხკაცს, რომელსაც თავის საბინადრო ადგილში მიწურის გათხრის ნება აქვს, ზეზეურად სახლის დადგმას უშლიდეს ვინმე. აბა ეს ასეთი დაშლა რა ჭკუაში მოსასვლელია? იმ ჭკუაში, ბატონებო, რომელიც ღმერთს სხვებისთვის დაუბრუნებია და ზოგიერთისთვის კი არ გაუმეტნია, — მეტი ბარგი იქნება და ვერ ატარებსო.

ამ-სახით, ეს ზეზეურად სახლის დადგმის ამბავიც ჩვენ გახუნებულ ავტორის მიერ შეხანხლული ჭორია და მისდა სასახელოდ ისიც უნდა დავემატოთ, რომ გლეხის ნაამბობი კი არ არის, მის მიერ საკუთრივ მოგონილი და შეთხუზულია და ამიტომაც არის ასეთი კარგი და ლაზათიანი.

რომ ეს მართლა ჭორია და არავითარი საბუთი არ მიუძღვის, ვთხოვ ავტორს წაბრძანდეს და თავის თვალთი ინახულოს თუნდ ტფილისიდან პირველი სოფელი წიწამური *, რომელიც

* მართო ერთი რვა თუ ცხრა-კომლიანი სოფელია, წიწამურად წოდებული, საცა მართო ორი თუ სამი კომლი ნაყმევია ზაალ გურამიშვილისა.

საბაქუნო ადგილშია და ითვლება ხუთ საგურამოს სოფელთა შორის და დიდს შარაგზაზეა, წაბრძანდეს-მეთქი, თუმცა უამისოდაც აქამდე ათასჯერ აუვლია, და ინახულოს, რამდენი სახლია ზეზეურად წამოჭიმული ბექობზე, ზოგი კარგა ხნის ნაგები და ზოგი დღესაც არ-დამთავრებული.

თუნდ ეგეც არ იყოს, საბძლები, სასიმიინდეები და სხვა ამისთანა სამამულლო შენობანი ხომ ყველგან ზეზეურადა დგას და, თუ ამათს ზეზეურობას წინ არავინ უდგა, სახლების ზეზეურად დგმას რაღა ჭკუაა წინააღუდგეს. განა აშკარა არ არის, სადაც სცემს ავტორი, როცა ამისთანა ჭორს იგონებს; აშკარაა, ავტორს სდომებია ამ ჭორით ქვეყანა დაერწმუნებია, რომ, აი „დიდებული ილია ჭავჭავაძე“ რა ღმრთის რისხვა კაცი ყოფილა, — გლესს უნდა მიწურიდამ ამოძვრეს, მზე დაინახოს, სალი ჰაერი ჰყლაპოს და ჭავჭავაძე კი არ უშვებს და ამ სახით გლესკაცს მიწურში აღშოთბს.

მეტი შხამილა შეიძლება გულში ატაროს კაცმა კი არა, თუნდ ასპიდმა გველმა, რომ კაცს არც სადმე გლეხი ჰყვანდეს, ერთი მტკაველი საბინადრო მიწა არ ებადოს, ერთი რამ სადმე მიწური გლეხისა არ გააჩნდეს და მაინც ამისთანა გესლიანი კბილი-კი გამოჰკრას. ამისთანა უღმერთობა დასწამოს! აკი მოგახსენეთ, დანახვით-კი მხედვენ და საიღამ და როგორ მომწვდნენ. ის კი არ შესძლებიათ.

ამაზეა ნათქვამი: თხამ სანეკრე დაინახა და სახტომი კი არ გაუსინჯაო.

დაგვრჩა ეხლა მეოთხე და უკანასკნელი ბრალი, ყველაზე მეტად შემადრწუნებელი და საშინელი, რადგანაც თითქმის კაცისკვლამდეა გაჭიმული. რა ზნეობურ ავლადიდების პატრონია ჩემი პატიოსანი მხილებელი, ისე აშკარად არსადა სჩანს, როგორც ამ მეოთხე ბრალის დაწამებაში, საცა მე და ჩემს მოურავს თუ კაცისმკვლელად არა, კაცის სიკვდილის მიზეზად მაინც გვხდის. აქ ამოდენა საზიზღარს ბრალსა გვდებს ორ კაცსა და ერთს სიტყვასაც, დიახ, ერთს სიტყვასაც მართალს არ ამბობს, თორემ ხომ ვნახავთ, თუ მკითხველი იმოდენა პატივს დამდებს. მოთმინება იქონიოს და ბოლომდე ჯერ თვით ავ-

ტორს მოუსმინოს მის მიერ მოთხრობილი ამბავი და მასთან ერთად ჩემი საბუთებიც განიკითხოს.

„ამ ზამთარსაო, — უთქვამს ვითომც ავტორისათვის ერთს გურამიანთკარელს გლეხს — დიდი ყინვებისაგან სოფლის სასმელი წყალი გაიყინაო ისე, რომ მთლად უწყლოდ დავრჩითო“.

ეს მთლად თავიდან ბოლომდე ტყუილია. ამის დასამტკიცებლად საკმარისია მარტო იგი ადვილად და უტყუარად შესაბოწმებელი გარემოება მოვიხსენიოთ, რომლის კვალიც თავისდღეში არ წაიშლება, თუნდაც მთელი სიბრძნე „მოგზაურისა“ და სიცრუე ავტორისა ზედ დააბლერტოთ. საქმე ის არის, რომ სოფელ გურამიანთკარს, მისდა საბედნიეროდ და ავტორის საუბედუროდ, შიგ სოფელში ეგრეთწოდებული თეზამის წყალი ჩამოუდის. ამას გარდა, შიგ სოფელშივე არის წყარო, რომელიც ამ ოცის წლის წინათ გამოიყვანეს სტაროსელსკიანთ მიღებით, როგორც თავიანთთვის, ისე სოფლისათვის. ეს წყარო კარგა მოზრდილია, ასე რომ კოდიც-კი უდგა საქონლის წყლის სასმელად.

თეზამის წყალი ხევის წყალია და გაშლილ მინდორზე მოდის შორიდან. რა თქმა უნდა, ბევრჯელ ზამთრობით იყინება. ხოლო გურამიანთკარის წყარო-კი თავის-დღეში, რაც გინდ ძლიერი ზამთარი იყოს, არადროს არც გაყინულა და არც გაიყინება, როგორც მოგეხსენებათ ბუნება წყაროს წყლისა. ვთხოვ ბატონ რედაქტორს „მოგზაურისას“ და მის მიერ განებიერებულს ავტორს მიბრძანდნენ და იქავ, ადგილობრივ შეამოწმონ ჩემი ნათქვამი. აქ მოწმად მომყავს იმისთანა უტყუარი, იმისთანა დაუქრთამავი მოწმე, როგორც ბუნებაა და თვალად დასანახავი გარემოება.

გზა რომ არ შეეშალოთ, წინათვე ვანიშნებ, რომ თეზამის წყალი და წყარო იქავ გურამიანთკარშია, ხიდქვეშ გამოდიან, სტაროსელსკის სახლის წინ. ამ სახლსა და ამ წყლებ შუა ათულ ორი საეენი შარავზაა სოფლისა.

აშკარაა, ნამბობი ვითომდა გლეხისა — „ამ ზამთარს წყლები გაკვეყინა, ასე რომ უწყლოდ დავრჩითო“, ან კუდიანი ტყუილია გლეხისა, ან ზღაპარია თვით ავტორისაგან ხელდახელ

შეხანსლული იმის ძალით, რომ რაც მელას აგონდება, ის ეზმანებაო.

ესეთი ცხადზე უცხადესი ტყუილი ერთადერთი სათავეა. საიდანაც ჩვენს სახელოვანს ავტორს წარმოუდენია იგი შემაძრწუნებელი ტრაგედია, რომელსაც კაცისკვლით ათავენს და ამ კაცისკვლის მიზეზად მე და ჩემს მოურავსა გვხდის.

რაკი ეს ერთადერთი სათავე მიწით ამოვესო და ჩაეფუშა, რაკი ძირიან-ფესვიანად გამოენგრა ეს ერთადერთი საძირკველი, რომელზედაც ასე უშიშრად აუგია ჩვენს მამეზღარს მთელი შენობა თავისის სიბრძნე-სიცრუისა, სხვა დანარჩენი ნაშენი ფეხზე როგორღა იდგომილებს და როგორ არ დაემხოზა პირქვე თავის-თავად. ამიტომაც მე მარტო ამ ერთად-ერთის საძირკვლის დარღვევა უნდა მეკმარა და აქ დამესვა წერტილი. მაგრამ რა ვქნა, რომ თითონ ავტორი არ მეშვება და ჩემდა დასაბეზლად ტყუილზე ტყუილს აწებობს.

ზომ ათქმევინა გლესხ ის აშკარა ტყუილი, ვითომც ამ ზამთარს გურამიანთკარელებს წყლები გაჰყინვიათ, ასე რომ მთლად უწყალოდ დარჩენილან. ეს ტყუილი თავისთავად არაფერს ნიშნავს, კაცი იტყვის: ილია ჭავჭავაძის რა ბრალია, რომ გურამიანთკარში ზამთრობით წყლები იყინებაო. მოუთმინეთ, ბატონებო, ავტორს, — ის მოგახსენებთ, აქ ძაღლის კული სადა მარხია. აი იგი რას მოგვითხრობს, ვითომდა გურამიანთკარელს უამბნია:

„სოფელ ზევით სამ ვერსტზე ტყეში მიუვალ ღელეში ჭავჭავაძის მამულში გამოდის პატარა წყარო, რომელიც ზამთრობით არ იყინებაო“.

ესეც ისეთივე მტკნარი ტყუილი, ან მოლანდებული ზმანებაა თვით ავტორისა. თუ ჩვენი ცრუპენტელა მამეზღარი მოწყალებას მიიღებს და გურამიანთკარის ზემოთ ამ სოფლიდამ სამის ვერსტის მანძილზე ჩემს ტყეში „მიუვალ ღელეში“ ისეთს პატარა წყაროს მიპოვის, რომ ან კოკა მიდგმით აივსებოდეს. ან როგორმე, და იქავ, საცა გამოჟონავს, ახლო მანძილზე სიპატარაობით არ იკარგებოდეს, დიდი მადლობელი ვიქნები და ვშიშობ არ ითაკილოს, თორემ სამახარობლოსაც მივართმევდი.

აქაც მოწმად მოვიყვან თითონ ბუნებას და თვალთა სანახავს გარემოებას, რომელიც ყოველთვის და ყოველჟამს უტყუარნი არიან. სხვა არა იყოს რა, მე თითონ სხვისი მამულიდამ ჩემს ეზოში მიღებთ გამოყვანილ წყაროს წყალს ვხმარებ. იმას კი აღარ ვამბობ, რომ გურამიანთკარს ზემოთ ტყე სტაროსელსკისაა და არა ჩვენი: ჩვენს ტყესა და გურამიანთკარის შუა სტაროსელსკის ტყე, მინდორი და ვენახებია კარგა მანძილზე.

მგონი ცხადია, რომ გურამიანთკარელნი ამ ზამთარს და არც როდისმე უწყლოდ არ დარჩომილან, ჩემს ტყეში მიუვალ ღელეში არავითარი წყარო არ მოიპოვება, არამც-თუ სასმელად საკმაო იყოს, არამედ სახსენებლად ღირდეს... ამისდა მიუხედავად გაჯიუტებული ავტორი აი როგორ მოგვითხრობს ვითომდა გურამიანთკარელ გლეხის ნაამბობს:

„დავიწყეთ ამ წყაროთი სარგებლობაო. დავგისია თავადმა მოურავები *, ბიჭები, და აგვიკრძალა წყლით სარგებლობაო და თანაც გვითხრეს: ვისაც წყალი უნდა, იმან სულ თითო საქონელზე ათი შაური უნდა გვაძლიოს თვეშიო და სასმელ წყალს მუქთად დაგითმობთო. იძულებული ვიყავით დავთანხმებულიყავით და მთელი ზამთარი ვაძლიეთ ეს ხარკიო“.

ამ სახით, ავტორი გვარწმუნებს, რომ გურამიანთკარელებს დაუწყიათ სარგებლობა იმ წყაროთი, რომელიც არ არსებობს და მარტო ავტორის ჭკუიდან მოჩუხჩუხებს. თუნდაც ასე არ იყოს, რა დასაჯერებელია, — კაცმა მიუვალ ღელეში, სოფლიდან სამს ვერსტზე „ზამთრის ყინვასა და სუსხში დაიწყოს სარგებლობა პატარა წყაროთი“ მაშინ, როდესაც ცხვირწინ შიგ სოფელში აქვს კარგა მოზრდილი წყარო, რომელიც არც გაყინულა და არც იყინება.

საქონლის სასმელ წყალში თვეში ათი შაური უნდა გვაძლიოთო, უთქვამს გურამიანთკარელებისათვის ჩემს მოურავს და ისინიც დათანხმებულან, რადგან წყლების გაყინვის გამო მეტი გზა არა ჰქონიათ, თუ სოფელ ზევით სამს ვერსტზე ჩემს

* ჩემს-ღელეში ერთის მეტი მოურავი არა მყოლია.

ტყეში მიუვალ ღელეში პატარა წყაროთი არ დაეწყოთ სარგებლობა.

ჯერ ერთი ეს ვიკითხოთ: თუ იგი პატარა წყარო მიუვალ ღელეშია, საქონელი როგორღა უნდა მისულიყო წყლის სასმელად, და მეორე, — თუ წყარო პატარაა, როგორც ავტორი გვარწმუნებს, ნახირი რამდენი ხანი უნდა გაჩერდეს, ისიც მიუვალ ღელეში, ყინვა-სუსხის დროს, რომ წყურვილი მოიკლას? ერთი დაწაფება ხარისა თუ კამეჩისა და პატარა წყაროს ამოწრუტენა ზომ ერთი იქნება ამ შემთხვევაში.

ან რა საჭიროა გურამიანთკარისთვის სოფლის ზემოთ სამსვერსტზე მიუვალ ტყეში ყინვისა და სუსხის დროს საქონლის არეკა წყლის დასაღევად პატარა წყაროზე? ჯერ ერთი, რომ შიგ სოფელში, როგორც უკვე მოგახსენეთ, ცხვირწინ მშვენიერი და საკმაო წყარო აქვთ საქონლის სასმელადაც და თავიანთთვისაც. მეორე, ვერსტნახევარზე თუ ორს ვერსტზე გურამიანთკარს მთელი არაგვი ჩამოუდის, რომელიც, როგორც დიდი და ჩქარი წყალი, ჩვენში არა-დროს არ იყინება მთელ სიგანეზე ისე, რომ საქონლისათვის წყლის სასმელი არა რჩებოდეს ან მთლად გაუყინავი, ან ისე თხლად გაყინული, რომ ყინული ადვილად ჩასამტერევი არ იყოს.

გარდა ამისა, არაგვსა და გურამიანთკარს შუა, მაშასადამე სოფელზე უფრო ახლო, ერთი დიდი ფშაა, რომელიც წისკვილებს აბრუნებს ზამთარ-ზაფხულს, რადგანაც ფშის წყალია და ფშის წყალი ზომ თავის-ღლეში არ იყინება. ამ წყლებისაკენ უფრო ფართო, უფრო ვაკე და უფრო მოკლე გზაა, ვიდრე ჩემის ტყის მიუვალ ღელისაკენ და ეს გზა სტაროსელსკის მამულზე გადის სოფლიდამე დაწყებული ხსენებულ წყლებამდე. ამ წყალზე სიარულს დასაღევ წყლის ამოსატანად, ან ნახირის წყალზე გარეკას, მამულის პატრონი არავის არ უშლის და მე, რომ ძალიან გულითაც მინდოდეს, სხვის მამულში რა ხელი მაქვს ან დაშლისა, ან არ-დაშლისა.

ყველა ამის დასამტკიცებლად ხელახლად ვთხოვ „მოგზაურის“ რედაქციას და მის მიერ პატივისცემით ზილებულ მტკუან კორესპონდენტს მიბრძანდნენ და ადგილობრივ გამოკითხონ

იმისთანა მართალს და მიუდგომელ მოწმეს, როგორც ადგილმდებარეობაა და ბუნება, რომელნიც თავის-დღეში არა სტყუიან. მაშ გურამიანთკარს ისე როგორ გაუჭირდებოდა ან როდესმე, ან ამ ზამთარს, რომ ამდენ უფრო ადვილად ხელთმისაწვდენს უფრო დიდ წყლებისათვის თავი დაენებებინა და უფრო შორს სადღაც მიუვალ ღელეში დაეწყო „პატარა წყაროთი სარგებლობა“ და ამ სარგებლობისთვის თვეში ათი შაური ბაჟი ეძლია თითო სულს საქონელზე, ვითომდა იმ მიზეზით, რომ ზოფელი უწყლოდ დარჩენილა და ჩემს იქით მეტი გზა არა ჰქონებიათ.

მას მერმეთ, რაც მოგახსენეთ წყლების თაობაზე, ნუთუ აშკარა არ არის, რომ გურამიანთკარს ბევრი სხვა გზა და წყალი ჰქონია იქავ ცხვირწინ და, მაშასადამე, მთელი ეს უწყლოდ დარჩენა, ეს პატარა წყაროთი სარგებლობა და ამ სარგებლობისათვის თვეში ათი შაურის იძულებული ძლევა თითო სულ საქონელზე, თუ ურცხვი ტყუილი არ არის, მაშ რა ჯანაბაა.

პირველ შეხედვით კაცს ეგონება, რომ აქ მარტო უმანკო მტრედის უგუნურებაა ავტორის მხრით და სხვა არაფერი. ნურას უკაცრაოდ: ავტორს კარგად სცოდნია, რისთვის რას ამბობს. რაკი გულზე მოსწოლია იგი სამაგელი საწადელი, რომ ასე თუ ისე გამაბიაბუროს, და ამისათვის ის ბრალი მოუგონია, — ვითომც წყლის ბაჟს ვახდევინებდე თვეში ათ შაურს თითო სულ საქონელზე, ავტორს უგრძნია, რომ ამისთანა ამბავი ბევრს არას იტყვის ჩემდა შესარცხვენად და ჩემი დანაშაული, ეგრეთ სადად მორთული, ისე შემაზრზენი არ იქნება, როგორც ავტორისათვის სასურველია. აშკარაა, ამ დანაშაულის გაძლიერება, გაზვიადება დასჭირებია და ეს ტყუილები კუდად გამოუბამს — ვითომც წყლის ბაჟი სადღაც მიუვალ ღელის პატარა წყაროში მირთმევია. უამისოდ კაცი იფიქრებდა: ილია ჭავჭავაძეს ალბად ღიდი რამ წყალი, ადვილად მისაწვდენი, ჰქონია და თუ მართლა ბაჟი დაუდვია, ეს ჯერ იმისთანა ეკაცობა არ არის, რომ ცოტად თუ ბევრად შესაწყნარებელი და შესანდობარი არ იყოს.

აი ეს მცირე წყალობაც არ გაუმეტებია ჩემთვის ამ გულგა-

ჯიქებულს პატიოსანს მამეზღარს და მიუვალ-ლეღობა და პატარა-წყაროობა მოუგონია, რომ კაცს ათქმევინოს: ეს ილია ჭავჭავაძე რა კაცი ყოფილა, რომ სადღაც მიუვალ ლეღეში პატარა წყარო ჟონავს და იმაშიაც კი ბაჟი ურთმევია და ხარჯი დაუღვია გლეხებისათვის. მერე რავდენი? თითო სულ საქონელზე ათი შაური.

საქმე კი აი რაშია: საგურამოში, რომლის წრეშიაც ხუთი სოფელია, გლეხკაცები სხვადასხვა მემამულის ტყესა და მიწადორს ჰხედებიან საქონლის საძოვებლად, სხვათა შორის ჩემსა და ჩემის გეულის თავისუფალ მამულეზსაც. დიდის ხნით დაწესებულა, რომ ვინც სხვის მამულს მოხედება საბალახედ, მამულის პატრონს უნდა აძლიოს თვეში ერთი შაური თითო სულს საქონელზე, ესე იგი წელიწადში სამი აბაზი, სოფელ წიწამურის გარდა, საცა თითო სულზე თითო მანეთს იხდიან წელიწადში, რადგანაც საძოვრად უფრო კარგი მამულია და ქალაქზე უფრო ახლოა; მაშინ, როდესაც მთიულები და სხვა შორიდან მორეიკლ საქონლის პატრონები, სულ ცოტა რომ ვსთქვა, ექვს-შვიდს აბაზს და ზოგჯერ ორ მანეთსაც იძლევიან თითო სულზე საბალახეს, ისიც ხუთს-ექვს შემოდგომის და ზამთრის თვეებში და არ მთელის წლის განმავლობაში.

ალბად ეს არის იგი ხავსი, რომელსაც ჩვენი აქაც წყალწაღებული ავტორი ჩაჰკიდებია, არც უციებია, არც უცხელებია და თვეში ერთი შაური ერთი-ათად შეუკეცია, ერთი შაური ათ შაურად გაუხდია და საბალახე წყლის ბაჟად უქცევია. აბა რა ეთქმის ამისთანა კაცს, რომელიც მამეზღარის საქმეზურს ხელობას შესდგომია და იმოდენა მოხერხებაც კი არა ჰქონია, რომ ესე ადვილად გამოსაჩხრეკ თაღლითობასაც არ მორიდებია; ჟინი ბეზლობისა, შურისგებისა, ჟინი გულღვარძლიანობისა, როგორც ყოველივე სხვა უწმაწური ჟინი, ძნელად თავდასაქერია, რაკი კაცს შესჩვევია.

დაგვრჩა ეხლა ერთი ბრალიც, რომელიც ამ ზამთარს წყლების გაყინვას და ამის გამო გურამიანთკარის უწყლოდ დარჩენას მოჰყოლია ვითომც.

ავტორი უკანასკნელ ბრალის შესახებ ასე მოგვითხრობს,—
ვითომდა გლეხის ნალაპარაკევს:

„ჩვენ სოფელში იყო ერთი ძალზე ღატაკი კაცი, ასე რომ ჩვენ — ღარიბებს გეყავდა ზურგზე აკიდებული თავისის ცოლ-შვილით. ერთს დღეს ამ კაცს აევსო ორი კოკა, გადაეკიდნა მხარზე და მიჰქონდა სახლში. გზად გამოვლილი დაინახა ი. ჭავჭავაძის მოურავმა, გავარდა, სწვდა ყელში, დაუწყო ლანძღვა, — რატომ თვეში ათ შაურს არ იხდიო. — თქვენ ათი შაური საქონელზე დაადგინეთ, მე-კი კატაც არა მყავსო. ან ათი შაური ვინ მომცა, მე სულ ორი კვირაა, რაც ქვეშაგებიდამ ავლანტალდი და, ხომ იცი, სულ ავადა ვარო“... „შენთან ბევრი ლაპარაკი არა ღირსო“ — და ამ სიტყვებით მივარდა მოურავი საცოდავს და ორივე სავსე კოკა ზედ დაამტვრია ნახევრად შიმშელ გლეხსაო“.

თუ ეს მთელი ისტორიაც კოკების მტკრევისა თავიდან ბოლომდე ტყუილი გამოდგა და სულ მთლად მოუგონია სახელოვანს წარმომადგენელს ერთგვარ პრესისას, რა სახელი უნდა დაერქვას ან ავტორს, ან მის საქციელს!

ვიდრე ამ კოკების მტკრევის ამბავს კრიჭაში ჩავუდგებით და არაქათს გავუწყევტო, საჭიროა გავიხსენოთ, რომ ყველა ეს ამ ზამთარს მომხდარა. დავიჭდიოთ ისიც, რომ აქ ხსენებული საცოდავი გლეხი სულ ორი კვირაა, რაც ქვეშაგებიდამ ამდგარა და სულ ავად თურმე ყოფილა. ამისდა მიუხედავად, ამ ავადმყოფს კაცს ცხვირწინ წყაროსათვის თავი დაუწეებდია, ზამთრის ყინვასა და სუსხში სოფლის ზემოთ სამ ვერსტზე წახეტილებულა, ორის კოკით აკიდებული, რომ სადღაც მიუვალ ღელეში, პატარა წყაროზე, ეს ორი კოკა აევსო, ზურგზე გადაეკიდნა და იმ სიშორიდან სოფელში ჩამოეტანა.

განა წარმოსადგენია, განა შესაძლოა, რომ კაცი, რომელიც სულ ორი კვირაა რაც აღანტალდა ქვეშაგებიდამ და სულ ავად არის, ნახევრად შიმშელი, ორი კოკა სოფელ ზევით მთაში სამს ვერსტზე მიუვალ ღელეში პატარა წყაროზე მიეტანოს, იქ ორი კოკა აევსოს, სავსე კოკები ზურგზე აეკიდნოს და სოფელში ჩამოეტანოს. ორი სავსე წყლით კოკა ჯერ სახედარისა და

ცხენისათვისაც მძიმე სატარებელია და ნაავადმყოფარი, სნეული კაცი როგორ უნდა მორეოდა? ან რა საჭიროა, რა ჭკუაში მოსასვლელია, ნახევრად შიშველმა, სნეულმა კაცმა ეს მძიმე საპალნე აიკიდოს და სამის ვერსტის სიშორეზე მიუვალ ლელეში წავიდეს წყლის ჩამოსატანად, როცა რამდენისამე ლაჯის გადადგმაზე შიგ სოფელში მშვენიერი წყაროა. როგორცა ვთქვით.

რაკი ესეა, მაშ ეს ნახევრად შიშველი გლეხი და მის ზურგზე კოკების მტვრევა სრული ზღაპარია მბებულარისა და სხვა არა-რა. თუმცა ესეა, მაგრამ ჩვენი ტყუილის-მცხოველი მხილებელი ამასაც არ ჰკმარობს და მოგვითხრობს, რომ ამ არა-ყოფილს მტვრევას კოკებისას არაყოფილ გლეხკაცის ზურგზე ილია ჭავჭავაძე —

„ბალკონიდან ოთხასმანეთიან ქურქში გახვეული უყურებდა (აბა, ტრაგედია აქ არის და: ცალკე ოთხასმანეთიან ქურქში გახვეული გაბღინძული თავადია და ცალკე ნახევრად შიშველი გლეხი), გულიანად იცინოდა და თანაც აქეზებდა ერთგულს მოურავსო“.

ნუ დაივიწყებთ, რომ ნახევრად შიშველი გურამიანთკარელი გლეხი გზად მიმავალი ყოფილა ჩემის ტყიდან, როცა მე კოკების მტვრევისათვის მიყურებია. თუნდ ეგეც იყოს, ორმოცთუმნიანი ქურქი აქ რა სახსენებელია! რა სიტყვის პასუხია! თუმცა მე ორმოცთუმნიანი ქურქი ჩემს დღეში არცა მქონია და არცა მსხმია, და თუნდ მქონებოდეს და მსხმოდეს, ამაში სამარცხვინოს არასა ვხედავ, რადგანაც მგონია, რომ არც ჩემი მბებულარი დაიწუნებდა ორმოცთუმნიან ქურქს, თუ როგორმე მოიხერხებდა, მაგრამ მაინც სასურველია ვიცოდეთ: აქ ჩემი, ვთქვათ, ორმოცთუმნიანი ტყუილი ქურქი რა მოსატანია, რა მუაშია?

რაკი უმიზეზო ქვეყანაზე არა არის-რა, უნდა ვიფიქროთ, რომ აქაც არის ერთი რამ მიზეზი: ან ის, რომ საშინელი უსამართლოება დაენახვებინა ქვეყნისათვის, აქაო და ერთის მხრით ორმოცთუმნიან ქურქში გახვეული გაბღინძული თავადია და მეორეს მხრით ნახევრად შიშველი საცოდავი გლეხი, ან ალბად

მე გამფრთხილებია, არ გაცივდესო, და ორმოცთუმნიანი ქურქი წამოუსხამს, თუ მართლა არა, სურვილით მაინც.

ამ გაფრთხილებისათვის დიდი მადლობელი ვარ, ხოლო ვთხოვ ჩემს მწე-მქეზარე ავტორს: მიბრძანდეს, ჩემს ბალკონზე დადგეს, ორმოცთუმნიანი კი არა, თუნდ ასთუმნიანი ქურქი წამოისხას, იქიდან გაიხედ-გამოიხედოს და, თუ ჩემის ბალკონიდან ტყიდან გზად მომავალს კაცს კი არა, სპილოს დაინახავს, ჩემი კისერი და მისი ხმალი. თუ კაცმა განგებ ჩემს შემოლობილ ეზოზე არ ჩამოიარა, კაცი ჩემის ბალკონიდან კაცს ვერა სასწაულით ვერ დაინახავს. ხოლო ჩემს ეზოზე ჩამოვლა გარეშე კაცს არ შეუძლიან ისე, რომ ჩემმა ძაღლებმა ფეხზე დააყენონ და არ გაწეწ-გაგლიჯონ.

იქნება ჩვენმა გულწრფელმა კაცთმოყვარე ავტორმა ეს ძაღლების ყოლაც დამიგმოს, — თუ ილია ჭავჭავაძე კაი კაცია, გლეხისათვის საშიშარი ძაღლები რაღა ჰყავსო და, თუ ჰყავს, რატომ ისე არ გაუწურთნია, რომ მარტო თავადი და აზნაური სწეწონ და ჰგლეჯონ და გლეხს-კი მუხლმოყრით მიეგებებოდნენო. იმიტომ მყავს ამისთანა კაპასი და გაუწურთენელი ძაღლები, რომ მარტო ვდგევარ მთაში, ტყის პირას, სოფელზე კარგა მოშორებით და, თუ კაპასი, აფთარი ძაღლები არ ვიყოლიე, ნადირისა და ქურდის შიშით მე იქ არ მედგომილება.

მაშასადამე, ჩემი ბალკონზე დგომა, იქიდან ყურება მისი თუ — ჩემი მოურავი როგორ ამტვრევს გლეხს ზურგზე კოკებსა, ჩემი გულიანად სიცილი და წაქეზება მოურავისა, — სულ მთლად, ეხლა-კი ვიტყვი, უნამუსო ზღაპარია.

არც ეს მაკმარა ამ ყოველ მართებულობაზე, ყოველ ადამიანობაზე ხელაღებულმა ავტორმა და აი სადამდე გაადგმევინა უწმინდური ფეხი საზიზღარ ბეზლობას. იგი აი რით ათავენს ამ მოჭორვილს ამბავს კოკების მტვრევისას.

„უბედური გლეხი, ვიდრე სახლში მივიდოდა დასველებული, გზაში მთლად გაყინულიყო. მივიდა სახლში, მარა იქაც კერა გაციებული დახვდა უშეშობის გამო. გახდა ხელახლად ავად და ერთს კვირაში გაათავა მრავალტანჯული და წამებულის სიცოცხლეო“.

აი, ბატონებო, ხომ ხედავთ, რა ღმერთი გამწყრომიას კაცი თუ ჩემის ხელით არ მომიკლავს, სულ ცოტა რომ ვთქვათ. კაცის სიკვდილის მიზეზად ხომ ვარ გამოძელებული, საქვეყნოდ, სამარცხვინოდ დალდაკრული, საქვეყნოდ სახელგატეხილი.

ეს გლეხკაცის სიკვდილის ამბავი რომ წავიკითხე, სწორედ მოგახსენოთ, თემები ყალყზე ამიდგა და კანკალი მომივიდა. ზუმრობაა, კაცის სიკვდილის მიზეზად გახდომა!.. თუმცა ვიცოდი, რომ ავტორი ჩემს დასწრებას კოკების მტვრევამი სტყუის და მით ცოტაოდენი ნუგეში უნდა მეცა ჩემის თავისათვის, რომ დანარჩენიც ტყუილი იქნება, მაგრამ რა მაფიქრებინებდა, რომ ეს ამ ზამთარს გურამიანთკარს გლეხკაცის სიკვდილი მაინც მართალი არ იქნებოდა.

განა შესაძლოა კაცს ღმერთი იქამდე გაუწყრეს, რომ კაცის სიკვდილი ვისმე დააბრალოს მაშინ, როდესაც თვით სიკვდილი არ მომხდარიყოს სრულებით. ამიტომაც გულში გამიარა, — ვაი თუ მართლა ჩემს მოურავს ღმერთი გასწყრომი, ეს კოკების მტვრევა ჩაუდენია და ამ მტვრევას კაცის სიკვდილი ზედ მოჰყოლია. მოვეკითხე ამისი პასუხი, ვისაც ჯერ არს, და იცით, ბატონებო, რა გამოვიდა ჩემდა სასიხარულოდ და ავტორის სამარცხვინოდ?

ის გამოვიდა, რომ ავტორის მიერ შეთითხნილს ტრაგედიას ბოლოც იმისთანა ტყუილი ჰქონია, როგორც დასაწყისი.

თურმე ნუ იტყვით: გურამიანთკარს ამ ზამთარს არც ერთი მამაკაცი გლეხი არ გადაცვლილა არამცთუ ჩემის მიზეზით, არამედ სხვა მიზეზითაც.

პირველ ხანს ეს საოცარი ამბავი არ დავიჯერე, კიდევ ვიტყვი: აბა ჰკუთამყოფელი ადამიანი კაცის სიკვდილის მიზეზად როგორ გამხდოდა საქვეყნოდ იქ, როცა არავინ მომკვდარა. გავგზავნე გურამიანთკარს იქაურ მღვდელთან კაცი და, რადგანაც ჩვენში და ერთობ ვაკე საქართველოში ზამთარი და ნამეტნავად ყინვა ქრისტეშობისთვიდამ იწყება და არა აღრე, ეკითხე, შარშან ქრისტეშობისთვიდამ წლევანდელს აპრილამდე მომკვდარა ვინმე გლეხკაცი გურამიანთკარს, — და აი რა

პასუხი მომივიდა წერილით: „შარშან პირველ დეკემბრიდან წლევანდელ პირველ აპრილამდე მამაკაცი გლეხი არავინ გარდაცვლილა“.

ნუთუ ქვეყანაზე მოიპოვება სხვა მაგალითი, რომ ბეზლობას ამისთანა რამ მოეხდინოს სადმე? ნუთუ მაგალითი ყოფილა სადმე, რომ კაცის სიკვდილი არსად იყოს, კაცმა ეს სიკვდილი თვით განგებ მოაჭოროს და ამ არ-ყოფილის სიკვდილის მიზეზად კაცი ვინმე გახადოს.

ნუთუ იქნებალა მთელს ქვეყნიერებაზე სხვა საგანი ბეზლობისა ამაზე უფრო უუსაძაგლესი, ამაზე უფრო შემაზრენი, ამაზე უფრო გულისასამღვრევი? — ნუთუ ამისთანა მაბეზლარის ხელშემწყობს გაზეთს, თუ ჟურნალს, პრესა ჰქვიათ თვით პრესის სამარცხვინოდ? თუ ასეა, ნუთუ სამართალი არ მიგვიძღვის წყევლა-კრულვით ეს ამისთანა ადამიანის ხელუხლებლობის წამწყმედი და ძირს დამცემი პრესა შევაჩვენოთ! ნუთუ სამართლიანის გულისწყრომით არ უნდა მიღებულ იყოს თვით პრესისაგანვე ამისთანა ყოვლად უკადრისი საქციელი?

მე ამას მარტო იმისათვის კი არ ვამბობ, რომ ამ შემთხვევაში მე ვარ გაწილებული, შეგინებული და ასე უწყალოდ ხელშეხებული. ხოლო ეს აქლემი ხვალ თქვენწინაც დაიჩოქებს. ვინ არის თავმდები, რომ ხვალ ამისთანა დღე თქვენც არ მოგაყენოს ერთმა ვინმემ თავზედხელაღებულმა მაჩანჩალამ იმ ერთგვარ გაზეთისამ თუ ჟურნალისამ, რომელსაც წმინდა სახელი და დანიშნულება პრესისა მჩვრად უქცევია, ადამიანობა და ადამიანი ბეზლობის და ცილისწამების საგნად გაუხდია და დიდი მოძღვრება ადამიანის ხელუხლებლობისა მარტო თავის სახეიროდ, თვის საფარველად გარდუქმნია.

აფსუსს, სამართლიანად თავმოწონებულ პრესავ, რომ შენი დიდებული სარბიელი მყრალ გუბედ გაუხდით და, საცა პატიოსანი ჭკუა და წმინდა გული უნდა ხელმწიფებდეს, ჭიადლუა ბეზლობისა ჰყუპალაობს და თავის ბუდეს იკეთებს.

ბეზლობა, ჯაშუშობა, სამართლიანად ცნობილია ვითა ყოვლად საზიზღარი საქციელი და უტყუარი, უცილობელი მაჩვე-

ნებელია მამუზლარის და ჯაშუშის გულჭუჭყიანობისა, სულ-
მდაბლობისა და ერთობ ზნეობადაცემულობისა.

არ ვიცი, — რომელი ბეზლობა და ჯაშუშობა უფრო სა-
ძაგელია: იგი, რომელიც პოლიციის ხელჯონიანობას გამოიწ-
ვევს, თუ იგი, რომელიც ერთს კაცს მეორეს გადაჰყიდებს
მტრად, ერთს წოდებას მეორეზე აალურსებს და აასისინებს,
ან თუნდ ცალკე კაცს, როგორც ამ შემთხვევაში მე ვარ, მთელს
გლეხკაცობას პირში მისცემს, ვითარცა მათ მოძმეთა მყვლე-
ფელს და მათ მოძმეთა მკვლელს, ყოვლად უსაბუთოდ, ყოვ-
ლად უმიზეზოდ. დასასრულ, კიდევ ხელმეორედ მოგახსენებთ:
არის ზოგიერთი იმისთანა ზნეობრივი კანონი, რომელიც კაცთა
ერთმანეთობით ცხოვრებას საძირკვლად უდევს და რომელიც
ყველასათვის ერთნაირად სავალდებულოა, რა დასისა და რწმე-
ნისაც გინდა იყოს, და ერთი ამ კანონთაგანი ის არის, რომ რაც
შენ არ გინდა მოგივიდეს, იმას ნურც სხვისთვის მოინდომებო.

[1905 წ.]

ავტორიტეტა

.

20. ი. ჭავჭავაძე, ტ. IX.

ილია ჭავჭავაძის ავტობიოგრაფია

(დაწერილი ბროკჰაუზ-ეფრონის რუსული ენციკლოპედიური ლექსიკონისათვის 1902-1903 წ.წ.)

დავიბადე 27 ოქტომბერს 1837 წელს სოფელ ყვარელში. ყვარელი თელავის მაზრის სოფელია, ტფილისის გუბერნიისა, და მთლად ადგილს, სიღნაღის მაზრასთან ერთად, კახეთი ეწოდება სახელად. მამაჩემი რამდენადმე განათლებული კაცი იყო, აფიცრად მსახურობდა ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკში და რუსული კარგად იცოდა. დედაჩემმა მშვენიერად იცოდა მაშინდელი ქართული მწერლობა. სულ ზეპირად ჰქონდა დასწავლული თითქმის ყველა ლექსი და ყველა ძველებური მოთხრობა და რომანი, რომელიც კი იშოვებოდა მაშინ ან დაბეჭდილი და ან ხელნაწერი. სალამოობით დაგვსხავდა ბავშვებს და გვიკითხავდა მოთხრობებსა და ამბებს; წაკითხვის შემდეგ გვიამბობდა შინაარსს და მეორე დღის სალამოზედ გვიკითხავდა: აბა, ვინ უფრო კარგად მიაგებოდა, რაც გუშინ გაიგონეთო. ვინც კარგად ეუამბობდით, გვაქებდა და ამ ქებას ჩვენ დიდად ვაფასებდით.

სწავლა 8 წლისამ დავიწყე ჩვენი სოფლისავე მთავართან — ქართული წერა-კითხვითა. მთავარმა ძალიან კარგად იცოდა ქართული და სახელი ჰქონდა განთქმული საღმრთო წიგნების კარგის მკითხველისა. ხოლო უმთავრესი ღირსება მი-

სი ის იყო, რომ მომხიბლველი თქმა იცოდა ამბებისა. გვიამბობდა მდებიურად და ბავშვისათვის ადვილად გასაგების ენით უფრო საღმრთო და სამშობლო ქვეყნის ისტორიის ამბებსა, ვის რა გმირობა მოემოქმედნა, ვის რა ფალავნობა გაეწია, ვის რა ღვაწლი და სიკეთე დაეთესა სამშობლოსა და სარწმუნოების სასარგებლოდ და დასაცველად.

ბევრი ამ ამბავთაგანი ჩამრჩა გულში და ერთი მათ შორის — „დიმიტრი თავდადებული“ — თემად გამოვიყენე მრავალის წლის შემდეგ. ერთი კიდეე პატარა სამშობლო მოთხრობად დავწერე. ჩემს „გლახის ნაამბობში“ ზოგიერთს ადგილს ცხადად ამჩნევია კვალი მთავრის ამბების გავლენისა.

მთავართან ვსწავლობდი ამავე ჩემ სამშობლო სოფლის გლეხაკების შვილებთან. რამდენადაც მახსოვს, ხუთნი თუ ექვსნი იყვნენ. ყველანი შინიდან დავდიოდით მთავართან დილილით და სწავლა გვქონდა მხოლოდ შუადღემდე. წერა-კითხვას, როგორც მახსოვს, სულ ერთ საათს ვანდომებდით ზოლმე, დანარჩენი დრო შუადღემდე იმაში გადიოდა, რომ ვთამაშობდით თვით მთავრის ზედამხედველობითა და ხელმძღვანელობით, და უმთავრესად უფრო იმაში, რომ ვისხედით და ვისმენდით იმის გასატაცებელ ნაამბობს.

მეთერთმეტე წელში რომ გადავდექი, მამამ ქალაქში წამიყვანა და მიმცა რაევსკისა და ჰაკკეს პანსიონში. ეს პანსიონი ტფილისის მაშინდელ ყველა კერძო სასწავლებელზედ უკეთესი იყო.

15 წლისა ვიყავი, როცა ამ პანსიონიდან ტფილისის გიმნაზიაში შევედი; მეოთხე კლასში მიმიღეს და ბინით კი ისევ პანსიონში ვიყავი. პანსიონს მაშინ განაგებდა მხოლოდ ერთი ჰაკკე. ჰაკკე გერმანელი იყო, ყოველმხრივ განათლებული კაცი. გერმანიიდან დაიბარა მაშინდელმა კავკასიის ცალკე კორპუსის კომანდირმა ნეიტგარტმა თავის შვილების აღსაზრდელად. ზოლო ნეიტგარტის შემდეგაც ტფილისში დარჩა და პედაგოგ რაევსკისთან ერთად პანსიონი დააარსა. ჰაკკე სასტიკი კაცი იყო. მაგრამ თან იმოღენად მამობრივს მზრუნველობას იჩენდა თავის შეგირდების მიმართ, იმოღენას სცდილობდა და ყურს უგ-

დებდა მათს ზნეობრივსა და გონებრივ განვითარებას, რომ თითქმის მთელს თავისუფალ დროს, კლასში მეცადინეობის შემდეგ, იმათ ანდომებდა, ხან ემუსაიფებოდა, ხან ართობდა მუსიკით და მართავდა ხელდახელ კონცერტს როიალზედ, რომლის დაკვრაც საუტხოვოდ იცოდა.

გავათავე მერვე კლასი, მხოლოდ საბოლოო ეგზამენი აღარ დავიჭირე და 1857 წელს პეტერბურგის უნივერსიტეტში შევედი იურიდიულ ფაკულტეტის მაშინდელ კამერალურს განყოფილებაზედ.

1861 წელს უკვე მეოთხე კურსზედ ვიყავ, მაგრამ გავანებე თავი უნივერსიტეტს მაშინ საუნივერსიტეტო არეულობის მიზეზით.

1863 წელს დავაფუძნე ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“, რომელმაც სულ ერთს წელიწადს იცოცხლა. ამავე 1863 წელს შევირთე ცოლად ოლგა თავად თადეოზ გუჟამიშვილის ასული.

1864 წლის დამდეგს, როცა განიზრახეს გლეხკაცობის განთავისუფლების რეფორმა საქართველოში, გამგზავნეს იმერეთს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის ცალკე მინდობილობათა მოხელედ და დამავალეს გამომერკვია, თუ რა ურთიერთობა სუფევდა მემამულეთა და გლეხკაცთა შორის ბატონყმობისაგან წარმომდგარი.

იმავე წლის ნოემბერში ბატონ-ყმობა გადავარდა ამერეთში და მე დანიშნული ვიქმენ მომრიგებელ შუაქაცად ღუშეთს. მომრიგებელ შუაქაცად დავყავ იქ 1868 წლამდე; ზოლო ამ წელს შემოიღეს სასამართლოს რეფორმა კავკასიაში და მე მომანდეს ასრულება მომრიგებელ მოსამართლის თანამდებობისა ღუშეთსავე. მომრიგებელ მოსამართლედ ვიყავ 1874 წლამდე.

აქ მეტი არ იქნება ვსთქვა, რომ ამერეთის თავად-აზნაურობამ ნაწილი გლეხთა განთავისუფლებისათვის ნაბოძები ფულისა გადასდო ისეთი ბანკის დასაარსებლად, რომელიც უფრო შესაფერი იქნებოდა ქვეყნის საჭიროებისათვის წესიერ კრედიტის დასამყარებლად; უფრო კი ისეთის ბანკისა, რომ-

ლის მოგება მოჰხმარდებოდა განსაკუთრებით თავად-აზნაურების შვილთა აღზრდა-განათლებას.

ბევრი ყოყმანისა და მერყეობის შემდეგ, თუ რაგვარი საკრედიტო დაწესებულება დავაარსოთო, თავად-აზნაურობამ გადასწყვიტა, ჩემის რჩევისამებრ, დაარსება საადგილმამულო ბანკისა და აირჩია კომისია, რომლის ერთ-ერთ წევრად მეც დამნიშნა წესდების შემდგენად. წესდება, შედგენილი მთავრობის მიერ სახელმძღვანელოდ ნაჩვენებ წესდებათა ნიმუშების მიხედვით, თავად-აზნაურობამ მოიწონა იმავე 1874 წელს. მისი ნიშნობლივი და საყურადღებო თვისება, რომელიც სხვა საადგილმამულო ბანკების წესდებისაგან განარჩევს, ის არის, რომ ბანკის მოგება, იმის გარდა, რაც სხვადასხვა თანხას უნდა მიემატოს, ჰხმარდება ამერეთის არა მარტო მიწათმფლობელთა, ესე იგი თავად-აზნაურთა, არამედ მიწათმოქმედთა საერთო საჭიროებას. ამ სახით, ტფილისის სათავად-აზნაურო საადგილმამულო ბანკი თითქმის ისეთი ერთადერთი დაწესებულებაა საადგილმამულო კრედიტისა რუსეთში, რომლის წესდებითაც სრულიად უარყოფილია კერძო ინტერესი მოგებით სარგებლობისა საზოგადო სიკეთისა და საჭიროებისათვის.

ამავე 1874 წელს თავად-აზნაურობამ დამავალა წავსულიყავ პეტერბურგს და გამომეთხოვნა დამტკიცება მის მიერ მოწონებულის წესდებისა. მეც ამ საქმის გულისათვის სახელმწიფო სამსახურს თავი დავანებე და პეტერბურგს წავედი.

წესდება ზემოხსენებულის განსაკუთრებულის თვისებით დაამტკიცა მთავრობამ 1875 წელს. ამ წლიდან დაიწყო ბანკმა მოქმედება და, თუმცა ძირის თანხად ჰქონდა 240.000 მან., დღეს იმ მდგომარეობამდე მიღწია, რომ ყოველწლივ 360.000 მანეთზედ მეტს ზოგებას იძლევა. თან ძირის თანხაც, თავად-აზნაურთაგან შემოტანილი ბანკის დასაფუძნებლად, უკვე უკან დაუბრუნდა თითოეულს დამფუძნებელს წევრს.

ამჟამად ბანკის მოგებით ინახება ერთი კერძო გიმნაზია და, თუმცა გიმნაზიაში პანსიონიც არის უღარიბეს თავად-აზნაურთა შვილებისათვის, მაინც ამ სკოლაში ყველა წოდების ბავ-

შეები სწავლობენ. ამას გარდა ამ მოგებით ინახება ერთი სამეურნეო სკოლა, რომლებშიაც იღებენ აგრეთვე ბავშვებს წოდების განურჩევლად.

ბანკის დაარსებიდან დღემდე გამგეობის თავმჯდომარედ ვიმყოფები. ეს თანამდებობა არჩევანით არის და არჩევანი ყოველს სამს წელიწადში ერთხელ სწარმოებს.

1877 წელს დავაარსე ყოველკვირეული გაზეთი „ივერია“, რომელიც შემდეგ ყოველთვიურ ჟურნალად იქმნა გადაკეთებული, ხოლო 1895 წლიდან * ყოველდღიურ საპოლიტიკო და სალიტერატურო გაზეთად. 1902 წელს გაზეთი სხვას გადავეცა და იმის რედაქტორობით გამოდის დღესაც.

ჩემ თხზულებათა შორის რუსულად ითარგმნა სხვადასხვისაგან რამდენიმე წერილი ლექსი, და ერთი პოემა „განდეგილი“ სთარგმნა ბ-ნმა ტხორჟევსკიმ. რუსული თარგმანი ჩემის ლექსებისა ზოგი ჩართულ იქმნა ცალკე კრებულში, რომელიც ტფილისში დაიბეჭდა, ნაწილი კიდეც იბეჭდებოდა Русская Мысль-ში, Живописное Обозрение-ში და აღარ მახსოვს კიდეც რომელღაშიაც.

ჩემი პოემა განდეგილი გადათარგმნილია ინგლისურად M. Wordrop-ის მიერ და პროზად ფრანგულს ენაზედ. გერმანულად ნათარგმნი რამდენიმე ჩემი წერილი ლექსი ჩართულ იქმნა იმ კრებულში, რომელიც დაიბეჭდა პირველად 1886 წელს ლეიფციგს. სთარგმნა ის ლექსები არტურ ლეისტმა. კრებულს სათაურად ჰქონდა Georgische Dichter. მეორედ ეს კრებული დაიბეჭდა 1900 წელს დრეზდენში. რეცენზიები დაიბეჭდა თავის დროზედ ტფილისის რუსულ გაზეთებში „კავკასია“ და „ნოვოე ობოზრენიეში“, ხოლო სატახტო ქალაქებისაში, რამდენადაც მახსოვს, Русская Мысль-ში, Живописное Обозрение-ში და მოსკოვის ერთს გაზეთში, რომლის სახელიც სამწუხაროდ აღარ მახსოვს. საზღვარგარეთ-კი რეცენზიები დაიბეჭდა რამდენიმე გერმანულს გაზეთში და სხვათა შორის

* 1886 წლიდან გადაკეთდა „ივერია“ ყოველდღიურ გაზეთად. ეს წერილმანი გადავიწყებია ავტორს.

Literarisches Echo-ში 1898 წელს და „ასადეტუ“-ში, აგრეთვე იტალიური ჟურნალ *Nuova Anthologia*, VI, 1900 წელს. განხილვა ჩემის საზოგადოებრივისა და სალიტერატურო მოღვაწეობისა დაბეჭდილი იყო ფრანგულ *Caucase Illustré*-ში 1902 წელს.

1877 წელს ამომირჩიეს საიმპერატორო სამეურნეო საზოგადოების ვიცე-პრეზიდენტად და რამდენსამე ხანს მეჭირა ეს თანამდებობა. ვიყავ აგრეთვე არჩეული ქართულ დრამატიულ საზოგადოებისა და გამგეობის თავმჯდომარედ და ეს თანამდებობა მეჭირა 1881 წლამდე. 1886 წლიდან დღემდე ვიმყოფები „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ გამგეობის თავმჯდომარედ. ვიყავ აგრეთვე სათავად-აზნაურო სკოლის კომიტეტის წევრად. ვიღებდი მონაწილეობას ხან მიწვევით, ხან არჩევით, თითქმის ყოველს კომისიაში, რომელიც არკვევდა ჩვენის მეურნეობისა და სხვა საჭიროებათა საგნებსა.

ჩემი სალიტერატურო მუშაობა დაიწყო 1857 წლიდან, როცა „ცისკარში“ მივეცი დასაბეჭდად რამდენიმე წვრილი ლექსი. ხოლო შემდეგ ჩემი თხზულებანი იბეჭდებოდა „დროებაში“, „კრებულში“, ჩემ მიერ დაარსებულ „საქართველოს მოამბეში“ და „ივერიაში“, აგრეთვე ჟურნალ „მოამბეში“.

წვრილ ლექსებს გარდა დაეწერე რამდენიმე პოემა, სახელობრ: „ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, „აჩრდილი“, „დამიტრი თავდადებული“, „განდეგილი“ და დრამატიული ეპიზოდი „დედა და შვილი“. მოთხრობათა შორის შემიძლია დავასახელო: 1. „კაცია-ადამიანი?!“, დაბეჭდილი 1863 წელს „საქართველოს მოამბეში“ და შემდეგ ცალკე წიგნად გამოცემული პეტერბურგში ქართველ სტუდენტებისაგან; 2. „გლახის ნამბობი“, იქვე და იმავე წელს დაბეჭდილი; 3. „სცენები გლეხთა განთავისუფლების პირველი დროისა“, დაბეჭდილი 1865 წელს „კრებულში“ და მერე ცალკე წიგნად; 4. „მგზავრის წერილები“, დაბეჭდილი 1874 წელს „კრებულშივე“; 5. „ოთარაანთ ქვრივი“, 1886 წელს; 6. „უცნაური ამბავი“ —

„მომამბეში“; 7. „საშობაო მოთხრობა“; 8. „სახარჩოებელაზედ“ — „ივერიაში“ და სხვ.

გთარგმნე ლექსები პუშკინისა („წინასწარმეტყველი“), ლერმონტოვისა („წინასწარმეტყველი“, „ჰაჯი აბრეკი“ და „მწირი“), და ტურგენევისა „ლექსი პროზითა“, აგრეთვე რამდენიმე ლექსი ჰეინესი და გიოტესი. გადავთარგმნე აგრეთვე თ. ივანე მაჩაბელთან ერთად „მეფე ლირი“ შექსპირისა. ვიღებდი მონაწილეობას ცნობილ ქართულ პოემის „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის აღმდგენელ კომისიაში, აგრეთვე შემდეგთა თხზულებათა რედაქტორობასა და გამოცემაში: „ლექსნი“ ალ. ჭავჭავაძისა; „ლექსნი“ ვ. ორბელიანისა, ამ ლექსებს დართული აქვს ჩემი წინასიტყვაობა; ძველებური ქართული მოთხრობა „ვისრამიანი“.

ამას გარდა ბევრი წვრილი წერილია კიდევ ჩემ მიერ დაწერილი საპოლიტიკო, საპუბლიცისტო, საკრიტიკო და საპოლემიკო შინაარსისა, აგრეთვე წერილები საპედაგოგიო საგნების შესახებ. უფრო მოზრდილ საპუბლიცისტო წერილებს შორის შეიძლება დავასახელო „ხიზნების საქმე“, „ცხფერება და კანონი“ და „ყაჩაღობა ამიერკავკასიაში“. საკრიტიკო და საპოლემიკო წერილებს ეკუთვნის სხვათა შორის აგრეთვე გაზეთ ივერიაში ფელეტონებად დაბეჭდილი „აი ისტორია“ და „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღალადი“. ეს უქანასკნელი წერილი ამას წინათ დაიბეჭდა რუსულად და დიდი ალიაქოთი ასტეხა სომხურ მწერლობაში.

ქართველთა გამომცემელმა ამხანაგობამ დაიწყო ბეჭდვა ჩემის ნაწერებისა და დაბეჭდა მხოლოდ 4 ტომი. ვარაუდით კი ათი-თორმეტი ტომი უნდა დაებეჭდა. დაბეჭდილ 4 ტომში მოჰყვა ლექსები, მოთხრობანი, ამბები და სცენები.

საბუღალტრო შენიშვნები

სარედაქციო შენიშვნები

ილიას თხზულებათა სრული კრებულის წინამდებარე IX ტომში შევიდა:

ა. წერილები უცხოეთზე.

ბ — დ. სიტყვები. — ნუთუ. — ავტობიოგრაფია.

ა. პირველ განყოფილებაში — „წერილები უცხოეთზე“ — ჩვენ შევეკრებთ ილიას ის წერილები, რომლებიც ეხება უცხოეთის, ევროპის, ამერიკისა და აღმოსავლეთის საპოლიტიკო ცხოვრებას:

ეს წერილები იბეჭდებოდა ილიას ორგანო „ივერიაში“ სხვადასხვა დროს, 1877 წლიდან — 1898 წლამდე.

მოგვყავს აქ ნუსხა ამ წერილებისა, მათი დაბეჭდვის ადგილის აღნიშვნით.

1. ირლანდია და ინგლისი, საისტორიო-საეკონომიო ნარკვევი (გვ. 9 — 46). ილიას ეს ვრცელი გამოკვლევა დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“, 1886 წელს, №№ 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76.

2. მილიტარობა ევროპაში (გვ. 49 — 51). დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“, 1889 წელს, № 11.

3. ისევ ევროპის მილიტარობის შესახებ (გვ. 52 — 54). დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“, 1889 წელს, № 33.

4. ევროპის მილიტარობა და ამერიკის მერმისი (გვ. 55 — 56). დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“, 1889 წელს, № 43.

5. ევროპის დიდი და პატარა ონაერები (გვ. 57 — 60). დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“, 1890 წელს, № 16.

6 — 8. მიმოხილვები უცხოეთის საპოლიტიკო ცხოვრებისა:

6. საპოლიტიკო მიმოხილვა. 1882 წელი, იანვარი (გვ. 63 — 67). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1882 წელს № 1.

7. საპოლიტიკო მიმოხილვა. 1882 წელი, თებერვალი (გვ. 68 — 74). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1882 წელს, № 2.

8. ევროპა 1886 წელს (გვ. 75 — 109). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, №№ 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46.

9—11. წერილები აღმოსავლეთის შინაურ გითარებაზე:

9. აზია წინათ და ეხლა (გვ. 113 — 116). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1889 წ., № 269.

10. დღევანდელი სპარსეთი (გვ. 117 — 121). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1889 წელს, № 270.

11. მაჰმადიანთა გაერთების საკითხი (გვ. 122 — 126). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, №№ 199 და 120.

12 — 19. წერილები ევროპისა და აღმოსავლეთის პოლიტიკის საკითხებზე:

12. ბალკანეთის საქმეები (გვ. 129 — 132). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, № 61.

13. აშლილობა კრიტის კუნძულზე (გვ. 133 — 135). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1889 წელს, № 233.

14. ახლო აღმოსავლეთი და ინგლისის დღევანდელი პოლიტიკა (გვ. 136 — 139). დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1845 წელს, № 245.

15. ოსმალეთის არეულობა და ევროპა (გვ. 140 — 142). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1895 წელს, № 251.

16. ოსმალეთის სომეხთა განწირვა (გვ. 143 — 145). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1895 წელს, № 274.

17. კრიტის ახალი აშლილობა და ოსმალეთის საკითხი. წერილი პირველი (გვ. 146 — 152) — დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1897 წელს, № 22; წერილი მეორე — დაიბეჭდა „ივერიაში“, ამავე წელს, № 48.

18. ახლო აღმოსავლეთი და ხმელთაშუა ზღვის გზების საკითხი (გვ. 153 — 164). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1897 წელს, №№ 227, 231, 233.

19. ახლო და შორი აღმოსავლეთის პოლიტიკის საკითხები. წერილი პირველი (გვ. 165 — 183) — დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1898 წელს, № 18. — წერილი მეორე — დაიბეჭდა „ივერიაში“, იმავე წელს, № 24. — წერილი მესამე — დაიბეჭდა „ივერიაში“, იმავე წელს, №№ 245, 246, 247.

20. მუშათა ყოფა-ცხოვრების საქმე ევროპაში (გვ. 187 — 189). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, № 55.

21. დედათა საქმე (გვ. 190 — 192). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1888 წელს, № 262.

22. ინგლის — ირლანდიის ურთიერთობის გარშემო:

ა. წერილი პირველი (გვ. 195 — 198) დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, № 106.

ბ. წერილი მეორე (გვ. 199 — 201) დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, № 107.

გ. წერილი მესამე (გვ. 202 — 204) დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, № 132.

დ. წერილი მეოთხე (გვ. 205 — 208) დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, № 156.

ე. წერილი მეხუთე (გვ. 209 — 213) დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1889 წელს, № 42.

23 — 24. წერილები საფრანგეთის საქმეთა შესახებ:

23. ომის საფრთხის წინ (გვ. 217 — 221). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წ., № 157 და 158.

24. პრეზიდენტისა და მთავრობის შეცვლა საფრანგეთში და მისი საზოგადოებრივი მიზეზები (გვ. 222 — 230). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1895 წელს, № 9 და 11.

25 — 28. უცხოეთის ქრონიკა:

25. ქალების არჩევნების უფლება და ინგლისის პარლამენტი (გვ. 223 — 238). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1877 წელს, № 16.

26. პოლიაკების განდევნა პრუსიიდან (გვ. 239 — 244). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, №№ 13 და 14.

27. სამეგრელოს მთავრის კანდიდატობა ბოლგარეთში (გვ. 245 — 247). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1886 წელს, № 274.

28. ებრაელთა საკითხზე (გვ. 248 — 250). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1888 წელს, № 98.

29. მმართველობის შეცვლა ბრაზილიაში (გვ. 251 — 256). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1889 წელს, № 245.

•

ზემოთ-ჩამოთვლილი წერილები უცხოეთზე იბეჭდება „ივერიაში“ ხელმოუწერლად. მათი ილიასადმი კუთვნილება შემდგომის მიხედვით ირკვევა.

ა. სამი წერილი — 6, 7 და 25 (1877 — 1882 წლებისა) შეტანილია ილიას ნაწერების ხელნაწერ კრებულში № 1722 — A, რომელიც გადაუწერიან-ბია გამოსაცემად წარსული საუკუნის 90-იან წლებში ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობას (ხელნაწერი ამჟამად დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში) ¹.

ბ. თოთხმეტი წერილი: 1, 8, 11, 12, 20, 21, 22 — ა, ბ, გ, დ, 23, 26, 27 და 28 (1886 და 1888 წლებისა) შეტანილია მეორე ხელნაწერ კრებულში 5168 — S, რომელიც გადაწერილი იყო გამოსაცემად წარსული საუკუნის 90-იან წლებში იმავე ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობის მიერ (ხელნაწერი ამჟამად დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში) ¹.

¹ ილიას ნაწერების ხელნაწერ კრებულთა შესახებ, რომლებიც გადაწერილი იყო გამოსაცემად წარსული საუკუნის 90-იან წლებში ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობის მიერ, იხ. ტ. III, გვ. 485; ტ. IV, გვ. 399; ტ. V, გვ. 380 — 381; ტ. VI, გვ. 299; ტ. VII, გვ. 511; ტ. VIII, გვ. 358.

იგივე თოთხმეტი წერილი აღნიშნულია ილიას ინიციალებით („ი.“, „ი. კ.“, „ი. კ — ძე“) გაზეთ ივერიის სარედაქციო კომპლექტებში დასახელებული წლებისა, რომელიც გადმოცემული იყო „ივერიის“ რედაქციიდან წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავისათვის და ამჟამად დატულია საქართველოს სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკაში¹.

გ. რვა წერილი 1889 წლისა (2, 3, 4, 9, 10, 13 და 29) აღნიშნულია ილიას ინიციალებით გაზეთ „ივერიის“ სარედაქციო კომპლექტში 1889 წლისა (რომელიც ერთ ჯგუფს შეადგენს ზემოთდასახელებულ 1886 — 1888 წლების სარედაქციო ეგზემპლარებთან).

ეს რვა წერილი არაა შეტანილი ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობის მიერ წარსულ საუკუნეში გამოსაცემად დამზადებულ კრებულში, რადგან ამ კრებულებში საერთოდ არაა შეტანილი ილიას ნაწერები 1888 წლის შემდგომი დროისა.

დ. დასასრულ რვა წერილი 1890 — 1898 წლებისა (5, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 24). ამ წლებიდან არ შენახულა არც ხელნაწერი კრებულები და არც „ივერიის“ სარედაქციო ეგზემპლარები. როდესაც ჩვენ 1925 — 1929 წლებში ვამზადდებით ილიას ნაწერების გამოცემას, ამ წერილების ილიასადმი კუთვნილება დაგვიდასტურეს ილიას ძველმა თანამშრომლებმა და კერძოდ არტემ ახნაზარმა, რომელიც ამ წლებში უახლოესი თანამშრომელი იყო „ივერიისა“². ამ წერილების ილიასადმი კუთვნილებას ადასტურებს აგრეთვე მათი სტილიც.

ყველა ზემოთ დასახელებული წერილები უცხოეთზე წინამდებარე გამოცემაში დაიბეჭდა უცვლელად იმ სახით, როგორადაც იგი ქვეყნდებოდა „ივერიის“ ფურცლებზე.

ს ა თ ა უ რ ე ბ ი.

ამ ტომში მოთავსებული წერილებიდან უცხოეთზე ავტორის მიერ დასათაურებულია მე-6, მე-7 და 25-ე წერილები, დანარჩენი წერილები 1 — 5, 8 — 24, 26 — 29, „ივერიაში“ იბეჭდებოდა მოწინავე უსათაურო წერილების — „მეთაურების“ — სახით.

ეს წერილები დასათაურებულ იქმნა ჩვენ მიერ ილიას თხზულებათა კრებულის პირველ გამოცემაში (1929 წ., ტ. X) და წინამდებარე გამოცემაშიაც იმავე სათაურებით ქვეყნდება.

ილიას ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი დ ა ნ წინამდებარე ტომში შევიდა:

30. სიტყვა დავით ჩუბინაშვილის პატივსაცემად 18 სექტემბერს 1881

¹ გაზეთ „ივერიის“ სარედაქციო კომპლექტების შესახებ იხ. ტომი III, გვ. 435 — 436; ტ. IV, გვ. 399; ტ. V, გვ. 385; ტ. VI, გვ. 299; ტ. VII, გვ. 511; ტ. VIII, გვ. 359.

² იხ. ილიას ნაწერების კრებული, ტ. X, 1929 წ., გვ. 304.

წელს (გვ. 259 — 260). გამოქვეყნებული იყო გაზეთ „დროებაში“, 1881 წელს, № 195.

31. სიტყვა ტფილისის ქართული საადგილმამულო ბანკის წლიურ კრებაზე 20 მაისს 1895 წელს (გვ. 261 — 262). გამოქვეყნებული იყო გაზეთ „ივერიაში“ 1895 წელს, № 106 (ჩართულია წლიური კრების ანგარიშში, შემდეგის შენიშვნის დართვით: „თ. ილია ჭავჭავაძის საყურადღებო სიტყვას ცალკე ვებეჭადეთ“).

32 ა. ილია ჭავჭავაძის სიტყვის მოკლე ჩანაწერი თავად-აზნაურობის კერძო თათბირზე 6 მარტს 1905 წელს (გვ. 263 — 264). დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“, 1905 წელს, № 20.

32 ბ. წერილი რედაქციის მიმართ (1905 წლის 6 მარტის სიტყვის გამო), გვ. 264 — 266. დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1905 წელს, № 21.

33. „ნუთუ?“ (გვ. 269 — 304). დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1905 წელს, № 68 (ცალკე დამატების სახით).

ილიას ხელნაწერთა კოლექციაში № 5297 — S (რომელიც ამჟამად დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში), შენახულა „ნუთუ“-ს დედანი, თვით ილიას ხელით ნაწერი. იგი არ შეიცავს რაიმე არსებითი ზასიათის განსხვავებას „ივერიაში“ დაბეჭდილ ტექსტთან შედარებით; განსხვავება, ისიც სრულიად უმნიშვნელო, მხოლოდ სტილს ეხება.

„ნუთუ“-ს ტექსტი წინამდებარე გამოცემაში დაბეჭდვით უცვლელად იმ სახით, როგორადაც იგი „ივერიაში“ გამოქვეყნდა, რადგან ყველა ის უმნიშვნელო ცვლილებანი, რომელსაც „ივერიაში“ დაბეჭდილი ტექსტი შეიცავს ხელნაწერთან შედარებით, თვით ილიას ეკუთვნის; ილიას ეს ზოგიერთი უმნიშვნელო შესწორებანი სტილისტიკური ხასიათისა შეუტანია კორექტურის გასწორების დროს, როცა ეს წერილი იბეჭდებოდა.

აღვნიშნავთ აქ ყველა იმ განსხვავებებს, რომელთაც შეიცავს ხელნაწერი — „ივერიაში“ დაბეჭდილ ტექსტთან შედარებით.

1. ხელნაწერში: „რაც არ უნდა იყოს, ზემოთ ამოწერილი დოსტალუდი „ივერიისა“ პირდაპირ გვანიშნებს, რომ სიფრთხილით და წინადახედულად მოქცეულა“. (შეადარეთ ჩვენს გამოცემაში, გვ. 270, სტრ. 3 — 5).

2. ხელნაწერში: „იქ საცა ხელშეხებულია ადამიანი, ადამიანის ღირსება“. (შეადარეთ გვ. 270, სტრ. 6 — 7).

3. ხელნაწერში: „და თუნდ ყოველივე კაცი ასე მაინც მოიქცეს ხოლმე ამისთანა შემთხვევაში და, თუ სულ მაინც ზურგს არ შეაქცევს, ეჭვი მაინც შეიტანოს იქ, საცა სხვის ადამიანურ ღირსებას, სინილისს, წმიდათა-წმიდას, შესაბაღავად და შესაგინებლად იმეტებენ“. (შეადარეთ გვ. 270, სტრ. 12 — 16).

21. ი. ჭავჭავაძე, ტ. IX.

4. ხელნაწერში: „უსაბუთოდ გაბიაბრუება ადამიანისა მარტო იმ საზრისით, რომ თუ აქ კაცი უსაფუძვლოდ ერჩის, იმედია, გაბიაბრუებული უსაბუთობის რჩოლისას დაგვიმტკიცებსო“. (შეადარეთ გვ. 272, სტრ. 10 — 12).

5. ხელნაწერში „მოგზაურს“ (შეადარეთ გვ. 273, სტრ. 26).

6. ხელნაწერში: „და ყოველ ამის საბუთად ის იხმარა“ (შეადარეთ გვ. 275, სტრ. 11).

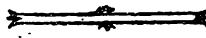
ხელნაწერს ბოლო ფურცლები აკლია და ტექსტი სწყდება ჩვენი გამოცემის 185 გვერდის მე-23 სტრიქონზე. ამას გარდა, შუაში დაკარგულია პატარა ნაწილი, რომელზედაც მოთავსებული ყოფილა ის ტექსტი, რომელიც ჩვენს გამოცემაში დაბეჭდილია 179 გვერდზე, მე-17 სტრიქონიდან 23 სტრიქონამდე.

•

34. ილიას ავტობიოგრაფია [დაწერილი ბროკჰაუზ-ეფრონის რუსული ენციკლოპედიური ლექსიკონისათვის 1902 — 1903 წ.წ.], (გვ. 307 — 313) ქართული ტექსტი ავტობიოგრაფიისა დაიბეჭდა ჟურნალ „განათლებაში“, 1908 წ., № 1.

აღენიშნავთ ამასთან, რომ ეს ავტობიოგრაფიული შენიშვნები თავის დროზე გამოუყენებია ბროკჰაუზ-ეფრონის ენციკლოპედიური ლექსიკონის რედაქციას; ავტობიოგრაფიული შენიშვნები საფუძვლად დასდებია ბროკჰაუზ-ეფრონის ლექსიკონში მოთავსებულ სტატიას „Чавчаваძე И“. (დაიბეჭდა 1903 წელს, ლექსიკონის ტომი XXXVIII, გვ. 359. სტატია ხელმოუწერელია. საფიქრებელია სტატიის ავტორია პროფ. ალ. ხახანაშვილი).

პავლე ინგოროყვა

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წერილები უცხოეთზე

83.

1. ირლანდია და ინგლისი

9

მ ი ლ ი ტ ა რ ო ბ ა ე ვ რ ო პ ა შ ი

2. მილიტარობა ევროპაში	49
3. ისევ მილიტარობის შესახებ	52
4. ევროპის მილიტარობა და ამერიკის მერმისი	55
5. ევროპის დიდი და პატარა ონაევრები	57

დ ღ ი უ რ ი უ ც ხ ო ე თ ი ს ს ა პ ო ლ ი ტ ი კ ო ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს ა

6. საპოლიტიკო მიმოხილვა	63
7. საპოლიტიკო მიმოხილვა	68
8. ევროპა 1886 წელს	75

ა ღ მ ო ს ა ვ ლ ე თ ი ს შ ი ნ ა უ რ ი მ ი მ ო ხ ი ლ ვ ა

9. აზია წინათ და ეხლა	113
10. დღევანდელი სპარსეთი	112
11. მაჰმადიანთა გაერთეების საკითხი	122

ე ვ რ ო პ ა და ა ღ მ ო ს ა ვ ლ ე თ ი

12. ბალკანეთის საქმე	129
13. აშლილობა კრიტის კუნძულზე	133
14. ახლო აღმოსავლეთი და ინგლისის დღევანდელი პოლიტიკა	136

15. ოსმალეთის არეულობა და ევროპა	140
16. ოსმალეთის სომეხთა განწირვა	143
17. კრიტის ახალი აშლილობა და ოსმალეთის საკითხი	146
18. ახლო აღმოსავლეთი და ხმელთაშუა — ზღვის გზების საკითხი	153
19. ახლო და შორი აღმოსავლეთის პოლიტიკის საკითხები	165

მ უ შ ა თ ა ყ ო ფ ა - ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს ს ა ქ მ ე ე ვ რ ო პ ა შ ი .
დ ე დ ა თ ა ს ა ქ მ ე

20. მუშათა ყოფა-ცხოვრების საქმე ევროპაში	187
21. დედათა საქმე	190

ი ნ გ ლ ი ს - ი რ ლ ა ნ დ ი ი ს უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ი ს გ ა რ შ ე მ ო

22. ა. წერილი პირველი	195
ბ. წერილი მეორე	199
გ. წერილი მესამე	202
დ. წერილი მეოთხე	205
③ წერილი მეხუთე	209

ს ა ფ რ ა ნ გ ე თ ი ს ს ა ქ მ ე თ ა შ ე ს ა ხ ე ბ

23. ომის საფრთხის წინ	217
24. პრეზიდენტისა და მთავრობის შეცვლა საფრანგეთში და მისი საზოგადოებრივი მიზეზები	222

უ ც ხ ო ე თ ი ს ქ რ ო ნ ი კ ა

25. ქალების არჩევნების უფლება და ინგლისის პარლამენტი	233
26. პოლიაკების განდევნა პრუსიიდან	239
27. სამეგრელოს მთავრის კანდიდატობა ბოლგარეთში	245
28. ებრაელთა საკითხე	248
29. მმართველობის შეცვლა ბრაზილიაში	251

* * *

ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი

30. სიტყვა დავით ჩუბინაშვილის პატივსაცემად	259
31. სიტყვა ილია ჭავჭავაძისა ტფილისის ქართული საადგილმამულო ბანკის წლიურ კრებაზე	261

32. ილია ჭავჭავაძის სიტყვის მოკლე ჩანაწერი თავად-აზნაურობის
კერძო თათბირზე 263

• • •

33. ნუთუ? . . . 269

• • •

34. ილია ჭავჭავაძის ავტობიოგრაფია . . . 307

- პავლე ინგოროყვა — სარედაქციო შენიშვნები . . . 317

შატერული რედაქტორი გ. გორდელაძე
ტექრედაქტორი ან. ღვინაშვილი
კორექტორი ნ. ქავთარაძე

გადაეცა წარმოებას 8/VI-56 წ. ხელმოწერილია
დასაბეჭდად 9/VIII-57 წ. ანაწყობის ზომა 5,5×9.
ქაღალდის ზომა 84×108. ნაბეჭდი თაბახი 20,5.
ტირაჟი 20.000. შეკვ. № 342.

შანი ზი შან.

●
საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს
მთავარპოლიგრაფიკამოცემლობის ბეჭდვითი სიტყვის
კომბინატი. თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. 5.

*

Комбинат печати Главполиграфиздате
Министерства культуры Грузинской ССР.
Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5

Илья Чавчавадзе
Полное собрание сочинений

том IX

(На грузинском языке)

Госиздат Грузинской ССР
Тбилиси
1957